

MEGFIGYELÉS ÉS KÖVETKEZTETÉS A NYELVI TEVÉKENYSÉGBEN

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 179.

KUGLER NÓRA

MEGFIGYELÉS ÉS KÖVETKEZTETÉS A NYELVI TEVÉKENYSÉGBEN

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2015

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 179.

Sorozatszerkesztő
KISS GÁBOR

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Lektor
KOMLÓSI LÁSZLÓ IMRE
TÁTRAI SZILÁRD

ISSN 1419-6603
ISBN 978-963-409-037-3

© Kugler Nóra, 2015
© TINTA Könyvkiadó, 2015

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Fodor Aranka
Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika
Borítóterv: Katona Katalin
(a Nagyítás című film plakátját felhasználva)

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
RÖVIDÍTÉSEK, JELÖLÉSEK	11
BEVEZETÉS	13
1. ELMÉLETI ALAPVETÉS	15
1.1. A vizsgálat nyelvelméleti háttere és alapfogalmai	16
1.1.1. A beszédesemény modellje: a diskurzusvilág	17
1.1.2. Alternatív konstruálás	19
1.1.3. A szubjektivizáció	25
1.1.4. A szubjektivizáció mint lexikalizációs és grammatikalizációs folyamat	32
1.1.5. A fogalmi sémák	37
1.2. Ikonikusság: a nyelvi kifejezés és a tapasztalat analóg viszonya	39
1.3. A vizsgálat szempontjából központi jelenségek: az evidencialitás, az inferencialitás és az episztemikus modalitás általános tárgyalása	43
1.3.1. Az evidencialitás és az inferencialitás mint nyelvészeti konstruktum	44
1.3.1.1. Az evidencialitás meghatározása	44
1.3.1.2. Az evidencialitás kategóriarendszere	44
1.3.1.2.1. A közvetettség és a szemtanúság szempontjának érvényesülése	46
1.3.1.2.2. Eltérő szerkezetű evidenciajelölő rendszerek	47
1.3.1.3. Az evidencialitás mint antropológiai és nyelvi jelenség	48
1.3.1.4. Az inferencialitás problematikája	49
1.3.2. A kategóriák és a jelentések dinamikus konstruálása	53
1.3.2.1. Az evidencialitás modellje	54
1.3.2.2. Az episztemiciális (episztemikus-inferenciális) modalitás mint mentális modell	55
1.3.3. Tarthatatlan oppozíciók	56
1.3.3.1. Az inferencia eredmény vagy feltevés	56
1.3.3.2. Szubjektív vagy interszubjektív	58
1.3.3.3. Szükségszerű és lehetséges	62
1.3.3.4. Realis és irreális	62
1.4. A hétköznapi következtetés ('inference, reasoning') megközelítései, modelljei	63

2. MÓDSZERTANI ALAPVETÉS.....	71
2.1. A vizsgálat korpusza, az elemzés módszere.....	71
2.1.1. Az első kutatási ciklus korpusza és annak kibővítése.....	71
2.1.2. A Kivi (Korpusz az inferencialitás vizsgálatához)	
megtervezése, a vizsgálat célja.....	72
2.1.2.1. A Kivi adatai.....	74
2.1.2.1.1. Az adatközlők adatai.....	74
2.1.2.1.2. Az adatfelvétel leírása és a felvételek általános adatai.....	76
2.1.2.1.3. A mintavételezés részletei, a felvételek részletes adatai.....	77
2.1.2.2. A felvételek lejegyzése.....	81
3. NARRATÍVA ÉS PÁRBESZÉD – A KIVI KÉT DISKURZUSTÍPUSA.....	85
4. A NARRATÍVÁK ÉS A NARRÁCIÓ A KIVI DISKURZUSAIBAN.....	93
4.1. Az esemény észlelése és feldolgozása.....	94
4.1.1. Az észlelés szerepe az esemény megkonstruálásában.....	94
4.1.1.1. Az észleletmodalitások és egymáshoz viszonyított jelentőségük.....	95
4.1.2. A figyelem működése: a figyelem fókusza	
és a figyelem kiterjedése.....	96
4.1.3. A (re)konstruktív emlékezet.....	98
4.1.4. Téves észlelés vagy előhívás – meglepő megfigyelések.....	100
4.2. A történet megkonstruálása.....	102
4.2.1. A szereplővel kapcsolatos tudás megkonstruálása.....	102
4.2.2. A helyszínnel, a szereplő és a helyszín viszonyával	
kapcsolatos tudás megkonstruálása.....	104
4.2.3. A forgatókönyv típusú fogalmi sémák működtetése	
a történet megkonstruálásában.....	106
4.2.4. Az egocentrizmus szerepe a történet megkonstruálásában.....	111
4.2.5. A szereplővel való (érzelmi) azonosulás	
jelentősége a történet megkonstruálásában.....	112
4.3. A narráció.....	114
4.3.1. A nézőpontoszerkezet.....	114
4.3.1.1. Az időviszonyok.....	115
4.3.1.2. Deiktikus kivetítés az időviszonyokban.....	116
4.3.1.3. A téri viszonyok.....	117
4.3.1.4. A deiktikus kivetítés a téri viszonyokban.....	118
4.3.1.5. A személyviszonyok.....	118
4.3.1.6. Deiktikus kivetítés a személyviszonyokban.....	119
4.3.2. A narratív diskurzusra vonatkozó megnyilatkozói reflexió.....	120
5. MEGFIGYELÉS, KIÉRTÉKELÉS, KÖVETKEZTETÉS.....	123
5.1. Tények és nem tények, megfigyelés és következtetés	
elkülönítésének problematikája.....	123
5.2. A hétköznapi következtetés komplexitásának	
megnyilvánulásai a Kivi adatai alapján.....	127

5.3. A társalgási interakció sajátosságainak hatása a következtetési folyamatokra a Kivi vizsgálati helyzetében	127
5.4. A hétköznapi következtetés működése a vizsgálat adatai alapján	131
5.5. A megfigyelés és a hétköznapi következtetés nyelvi reprezentációja	146
5.5.1. Lexikális kifejezések	147
5.5.1.1. A megnyilatkozóhoz való lehorgonyzást jelölő kifejezések	147
5.5.1.1.1. A megnyilatkozóra referáló személyes névmás egyéb alakjai és előfordulásai	149
5.5.1.1.2. A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott igealakok	154
5.5.1.1.2.1. <i>Gondol</i>	158
5.5.1.1.2.2. <i>Lát</i>	160
5.5.1.1.2.3. <i>Aszíttem, asziszem, asszem</i>	161
5.5.1.1.3. A megnyilatkozóhoz és a partnerhez lehorgonyzott igealakok	161
5.5.1.2. A tudás/vélekedés megkonstruálásával kapcsolatos harmadik személyű igealakok	162
5.5.1.3. A megnyilatkozó vélekedést (episztenciális modalitást) kifejező <i>kell</i> és <i>lehet</i> segédigés szerkezetek, valamint a <i>-hAt</i> toldalékot tartalmazó igei kifejezések	164
5.5.1.4. A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott főnévi kifejezések	166
5.5.1.5. A megnyilatkozó mentális folyamatait jelölő egyéb kifejezések	168
5.5.1.5.1. Episztenciális módosítószók és melléknevek	168
5.5.1.5.1.1. Az episztenciális módosítószók	168
5.5.1.5.1.2. Az episztenciális predikatív melléknevek	170
5.5.1.5.2. Evidencialitást, interszubjektivitást, valamint elkötelezettséget jelölő kifejezések	175
5.5.1.5.3. A diskurzusjelölők a közös tudás konstruálásában	179
5.5.1.5.3.1. A feltételezett közös tudásra utaló diskurzusjelölők	181
5.5.1.5.3.2. Az episztemikus bizonyosság/bizonytalanság kifejezésével kapcsolatba hozható DJ-k	181
5.5.1.5.4. Pontalanságot jelölő kifejezések (hedges)	182
5.5.2. A lexikális jelölésen innen és túl	184
5.5.2.1. A következtetési-valószínűsítési folyamatokkal összefüggő konstrukciók	184
5.5.2.2. Az igemódok által jelölt konstruálás	188
5.5.2.2.1. A kijelentő mód	189
5.5.2.2.2. A -NA által jelölt módok	193
5.5.2.2.2.1. A feltételes mód (conditionalis)	193
5.5.2.2.2.2. Az irreális	194
5.5.2.2.2.3. Dubitatív mód (dubitativus)	195
5.6. Összefoglalás	197
6. A LÁTÁS FOGALMI TARTOMÁNNYAL KAPCSOLATOS LEXIKALIZÁLÓDOTT EVIDENCIÁLIS-EPISZTENCIÁLIS KIFEJEZÉSEK KORPUSZALAPÚ LEÍRÁSA	199

6.1. A vizsgálat adatainak forrása	200
6.2. A vizuális észlelés szerepe az evidencialitás modelljében	200
6.3. A kifejezések kapcsolathálózata a jelentés, a forma és a gyakoriság alapján	201
6.3.1. A kifejezések jelentésének LÁTÁS tartománya	201
6.3.2. A kifejezések gyakorisági viszonyai	203
6.3.3. A ragkomponens szerepe a gyakorisági különbségekben.	205
6.4. A láthatóan, láthatólag, szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást, látszólag kifejezés funkcionális elemzése és szótárszerű leírása	210
6.4.1. A szócikkek felépítése	210
6.4.2. A láthatóan kifejezés szócikke	212
6.4.3. A láthatólag kifejezés szócikke	216
6.4.4. Részüsszevetés: a láthatóan, láthatólag kifejezések összevetése.	220
6.4.5. A szemmel láthatóan kifejezés szócikke.	221
6.4.6. A szemmel láthatólag kifejezés szócikke	224
6.4.7. A szemlátomást kifejezés szócikke	228
6.4.8. Részüsszevetés: a láthatóan, láthatólag, szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást episztenciális funkciójának gyakorisága alapján	234
6.4.9. A látszólag kifejezés szócikke	235
6.4.10. Összefoglalás: láthatóan, láthatólag, szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást, látszólag.	241
6.5. Az előreláthatólag ~ előreláthatóan kifejezés szócikke	242
6.6. Összefoglalás	249
7. HIVATKOZOTT MŰVEK	251
8. MELLÉKLETEK	261
8.1. Figyelmen kívül hagyott társalgásrészletek	261
8.2. A vizsgálati kérdések témánként és típusonként	262
8.3. Az episztenciális módosítószók és melléknevek előfordulásai adatközlőnként a narratívákban és a párbeszédekben	265
8.4. A -lag és a -lan ragokkal lexikalizálódott kifejezések az ÉrtSz. korpuszában.	268
8.5. Az -an és a -lag toldalékos kifejezések jelentésbeli elkülönülése Elekfi 1994 alapján a párhuzamosan megalkotható szerkezetekben	270
9. TÁBLÁZATOK, ÁBRÁK, DIAGRAMOK ÉS KÉPEK JEGYZÉKE.	271
10. SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ	274

ELŐSZÓ

Ez a könyv azt tárja fel, hogyan jelenítjük meg nyelvileg azt, hogy megfigyelésből származik, illetve következtetési folyamatok eredménye az, amiről beszélünk. A kutatás magyar nyelvi anyag kvalitatív elemzésére épül.

A tapasztalatnak és a következtetésnek a nyelvi jelölését az evidencialitás alrendszeireként tartja számon a nyelvészeti szakirodalom. Az evidencialitás jelensége a legelterjedtebb meghatározás szerint az információ forrásának a nyelvi kidolgozását jelenti. Ha a beszélő a tapasztalatáról vagy az erre épülő következtetéséről szól, és a nyelvi kifejezések megválasztásával azt is hozzáférhetővé teszi, hogy a tudásnak ezeket a forrásait működteti a jelenet megkonstruálásában, akkor közlése az evidencialitás szemantikai tartományában értelmeződik. Az itt bemutatásra kerülő vizsgálatok alapján azonban az a kép bontakozik ki, hogy a következtetés nyelvi kifejezése, azaz az inferencialitás nem (vagy legalábbis nem egyszerűen) az evidencialitás egyik dimenziója.

A következtetés nyelvi kifejezése mindig konstruálás, nincs eleve adva, a megfigyelt eseménybe „belekódolva”, hogy azt miként kell nyelvileg kifejezni. A beszélő fogalmilag és nyelvileg megalkotja azt a jelenetet, amelyet nyelvi kifejezések által mások elé akar tárni. Ebben a folyamatban a beszélő döntések sorozatát hajtja végre, amíg eljut a megnyilatkozásig. Ezek a döntések nem feltétlenül tudatosak, és többnyire reflektálatlanok maradnak.

Vannak olyan nyelvek (a magyar nem ilyen), amelyekben paradigmákba szerveződve elkülönülnek az evidencialitásnak (a forrás megjelölésének) és az episztemikus modalitásnak (a jelenet lehetségeségének, valószínűségének) a jelölői. Ezekben a nyelvekben az inferencialitás, azaz a következtetés bizonyos típusai az evidencialitás kategóriájába tartoznak, és elkülönülnek a vélekedést hozzáférhetővé tevő rendszertől (tehát az episztemikus modalitástól). Egy ilyen nyelv beszélőjének egy jelenet nyelvi megkonstruálásakor azt a döntést is meg kell hoznia, hogy a jelenetet mint valamilyen megfigyelésre épülő következtetés eredményét kívánja-e a diskurzusba vinni, vagy inkább vélekedésként akarja beszélőtársa tudomására hozni. A különbség nem az eredményhez elvezető következtetési folyamatokban van, hanem a nyelvi konstruálásban. Az első esetben (az eredmény típusú evidencia jelölésében) a beszélő a tapasztalatot kiindulópontként kezeli, és innen jut el a célszerkezethez, az eredményhez. Ezzel arra készíti a beszédpartnerét, hogy modellálja ezt az „utat” az értelmezés során. A második esetben (vélekedés közlésében) a beszélő egyben vélekedő szubjektumként lép fel, az ő mentális működése az az alap, ahonnan a célszerkezet, az „eredmény” mint vélelem elérhetővé válik. A beszédpartnernek nem kell „elmeolvasással” rájönnie, hogy a jelenet vélekedés, hiszen ezt a beszélő konvencionálódott nyelvi kifejezésekkel jelöli.

A következtetés és a vélekedés lényegi kapcsolatát feltárva a jelen munka mellett érvel, hogy az inferencialitás és az episztemikus modalitás nyelvspecifikusan szervező-

dő kategóriák, amelyek képviselhetik a következtetés eltérő nyelvi konstruálását, a következtetési folyamatok alapján azonban nem lehet különbséget tenni e két kategória között.

A vizsgálat a megfigyelés és a következtetés magyar jelölőivel foglalkozik. A jelenségek megközelítése a funkcionális kognitív nyelvészeti kerethez illeszkedik, a megállapítások empirikus vizsgálatra, részben már meglévő adatbázisok használatára, részben saját kísérletre és az ennek anyagából létrehozott korpusz kvalitatív elemzésére épülnek.

A kísérlet egy félperces videofilm jelenetsorának a feldolgozása, a történet megkonstruálása és a film alapján közvetlenül meg nem figyelhető dolgokra vonatkozó vélekedés folyamatában kíséri figyelemmel a tapasztalat és a következtetés nyelvi kifejezését. A kísérletben negyvenöt személy vett részt.

A könyv utolsó fejezete egy kifejezéscsoport korpuszalapú elemzésére vállalkozik. A LÁTÁS tartományával összefüggő lexikalizálódott kifejezések (*láthatóan, láthatólag, szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást, látszólag; előreláthatólag ~ előreláthatóan*) elemzésén keresztül tárja fel az evidencialitás és az inferencialitás kapcsolatát. Ezek a kifejezések azért kerültek a vizsgálat középpontjába, mert a magyarban (is) a vizuális észleléssel összefüggésben van a legtöbb lexikalizálódott evidenciajelölő kifejezés. Továbbá az ún. közvetlen evidencia típusában az érzékelésen belül a vizuális észlelés az alapértelmezett, ezért a grammatikalizálódott evidenciajelölő rendszerekben a paradigmán belül (általában) ez az alakilag is jelöletlen (default, baseline vagy alapbeállítás szerinti) típus.

A könyvnek egy szerzője van, de kutatói közösségben született.

Hálás vagyok az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékén működő DiAGram funkcionális nyelvészeti kutatócsoportnak az inspiráló beszélgetésekért, a közös munkáért. Ahogy az a hivatkozásokból is láthatóvá válik, a kutatócsoporton belül Tolcsvai Nagy Gábor, Tátrai Szilárd és Imrényi András gondolatai, munkái különösen nagy hatással voltak arra, ahogy a nyelvi tevékenységről és a grammatikáról alkotott elképzelésem formálódott. Szeretettel gondolok tanítványaimra, akik együtt gondolkoztak velem, és készek voltak adatközlőként is részt venni ebben a kutatásban. Szerencsésnek tartom magam azért, hogy barátként, családtagként sokaknak mondhatok személyesen is köszönetet.

Munkámat a Bolyai János kutatói ösztöndíj (BO/00584/10/I) és az OTKA (K 100717 számú Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás) támogatta. A könyv megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia 2014-ben kiírt könyvkiadási pályázata, valamint az OTKA (K 100717 számú Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás) tette lehetővé. Köszönöm a kötet lektorainak, Komlósi László Imre professzornak és Tátrai Szilárd docensnek, hogy a nagyon rövid határidő ellenére elvégezték az alapos szakértői véleményezést. Hálás vagyok a Tinta Könyvkiadónak, hogy felvállalta a kézirat megjelentetését, és hogy a pályázatot elnyervén körültekintően gondozta ezt a munkát.

RÖVIDÍTÉSEK, JELÖLÉSEK

Adj	melléknév
AdjV	melléknévi igenév
AdvV	határozói igenév
ak.	adatközlő
AudEvid	auditív evidencia
Cond	feltételes mód
Deont	deontikus modalitás (elvárás, norma)
DeP	deiktikus múlt idő
DJ	diskurzusjelölő
Dub	dubitatív mód
Emoc	emóció
Eval	kiértékelés
Exemp	példa, hivatkozás valamely esetre
Feel	megérzés (nem kötődik érzékszervhez)
Gen	általánosítás
H	határozó (mondatrész)
Hedge	pontatlanságot jelölő kifejezés
Ind	kijelentő mód
Inf	következtetés, vélekedés
Int	'intenzifikátor', elkötelezettség-/bizonyosságjelölő
Ir	irónia
Irrealis/hipot	irreális mód az igén
K	kísérletvezető/kérdező
KSZ	kötőszó
M	módosítószó
MC	mentális konstruktum (feltevés)
Mem	memória (emlékezésre utalás)
Mir	meglepő információ (mirativitás)
N	főnév
nemtudni	nem tudás (nem következtet; a következtetés elutasítása)
NV	főnévi igenév
Panel	panel (prepackaged), lexikalizálódott szerkezet
Part	partikula
PPro (PProE1)	személyes névmás (szám, személy)
Szal	feltűnőség (szaliencia)
Uncert	bizonytalanság (episztemikus bizonytalanság)

V	ige
VE1, V-hat-T1	igealak (opcionális -hAt morf, szám, személy)
VizEvid	vizuális evidencia

Tipográfiai megoldások

<u>folytonos aláhúzás</u>	hivatkozás a tapasztalatra (stb.), amire a következtetés épül
<u>szaggatott aláhúzás</u>	az adatközlő saját mentális folyamataira vonatkozó reflexiója

BEVEZETÉS

A könyv első fejezete a kutatás elméleti háttérfeltevéseivel ismerteti meg. Elméleti alapvetés címmel tárgyalja az alkalmazandó, elmélethez kötött alapfogalmakat (1.1.), valamint a nyelvi ikonikusság témáját. A szakirodalom kritikai áttekintésével alapozza meg az evidencialitás, az inferencialitás és az episztemikus modalitás jelen megközelítését (1.3.). Az inferencialitás jelenségét a középpontba állítva kísérletet tesz a következtetési-valószínűsítési folyamatok és ezek nyelvi reprezentációjának kontextualizálására (1.4.). Az elméleti alapokhoz szervesen kapcsolódik a kutatás módszertana. A nyelvi adatok elemzésére épülő, használatalapú megközelítést a 2. fejezet tárgyalja.

Az empirikus vizsgálat leírása és eredményeinek bemutatása négy fejezetre bomlik. Az első három tematikus egység egy saját építésű korpusz (Kivi) adatainak kvalitatív feldolgozását közli. A Narratíva és párbeszéd című a diskurzustípusok összevetésére (3. fejezet), a Narratívák és a narráció a Kivi diskurzusaiban című (4. fejezet) a történetmondásban megmutatkozó inferencialításra fókuszál, a Megfigyelés, kiértékelés, következtetés című (5. fejezet) pedig a hétköznapi következtetési folyamatokat előhívó dialógusokat elemez. A negyedik tematikus egység a LÁTÁS tartományával összefüggő lexikalizálódott kifejezések (*láthatóan, láthatólag, szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást, látszólag; előreláthatólag*) elemzésével tárja fel a kapcsolatot az evidencialitás és az episztemikus-inferenciális modalitás között (6. fejezet).

A tárgyalás menetében összekapcsolódnak az elméleti megállapítások és a megfigyelt nyelvi tevékenység a vizsgálatból származó nyelvi adatok révén. A feldolgozott elméleti anyag könnyebb értelmezését és az empirikus vizsgálat eredményeinek megismerését 362 példa, 14 ábra, 16 diagram és 67 táblázat is segíti. A lényeges, de mégis mellékszál-nak számító elméleti részletkérdések, a szakirodalmi kapcsolódási pontokat megmutató hivatkozások lábjegyzetben olvashatók, ezekből több mint 300 található a szövegben. A főszövegből kiszoruló terjedelmesebb példaanyagot a 8. pont (Mellékletek) tartalmazza. A tanulmányban a keresést illusztrációjegyzék (9.), valamint szó- és tárgymutató (10.) könnyíti meg.

1. ELMÉLETI ALAPVETÉS

Ebben a fejezetben a vizsgálat elméleti háttérfeltevéseiről¹ lesz szó. A kutatás nyelvelméleti keretét a funkcionális kognitív nyelvelmélet adja, ez kínál kellő perspektívát ahhoz, hogy az inferencialitást a nyelvi tevékenység nagyobb kontextusában mutathassuk be, tekintettel annak társas és kognitív beágyazottságára² (l. 1.1.1.). Az inferencialitás ugyanis egy a megnyilatkozóhoz köthető konceptuális tartományt hoz működésbe, amely „közvetlen összefüggésben van azzal, ahogy érzékelünk, emlékezünk és cselekszünk a fizikai és a szociális világban, amelyben élünk”³ (Nuyts 2001: xvi). Az episztemikus-inferenciális jelölők „eszközök ahhoz, hogy a megnyilatkozó a kommunikáció sikere iránt felelősséget vállaljon, és meg tudjon felelni a befogadó azon törekvéseinek, amelyek az új információ befogadására irányulnak”⁴ (részben Blakemore-t idéve Traugott 1995: 45, vö. Haviland 1989: 40, Givón 1982, Verschueren 1999: 195).

Az elméleti bevezető az alkalmazandó, elmélethez kötött alapfogalmakat tárgyalja. A diskurzusvilágban mint modellben mutatja be a beszédesemény viszonyrendszerét (1.1.1.). Értelmezi a konstruálás jelenségét (1.1.2.), ezen belül részletesebben tárgyalja a szubjektív és az objektív konstruálási mód problematikáját.⁵ A konstruálási módok tárgyalása elvezet a szubjektivizáció fogalmának bevezetéséhez (1.1.3.). A jelen mű a szubjektivizációt műveletként értelmezi, a megnyilatkozóhoz köthető konceptuális tartomány működtetéseként határozza meg. Ez azt jelenti, hogy a mondat jelenetében olyan mentális aktivitás eredménye válik megfigyelhetővé, amely mentális aktivitás szubjektuma azonos a megnyilatkozó szubjektummal. A megnyilatkozó szubjektum mentális működésének figyelembevétele egyenesen következik abból az elméleti keretből, amely a kutatás tárgyát természetes közegében kívánja megérteni, értelmezni. A szubjektivizáció műveletének kiemelése (hasonlóan az interszubjektivitás tárgyalásához) szakítást jelent azzal a nyelvészeti hagyománnyal, amely a könyvben tárgyalt jelenségeket a megnyilatkozó mentális működésétől független nyelvi szerkezetekként kísérelte meg leírni.

Az első fejezet kiemelt figyelmet fordít a nyelvi ikonikusságra (1.2.), amelyet a szerző a nyelvi tevékenységet folytató ember elméjének analóg működésével hoz összefüggésbe. Az ikonikusság (‘iconicity’) általános elvének felismerése azzal a felfogással kapcsolódik

¹ Ennek bemutatásában mindenekelőtt Tolcsvai Nagy (2010, 2013) és Tátrai (2011) elméleti szempontból koherens, a nyelvi tevékenységet átfogóan vizsgáló munkáira támaszkodom.

² Vö. Tátrai 2011: 26–35.

³ „It relates directly to the way we perceive, memorize, and act in the physical and social world we live in” (Nuyts 2001: xvi).

⁴ „[...] are the devices by which speakers take responsibility for success in communication and seek to meet hearers attempts to integrate new information” (Traugott 1995: 45).

⁵ A könyv ezen részének előzményét Kugler 2013 adja közre.

össze, hogy a nyelvi kifejezés jelentése konvencionálódott, de nem önkényes, hanem alapvetően motivált. Ezért a jelen munka törekszik arra, hogy a motiváltságot kellő tágassággal értelmezve rámutasson a tárgyalt jelenségek nyelvi megkonstruálásában megvalósuló ikonikusságra.

Ezt követően – az elméleti alapvetés részeként – az evidencialitás, az inferencialitás és az episztemikus modalitás főbb értelmezési kísérleteinek tárgyalása következik a nyelvészeti szakirodalom rövid, teljességre semmiképp sem törekvő, kritikai áttekintésével (1.3.1.). Ezzel mintegy rekonstruálhatóvá válik az az út is, amelyet a szerző bejárt a jelen vállalkozás szemléletének kialakításáig. A könyvben az episztemikus-inferenciális modalitás tárgyalása és empirikus vizsgálata számára az 1.3.2. pontban olvasható felfogás szolgál kiindulópontul és – szűkebb értelemben vett – elméleti háttérként. Az inferencialitás jelenségét tárgyalva szükséges kis kitérőt tenni a jelenség (főképp kognitív) pszichológiai megközelítéseinek irányába (1.4.) a konnekcionista felfogást – mint az alkalmazott nyelvészeti megközelítéssel leginkább összhangban állót – kiemelve.

1.1. A vizsgálat nyelvelméleti háttere és alapfogalmi

A nyelvi kommunikációt az embernek az az igénye és – adaptív előnyökkel is kapcsolatos – szükséglete működteti, hogy megértse másokat⁶ és általában az őt körülvevő világot, ezen keresztül jobban megértse önmagát, és megértse önmagát másokkal. A nyelvi tevékenység ezért igen komplex jelenség. Elválaszthatatlanul összefügg a human kogníció egyéb jelenségeivel (például az észleléssel, az emlékezés folyamataival), általában a megismerő tevékenységgel.⁷ A tudás – a nyelvre vonatkozó tudás is – neuronális hálózatok aktivációs mintázataiban – és nem dologszerűként tételezhető fogalmakban – létezik, tehát be van ágyazva az ember pszicho-fiziológiai működésébe (l. Sinha 2001, Tátrai 2011: 27, Tolcsvai Nagy 2013: 50–60, Jakab 2014: 659, 686, 717). Ugyanakkor a nyelvi tevékenység a nyelv, vagyis egy konvencionálódott jelölőrendszer⁸ létrehozásával és működtetésével megy végbe. Ennek feltétele az, hogy az interakcióba lépő felek egymást hasonló kognitív képességekkel és igényekkel rendelkező lényekként ismerjék fel.⁹ Olyan lényekként, akik a (perspektivikusan) feldolgozott valóság bizonyos aspektusain meg akarnak osztozni, képesek erre – a konvencionálódott jelölőrendszer

⁶ Az azonosulásra a kultúra (és a kulturális átadás) alapjaként hivatkozik Tomasello (2002: 100kk.).

⁷ Tolcsvai Nagy 2010: 13kk., 2013: 18–25, 50–60, Tátrai 2011: 29kk., Tomasello 2002, Sinha 2001.

⁸ A szakirodalom ezért „szimbolikus kommunikáció”-nak nevezi, szemben például a kommunikatív szignálok alkalmazásával, ami nem feltételezi az intencionalitást és az interszubjektivitást (l. Sinha 2001, Tomasello 2002: 103kk.). Szilágyi N. Sándor szerint a konvencionáltság (továbbá az interszubjektivitás és a perspektivikusság (l. Tomasello 2002: 133) elegendő kritérium lenne a nyelvi kommunikáció sajátosságainak a megragadásához (vö. a szimbólum „a tapasztalat megosztására szolgáló konvenció”, Tomasello 2002: 97), és így a *szimbólum*, *szimbolikus* kifejezések felszabadulhatnak az általános ’konvencionált’ értelem alól a szimbólumot megvalósító kifejezés számára. Lásd erre vonatkozóan Szilágyi N. Sándor előadássorozatát (Szilágyi 2012).

⁹ Ebben ragadható meg a nyelvi kommunikáció intencionalitása. A felek tehát egymást intencionális ágensként ismerik fel (Tomasello 2002: 77, 116, 141), ami alapja a tudatelmélet működésének is.

alkalmazásával – egymás figyelmét ráirányítani, és képesek egymást megérteni, **közös** tudást létrehozni ebben a **közös** figyelmi jelenetben (Tátrai 2011: 30). A „közös”-ben, a megosztásban ragadható meg a nyelvi kommunikáció interszubjektív¹⁰ jellege és társas alapja (l. Sinha 2001, Tomasello 2002: 103–143, főképp 137, Tolcsvai Nagy 2010: 9–10, 2013: 55, 58–60, Tátrai 2011: 30, Jakab 2014: 733).¹¹ Sinha (2001) ezért a nyelvi tevékenységet epigenetikusként tartja, azaz a genetikai tényezők mellett a környezeti (ezen belül humánkörnyezeti, illetve társas) hatásoknak is konstruktív szerepet tulajdonít a létrejöttében¹² (l. Tátrai 2011: 26).¹³

Az emberek tehát egyrészt társas megismerő tevékenységet folytatnak a nyelvi kommunikációban, másrészt létrehozzák és alakítják is társas kapcsolataikat a nyelvi tevékenység során (Tátrai 2011: 36–36).

1.1.1. A beszédesemény modellje: a diskurzusvilág

A diskurzusvilág alapja (‘ground’) a közös figyelmi jelenet,¹⁴ az az interszubjektív (egymásra figyelő, egymást megérteni szándékozó feleket: a megnyilatkozót (M) és a beszédpartnert (P), az ő társas interakciójukat feltételező) kontextus, amelyben a nyelvi tevékenység zajlik (l. Langacker 2008: 259, Tátrai 2011: 31, Tolcsvai Nagy 2013: 23–24). A megnyilatkozó által mentálisan feldolgozott és nyelvi kifejezésekkel a partner számára is megfigyelhetővé tett „valóságdarab” a referenciális jelenet (ez van az ’onstage terület’-en az 1. ábrában). A referenciális jelenet dolgai/szereplői és eseménye a diskurzus alapjához horgonyozódik le (lásd az 1. ábrát).¹⁵

¹⁰ „Conventional symbol systems are *grounded* in an *intersubjective* meaning-field in which speakers *represent*, through symbolic action, some segment or aspect of reality for hearers” (Sinha 2001). Az így értelmezett interszubjektivitás összefüggésben van a tudatelmélettel (‘theory of mind’), az elmeolvasás (‘mind reading’) műveleteivel, lásd például Thagard ed. 1998, Kiss 2005, Kiss–Jakab 2010, Pléh 2013.

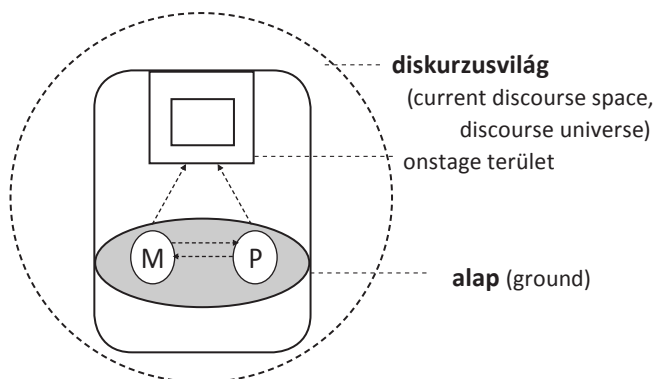
¹¹ Hálás vagyok Tátrai Szilárdnak, hogy Sinha munkáira felhívta a figyelmemet, és azért is, hogy ezeket a gondolatokat értelmező módon integrálta saját nyelvéről alkotott elképzelésébe, és ezáltal kidolgozta a jelen munkában is alkalmazott nyelvi interakciós modellt. Az így felfogott interszubjektivitás általánosabb érvényű, mint Verhagen (2005) interszubjektivitás értelmezése.

¹² „[...] in epigenesis the developmental pathway and final structure of the behaviour that develops are a consequence as much of the environmental information as of the genetically encoded information” (Sinha 2001).

¹³ L. még a nyelv szociogenetikus és a kultúra ontogenetikus gyökereire való hivatkozást Tomasellónál (Tomasello 2002: 49, 100kk.).

¹⁴ Ennek kialakítására a nyelvelsajátítás folyamatában lásd Tomasello 2002 (főleg 70kk.).

¹⁵ Források: Langacker 2008: 261, 466, Sinha 2001, Tolcsvai Nagy 2001: 121. A modell általam ismert legkidolgozottabb változata a magyar szakirodalomban Tátrai (2011: 31) és Rónai (2012: 226) munkáiban található.

1. ábra. A diskurzusvilág modellje

A lehorgonyzás művelete alapvető mentális kapcsolatot létesít a referenciális jelenet és az alap, a közös figyelmi jelenet között (Tátrai 2011: 31). A referenciális jelenet eseményének lehorgonyzása tehát annyit jelent, hogy azt a közös figyelmi jelenetben részt vevő egyik fél, a megnyilatkozó által feldolgozott és reprezentált jelenetként értelmezzük, amelyet az nyelvi kifejezések segítségével a közös figyelmi jelenet másik résztvevője, a partner számára megfigyelhetővé tesz (Tátrai 2011: 31). Mindkét résztvevő mentálisan feldolgozza saját és partnere helyzetét, szerepét is az adott diskurzusvilágban, annak tér-, idő- és – résztvevőkről lévén szó, természetesen: – személyviszonyaiban (Tátrai 2011: 31).

(1) A fiú valami tárgyat keresett.

Az (1) mondat¹⁶ kimondásával a megnyilatkozó (M) a tárgy keresésének eseményét reprezentálja (referenciális jelenet, onstage terület), ezt az eseményt a diskurzus jelenét megelőző eseményként teszi hozzáférhetővé. A tárgy specifikálatlanul vonatkozik egy dologra, a kereső személy azonban a FIATAL FÉRFI (vagy a FIÚGYERMEK) kategóriának egy, a diskurzusvilágban már feldolgozottnak tekinthető meghatározott példánya. A kifejtett relációkat a referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja között a lehorgonyzó kifejezések jelölik: a *keresett* igealak a múlt idő jele révén a beszédesemény idejével hozza viszonyba a folyamatot, és azt ahhoz képest korábbiaként ábrázolja. Az *a fiú* főnévi kifejezés határozott névelője pedig a kategória egy bizonyos (a diskurzusban megértett/feldolgozott) képviselőjét jelöli. Nincs szó arról, hogy például az *a fiú* kifejezés feldolgozásához közvetlenül működtetni kellene a diskurzus konkrét tér-, idő- és személyviszonyait abban az értelemben, hogy annak feldolgozása nélkül ne tudnánk

¹⁶ Az ilyen, jelöletlen példák labormondatok. Az $A_{szám}$ típusú megnyilatkozáskódolással ellátott adatok a Kiviből származnak (leírását lásd a 2.1.2. pontban), az egyéb korpuszokból származó adatokat a korpuszra való hivatkozás különíti el.

azonosítani a fiút.¹⁷ Az így megértett dolgoknak tehát nem kell fizikailag jelen lenniük az adott figyelmi jelenet terében és idejében, de feldolgozóhatóknak kell lenniük a diskurzus megértett világában.

Ezek a prototipikus lehorgonyzó kifejezések¹⁸ tehát nagyon sematikus módon teremtenek kapcsolatot a referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja, a közös figyelmi jelenet között, az elérési reláció a háttérben marad, a profilban a kidolgozott esemény (az (1) mondatban a keresés) áll.

1.1.2. Alternatív konstruálás

Egy dolog vagy egy esemény nyelvi kifejezésekkel történő reprezentálása a diskurzusban mindig fogalmi és nyelvi konstruálás eredménye (l. Langacker 2008: 55–89).¹⁹ A tapasztalat általában többféleképpen konstruálható meg (l. Croft–Cruse 2004: 42, Kövecses–Benczes 2010: 145, Tolcsvai Nagy 2010: 14), a nyelv ugyanis perspektivikus természetű (Tomasello 2002: 127kk.). Ez azt jelenti, hogy a nyelvi kifejezések „olyan szociális konvenciók, amelyekkel másokat arra készítetünk, hogy egy tapasztalati helyzetet egy meghatározott perspektívából²⁰ szemléljenek” (Tomasello 2002: 127).

Az általam gyűjtött, későbbiekben elemzendő nyelvi anyag részét képezi egy félperces, filmre vett jelenet megtekintését követő, a jelenetről szóló narratíva 45 adatközlőtől – 45 változatban. Mindenki ugyanazt a jelenetet figyelte meg, a jelenetről való beszámolás azonban mind a történet megkonstruálásában, mind nyelvi kifejezésében – bizonyos hasonlóságok mellett – különbözött egymástól. A fenti kiindulópont alapján ez természetes, és az lett volna ellentétes a várakozásaimmal, ha lett volna két teljesen egyforma elbeszélés.

Az alternatív konstruálás az elme analóg működésén és azon a képességen alapul, hogy az ember „más-más kommunikációs célból ugyanarra a dologra más-más perspek-

¹⁷ A diskurzus konkrét viszonyainak feldolgozására azonban szükség volna abban az esetben, ha például az adott közös figyelmi jelenet terével érintkező térben kellene azonosítanunk egy jelen lévő, a megnyilatkozótól és a beszédpartnertől különböző, harmadik szereplőt.

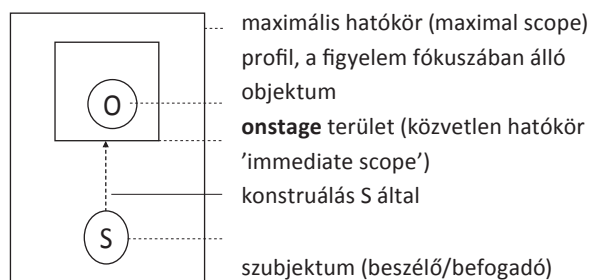
¹⁸ Ezt a műveletet Langacker episztemikus lehorgonyzásnak nevezi (Langacker 1987: 489, ugyanígy a későbbi művekben is), de talán pontosabb volna episztemologikus lehorgonyzásról beszélni. Episztemikus műveleteken a nyelvészeti szakirodalom alapvetően a lehetséges szituációkra vonatkozó beszélői vélekedés folyamatát, és ennek nyelvi jelölését érti (vö. Givón 1982: 24, Willett 1988: 53).

¹⁹ Az alternatív konceptualizációt sok tényező alakítja ki (l. pl. Langacker 1987: 138–41, Croft–Cruse 2004 92–106, a tényezők részletes leírására a magyar szakirodalomban lásd Kövecses–Benczes 2010: 145–58, Tolcsvai Nagy 2013: 129–168): maga az észlelés, az észlelés körülményeiben és az észlelő szubjektumok aktuális állapotában, helyzetében lévő különbségek, továbbá az észlelési tapasztalat feldolgozásának, fogalmi konstruálásának (a kategorizációnak, szimbolizációnak), az értelmezési műveletek alkalmazásának a lehetőségei (lásd „dinamikus konstruálás”: Langacker 2003: 55–85, Croft–Cruse 2004: 92kk., „újrakonstruálás”: Tolcsvai Nagy 2010: 22, Tátrai 2011: 33). A memória konstruktív működésére lásd pl. Schacter–Norman–Koutsaal 1998, Johnson 2001, Read 2001.

²⁰ A perspektivikusságnak csak egy megnyilvánulása a deiktikus perspektíva működése, amely kontextusfüggő deiktikus centrumot (v. kiindulópontot) feltételez a tér-idő viszonyok feldolgozása számára (l. részletesen Tátrai 2011: 126–150). A perspektivikusság vagy másként: a nézőpont működése (l. ’viewing’ Langacker 2008: 55) itt ennél tágabb értelemben szerepel.

tívából tud tekinteni, és fordítva, különböző entitásokat hasonló kommunikációs célból hasonlóan kezel” (Tomasello 2002: 132).

A jelenetet megkonstruáló szubjektum működésének minden megnyilatkozásban meghatározó szerepe van,²¹ de meg tudunk különböztetni **szubjektív** (illetve szubjektívizáltabb) és **objektív** (illetve objektívizáltabb) **konstruálási módokat**. Ez a két konstruálási mód a konceptualizáló (szubjektum) és a feldolgozott, megértett objektum/jelenet (dolog, esemény) aszimmetrikus viszonyán alapul²² (l. Langacker 1987: 128–132, 2006: 18, 2008: 77, 260–4).

2. ábra. Szubjektum és objektum aszimmetrikus viszonya Langacker 2006: 19. alapján

Az elemi mondatban (ill. összetett mondat részeként a tagmondatban) mint nyelvileg reprezentált elemi jelenetben valami (dolog, viszony, esemény) a színen ('onstage') van, erre irányul a beszédpartnerek figyelme, míg a diskurzusvilág más tényezői az alap részeként feldolgozódnak, de a háttérben ('offstage') maradnak. Egy dolog/esemény objektíven konstruálódik meg a konceptualizáló szubjektum (S 'subject/conceptualizer') kiindulópontjából akkor, ha azt a figyelem fókuszában álló objektumként (O 'object') a konceptualizáló nyelvi kifejezések révén hozzáférhetővé teszi (a partner és a maga számára), vagyis – színházi metaforával élve – színre viszi azt.²³

Egy dolog szubjektíven konstruálódik meg, ha nincs a színen, hanem a diskurzusvilág ('maximal scope = a teljes hatókör', vagy másként: a közös figyelmi jelenet)²⁴ részeként

²¹ Nincs értelme tehát teljesen objektív megnyilatkozásról beszélni általánosságban.

²² „[...] inherent asymmetry between the conceptualizer and what is conceptualized” (Langacker 2006: 18).

²³ „An entity is said to be **objectively construed** to the extent that it goes 'onstage' as an explicit, focused object of conception” (Langacker 2006: 18).

²⁴ A kiegészítést Langacker modelljéhez képest is lényegesnek tartom, mivel összeegyeztethető Langacker 'current discourse space' fogalmával (l. Langacker 2008: 463kk.), de annál kidolgozottabb (l. Sinha 2001, Tomasello 2002 alapján Tátrai 2011: 31 alatt).

implicit ('offstage') marad.²⁵ A szubjektíven megkonstruálódó beszélő tehát nem reflektál önmagára diskurzusszujektumként,²⁶ illetve a tudatosság szujektumaként.²⁷

A fenti meghatározások érthetővé teszik, hogy miért szerepeltek a bevezető részben a fokozatosságot érzékeltető **szubjektivizáltabb**, ill. **objektivizáltabb konstruálási megoldás** kifejezések (az egyszerűbb szubjektív-objektív kettősség helyett). Langacker meghatározásában ugyanis az alábbi mondatok a (2)-től az (5)-ig az egyre objektivizáltabb, az (5)-től a (2)-ig az egyre szubjektivizáltabb konstruálás példái (vö. Langacker 1987: 131, Tolcsvai Nagy 2012: 112). Mindegyik mondat az akarja az anya kifejezésre juttatni a gyermeke számára, hogy rossz érzések töltik el amiatt, ahogy az beszél vele. Szándékában állhat az is (ezt az (5) megoldásai jelöltté is teszik), hogy megnyilatkozásával hatást gyakoroljon gyermeke viselkedésére. A különbség abból fakad, hogy a megnyilatkozó másként konstruálja meg közlését, másként reprezentálja a helyzetet/jelenetet. A példák értelmezése során csak a konceptualizáló (és egyben megnyilatkozói) szujektum megkonstruálására fókuszálunk.

- (2) Felháborító, amit megengedsz magadnak.
- (3) Megint szemtelenül beszélsz velem.
- (4) Úgy gondolom, hogy az már minden határon túlmegy, ahogy te beszélsz velem.
- (5) Nem beszélhetsz így az anyáddal!

A konceptualizáló szujektum a (2) mondatban nem jelenik meg explicit módon a színen, a felháborodás érzése nem horgonyzódik le a szituációban az átélőhöz (aki azonos a konceptualizálóval és a megnyilatkozóval). A (2) tehát teljes mértékben szubjektíven megkonstruált szituáció, a konceptualizáló megfigyeli, feldolgozza és reprezentálja a jelenetet, de sem önmagát mint az esemény résztvevőjét, sem mentális folyamatait nem teszi megfigyelhetővé.

A (3)-ban kisebb a szubjektivitás és nagyobb az objektivitás foka, ebben ugyanis a megnyilatkozó szujektum egyben a jelenet egyik szereplőjeként is megkonstruálódik (*velem*). A *velem* névmás megértése feltételezi a diskurzusvilág alapjának, a közös figyelmi jelenet megnyilatkozói szujektumának a feldolgozását, így tehát a deiktikus referenciájú *velem* kifejezés objektívtan reprezentálja a konceptualizáló szujektumot.

²⁵ „An entity is **subjectively construed** to the extent that it remains 'offstage' as an implicit, unself-conscious subject of conception” (Langacker 2006: 18). Langackeréhez hasonlóan (de lényegi kérdésekben mégis eltérően) aszimmetrikus viszonyként értelmezi a szubjektív-objektív viszonyt Verhagen is, amikor teljesen szubjektív és teljesen objektív kifejezéseket különít el (Verhagen 2005: 17–18). Az előbbieket esetében a mentális szujektum működése profilálódik, míg utóbbiak esetében a világról alkotott mentális modell, amelyet a kifejezés közvetlenül profilál. Ettől az oppozíciótól Verhagen megkülönbözteti az interszujektivitást az interlokútorokat jellemző kognitív rendszerek kölcsönös összehangolásaként, tehát a jelen mű (Sinhát követő) felfogásánál szűkebb értelemben. A Verhagen-féle modell kritikájával a Tarthatatlan oppozíciók fejezet 1.3.3.2. pontjában foglalkozunk.

²⁶ L. Sanders–Spooren 1997: 106., ugyanilyen értelemben használom a dolgot egészében a *megnyilatkozó* (vagy *beszélő*) kifejezést.

²⁷ A tudatosság szujektumának értelmezésére lásd Sanders–Spooren 1997: 87kk., a magyar szakirodalomban Tolcsvai Nagy 2001: 126; Tátrai 2005: 221, 2011: 34.

A (4) azt is hozzáférhetővé teszi, hogy az egész helyzet leírása a megnyilatkozó vélekedése, az *úgy gondolom* kifejezés a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzás (*gondolom*) mellett a teljes *hogy* kötőszós mellékmondatnak a megnyilatkozó vélekedéseként való elérését jelöli,²⁸ vagyis maga a konceptualizáció mentális folyamata is objektiválódik. A *gondolom* igealak megértése is megkívánja a diskurzusvilág alapjának, benne a résztvevői viszonyoknak a feldolgozását, de az *-om* sematikusabban jelöli a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzást, mint a személyes névmás (pl. *én, velem*).

Az (5) mondatban a konceptualizáló objektivizáltan, a szerepén keresztül²⁹ reprezentálódik (*az anyáddal*), a színen van. Ez az objektív konstruálás még nagyobb fokát képviseli. A diskurzusvilág alapjának feldolgozása azonban elengedhetetlen a kifejezés megértéséhez, a szerepnév ugyanis lehorgonyzódik a diskurzus szituációjában egyrészt a határozott névelő, másrészt a *-d* birtokos személyjel révén, amely jelöli a családi összetartozás elérését a partnerhez való lehorgonyzottságon keresztül (a partner kiindulópontként szolgál a szülő-gyermek viszony értelmezéséhez). A konceptualizáló tehát egyrészt implicit módon a háttérben marad, amennyiben ő épp így dolgozza fel a jelenetet, nem reflektál erre a résztvevői szerepre az 'ezt én mondom így' kidolgozása révén, másrészt a reprezentált jelenet szereplőjeként objektivizáltan megkonstruálja önmagát.

A szubjektum objektivizált konstruálása azon alapul, hogy az ÉN képes megérteni és nyelviileg reprezentálni önmagát (l. Tolcsvai Nagy 2012: 103).³⁰

(6) Nem beszélhetsz így egy anyával!

A (6) esetében szintén a szerepén keresztül (magát a szerepet állítva a figyelem előterébe), objektivizáltan reprezentálódik a konceptualizáló szubjektum, metonimikus elérést téve lehetővé az értelmezés számára.³¹ Ebben a változatban a főnévi kifejezés határozatlanul lehorgonyzódik le a szituációhoz, az *ANYA* egy nem specifikus példányát jelöli. A referenciális értelmezés azonban a kontextus feldolgozása – az egyéb lehorgonyzó (*beszélhetsz*) és/vagy deiktikus kifejezések (*így*) megértése, valamint a szerepnek a partner szerepeként való felismeréséhez vezető metonimikus figyelemáthelyezés – révén általában sikeres szokott lenni a hasonló szituációkban. Az objektivizáltság teljesnek látszik, az ÉN megfigyelhetővé tett önreprezentációja eltávolítással – szereppé sematizálva – explicitté válik a megnyilatkozásban. Ugyanakkor a konstruálási mód Langacker javaslata alapján szubjektivizált is, mivel a konceptualizáló/megfigyelő ÉN a háttérben marad. Ez a kettősség abból fakad, hogy az ÉN létrehozója és megfigyelője önmaga reprezentációjának (l. Tátrai 2002: 61, Tolcsvai Nagy 2012: 103). Az ÉN teljesen objektív konstruálása elképzelhetetlen azért, mert mindig az ÉN hozza létre saját önreprezentációját. Ha az ÉN teljesen objektivizáltan, explicit önreprezentációként a színen van is, a konstruáló, megfigyelő ÉN a háttérben, a diskurzus alapjában ('offstage') marad.

²⁸ Vagyis referenciapontként szolgál az elérése számára (l. Pelyvás 1998, 2006).

²⁹ Metonimizáció révén.

³⁰ Ez a tanulmány az alany fogalmának újraértelmezését végzi el a (főképp) hermeneutikai filozófiai és a kognitív nyelvészeti megközelítés együttes alkalmazásával.

³¹ Ugyanígy lehetséges az elérés például a konceptualizáló személy korán, állapotán (*egy nálad sokkal idősebbel; egy felnőtellel; egy beteggel* stb.) keresztül is.

Az ÉN együttes konceptualizáló és konceptualizált szerepével kapcsolatban az a jelenség a központi a jelen tanulmány számára, amelyben a megnyilatkozóhoz kötődő konceptuális tartomány játszik szerepet a referenciális jelenet értelmezésében, és ez a mentális viszony a megnyilatkozó és a referenciális jelenet között nyelviileg jelöltté, megfigyelhetővé válik. Ez a mentális ösvény (további hasonló metaforákkal az „útvonal” vagy „híd”)³² ugyanis szintén többféleképpen is megkonstruálható. Sajátossága azonban – a fentebb tárgyaltakból következően – az, hogy elképzelhetetlen a teljesen objektivizált megkonstruálása. Nem lehetséges ugyanis, hogy a konceptualizáló szubjektum a referenciális jelenet részeként megfigyelhetővé tegye saját mentális aktivitását, megfigyelői szerepét pedig eközben teljesen felszámolja. Erre a jelenségre vezetjük be a következő pontban a szubjektivizáció fogalmát. Előbb azonban még további megfigyelésekre is szükség van.

A szubjektivizáltabb, ill. objektivizáltabb konstruálási megoldások fokozatosságában nagy szerepe van a sematikusság – kidolgozottság skálának, valamint a lehorgonyzó műveleteknek és általában a deixisnek.

(7) A₁₁: – [1] *Mm hát*_[DJ] *a berendezés* olyan *irodaszerűnek*_[Hedge] *tűnt*_{[VE3][Eval][Uncert]?}
 [2] *nyomtatók meg számítógép, és és szerintem*_[PProE1] *fiókok,* [3] *nekem*_[PProE1]..
*nekem*_[PProE1] *inkább*_[Uncert] *egy iroda irodának tűnt*_{[VE3][Eval][Uncert]} [..]

A (7) példában³³ az [1] jelű tagmondatot szubjektív konstruálás jellemzi, mivel a vizuális tapasztalat bizonytalan kiértékelésének szubjektuma a háttérben marad, nem válik kidolgozottá. A [2] jelű tagmondatban a *szerintem* névmási kifejezés által objektivizáltan konstruálódik meg a megnyilatkozóhoz kötött kiindulópont, ahonnan a tapasztalat feldolgozódik. A [3] jelű tagmondatban pedig a *nekem* névmás teszi hozzáférhetővé – az [1]-ben is alkalmazott konstrukció nagyobb fokú kidolgozásával –, hogy a mentális folyamat szubjektuma azonos a megnyilatkozóval. A *szerintem* és a *nekem* kifejezések tehát a mentális folyamatok és a megnyilatkozás tudatossági szubjektumának objektív konstruálását jelölik.

A vizuális tapasztalat kiértékeléséhez hasonlóan az érzésekhez is mindig tartozik egy – érző – szubjektum. Az A₉ adatközlő alább olvasható megnyilatkozásában ez a szubjektum objektivizáltan jelenik meg egyrészt az *érez* igének és az *érzés* főnévnek a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzása által (*éreztem, érzésem*). Ezekben a tagmondatokban az ÉRZÉS eseménye van a figyelem középpontjában. A megnyilatkozó saját érzéseit reflexió tárgyává teszi, színre viszi úgy, hogy ezzel referenciapontot jelöl ki a reprezentált következtetés (‘nem legálisan tartózkodik ott’) számára.

(8) A₉: – *Hát*_[DJ] *úgy éreztem*_{[VE1][Feel]} *minthogyha*_{[KSZ][MC]} [..] *(a)sz (a)sz az az*
*érzésem*_{[NE1][Feel]} *támadt,* hogy nem legálisan tartózkodik_[Ind] ott, [..]

³² Vö. a FORRÁS – ÖSVÉNY – CÉL vagy KIINDULÓPONT – ÚT – CÉL sémával (Lakoff 1987: 283, a magyarban tárgyalja például Kövecses–Benczes 2010: 135–136, Tolcsvai Nagy 2010: 42, Kothencz 2012: 39).

³³ A Kivi adatainak jelölésére lásd 2.1.2.

Az A_6 adatközlő az érzékelő szubjektum kisebb fokú objektívizálását valósítja meg azáltal, hogy az érzés és az érző szubjektum kisebb konceptuális egységben, a nyelvi kifejezések szempontjából pedig azok nagyobb távolságával valósul meg a személyes névmás alkalmazása révén (l. (9)). A *nekem* kifejezés is (hasonlóan a (8)-beli *-em* személyjelölő morfémákhoz) közvetlen kapcsolatot hoz létre a referenciális jelenet és a diskurzus alapja között azáltal, hogy megértése a megnyilatkozó résztvevői szerepének feldolgozását kívánja meg.

(9) A_6 : – [...] tehát *olyan otthon érzés*_{[VE3][VizEvid]/[Inf]} *volt nekem*_[PProEI] *az egész*.

A következtetés szubjektuma szubjektívizáltan konstruálódik meg a (10) példában, objektívizáltan a (11)-ben.

(10) A_2 : – [...] és *látszott*_{[VE3][VizEvid]/[Inf]} *hogy nagyon fontos dolga van, [...]*

(11) A_1 : – Mer *én*_[ProEI] *úgy láttam*_{[VE1][Inf]} *hogy inkább valami tárgyat keres, [...]*

A vizuális észlelési eseményt kifejező *látszik* ige elsődleges figurája (alanyi szereplője) stimulus az észlelő szubjektum számára (pl. *innen jól látszik az apátság*), míg aktív konstruálással a *lát* ige alkalmazásával fejezhető ki nyelvileg az észlelési esemény (pl. *innen jól látom az apátságot*). A kifejezések metaforikus kiterjesztéssel következtetési folyamatokra is alkalmazhatók, a konstrukciók különbsége abban van, hogy a *látszik* elsődleges figurája maga a következtetés, míg a *lát* igéé a következtető szubjektum. A (10) példában a következtető szubjektum teljesen a háttérben marad, ezzel szemben a (11)-ben rag (*láttam*) és névmási kifejezés (*én*) egyaránt jelöli (deiktikusan), vagyis a konceptualizáló megfigyelhetővé teszi (objektívizálja) a következtetési folyamatot és saját, korábbi ÉN-jének következtető szerepét. A megnyilatkozó önperspektíválásának eredménye az, hogy megfigyelhetővé teszi korábbi vélekedését. Ez konceptuális távolságot feltételez a megnyilatkozó és a korábbi ÉN-reprezentációja között.

(12) *Én úgy látom/vélem, hogy inkább valami tárgyat keres.*

A megnyilatkozó aktuális mentális aktivitását jelölő kifejezések – mint amilyen az *úgy látom/vélem* a (12)-ben – nagy fokban objektívizálják a megnyilatkozó és a referenciális jelenet közötti mentális viszonyt. Az *úgy látom/vélem* referenciapontként működik a célszerkezet, a nyelvileg kifejtett vélekedés ('valami tárgyat keres') eléréséhez, ezért csak átmenetileg van a figyelem előterében (a figyelem ugyanis a célszerkezetre helyeződik át) (l. Langacker 1999: 171kk., Pelyvás 1998, 2002: 408, 2006, 2013). Az ilyen tagmondatok által jelölt művelet a lehorgonyzó predikáció³⁴ egy sajátos, nem prototipikus megoldása. Ennek a lehorgonyzó predikációnak a sajátossága tehát az, hogy a célszerkezet (vélekedésként való) megjelenítését úgy valósítja meg, hogy mindig deiktikus kapcsolatot is teremt a diskurzusvilág alapjával (annak személyviszonyaival, a megnyilatkozó szerepével). A mentális kapcsolat azáltal jön

³⁴ Az episztemikus lehorgonyzásra és az ezt elvégző lehorgonyzó predikációra l. Langacker 1987: 489, 2008: 259kk., 2009: 226kk., Pelyvás 1998, 2002: 408 kk., 2006, 2013; a nem prototipikus lehorgonyzásra l. Laczkó–Tátrai 2012: 239, 253.

létre, hogy a lehorgonyzó predikáció a közös figyelmi jelenet megnyilatkozói (és egyben vélekedő) szubjektumát jelöli meg kiindulópontként a célszerkezet eléréséhez, és a mentális elérésnek ezt az útvonalát helyezi – ha csak ideiglenesen is – a figyelem előterébe. Az *úgy látom/vélem* kifejezés által jelölt lehorgonyzó predikáció magát a lehorgonyzó viszonyt profilálja és teszi megfigyelhetővé.³⁵ A lehorgonyzó predikációnak ezt a műveleti típusát a következő pontban a szubjektívizáció példajaként fogjuk értelmezni.

1.1.3. A szubjektívizáció

A szubjektív és objektív konstruálási mód alapján az (1) jelenete teljesen szubjektívizáltan konstruálódik meg, mivel a konceptualizáló (aki azonos a megnyilatkozóval) a háttérben marad, saját szerepét nem teszi megfigyelhetővé a „színen”.

(1) A fiú valami tárgyat keresett.

A (13)–(15) olyan eseményt tesz hozzáférhetővé, amely a megnyilatkozó vélekedése szerint lehetséges esemény, méghozzá – saját következtetési folyamatai alapján – a leginkább valószínű lehetőség (vö. Kiefer 1987: 70–1).

(13) A fiú valami tárgyat *kereshetett*.

(14) A fiú *valószínűleg* valami tárgyat keresett.

(15) *Úgy vélem*, hogy a fiú valami tárgyat keresett.

A (13)–(15) példákban a megnyilatkozó ugyanúgy azonos a konceptualizálóval, mint az (1) esetben, ugyanakkor a tudatosság szubjektumaként a működése komplexebb, mint a ténylegesen megfigyelhető szituációk reprezentációjában. Az összetett működés általában (ahogy a példákban is) alakilag is jelöltebb az alapértelmezésnek megfelelő, egyszerűbb működésnél. A jelölöket a példákban dőlt szedés emeli ki.³⁶ A (13)–(15) mondatokban a megnyilatkozó bizonyos tapasztalatok alapján következtetéseket fogalmaz meg egy lehetséges szituációra vonatkozóan, és nyelviileg is hozzáférhetővé teszi, hogy a referenciális jelenet a megnyilatkozó következtetési folyamatában megkonstruált jelenet.

A következtetési művelet szubjektuma a példákban azonos a megnyilatkozó szubjektummal. A referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja között olyan mentális kapcsos-

³⁵ L. Laczkó és Tátrai (2012: 239, 253) érvelését a 3. személyű névmások és a dologra mutató névmások működésével kapcsolatban.

Ha elfogadjuk, hogy az *úgy érzem/látom/vélem, azt hiszem/gondolom* stb. típusú vélekedést kifejező tagmondatok azt a mentális viszonyt profilálják, amely a referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja ('ground'), konkrétabban a megnyilatkozó (és egyben konceptualizáló) kiindulópontja között fennáll (ti. a megnyilatkozó az, aki vélekedik valamiről), akkor ez a művelet nem episztemikus lehorgonyzás ('epistemic grounding') a langackeri értelemben (Langacker 1987: 489), mivel a lehorgonyzó kifejezések nem profilálják magát a lehorgonyzó viszonyt (l. még Pelyvás 2006: 124, amely a langackeri meghatározás formális oldalának következményeit is vizsgálja, kritika alá vonja, l. 122–123), de lehorgonyzás olyan értelemben, hogy a kifejezés az alap és a jelenet közötti mentális kapcsolatot jelöli.

³⁶ A szemantikai komplexitás és az alaki jelöltség összefüggésére lásd az ikonikussággal foglalkozó (1.2.) részt.

lat létesül, amelyben a megnyilatkozó a következtetés kiindulópontja is egyben. Ő az a személy, akinek a következtetési folyamatai révén a referenciális jelenet, mint lehetséges szituáció megkonstruálódik és nyelviileg reprezentálódik.

A fenti (13)–(15) példákban megfigyelt művelet a szubjektivizáció ('subjectification'). Langacker korábbi munkáiban a szubjektivizációt³⁷ egyfajta figyelemáthelyezésként, az objektív tengelyről a szubjektív tengelyre való áttolódásként (lásd a 2. ábrát),³⁸ vagyis a konstruálás szubjektivizálódásaként értelmezte (l. Langacker 1987, 1999). 2006-os munkájától kezdve – a grammatikalizáció terminusait alkalmazva a jelenségre³⁹ – a szubjektivizációt szemantikai kifakulásként, elhalványulásként fogja fel („bleaching”, „fading away”) (Langacker 2006: 21, 2008: 537kk.).

A konstruálási módhoz kötött fogalomértelmezéstől eltérően azt feltételezem, hogy a **szubjektivizáció** jelenségének tartalmi feltételei⁴⁰ és konstruálási következményei egyaránt vannak. A tartalmi kritérium az, hogy a diskurzusban a megnyilatkozóhoz köthető konceptuális tartomány jön működésbe. A referenciális jelenetben mentális aktivitás eredménye válik megfigyelhetővé, ennek a mentális aktivitásnak a szubjektuma pedig azonos a megnyilatkozó szubjektummal (diskurzus szubjektummal). Mentális aktivitás például az észlelés, amelynek szubjektuma az észlelő; az érzés aktivitásában⁴¹ érző szubjektumot feltételezünk, a következtetés folyamatában pedig valakit, aki következtet. A referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja közötti viszony megértése mindig feltételezi egyrészt a megnyilatkozó kontextusfüggő kiindulópontjának a feldolgozását, másrészt ennek viszonyba hozását, azonosítását a referenciális jelenethez kötődő mentális aktivitás szubjektumával. Mivel a mentális aktivitás szubjektuma azonos a megnyilatkozóval, ezért a megnyilatkozó nem lehet teljesen külső szemlélője az aktivitásnak.

³⁷ Langacker a *subjectification* kifejezést használja. Ez a magyarban *szubjektivizáció* formában (l. Tolcsvai Nagy 2010: 130, 2012: 112–113; vö. még *szubjektivitás* Benczes–Kövecses 2010: 154) és – Langacker értelmezését szorosan követve – a konstruálási módhoz kötődő fogalomként terjedt el. Szintén Langacker szubjektivizáció fogalma volt a kiindulópontja Sandersnek és Spoorenek, ők azonban sokkal inkább a megnyilatkozó szubjektumnak – mint a tudatosság szubjektumának – az explicité tett működésében látják a művelet lényegét (vö. Sanders–Spooren 1997: 87; l. még Tolcsvai Nagy 2001: 126, 2013: 165–168; Tátrai 2005: 221, 2011: 178).

³⁸ Langacker modelljében az esemény, az entitások és viszonyuk bemutatása a megnyilatkozó szempontjából akkor külső viszony ('external relationship') (Langacker 1990: 325) – és ennek megfelelően akkor ábrázolódik az objektív tengelyen –, ha az entitások csak a konceptualizált tartalomnak, a referenciális jelenetnek (l. még közvetlen hatókör, onstage terület) részei. A szubjektív tengely mindig a diskurzus alapjával ('ground') való kapcsolatot feltételez.

³⁹ Ezzel a langackeri felfogás nagyobb közelségbe kerül a szubjektivizáció traugotti, alapvetően grammatikalizációs (a lexikális jelentés változására is kiterjedő) megközelítésével, különösen amikor arról szól, hogy a szubjektivizáció történetileg manifesztálódik, a grammatikalizáció egy faktoraként jelentkezik (Langacker 2008: 538) (vö. még Langacker 2006: 17, 21, Traugott 1989, 1995).

⁴⁰ A tartalmi feltétel elfogadásával ez a megközelítés összehangolhatóvá válik Traugottéval (l. az előző lábjegyzetben), és rokonítható Nuyts értelmezésével is (Nuyts 2000: 35–39). Nuytsnél viszont az interszubjektivitás értelmezése szűkebb a jelen munkában alkalmazottnál, és ez hatással van Nuyts (2000) szubjektív/szubjektivitás fogalmára is, ezért e két szubjektivitás fogalom a kapcsolódási pontok ellenére sem egyezik teljesen.

⁴¹ Az aktivitás mindig a folyamat (pl. a szenzomotoros tapasztalat) mentális feldolgozására vonatkozik.

Ezzel magyarázható, hogy a szubjektívizáció esetében a teljesen objektívizált konstruálás elképzelhetetlen.⁴²

A fenti meghatározás összhangban áll a Sanders és Spooren által alkalmazott megközelítéssel (Sanders–Spooren 1997: 87). Eszerint a nézőpont akkor válik szubjektívvé, ha azt a megnyilatkozó explicit módon saját nézőpontjaként jelöli ki. A megnyilatkozó a tudatosság szubjektuma, ő az a személy, aki felelős az információért (a proposicionális tartalomért) (és bizonyos mértékben a megnyilatkozás formájáért is)⁴³ (fordításban idézi még Tolcsvai Nagy 2001: 126; Tátrai 2005: 221). Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a megnyilatkozó kiindulópont szubjektivitásának explikálása nem azonos az objektív konstruálási móddal, hanem csak azt jelenti, hogy a megnyilatkozó nyelvi kifejezések segítségével hozzáférhetővé, jelöltté teszi, hogy a referenciális jelenet az ő mentális aktivitásán keresztül reprezentálódik.

Vessünk egy pillantást újra a fenti mondatokra!

- (13) A fiú valami tárgyat keresetett.
- (14) A fiú *valószínűleg* valami tárgyat keresett.
- (15) *Úgy vélem*, hogy a fiú valami tárgyat keresett.

Mindhárom mondat szubjektívizációt valósít meg, mivel a megnyilatkozások következtetést tesznek hozzáférhetővé, és a következtető szubjektum azonos a megnyilatkozás szubjektumával.⁴⁴ A (13) mondatban a *-het* morféma (a szórendi megoldással együtt) rendkívül sematikusan jelöli, hogy következtetés útján elérhető lehetőségességről van szó. A *-het* morféma prototipikus lehorgonyzó predikációt valósít meg, azt teszi hozzáférhetővé, hogy a jelenet nem aktuális megvalósulásként, hanem lehetőségként horgonyzódik le a diskurzus alapjában. Magát az elérési relációt – vagyis azt, hogy a lehetőségesség a megnyilatkozó vélekedése szerinti lehetőség – jelöltté teszi, de nem profilálja. A megnyilatkozásban nincs olyan nyelvi kifejezés, amely a következtető szubjektumot (a megnyilatkozót) objektívizáltan konstruálná meg.

A (14) mondatban a *valószínűleg* kifejezés nagyon hasonló műveletet jelöl, mint a (13)-ban a *-het* morféma: jelöli, hogy következtetés, valószínűsítés útján elérhető lehetőségességről van szó. A kifejezés a megnyilatkozó vélekedés jelölésére grammatikalizálódott módosítószó, tehát a vele kapcsolatos konvencionálódott (a nyelvre vonatkozó gyakorlati) tudás része, hogy az elemi mondat, amelyben szerepel, a megnyilatkozó vélekedését reprezentálja. Bár prototipikus lehorgonyzó kifejezés itt sem jelöli objektívizáltan a megnyilatkozót, a (13) mondathoz képest a (14) mégis kevésbé szubjektív (a konstruálási mód szempontjából), ugyanis a *valószínűleg* kifejezés profilálja a

⁴² A kognitív folyamatok szubjektuma explicitté tehető a referenciális jelenet résztvevőjeként, de az önreprezentációt létrehozó szubjektum sosem lehet teljesen explicit, mert részlegesen mindig kívül kell maradnia a referenciális jeleneten ahhoz, hogy létre tudja hozni, és meg tudja figyelni saját önreprezentációját (l. Tolcsvai Nagy 2012: 103).

⁴³ „...the subject [...] to whom the responsibility for the information is attributed; with other words, the subject is responsible for the propositional content of the utterance and possibly also for its form” (Sanders–Spooren 1997: 87).

⁴⁴ Hasonló konstruálási különbségekre lásd Langacker 1987: 131, Croft–Cruse 2004: 62, Radden–Dirven 2007: 241, Tolcsvai Nagy 2012: 112.

mentális viszonyt (a valószínűsítést) a referenciális jelenet és a közös figyelmi jelenet között, mégpedig úgy, hogy a viszony kiindulópontját a megnyilatkozóhoz köti.

A (15) mondat az objektívizáltság nagy fokát mutatja, mivel a megnyilatkozó saját mentális aktivitását hozzáférhetővé teszi az *úgy vélem* tagmondatban. Az igei személyrag jelöli a mentális aktivitás lehorgonyzását a megnyilatkozóhoz. A megnyilatkozó saját magát vélekedő szubjektumként megkonstruálja (objektívizálja), miközben a háttérben maradva reprezentálja, megfigyel(tet)i. A megnyilatkozó szubjektum tehát önreprezentációt hoz létre, önmagára reflektál, ezért bizonyos mértékben a színre kerül, miközben a színen kívül is marad. A konstrukció szubjektívizáltsága – ha elhalványul is (vö. Langacker 2006: 21) – semmiképp sem számolódik fel.

Az *úgy vélem* konstrukció aktiváltsága csak ideiglenes (vö. Pelyvás 1998, 2013), referenciapontként szolgál a célszerkezet (*a fiú valami tárgyat keresett*) eléréséhez, profilálja a mentális kapcsolatot a célszerkezet és a diskurzusvilág alapja között azáltal, hogy a vélekedés szubjektumát a megnyilatkozóval kapcsolja össze.

A szubjektívizáció művelete tehát nem azonos a diskurzus-szubjektum szubjektívizált megkonstruálásával. Ez a szubjektum ugyanis részlegesen objektívizált(abb)an is megkonstruálódhat (l. (14), (15)), de anélkül, hogy szubjektívizáltsága teljesen felszámolódna. Ezért a továbbiakban a fentebb értelmezett szubjektívizáció fogalmat fogjuk használni. Megismételve: a szubjektívizáció művelete a megnyilatkozóhoz köthető konceptuális tartomány működtetése a diskurzusban, ami azt jelenti, hogy a referenciális jelenetben olyan mentális aktivitás eredménye válik megfigyelhetővé, amely mentális aktivitás szubjektuma azonos a megnyilatkozó szubjektummal. A művelettel kapcsolatban megfigyeltük a főbb konstruálási módokat (lásd a (13)–(15) mondatok elemzését).

A továbbiakban a szubjektívizációval kapcsolatban másfajta, a fenténél intuitívabb fokozatosságot fogunk alkalmazni. A szubjektívizáció mint művelet gyengébb vagy kisebb fokú akkor, ha a mentális aktivitás megnyilatkozóhoz kapcsolása nyelvileg kevésbé kidolgozott (lásd fent a (13) példát), és nagyobb fokban, erősebben szubjektívizált a konstrukció akkor, ha ez a mentális reláció nyelvileg kidolgozottabb. Tehát nagyobb fokú a szubjektívizáció a (14)-ben, mint a (13)-ban, és nagyobb fokú a (15)-ben, mint a (14)-ben.

A szubjektívizáció fokozatai alapján tehát a fenti három megoldás sorrendje növekvő szubjektívizációs fokban (csak a jelölőkkel szemléltetve) a (16) sorrendnek megfelelően alakul.

(16) *-het < valószínűleg < úgy vélem, hogy*

A szubjektívizáció – mint látjuk – a diskurzus alapjához, személyviszonyaihoz, egészen pontosan a diskurzus-szubjektumhoz kötődő művelet. Ezzel magyarázható, hogy bizonyos nyelvi megoldások elképzelhetetlenek szubjektívizáció esetén, illetve annak bizonyos megvalósulásaiban. A mentális aktivitás alapján a szubjektívizációnak több típusa van: az a) attitűdjellegű (pl. a vélekedés, az érzelmi-értékelő viszony) (l. (17)) és a b) nem attitűdjellegű mentális viszony⁴⁵ (pl. érzékelés, emlékezés) (l. (18)).

⁴⁵ A kettő különbségét behatóan vizsgálja Pelyvás 2002: 413–417.

(17) *Azt hiszem, hogy megtalálta.*

(18) *Érzem, hogy lehült.*

Az érzékelés (szubjektív) tényekhez vezet, az emlékezés (szubjektív) tényeket tesz előhívhatóvá. Az attitűdökön belül az affektív/érzelmi attitűd tapasztalatokra, tényekre vonatkozik. A vélekedés bizonyos tapasztalatokra, tényekre épül, de nem tényekhez, hanem valószínűsítésekhez vezet, amelyek további valószínűsítéseknek is alapjául szolgálhatnak. Ezeknek a különbségeknek hatása van a műveletek nyelvi reprezentációjára is, ahogy azt látni fogjuk a vizsgálat elemzéseket bemutató részében (4.3., 5.5). Ezt előkészítve a továbbiakban a megnyilatkozó következtetését/vélekedését jelölő kifejezések viselkedésével foglalkozunk részletesebben. Ezek sajátosságai összefüggésben vannak a mentális viszony attitűdjellegével, egy szituáció valószínűségének a megkonstruálásával (l. Kiefer 2005: 47).

Vizsgáljuk meg az alábbi példasort!

(19) (a) *Az irodában azt gondolom, hogy...*

(b) *Az irodában azt gondoltam, hogy...*

(20) (a) *??Valószínűleg azt gondolom, hogy...*

(b) *Valószínűleg azt gondoltam, hogy...*

(21) (a) *Az irodában megtalálta, amit keresett.*

(b) *Az irodában volt/történt [az], hogy megtalálta, amit keresett.*

(22) (a) *Valószínűleg megtalálta, amit keresett.*

(b) **Valószínűleg volt/történt [az], hogy megtalálta.*

Az *irodában* helyhatározói kifejezés (l. (19), (21)) és a *valószínűleg* módosítószó (l. (20), (22)) egyaránt mentális térépítő elem (Fauconnier 1985). Míg azonban az előbbivel a jelenet teljesen objektivizálható, addig a *valószínűleg* kifejezés mindig kapcsolatot tart a diskurzus alapjával a megnyilatkozó mentális aktivitását, a szubjektivizációt jelölve. Ennek következményei vannak a nyelvi reprezentációra nézve.

A *valószínűleg* a megnyilatkozó aktuális mentális állapotát, a megnyilatkozás idejében működő következtetési/valószínűsítési folyamatait teszi hozzáférhetővé. A vélekedés vonatkozhat a megnyilatkozó korábbi mentális állapotaira is (l. (20a)), de az nagyon extrém helyzet volna, ha a jelenben valaki saját (átélhető, megtapasztalható) mentális állapotáról vélekedést fogalmazna meg (l. (20b)).⁴⁶ Ezért míg az *irodában* ('hely, körülmény') levés fennállhat a megnyilatkozóhoz kapcsolódó mentális eseménnyel egy időben (l. (19a–b)), amely az alaphoz képest jelen vagy múlt idejüként le van horgonyozva, addig a *valószínűleg* az alap aktuális jelenéhez kötött valószínűsítési folyamata nem engedi meg az egyidejű vonatkozást más, a szubjektum által végrehajtott, átélt, megtapasztalható folyamatra. Egyszerűbben: nem vélekedünk arról, amiről tapasztalatunk van, amiről tudjuk, hogy van.

Mivel a *valószínűleg* a referenciális jelenet és a diskurzusvilág alapja közötti elérési viszonyt jelöli, vonatkozhat múltbeli feltételezett lehetőségre (l. (22a), de maga a műve-

⁴⁶ Adatolható ilyen előfordulás, de nem tekinthető sem begyakorlottnak, sem tipikusnak.

let időben nem módosítható (l. (22b)). Ilyen „korlátozás” az *irodában* kifejezés esetében nincs (lásd a (21a–b) mondatokat).

A szubjektivizációt megvalósító *valószínűleg* az alappal való mentális kapcsolatot jelöli, nem része a megfigyelhető, objektivizáltan megkonstruált jelenetnek (abban az értelemben, hogy nem szereplője vagy körülménye az eseménynek), hanem a mentális ösvényt jelöli annak eléréséhez. Ezért nem lehet elvégezni rajta olyan műveleteket, amelyek a dolgok, események, viszonyok objektivizálását feltételezik: nem lehet tagadni, nem szoktunk rákérdezni, és nem szoktunk az így jelölt valószínűségekre további következtetést építeni (Lyons 1977: 799, Kiefer 1985: 141, 1986: 12–3, 19, 2000: 324–325, 2005: 79, Keszler 1995: 304). Az utóbbi két eljárásra (kérdés, ráépülő feltételezés) azonban vannak adatok a mindennapi beszédtevékenységben (l. Kugler 2008b: 210, 2010).⁴⁷

- (23) (a) *A fiú nem *valószínűleg* valami tárgyat keresett.
 (b) ?A fiú *valószínűleg* valami tárgyat keresett?
 (c) ??Ha a fiú *valószínűleg* valami tárgyat keresett, akkor...

A következtetési folyamatokat jelölő kifejezések referenciapontok, aktiváltságuk ideiglenes, a figyelem továbbterjed róluk a célszerkezetre (Pelyvás 1998, 2006, 2013), mentális hídként kapcsolják össze a (megnyilatkozóval azonos) vélekedő szubjektumot és a megfigyelhetővé tett vélekedést. Mivel a megnyilatkozás a célszerkezetet helyezi a figyelem középpontjába, ezért az utókérdés csak a célszerkezetre vonatkozik (l. a (24b) választ), a szubjektivizációt jelölő kifejezésre nem (l. (24a)). Ez akkor is igaz, ha ezek a kifejezések elemi mondatot alkotnak (ill. abban fordulnak elő), tehát a szerkezetben véges igealak található (az *azt hiszem* kifejezéssel kapcsolatban ezt a „próbát” Pelyvás dolgozta ki, lásd Pelyvás 1998). A (24a) meglepő lépés volna a beszédpartnertől, mert azt feltételezné, hogy a (24) megnyilatkozója saját vélekedésének fennállására vonatkozóan tesz fel kérdést.

- (24) *Azt hiszem, hogy megtalálta a keresett tárgyat, ugye?*
 (a) – ???Igen, azt hiszed.
 (b) – (Igen/egyetérték,) valószínűleg megtalálta.

Egy másik személy hasonló vélekedését a megnyilatkozó magától teljesen eltávolítva tudja szemlélni, ebben az esetben a főmondat nem híd, hanem a jelenet fő eseményét reprezentáló kifejezés, ezért erre vonatkozik az utókérdés (Pelyvás 1998).

⁴⁷ A kérdőjeles mondatok a megnyilatkozói attitűd (ön)perspektiválásának viszonylag ritka példái. A kérdőmondatbeli megszokottabb előfordulás általában a kifejezés továbbgrammatikálódásának (pragmatikálódásának) szimptomája (főképp az *esetleg*, a *talán* és az elkötelezettséget jelölő módosítószók esetében, például *okvetlenül*, *tényleg* fordul ez elő). Ezzel a jelenséggel a korábbi Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült habilitációs dolgozatomban foglalkozom részletesen (l. Kugler 2010). A *valószínűleg* kifejezésre *ha* kötőszós tagmondatban csak egyetlen adatot találtam célzott kereséssel (l. Kugler 2008: 210), ezért két kérdőjellel jeleztem ennek problematikusságát. E helyütt csak azzal a művelettel foglalkozunk, amelyben a módosítószó a megnyilatkozó episztemikus attitűdjét jelöli, a (nem ön-) perspektiválás eseteivel nem.

(25) *Azt hiszed, hogy megtalálta a keresett tárgyat, ugye?*

(a) – Igen, azt hiszem.

A következtetési folyamat vonatkozhat olyan lehetséges eseményekre, amelyek kapcsolatba hozhatók a beszédesemény idejével anélkül, hogy aktuális eseményként, tényleges megvalósulásként értelmeződnének (lásd a (26)–(27) példákban a mellékmondatok igéjének időjelét).

(26) *Azt hiszem, hogy megtalálja a keresett tárgyat.*

(27) *Azt hiszem, hogy megtalálta a keresett tárgyat.*

Az *azt hiszem* kifejezés a vélekedés mentális tartományát nyitja meg az értelmezés számára, és jelöli a vélekedésnek a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzottságát a kognitív ígén (*hiszem*), vagyis explicitté teszi a mentális elérési útvonalat. A figyelem középpontjában azonban nem a mentális állapot, hanem a mellékmondatban reprezentált esemény áll. A mellékmondati esemény időben nem közvetlenül a beszédesemény idejéhez horgonyzódik le, hanem a vélekedés mentális állapotán keresztül, annak kiindulópontjából határozódik meg. Vagy másként: a szubjektívizációban a mentális ösvény révén, a fenti esetben a vélekedésnek a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzottságán keresztül válnak elérhetővé az esemény időviszonyai.⁴⁸ Nincs tehát szó arról, hogy a referenciális jelenet profiljában álló esemény ('megtalálja a keresett tárgyat') a diskurzus alapján lehorgonyzódik (a véges igealak révén), majd ez „felülíródik”⁴⁹ (vö. Langacker 1987: 489, 1991: 277) a szubjektívizációjelölő kifejezés működése révén, és ezáltal az esemény nem faktuálisaként, hanem lehetségesként értelmeződik.⁵⁰ Ez a gondolatmenet olyan, mintha a valami iránt érzett vágyat a beteljesülése felől, annak felszámolásával akarnánk feldolgozhatóvá tenni. A fenti folyamatokban inkább arról van szó, hogy a következtetés eredményeként, lehetségesként megkonstruált jelenet a mentális aktivitást végző szubjektumon (a megnyilatkozó önreprezentációján) keresztül válik elérhetővé, a mentális aktivitás szubjektuma pedig a megnyilatkozóhoz az alapon való feldolgozásán keresztül érthető meg. Ezek alapesetben olyan nagy konceptuális egységben⁵¹ értelmeződnek, hogy elkülönítésük talán feleslegesnek is tűnhet.

Fontossá válik azonban a megnyilatkozó és a vélekedő szubjektum elkülönítése akkor, ha a mentális aktivitás szubjektuma perspektiválódik⁵² a megnyilatkozó szubjektum kiindulópontjából, azaz a tudatosság szubjektuma egy korábbi ÉN-reprezentációra

⁴⁸ Ennek jelentősége a megnyilatkozó korábbi vagy lehetséges vélekedéseinek reprezentációja (az önperspektiválás esetében) válik nyilvánvalóvá. Ha a megnyilatkozó saját aktuális állapotát reprezentálja, akkor a megnyilatkozás és vélekedés egyidejűként dolgozódik fel.

⁴⁹ A felülírás alternatívája a reális és a potenciális blendként való modellálása, erre lásd Radden–Dirven 2007: 235.

⁵⁰ Ennek kritikai megközelítésére lásd Pelyvás 2006: 126.

⁵¹ A konceptuális közelség/egység paraméterei (Pusch 2001 alapján): a) szemantikai, fizikai egység, összetartozás; b) kölcsönös egymásra hatás; c) tényleges elválaszthatatlanság; d) percepciók egység.

⁵² A perspektiválásnak erre az értelmezésére lásd Sanders–Spooren 1997: 89 („The positioning of an S [subject of consciousness] other than the speaker connects the meaning of some informa-

helyeződik át (l. (29)). Ezáltal egy jól elkülöníthető és megfigyel(tet)hető önreprezentáció jön létre.

A megnyilatkozó következtetését/vélekedését jelölő, főmondat formájú kifejezések a megnyilatkozó aktuális vélekedését (l. (28a)) vagy más időben⁵³ zajló (l. (29a)) következtetési folyamatait is hozzáférhetővé tehetik. A (28) a szubjektívizáció, a (29) az önperspektíválás példája.

- (28) (a) *Azt hiszem*, hogy megtalálja/megtalálta a keresett tárgyat.
- (b) *Nem hiszem*, hogy megtalálja/megtalálta a keresett tárgyat.
- (29) (a) *Azt hittem*, hogy megtalálja/megtalálta a keresett tárgyat.
- (b) *Azt nem hittem*, hogy megtalálja/megtalálta a keresett tárgyat.

A (28a) a megnyilatkozó aktuális vélekedése, a megnyilatkozó és a vélekedő szubjektum nagy konceptuális egységben van. A (29a)-ban azonban a megnyilatkozó saját korábbi, már lezárult, a jelennel nem érintkező mentális állapotáról számol be, amelytől jobban eltávolodik, és amellyel kapcsolatban a megnyilatkozás aktuális idejében megfigyeléseket közöl. A (29a) perspektíváltságának következménye, hogy tagadható, és a (29b) úgy értelmezhető, hogy ez a mentális állapot (hit a megtalálásban, ill. a megtalálás véleleme) nem állt fenn. A megnyilatkozó jelenével érintkező mentális állapot esetében azonban (l. (28a)) a kognitív predikátum (*[Azt] hiszem*) nem tagadható. A (28b) lehetséges ugyan abban az értelemben, hogy a mellékmondatbeli eseményt a megnyilatkozó nem hiszi el, ez azonban nem a (28a) tagadása. Ha a (28b) esetén is érintkező mentális állapotot feltételezünk (ez felelne meg a (28a) kontextusának), akkor a (28b) csak úgy értelmezhető, hogy a megnyilatkozó inkább azt valószínűsíti, hogy a szereplő nem találta meg a keresett tárgyat, vagyis a (28a)-hoz viszonyítva a megtalálás kisebb fokú valószínűségére következtet.

A bizonyos fokú elkülönülés következménye, hogy a jelenet ideje, modalitása (lásd a *megtalálja ~ megtalálhatja; megtalálta ~ megtalálhatta* megválasztásának lehetőségét a fenti példákban) is kidolgozható úgy, hogy a referenciális jelenet közvetlenül a vélekedő szubjektummal kerül mentális kapcsolatba, és annak mentális viszonyán keresztül a megnyilatkozó szubjektummal, illetve annak feldolgozásával a diskurzus alapjában. Az önreprezentációnak ez a művelete alapvetően nem különbözik a perspektívizáció egyéb megvalósulásaitól (például a másik résztvevőre vonatkozó deiktikus kivetítéstől, l. Tátrai 2011: 145–148), csak az a sajátossága, hogy a tudatosság szubjektuma az ÉN egy „eltávolított” reprezentációja.

1.1.4. A szubjektívizáció mint lexikalizációs és grammatikalizációs folyamat

A szubjektívizáció ebben a megközelítésben a jelentés szubjektívebbé válását, valaminek a külső szemlélete helyett belső, a konceptualizáló szubjektum nagyobb mértékű, illetve magasabb szintű, összetettebb mentális folyamatai segítségével történő feldolgozását

tion to this other subject. This connection results in what we shall call *perspective*”), Tátrai 2011: 122, 153–158.

⁵³ Ez lehet időben specifikált is, például feltételezhetjük, hogy bizonyos hipotetikus helyzetekben hogyan fogunk vélekedni.

jelenti (Traugott 1989, 1995).⁵⁴ A szubjektivizáció általános és alapvető volta a nyelvi változásban azzal függ össze, hogy „a beszélő változtatja meg a nyelvet, nem a nyelv változik önmagában”⁵⁵ (Tolcsvai Nagy 2010: 103). A külső leírás → belső leírás (a még általánosabb konkrét jelentés → absztrakt(abb) jelentés általános tendencián belül)⁵⁶ több folyamatra, tendenciára bontható, ezek az elme analóg működésével magyarázható eljárások.

Az egyik általános tendencia az alacsonyabb szintű mentális műveleten vagy cselekvésen keresztül az összetettebb, magasabb szintű művelet, komplexebb esemény elérése. Ilyen például az a változás, amelyben a szenzomotoros tapasztalat, az érzékelés helyett annak mentális feldolgozása, a megértés kerül előtérbe. Ennek a nyelvváltozási folyamatnak egyik példája a *lát* ige poliszém jelentéshálózatának kialakulása (l. Tolcsvai Nagy 2003, 2010: 111, 2013: 217–221). A folyamatnak kiemelkedő jelentősége van a közvetlen evidenciátípus nyelvi jelölésében és a jelölők episztemikus-inferenciális jelentésének létrejöttében.

A *lát* ige (és származékai) vagy vizuális észlelésre és a látásból származó tapasztalat kiértékelésére, vagy nemcsak vizuális, hanem egyéb forrású tapasztalat feldolgozására, és – még elvontabb szinten – általában a tudásra, megértésre vonatkoznak, tehát a LÁTÁS fogalmi tartományán keresztül (metaforikus kiterjesztéssel) a TUDÁS/MEGÉRTÉS tartományát is aktiválják.⁵⁷ Az etimológiai szótárak (TESz., EWUng.) által adatolt jelentéseket az 1. táblázat közli.

⁵⁴ A következő bekezdés teljes egészében erre a két munkára épül.

⁵⁵ Szilágyi N. Sándor megfogalmazásában a nyelv és a nyelvi változás létmódjával kapcsolatban: „a nyelv tulajdonképpen az emberek agyának specifikus szerveződése, amely képessé teszi őket az adott nyelvű beszédművek létrehozására és megértésére.”; „[...] ha a magyar nyelv történetét szeretnénk megismerni, arra kellene figyelniünk, ami az emberek fejében történt, hiszen maga a változás is éppen ott történik, éspedig nem is akárhogyan, hanem csakis úgy, hogy az a változás kompatibilis legyen a beszédképességük megszerveződésének elveivel. Éppen ezért a nyelvi változások vizsgálata rendkívül megbízható kiindulópont lehet ahhoz is, hogy valamelyest képet tudjunk alkotni arról, hogyan is szerveződhet meg és működhet az a rendszer, amellyel mi ténylegesen beszélni tudunk” (Szilágyi 2011a: 14, 19).

⁵⁶ Ezeknek a folyamatoknak a bemutatására a jelentésváltozásban lásd Tolcsvai Nagy 2010: 103–114, 2013: 195–208.

⁵⁷ A *lát* ige jelentésének ezt a metaforikus kiterjesztését az EWUng. a 15. századtól adatolja, de már az ige HB.-beli előfordulásai is felvetik az absztraktabb jelentés meglétének lehetőségét. Bár ezek az előfordulások valóban a tényleges megtapasztalásra vonatkoznak (ezúton köszönöm Szentgyörgyi Rudolfnak, hogy megosztotta velem a HB. adataival kapcsolatos értelmezését), véleményem szerint jelentésük része az is, hogy a látás révén megszületik a belátás, emberi mi-voltunk mélyebb megértése is.

1. táblázat. A *lát* ige jelentése az etimológiai szótárakban

sor-szám ⁵⁸	a legkorábbi adat ideje	jelentésadás (EWUng., TESz.)	specifikus konstrukció
1.	12. sz. vége	'néz, lát' 'szemmel érzékel'; <i>vki lát vmit</i>	–
2.	1372 után	'meglátogat, felkeres'	<i>vki meglát vkit</i>
3.	1372 után	'vmiről gondoskodik, vmivel törődik'	<i>vki vmi után lát</i>
4.	1416 után	'tapasztal; megért, tudomásul vesz vmit'	
5.	1416 után	'vigyáz, ügyel vmire'	
6.	1504	'megvizsgál'	
7.	1512 körül	'vminek/vmilyennek tart/ítél'	<i>vki vmi(lyen)nek lát vmit</i>
8.	1515	'hozzákezd/hozzáfog vmihez'	<i>vki vmihez / vmi után lát</i>
9.	1523	'(el)fogad, átvesz, felvesz; érintkezik'	
10.	1527	'átél, (meg)tapasztal, megél'	
11.	1574	'részeseít valakit vmiben'	

A TUDÁS/MEGÉRTÉS LÁTÁS fogalmi metafora (vö. Lakoff 1987: 437, Tolcsvai Nagy 2003: 611–2, Kövecses 2005: 161, 220) példája a *rálátása van* valamire 'megérti annak a részleteit, szerkezetét, összefüggéseit' (vö. Tolcsvai Nagy 2003: 612–5), *ezt benézte* 'rosszul mérte fel', és még sorolhatnánk. A metafora tartományai közötti megfeleléseket⁵⁹ Tolcsvai Nagy a 2. táblázatban látható módon mutatja be (Tolcsvai Nagy 2013: 221).⁶⁰

2. táblázat. A TUDÁS/MEGÉRTÉS LÁTÁS fogalmi metafora megfelelései Tolcsvai Nagy 2013 alapján

Forrás: LÁTÁS	Cél: MEGÉRTÉS
egy aktív experiens (prototipikusan emberi lény)	egy aktív experiens (prototipikusan emberi lény)
vizuálisan érzékel (vagy nem érzékel, vagy nem tud érzékelni)	mentálisan érzékel, azaz megért (vagy nem ért meg, vagy nem tud megérteni)
egy fizikai tárgyat	valamilyen helyzetet, összefüggést

A *lát* ige és származékai (l. 6.3.1.) metaforahálózatot mozgósítanak az értelmezés során, amelybe beletartozik az is, hogy a vizuális inger hatására mentális képet alkotunk, és a belső (feldolgozott) képet „ki is tudjuk vetíteni”, ezáltal a LEHETSÉGES és a JÖVŐ tartományokban is tudjuk értelmezni (l. Langacker 1991: 277, Dennett 1998). Ezen alapul a LÁTÁS fogalmának kiterjesztése olyan műveletekre, amelyekben a megnyilatkozó a meglévő tapasztalatai alapján következtet egy valószínű (30), a jövőben lehetséges helyzetre (31), arról mentális képet, tudást konstruál, megnyilatkozása tehát vélekedést fogalmaz meg.

⁵⁸ Az EWUng. számozása alapján.

⁵⁹ A megfeleléseket az motiválja, hogy a fogalomalkotás és a vizuális észlelés analóg működések (l. Langacker 2008: 55).

⁶⁰ Lásd még Tolcsvai Nagy 2003: 612.

(30) A gyorsuló infláció közepette ez az álláspont *szemlátomást* nem tartható. (MNSZ)

(31) [Név] javaslatainak a bevezetése esetén ugyanis ezek az egyszerű áramkörök várhatóan nem csak a rádiózást, a rádió- és tévékészülékek előállítását teszik majd olcsóbbá, hanem *előreláthatóan* megreformálják a telefonhálózatot is. (MNSZ)

Az MNSZ összes *látom, hogy...* (90 adat), *láttam, hogy...* (36 adat) szerkezetét megvizsgálva azt tapasztaltam,⁶¹ hogy a konstrukció a jelen idejű igealak esetében 51%-ban, a múlt idejű esetében 75%-ban vonatkozik vizuális észlelésre (ideértve a grafikus jelekkel hozzáférhetővé tett információ észlelésére/feldolgozására referáló előfordulásokat is, l. a (32) adatot, amely a fórumhozzászólás megjelenésének az észlelésére utal).

(32) te azon kevesekhez tartozol akinek ha *látom hogy* hozzászóltál valamihez: szavaid mindig megfürödhetnek szemgurguláim tükreben... (MNSZ)

Míg a múlt idejű konstrukcióval elsődlegesen látási tapasztalatairól számol be a megnyilatkozó, a jelenhez lehorgonyzott igei kifejezés előfordulásai körülbelül fele részben magasabb szintű mentális folyamatokra (komplex tapasztalatok kiértékelésére, következtetésre, vélekedésre) vonatkoznak (l. (33)). Ez összefügg azzal, hogy a szubjektívizáció műveletében a mentális aktivitás szubjektuma nagy konceptuális egységben dolgozódik fel a megnyilatkozóval, a mentális folyamat és a megnyilatkozás időben érintkezik.

(33) Most már nagyon tisztán *látom hogy* az emberek a ruhával járó gátlásaikkal együtt hogyan vetkőznek le egy csomó olyan terhet is, ami gondot okoz a hétköznapi emberi kapcsolatokban. (MNSZ)

(34) Én úgy *látom hogy* azok a kapcsolatok túlnyomó többségben nem voltak stabilak ahol az iskolapadból egyből a házasságkötőterembe mentek utána meg a szülőszobára mentek. (MNSZ)

Az *úgy látom* konstrukció⁶² (l. (34)) pedig tipikusan vélekedést vezet be (12 adatból 11-szer, kb. 92%-ban),⁶³ de nem kivétel nélkül. A (35) adat arra példa, hogy az *úgy látom* kifejezés is utalhat vizuális percepcióra.

(35) Ha gondolod, melegítsd a kezed, de én úgy látom hogy a füled már egész vörös. (MNSZ)

Hasonló, sok példával szemléltethető szubjektívizációs jelentésváltozás a tárgyakkal való fizikai kontaktus helyett a mentális kapcsolat profilálása, vö. *ér(int)* ('fizikai kon-

⁶¹ 2011-es mintavételezés az MNSZ-ből. A Kivi párbeszédeiben összesen négy *hogy* kötőszós szerkezet fordult elő, ezek mind múlt idejű szóalakok voltak (l. a 24. táblázatot). Az adatok közül egy volt *láttam, hogy* konstrukció, ez vizuális észlelésre vonatkozott. A másik három *úgy láttam, hogy* szerkezetben fordult elő (l. 5.5.1.1.2).

⁶² Hasonló keretben részletes elemzését lásd Pelyvás 2006-ban.

⁶³ 3 adatból mindhárom vélekedést jelöl a Kiviben.

taktust létesít') → *ért* ('megért, mentálisan feldolgoz'); *fog* ('tárgymanipuláció' → 'megért, mentálisan feldolgoz', pl. *fogod?*) (l. Tolcsvai Nagy 2010: 111, 2013: 222–223).

Az előbbi tendenciára rá is épülhet a tranzaktív/interszubjektív funkciójú leírás diszkurzív funkciójú⁶⁴ műveletjelölővé válásának tendenciája. Erre példa lehet a *mellesleg* kifejezés, amely a konkrét körülményjelentésre (egyfajta külső szemléletből történő feldolgozásra) épülve jelöli a témától való eltérést, tehát a diskurzus szerveződésében értelmezhető lépést (Lakoff 1987: 517).

A harmadik tendencia az attitűdjellegű jelentések kialakulása. Ebben a folyamatban a külső leírás úgy válik szubjektívvé, hogy kifejeződik benne a megnyilatkozó/konceptualizáló attitűdje is. Ez a tendencia figyelhető meg a módosítószóvá válás folyamatában is, például a *biztosan* módhatározói funkciójú kifejezés (pl. *biztosan oldotta meg a feladatot*) → *biztosan* módosítószó (pl. *biztosan megoldotta a feladatot*) változásban. A *biztosan* módhatározó a „színre vitt” referenciális jelenet kidolgozó kifejezése, a megnyilatkozó a jelenetnek és a kidolgozott módnak külső (offstage) megkonstruálója és szemlélője. Az így kidolgozott cselekvésmód tagadható (pl. *bizonytalanul, nem biztosan*), kérdezhető (*Hogyan oldotta meg?*). A szubjektív episztemikus-inferenciális modalitást jelölő módosítószó (amilyen például a *biztosan* is) a referenciális jelenet és a megnyilatkozó vélekedési folyamatai közötti mentális kapcsolatot jelöli. A valószínűsítés attitűdjellegű viszonyulás a referenciális jelenethez, jelölése a magmondatnak (ill. a mondat protoállításának) az érvényét nem befolyásolja⁶⁵ (l. a (36)-ban a *megtalálta* kifejezéssel jelölt protoállítást).⁶⁶ Mivel a megnyilatkozó nem külső szemlélője a valószínűsítésnek, a módosítószó nem tagadható és nem kérdezhető. A valószínűsítési attitűd azonban kifejezésre juttatható önálló fordulóban⁶⁷ is (l. (37a)).

(36) *Biztosan* megoldotta a feladatot.

(37) – Megoldotta?

(a) – *Biztosan*.

(b) – Igen, *biztosan*.

(c) – *Nem, *biztosan*.

A (37a)-hoz egy implicit 'igen', a lehetségességet megerősítő felelet rendelhető (lásd kifejtve a (37b)-ben). A valószínűsítési attitűd azonban összeegyeztethetetlen a 'nem' felelettel (lásd a (37c)-t).⁶⁸ A módosítószó nem az 'igen' és a 'nem' között helyezi el a profilált eseményt, hanem a lehetségességének/valószínűségének a fokát jelöli (vö. Kiefer 2005: 76–77).

⁶⁴ Vö. Tátrai 2011: 36–37.

⁶⁵ Lényeges különbség, hogy a módhatározó felülírhatja a protoállítás érvényét, vö. Péter BIZTOSAN oldotta meg a feladatot (l. Kugler 2009, vö. Imrényi 2007: 445, 2013).

⁶⁶ A protoállítás és a magmondat fogalmára, a felülíró és egyéb műveletekre lásd Imrényi András tanulmányait és 2013-as monográfiáját az irodalomjegyzékben.

⁶⁷ Ez viszont a módhatározói kifejezésre nem érvényes, mert az feltételezi a CSELEKVÉS fogalmi tartomány aktiváltságát, hiszen azt dolgozza ki, ezért a hasonló eldöntendő kérdésre csak olyan formában volna természetes válasz, hogy Igen, [megoldotta,] méghozzá biztosan.

⁶⁸ Az ebből a szempontból kivételes *aligha* (továbbá *bajosán, nehezen*) elemzésére lásd Kugler 2009-et.

A műveletek különbségének következménye, hogy a *biztosan* módosítószó – szemben a módhatározóval – szemantikailag nem az igével, hanem a (valamilyen mértékben kidolgozott) állítással (a referenciális jelenet nyelvi reprezentációjával) van viszonyban, ezzel magyarázható a módhatározóénál nagyobb szórendi szabadsága is, vagyis az, hogy nem mindig szomszédos az igével (vö. Imrényi 2008b; a kontextualizálásra lásd Imrényi 2013: 134–135).

Nem törekszem arra, hogy a fenti tendenciákat a jelentésváltozásban elkülönítsem egymástól. Az episztemikus-inferenciális modalitás jelölőinek grammatikalizációs vonatkozásai mindhárom itt bemutatott típussal kapcsolatba hozhatók.

1.1.5. A fogalmi sémák

A sémák⁶⁹ a tudás komplex szerveződésének konstrukciói (Eysenck–Keane 1997: 292). Megoszlának az álláspontok azzal kapcsolatban, hogy a sémák reprezentációs konstrukciók-e (a szimbolikus modellekben) vagy párhuzamos hálózatok nagyszámú elemének interakciójában megvalósuló aktivációs mintázatoknak tulajdonítható hatások (a konnekcionista modellben, vö. szubszimbolikus paradigma) (l. Eysenck–Keane 1997: 303, Smolensky 1996: 91–92).

A szimbolikus modellek (lásd például az idealizált kognitív modellt és a fogalmi sémát Lakoffnál (1987), a keretszemantikát (Fillmore 1975, 1977)) szimbólumokat, a világ megismerésével kapcsolatos (külső objektumokra utaló) nagyon általános mentális reprezentációkat alkalmaznak leírásaikban, és az elmét szimbólummanipuláló rendszerként kezelik (Smolensky 1996: 91–92). Ezekben a megközelítésekben a sémák a konkrét tapasztalatok fölötti általánosítási szintet képviselnek, konceptuális jellegűek (vagyis fogalmi szerkezetekben reprezentálódnak) (l. Tolcsvai Nagy 2010: 38, Jakab 2014).

A gyakran alkalmazott egyszerű sémák közé tartozó idealizált kognitív modellek (IKM-ek) (Lakoff 1987. 4. fejezet (ICM)) olyan fogalmi keretek, amelyeket fogalmi csomópontok és ezek hálózata alkot (l. a *kedd* 'Tuesday' példáját Lakoffnál (1987: 68–69), magyarul l. Tolcsvai Nagy 2010: 39kk., 2013: 101–105, vö. még Benczes–Kövecses 2010: 64–65kk.). Nagyon általános séma például a biliárdgolyó modell (Langacker 1991: 13, 2008: 103kk., 2009: 148), amely abból a tapasztalatból sematizálódott, hogy a világban elkülöníthető létezőket, dolgokat ismerünk fel, és ezek mozgását a közöttük lévő energia áramlásával, továbbterjedésével, röviden: az energiahatással hozzuk összefüggésbe. Hasonló alaptapasztalatra épül világbeli cselekvéseink⁷⁰ ELŐZMÉNY – (FIZIKAI VAGY

⁶⁹ A fogalmi sémákra vonatkozó hatalmas nyelvészeti és pszichológiai-pszicholingvisztikai szakirodalomra csak néhány munkát említve hivatkozom: a fogalmi kerethez l. Fillmore 1975, 1977, Brown–Yule 1983: 236–71, Andor 1998a, 1998b; az idealizált kognitív modellhez l. Lakoff 1987 (4. fejezet), a fogalmi metaforához Lakoff–Johnson 1980, a sémákhoz és fogalmi hálózatokhoz általában l. Langacker 1987: 161kk., 377kk., Croft–Cruse 2004: 7–39, 92–106, a magyar összefoglaló munkák közül Kövecses–Benczes 2010: 51–62, 133–143, Tolcsvai Nagy 2010: 38–48). A mentális reprezentációk elméleteire és a jelentés pszicholingvisztikai megközelítésére l. Jakab 2014; a sémák szerepére a megértésben és a produkcióban l. Pléh 2014, Lukács et al. 2014: 1107–1112. A fogalmi keret/séma és a memóriaműködés kapcsolatára l. Greene 1987/2005: 43kk.

⁷⁰ A cselekvéslánc és a FORRÁS – ÖSVÉNY – CÉL séma viszonyára lásd például Tolcsvai Nagy 2012: 109; a biliárdgolyó modellre a percepció, a konceptualizáció és a nyelvi reprezentáció viszonyában lásd Tolcsvai Nagy 2013: 381, Bańcerowski 2000: 324.

PSZICHIKAI) KÖZVETÍTŐ ERŐ – KÖVETKEZMÉNY szerkezetű feldolgozása és szimulációja is (l. Tomasello 2002: 31–32).

Vizsgálatok is bizonyítják a séma jellegű adatstruktúrák működését (l. Eysenck–Keane 1997: 297). A komplexebb sémák közé tartoznak az egy központi fogalom köré szerveződő tudásreprezentációk, az ún. tudáskeretek és a dinamikus eseményeket sematizáló forgatókönyvek (másként szcenáriók ('scenario') vagy szkriptek ('script')).⁷¹ A sémák működésének magyarázó értéke volt saját kísérleti adataimra vonatkozóan is. A Kivi filmjelenetét látva például azok az adatközlők, akik irodaként kategorizálták a helyszínt, további következtetéseket vontak le az irodával kapcsolatos tudásuk (az IRODA tudáskeret) működtetésével, például egy borítékot „hivatalos irat”-nak tartottak, a térben mozgó szereplőt pedig „irodai dolgozó”-nak. Akik kifejtették tették, hogy nem iroda az adott helyszín, azok is működtették ezt a tudást 'a helyiség iroda' valószínűsítésének elvetésében. Ez a valószínűsítésre vonatkozó reflexiókban fel is tárul, például a szereplő öltözkését ehhez viszonyítva nem tartották megfelelőnek („nem is úgy volt öltözve”) (l. 4.2.2).

A konnekcionista modellben a séma együtt aktivált hálózatrész, a sémahatás annak az eredménye, hogy az aktivációs mintázatot az ismétlődő tapasztalatok (a csomópontok ismételt együttes facilitációja révén) megerősítik (l. Pléh 1996: 26–27, Bybee 2010: 24–25, 80–81). Ahogy a fogalmi szerkezetként értelmezett kategória (l. fentebb), úgy a hálózati modell tapasztalat- vagy példányalapú kategorizációja is prototípushatást mutat, de a kategóriához tartozás nem annak a függvénye, hogy a példány rendelkezik-e a kategória (mint konceptuális szerveződés) bizonyos tulajdonságaival. A fokozatiság – a konnekcionista modellben – az aktivációs mintázatok hasonlóságának és az aktiváltság gyakoriságának együttes következménye (l. Bybee 2010: 79). A sematizációhoz nagyon kevés példányra vonatkozó tapasztalat is elegendő. Aki például lát egy struccot, és tudomást szerez arról is, hogy a strucc madár,⁷² annak elméjében az emu tapasztalata is facilitálni fogja az EMU – MADÁR kapcsolatot annak ellenére, hogy a strucc és az emu nem prototipikus madár – viszont nagyon hasonlítanak egymáshoz.⁷³

⁷¹ Vö. Brown–Yule 1983: 241kk., Lakoff 1987: 285–286, Greene 1987/2005: 52, Tolcsvai Nagy 2001: 272–80, 2010: 43, 2013: 151–157, Tátrai 2010: 53–54. A forgatókönyv típusú sémák kialakulása az esemény- ('event memory'), ill. epizodikus memóriával ('episodic memory') van összefüggésben (Greene 1987/2005: 52, l. Tátrai 2010: 117–118).

⁷² A nyelvileg hozzáférhetővé tett tudás általános jellemzőit – az interszubjektivitást, a konvencionáltságot és a perspektivikusságot (l. 1.1.1.) – érdemes itt is szem előtt tartani, mivel ezeknek szerepük van a sémák szociokulturális beágyazottságának megértésében. A tapasztalataink lehetnek egyéniek, a nyelvi tapasztalataink azonban mindig kulturális tapasztalatok is (vö. Smolensky 1996).

⁷³ A példa Bybeetől származik hivatkozással Medin és Schaffer kísérleteire (Bybee 2010: 19).

1. kép. Emu és strucc

A sémák működése a jelen könyvben is szerephez jut a megtapasztalt jelenségek magyarázatát keresve. Alkalmazom a *tudáskeret* vagy *séma* terminusokat és ezen belül a dinamikus sémákra vonatkoztatva a *forgatókönyv* megnevezést is. A sémák létmódjával kapcsolatban (reprezentációs konstrukciók-e vagy aktivációs mintázatok) azonban nem tudok állást foglalni, de a dolgozat elméleti megfontolásai erősebben kötődnek a konnekcionista felfogáshoz (l. 1.4.). A tudáskonstrukcióknak a nyelvészeti munkákban szokásos jelölését megtartom, és a sémákra vonatkozó kifejezéseket (bármilyen felel is meg azoknak az elmében) kiskapitálissal emelem ki.

1.2. Ikonikusság: a nyelvi kifejezés és a tapasztalat analóg viszonya

Az ikonikusság ('iconicity') általános elvének felismerése azzal a felfogással kapcsolódik össze, hogy a nyelvi kifejezés jelentése nem önkényes, hanem alapvetően motivált. Ez a motiváltság nem szűkíthető az imágó típusú nyelvi jelekre, ahogy azt Saussure teszi a nyelvi jel önkényességének tételét kifejtve (l. Saussure 1997: 93–94, [135]–[143]). A funkcionális kognitív nyelvészeti megközelítés kiindulópontja az, hogy a nyelv adaptív ökorendszer, nem függetleníthető a humán kogníció egyéb rendszereitől és az ember alapvető társas meghatározottságától. A nyelvi kifejezés konvencionálódott, de nem önkényes (l. Langacker 1987: 11–2, Bańcerowski 2000: 266, Givón 2001: 34, Tolcsvai Nagy 2005a: 350, 2010: 9–13, 2013: 55, Szilágyi 2011b, Tátrai 2011: 29–35).

Az érzékelhető hasonlóságon alapuló ikonikusság, vagyis az imágó típusú jel leírása mellett⁷⁴ már Peirce-nél megjelenik a hasonlóság megfelelésként való értelmezése, és az ikonikus viszonyok kiterjesztése az absztraktabb megfelelésekre. Az ikon típusai Peirce-nél (Smith 2006 alapján):

- imágó (típusú jel): érzékelésen alapuló hasonlóság jellemzi, a jel a tárgy valamilyen minőségét reprezentálja; az érzékelési alap lehet vizuális/képi (pl. *zebra* 'gyalogátke-lő'), auditív/hallási (pl. hangutánzó kifejezések, *sziszeg*, *bumm* stb.); tapintási (pl. Braille-írás), illetve lehetnek egyéb érzékelésen (szagláson, ízlelésen) alapuló jelek is

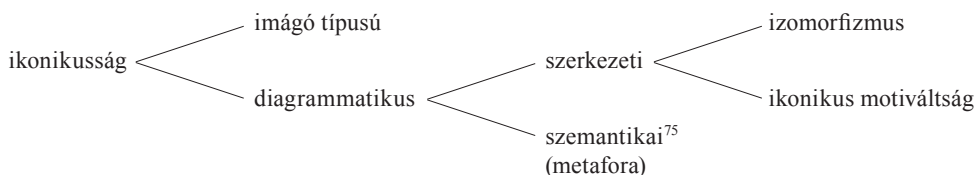
⁷⁴ „Az ikon olyan jel, mely az általa jelölt tárgyra pusztán saját jellemzőivel utal. [...] Bármely minőség, létező egyed vagy törvény valaminek az ikonja, ha hasonlít arra a valamire és annak jeleként szokás használni” (Peirce 1975 [1932]: 29). „Az ikon olyan jel, mely magán viseli azt a jegyet, amely jelentést ad neki, még akkor is, ha tárgya nem létezik – mint például a mértani vonalat helyettesítő ceruzavonás esetében” (Peirce 1975 [1932]: 38).

- diagram: a jel a tárgy szerkezetével mutat hasonlóságot
- metafora: egy dolgot egy másik tükrében láttat, értet meg.

A funkcionális kognitív nyelvészeti szakirodalomban az ikonikusság nyelvi és kognitív struktúrák közötti hasonlósággént, diagrammatikus ikonikussággént ('diagrammatic iconicity') értelmeződik (Tolcsvai Nagy 2005a: 350, 2010: 12). Ennek lényege az, hogy megfelelést tételezünk, illetve ismerünk fel a komplex jelek szerkezete és a konceptualizált tartalom között. Croft megfogalmazásában „a nyelv szerkezete valamilyen módon reflektál a tapasztalat szerkezetére” (Croft 2003: 102, vö. még Goldberg 1998).

Az ikonikus megoldások általánosságát és alapvető voltát a nyelvi tevékenységben az magyarázza, hogy ez a legtermészetesebb reprezentációtípus, előnye tehát más jeltípusokkal összevetve az, hogy az ikonikus jelet a legkönnyebb feldolgozni (Givón 1985, Dressler 1995).

Az ikonikusság típusainak összefoglaló áttekintését adja a 3. ábra (Pusch 2001 alapján).

3. ábra. Az ikonikus jelenségek típusai

Az ún. szerkezeti (szűkebb értelemben vett diagrammatikus) ikonikusság „vegytisztá, steril” esete az izomorfizmus, a tartalom és a forma tagonkénti kapcsolata (l. Haiman 1980: 515, 516). Az egy jelentés – egy forma elvvel azonban ellentétes tendenciák is működnek a nyelvben, ilyen a homonímia és a szinonímia jelensége. Az elv kissé kitérítve úgy is értelmezhető, hogy nincs jelentés forma nélkül, illetve a másik irányból megfogalmazva: nincs forma jelentés nélkül.

Szintén rendkívül általános ikonikus elv, hogy a komplexebb jelentésnek, komplexebb forma (illetve általában alaki jelöltség vagy nagyobb jelöltség) felel meg (vö. *fiú* : *fiúk*; a magyar főnévi szóalakban alakilag jelöletlen az egyes szám, alakilag jelölt a többes szám; a beszédesemény idejével való érintkezésnek megfelelő grammatikai jelen idő alakilag jelöletlen, az alaptól való nagyobb időbeli „távolság”, a grammatikai múlt idő alakilag jelölt; stb.). Ezt az elvet Haspelmath (2003) úgy formálja át,⁷⁶ hogy a begyakor-

⁷⁵ A fogalmi metafora elmélete alapján – tehát leképezéseket vagy pontosabban szerkezeti megfeleléseket feltételezve a forrás- és a céltartomány között – a metafora is beilleszthető több szerző véleménye szerint az ikonikus eljárások közé.

⁷⁶ Az átalakítást azért tartotta szükségesnek, mert van példa arra, hogy a szemantikailag komplexebb a jelöletlen (pl. ném. *Eltern* 'szülők, szülőpár'), és a szemantikailag egyszerűbb a jelölt (vö. jelöltség-visszaforulás, pl. *Eltern-teil*). Ezeket – az egyébként kivételnek számító – eseteket az motiválja, hogy a megszokottal szemben a szokatlant különböztetjük meg a jelöltséggel (Haspelmath 2003).

lottabb, a könnyebben hozzáférhető szemantikailag és ezért általában alakilag is jelöletlen, a kevésbé begyakorlott, nehezebben hozzáférhető pedig alakilag jelölt. Azt a hétköznapi eljárást vehetjük példának, ahogy régebben megadtuk a vezetékes telefonunk számát: a velünk azonos településen élőknek körzetszám nélkül (ez felel meg a szemantikai és az alaki jelöletlenségnek), egy másik településen lakónak körzetszámmal (alaki jelöltség), egy külföldi személlyel pedig az ország hívószámát is közöltük (még nagyobb alaki jelöltség). A jelöltségi elmélet kiterjedt nyelvészeti alkalmazására a mondattan terén példának hozhatjuk Imrényi többdimenziós mondatmodelljét (Imrényi 2008a, 2011, 2012, 2013) és ebben a protoállítás fogalmát, valamint az alapértelmezés ('baseline') és a mondat egzisztenciális magjának ('existential core') fogalmát Langacker-től (Langacker 2009: 226–36, 2015). A mondatok alapértelmezés szerinti prototípusa és az attól elkülönülő (alakilag jelöltebb) típusok hálózata Goldbergnél (Goldberg 2006: 166–82) szintén a fenti elven nyugszik. Ezek a megközelítések megerősítik a szemantikai és a formai oldal komplexitásának összefüggését, és – Haspelmathtól eltérően a fenti modellekben – ez nem kerül összeütközésbe az alapértelmezés szerinti (könnyen hozzáférhető/előhívható, begyakorlott) mintázat feltételezésével.

A jelen vizsgálat szempontjából általánosan azt érdemes kiemelni, hogy az elemi jelenet reprezentációjának alapértelmezés szerinti, jelöletlen megvalósulása a semleges, állító kijelentő mondat (lásd Imrényi munkáit az irodalomjegyzékben, továbbá Goldberg prototipikus mondat fogalmát (Goldberg 2006: 179)). A közös (interszubjektíven megosztott) tudás részét képező információk (Verhagen 2005: 28) alapvetően jelöletlenül vihetők be a diskurzusba, és jellemzően kifejtetlenek maradnak,⁷⁷ míg a beszédpartner számára nem nyilvánvalóan hozzáférhető és elfogadható információk jellemzően jelöltek és a kifejtettség nagyobb fokán állnak (Niemeier é.n. 29). Az asszertív beszédaktus tipikusan, begyakorlattan kijelentő mondatból valósul meg (vö. Croft 1994), ez a mondatípus pedig sémaként szolgál azokhoz a megnyilatkozásainkhoz, amelyeket interszubjektíven tényként kezelhető eseményekről teszünk. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kijelentő mondatok szintaktikai típusában a tényközlés az alapértelmezett (lásd Imrényi munkáit és Goldberg 2006-ot). A szubjektívizáció két vizsgálandó esete, az evidencialitás és az episztemikus-inferenciális modalitás nyelvi jelölése jelentőséggel bír a partnerek számára a tudás megkonstruálása szempontjából. A megnyilatkozó evidenciájának (pl. *láthatóan, érezhetően*) vagy vélekedésének hozzáférhetővé tétele az alapértelmezéshez – az interszubjektív módon tényként elfogadható jelenetek közléséhez⁷⁸ – képest nagyobb jelöltséget képvisel (mind fogalmilag, mind formailag). A jelölés összefügg a beszélő felelősségvállalásával saját megnyilatkozási tevékenységét illetően (l. Sanders–Spooren 1997: 91, Tátrai 2005: 221, 2011: 122), mivel nyelvi kifejezésekkel hozzáférhetővé teszi, hogy ő a tudatosság szubjektuma, a tapasztalat, illetve a vélekedés hozzá kötődik.

Az ikonikus motiváltság nagyon kiterjedt jelenség. A szerkezeti megfelelések közé tartozik például a **sorrend ikonikussága** (szekvenciális ikonikusság). A nyelvi kifejezések sorrendjét a funkció/jelentés motiválja, ennek klasszikus példája a *Jöttem, láttam,*

⁷⁷ Ez összefüggésben van a hatékony információáramlás elveivel (vö. Grice 1975).

⁷⁸ Természetesen a közös tudásra való explicit utalásnak is (pl. *mint tudjuk; tudvalevően*) hasonló jelentősége van a tudáson való megosztás szempontjából, mivel jelzi, hogy a megnyilatkozó milyen státuszt tulajdonít a közölt információnak.

győztem szállóige. A narratív sémának is az az általános jellemzője, hogy az elbeszélés időrendje leképezi az események időrendjét. A toldalékmorfémák sorrendje sem önkényes a szóalakon belül, a sorrend a fő jelentésére gyakorolt hatással van összefüggésben. Minél relevánsabb egy toldalék jelentése a fő jelentése szempontjából, annál közelebb⁷⁹ van a főhöz a toldalékok relatív sorrendjében⁸⁰ (l. Bybee 1985: 20–24). Hasonló jelenség figyelhető meg a főnév jelzőinek sorrendjében is: minél relevánsabb az attribútum a főnév fogalmi szerkezete felől nézve, annál közelebb van hozzá a jelző⁸¹ (vö. az alapértelmezett, „semleges” szórend *magas angol férfi* és nem *angol magas férfi*).

Mivel minden szekvencia feldolgozásában az észlelés szempontjából kitüntetett szerepe van az első és az utolsó elemnek, ezért a mondat első és utolsó eleme is kitüntetett „hely” a feldolgozás számára (l. Croft 1994). A fentiek csak néhány példáját adják a szekvencia ikonikusságának a nyelvi tevékenységben.

A sorrenddel szorosan összefügg a **hatókör**⁸² ikonikus jelölése. A diskurzus folyamatában, a megnyilatkozó és a partner közös figyelmi jelenetében értelmezhető a figyelem irányítása, irányulása. A figyelem a beszéd során alapértelmezés szerint a korábban elhangzóról terjed át a később elhangzóra. Erre reflektál az a legkönnyebben feldolgozható hatóköri elrendezés, amelyben a korábban elhangzó kifejezésnek a hatókörébe „belekerülnek” a későbbiek (l. *a mindenkít gyakran meghívott : gyakran mindenkít meghívott különbségét*).⁸³

A nyelvi kifejezések **közelsége** vagy szomszédossága, illetve **távolsága** is összefügg a reprezentált viszony szorosságával, a fogalmak konceptuális összetartozásával. Ennek egy tipikus példája az „elidegeníthetetlen” és az „elidegeníthető” birtokviszony a birtoklásjellegű összetartozás nyelvi kifejezésében, a birtokos jelzős szerkezetben, a főnévi szóalak kompozitumszerkezetében (l. Tolcsvai Nagy 2005b). A birtokos személyjeles főnévi szóalakban – alakváltozatok esetén – a komponensek közelsége, illetve távolsága az összetartozás szorosságának a függvénye. A távolság az elidegeníthető birtokviszonyban a birtokos személyjel újabb, *j-s* változata miatt nagyobb, vö. *bőr-e : bőr-je ; a ház ablak-a : az asztalos/árus ablak-ja*, de a fő és a toldalék alakváltozata is szerephez juthat a távolság jelölésében, vö. *borj-a : borjú-ja ; fi-a : fiú-ja* (l. Deme 1957: 47 – idézi Grétsy 1962: 209).⁸⁴

A tegezés és a magázás magyar jelölésében – tegezés: grammatikai 2. személy; magázás: grammatikai 3. személy – is azt ismerhetjük fel, hogy a szociális térbeli távolságra a grammatikai személyekben grammatikalizálódott (szintén téri alapú) „távolság” reflektál (l. Tátrai 2011: 135, Domonkosi 2012).

⁷⁹ A jelenség kapcsolatban van a közelség/távolság ikonikusságával is (l. lejjebb).

⁸⁰ A sorrend: valenciaváltó kategória > igenem > aspektus > idő > mód > egyeztető kategóriák (pl. szám és személy a magyarban) (Bybee 1985: 20–4).

⁸¹ Ezt Kiefer Ferenc a szemantikai komplexitással hozza összefüggésbe (l. Kiefer 2000: 199).

⁸² Nem azonos a formális és a logikai szemantikában bevett értelemmel, hanem az adott diskurzusban arra a hálózatrészre vonatkozik, amelyre a hatás kiterjed.

⁸³ A figyelem itt leírt működése csak egyféle (mikroszerkezeti) működés, a figyelem irányulása és a nyelvi kifejezés feldolgozása is lehet nem lineárisan előrehaladó, sőt a beszélő a nyelvi kifejezések elrendezésével kifejezetten készíthet is az alapértelmezés szerint megképzett értelem felülírására, utólagos átalakítására stb. Az operátorviszonyok funkcionális kognitív elemzésére lásd Imrényi 2008b, 2009: 137–138, 2013: 114–135.

⁸⁴ Vö. még Kiefer 2000: 201, Kádár 2007: 143–144.

Az *akarja a békét* szerkezetben a mentális folyamatot és a „tárgyát” jelölő kifejezések nagyobb közelsége nagyobb egységben reprezentálja az eseményt, mint az *azt akarja, hogy béke legyen* megoldás, amelyben az akarat tárgya egy másik eseményként, külön tagmondatban dolgozódik ki (a főmondatban csak sematikus jelenítődik meg az utalószó révén).

A formák **kohéziója** általában konceptuális kohéziónak felel meg. A *valaki fészüli magát* szerkezetnél nagyobb konceptuális egységet képvisel a *valaki fészülködik*, az *X és Y ölelgették egymást* konstrukciónál kohezívebb az *X és Y ölelkeztek*. Az *azt/így találom(, hogy)* főmondat predikátumából grammatikalizálódott *talán* módosítószó (l. Dér 2008: 120, Kugler 2003: 71) nem különül el a vélekedést kifejtő tagmondatától, és ezáltal a megnyilatkozási vélekedést is azzal nagyobb egységben teszi hozzáférhetővé, mint a kiinduló szerkezet. A grammatikalizáció során gyakran megfigyelhető egybeforrás (összeolvadás) vagy fúzió⁸⁵ jelenségének szemantikai „oldalán” is nagyobb fokú konceptuális egységet (és kategóriaváltást is) találunk (vö. *utu reá* → *útra*, az angolban például *want to* → *wanna*; a magyarban a kérdő névmást tartalmazó szerkezetek közül például a *mit csinál(sz)?* → *micsinál(sz)*⁸⁶ ~ *micsi*,⁸⁷ *mizújs* ~ *mizu*⁸⁸).

1.3. A vizsgálat szempontjából központi jelenségek: az evidencialitás, az inferencialitás és az episztemikus modalitás általános tárgyalása

A jelen feldolgozás az inferencialitás kategóriájának újraértelmezésére vállalkozik a korábban bemutatott funkcionális kognitív nyelvelméleti keretben. Az evidenciális, inferenciális és episztemikus jelentést a világról való tapasztalattal, tudással kapcsolatos, a partnerek közös mentális aktivitásával (interszubjektív módon), dinamikus konstruálással létrehozott jelentésnek tartom (l. Verhagen 2005: 9, 28). Az inferencialitást Horváth nyomán metaevidenciális jelenséggként értelmezem (Horváth 2009, 2013), ezért elkülönítem az evidencialitás tartományától, a kategóriák szétválasztását azonban nem éles határokkal oldom meg. A jelen felvetés azt a felfogást képviseli, hogy az inferencialitás és az episztemikus modalitás a következtetési folyamatok és a szubjektívizáció művelete révén egyetlen, közös tartományt határoznak meg: az episztenciális (l. 'epistential')⁸⁹ szemantikai tartományt.

A kategóriák tárgyalásában az evidencialitás nyelvészeti megközelítéseinek kritikájából indulok ki, majd alternatívaként javaslatot teszek az evidencialitás és az episztenciális modalitás interaktív szemléletű kognitív modellezésére. Ezeket a modelleket a korpuszalapú elemzések során fogjuk működtetni (l. 4–6. fejezet), de szemléltetésként egy-egy példán már a következő részben is felhasználjuk őket.

⁸⁵ L. Ladányi 2007: 87–100, Dér 2008: 38.

⁸⁶ Például „De akkor *micsinál* egész nap?” (MNSZ)

⁸⁷ Például „hello, *micsi*, merre vagy?” (fórum, Google)

⁸⁸ L. ehhez a szubjektívizáció Traugott (1989, 1995) által leírt tendenciáit is fentebb.

⁸⁹ Az episztemikus és az evidenciális tartományok érintkező, egymást átfedő területének megjelölésére Faller (2002: 87–90) alkotta az *epistential* terminust (*epistemic* + *evidential*). Ezt a kifejezést a saját értelmezésemnek megfelelően az *epistemic* és az *inferential* blendjeként alkotom újra a magyar episztemikus-inferenciális terminus angol megfelelőjeként. Az *episztenciális* az így értelmezett *epistential* magyar változata, az *episztemikus* és az *inferenciális* vegyülete.

1.3.1. Az evidencialitás és az inferencialitás mint nyelvészeti konstruktum

1.3.1.1. Az evidencialitás meghatározása

Evidencialitáson általában a megnyilatkozási tudás, az evidencia forrásának, típusának a nyelvi jelölését értik a szerzők (vö. Aikhenvald 2003: 1, 2004: xi, 3, 17, Bybee 1985: 184–5, de Haan 1999, Kiefer 2000: 328–31, Palmer 1986: 20–1, 51, 66kk., van der Auwera–Plungian 1998: 85). Az evidencialitás egyes vélemények szerint a megnyilatkozónak a mondat igazsága iránti elkötelezettségét is jelöli (Palmer 1986: 20).⁹⁰

A jelenségre alkotott terminus Franz Boas nevéhez fűződik (Boas 1911: 443, id. Jacobsen 1986: 3–4, l. még Dendale–Tasmowski 2001). A szakszó (*evidentiality*) az angol *evidence* kifejezés származéka, és ez (valamint a korai leírások nyelvelméleti kontextusa) egy – az objektivista szakirodalomban a mai napig meghatározó – értelmezést támogat: az evidencialitásnak verifikációs rendszerként való felfogását (vö. Dendale–Tasmowski 2001). Eszerint az evidencialitás a tényről és az igaz(ság)ról szól. Antropológiai megfigyelések azonban azt támasztják alá, hogy az evidencialitás nem a konceptualizálótól függetlenül tételezhető tényről és igazságról, hanem alapvetően a tapasztalatról, a tapasztalat jelentőségéről szól (Nuckolls 1993: 236).

1.3.1.2. Az evidencialitás kategóriarendszere

Az evidenciának két fő típusát szokás megkülönböztetni a deiktikus komponens kiemelése alapján (Palmer 1986: 84–5, 95, Willett 1988: 57, Kiefer 2000: 329). Az első típus a közvetlen evidencia ('direct evidence', (+DIR)⁹¹), amelynek forrása a megnyilatkozó tapasztalata (látása, egyéb érzékelése). Ebben a típusban az esemény, illetve az eseménnyel kapcsolatos evidencia a megnyilatkozó deiktikus tartományában értelmeződik. A második evidenciátípus a közvetett evidencia ('indirect evidence', (-DIR)), amely vagy értesülés (reportív vagy kvotatív⁹² evidencia 'report'), vagy beszélői következtetés (inferenciális evidencia).⁹³ A második típust az jellemzi, hogy a megnyilatkozónak nincs közvetlen tapasztalata az eseménnyel kapcsolatban, az esemény még részlegesen sem vonható a beszélő deiktikus tartományába (ennek problémájára lásd a következő fejezet-pontokat). A következtetés (inferencialitás) lehet valamilyen tapasztalaton alapuló⁹⁴ eredmény⁹⁵ ('result'), vagy lehet spekulatív jellegű, ún. mentális konstruktum: okfejtés

⁹⁰ Más szerzők a beszélői elkötelezettséget ('speaker commitment') az episztemikus modalitás tartományába utalják (l. pl. Cornillie 2009).

⁹¹ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy magam nem követem a jegyfelbontásos elemzést, ebben a pontban a szakirodalom bemutatásának részeként használom. A jelentést nem dologszerűen, felbontható és összerakható mentális objektumként képzelem el, hanem cselekvésként, műveletként (Sinha 1999). A későbbiekben felhasználom a szempontok egy részét, de funkcionális kognitív keretben a szemantikai tartomány dimenzióiként újraértelmezem azokat.

⁹² A magyar szakirodalomban csak ez a terminus volt használatos eddig, ezért a továbbiakban a *kvotatív* megjelölést alkalmazom.

⁹³ Ennek altípusai Cornillie-nél: 'circumstantial, generic, conjectured inferences' (Cornillie 2009: 50).

⁹⁴ Ez azt jelenti, hogy részlegesen erre a típusra is érvényes valamiféle közvetlenség, de nem az inferenciára, hanem annak alapjára (a tapasztalatra) vonatkozóan.

⁹⁵ Az eredmény vagy dedukció nem logikai műveletet jelöl itt, hanem hétköznapi következtetést (l. 1.4.).

(‘reasoning’). Az evidencia típusainak (az ún. forrásevidencialitásnak ‘source-evidentiality’)⁹⁶ ezt a Willett-től származó felosztását (Willett 1988: 57) mutatja be a 3. táblázat.

A Willett-féle rendszerezés egyik problémája az, hogy valójában két szempontot egyesít a közvetlen-közvetett oppozícióban. Azt, amit fentebb már tárgyaltunk, tehát, hogy van-e közvetlen tapasztalaton alapuló evidenciája a megnyilatkozónak, vagy nincs. A másik kritérium a szemtanúság szempontja (‘witnessing’). Willettnél ugyanis a ‘közvetlen’ nemcsak azt jelenti, hogy a megnyilatkozónak az eseménnyel kapcsolatban van megfigyelése, hanem azt is, hogy ehhez az esemény résztvevőjeként vagy szemtanújaként jutott. A közvetlen evidencia ebben az értelemben azt jelenti, hogy a megnyilatkozónak magáról az eseményről van közvetlen tapasztalata.

Az evidencialitás rendszereiben azonban szétválhat a deiktikus komponensre épülő közvetlen (+DIR) és a közvetett (-DIR) megkülönböztetés és a szemtanúság szempontja (amely szintén nem független a deixistől). A szemtanúság szempontját kiemelve bizonyos rendszerek az első kézből (+1ST) és a nem első kézből (-1ST) (hanem második- vagy harmadkézből, illetve a szóbeszédből) származó információ oppozíciójára alapoznak (de Haan 2001). Ezért a Willett-féle kategóriarendszert a 3. táblázatban kiegészítettem ezekkel az elkülönített jegyekkel is (de Haan 2001: 197 alapján). A kérdőjelek tőlem származnak, és a jegyekkel történő jellemzés problematikuságát mutatják.

3. táblázat. Az evidencialitás kategóriarendszere és a típusok szemantikai jegyei

Az evidenciátípusok (Willett 1988: 57)				Szemantikai jegyek (de Haan 2001: 197)
közvetlen	tapasztalati alapú	látás		(+DIR), (+1ST)
		hallás		
		egyéb érzékelés		
közvetett	értesülés, hallomás (‘reported’)	kvotatív evidencia	másodkézből	(-DIR), (-1ST)
			harmadkézből	
		folklór/hallomás (‘hearsay’)		
	inferencia/ következtetés	eredmény (‘result’) ⁹⁷ (megfigyelésre épül)		?(+DIR), (-1ST)
okfejtés (‘reasoning; mental construct’) ⁹⁸		?(-DIR), (-1ST)		

A fenti, oppozíciókon alapuló rendszerezések több szempontból is problematikusak. Először – a megközelítések érvényének kérdését nem érintve – belső problémákra utalok (l. 1.3.1.2.1., 1.3.1.2.2.), majd a következő fejezetpontokban (1.3.1.3., 1.3.1.4.) olyan kritikai érveket hozok fel, amelyek egy alternatív evidencialitásértelmezés felé vezetnek.

⁹⁶ A szakirodalom az evidencialitás más dimenzióit is tárgyalja, például Nuyts és Cornillie (Nuyts 2001, Cornillie 2009) az interszubjektivitás dimenzióját, de ezzel e helyütt nem foglalkozom részletesen, mivel ettől eltérő, tágabb interszubjektivitás fogalommal dolgozunk (l. 1.1.1.).

⁹⁷ Aikhenvald (2004): ‘inference’.

⁹⁸ Aikhenvald (2004): ‘assumption’.

1.3.1.2.1. A közvetettség és a szemtanúság szempontjának érvényesülése

Az inferencialitás kezelése konfliktushoz vezet a fenti rendszerezésekben. Ezt egy – de Haan (2001: 194, 218) tuyuca példájához hasonló⁹⁹ – magyar mondaton illusztrálom (38). Vegyük azt a helyzetet, amikor a beszélő este hazaérkezvén és az íróasztalán morzsákat találván a (38) megnyilatkozást teszi.

(38) Valaki *ehetett* az íróasztalomnál.

Az inferenciális jelölők nyelvspecifikusan összekapcsolódhatnak a megnyilatkozónak mint deiktikus centrumnak a működésével, azt jelölve, hogy a reprezentált esemény részlegesen a megnyilatkozó deiktikus tartományán belül értelmeződik. A (38)-ban *az íróasztalomnál* kifejezésben a határozott névelő és a birtokos személyjel a diskurzus alapjához való lehorgonyzást jelöli. A megnyilatkozónak vizuális tapasztalata van az asztalon lévő morzsákról, ezért de Haan szerint (+DIR) közvetlen tapasztalat jellemzi. Ugyanakkor azonban az evés eseményének nem volt szemtanúja (-IST), annak valószínűségére csak következtet vizuális tapasztalata és az evéssel kapcsolatos tudása alapján.

A konfliktus de Haan (2001: 218) szerint abban rejlik, hogy az inferencialitás nem jellemezhető az adott nyelv konstruálási módjától függetlenül, objektivistá módon. Az inferencialitás a közvetlen tapasztalati forrást jelölő evidenciátípussal rokonítható abban a rendszerben, amely közvetlen (+DIR) és közvetett (-DIR) evidenciátípust különít el, mivel a megnyilatkozó következtetése az inferencialitás eredmény típusában közvetlen evidenciára épül. A szemtanúság komponensét alapvetőnek megtevő, tehát az első (+IST) vagy másod-, illetve többedkézből (-IST) származó evidenciátípusok bináris oppozícióján alapuló rendszerekben azonban az inferencialitás a szintén nem első kézből származó 'értésülés' (kvotatív, hallomás) evidenciátípussal mutat rokonságot, és ezekben az inferenciális jelölőt tartalmazó megnyilatkozásnak kvotatív értelmezése is lehetséges.

Megjegyzem azonban, hogy a közvetlen jelleg csak a tapasztalattal van összefüggésben (azaz a morzsák és az íróasztal helyzete, viszonya a megnyilatkozó kiindulópontjából van feldolgozva), és nem a célszerkezettel (vö. Langacker 2008: 83), vagyis az evés eseményével, amelynek a morzsa és az íróasztal szintén „szereplője”. Tehát a közvetlen tapasztalat ellenére az inferencialitás miatt a Willett-féle rendszerben problematikus volna a (+DIR) jegy kiosztása.

A (38)-ban a *-het* toldalék a potencialitás mentális tartományát nyitja meg a célszerkezet értelmezése számára, tehát maga az esemény lehetséges, és nem a deiktikus tartományba vonható aktuális megvalósulás. A potenciális esemény eléréséhez háttérként, episztemikus alapként a megnyilatkozó tapasztalata és az evéssel (valamint a családtagok evési szokásaival) kapcsolatos tudása szolgál. A megnyilatkozó egyszerre szolgál kiindulópontként a morzsa és az íróasztal helyzetének, valamint viszonyának feldolgozása és az evéssel kapcsolatos következtetési folyamat szempontjából – a megnyilatkozó tudása, vélekedése a referenciapont a célszerkezettel való mentális kapcsolat eléréséhez (l. Langacker 1991: 207, 2006: 22, 2008: 83, Pelyvás 1998, 2006, 2013, Tátrai 2011: 70–1, 197).

⁹⁹ Természetesen lényeges különbség van a tuyuca és a magyar inferencialitásjelölő morféma viselkedése között, a forma – funkció párok szerveződése nyelvspecifikus. A példa megalkotásával csak funkcionális hasonlóságra törekedtem, ennek formai oldalát nem vizsgálom most részletesen.

1.3.1.2.2. Eltérő szerkezetű evidencijelölő rendszerek

A fenti kategóriarendszer olyan nyelvekre alkalmazható, amelyekben – a leírást végző nyelvészek szerint – bináris oppozíciók szervezik az evidencialitás kiépülését. Azt feltételezi de Haan (2001: 218), hogy „a nyelvek a deiktikus komponens és a szemtanúság komponense közötti választással döntenek arra vonatkozóan, hogy melyik tényező legyen az evidencijelölő rendszer kiépülésének meghatározó faktora”¹⁰⁰ (de Haan 2001: 218). Csak-hogy olyan rendszerek is vannak, amelyek bár kételeműek, a fő kontraszt nem a deiktikus komponens vagy a szemtanúság. Van például olyan rendszer, amelyben a kvotatív evidenciatípus áll szemben minden más típussal. A három- és négyelemű rendszerek általában nem alapoppozíció(k)ra épülnek, csak az bennük a közös, hogy legalább az egyik típus tapasztalati alapú evidenciafajta (Aikhenvald 2003: 3–6, 2004: 25–66).¹⁰¹ A két-, három-, négy- és ötelemű rendszereket a 4. táblázat mutatja be (Aikhenvald 2004: 65 alapján).

4. táblázat. Az evidencijelölő rendszerek típusai és kategóriái (Aikhenvald 2004)

	ÉRZÉKELÉS		INFERENCIA		ÉRTESÜLÉS	
	LÁTÁS	EGYÉB	EREDMÉNY	FELTEVÉS	HALLOMÁS	KVOTATÍV
2 elemű	első kézből		nem első kézből			
	első kézből	nem első kézből				
	első kézből		nem első kézből		nincs v. más rendszerbe tartozik	
	nincs	nem látási	nincs		értesülés	
3 elemű	közvetlen		inferencia		értesülés	
	látás	nem látási	inferencia		nincs	
	látás	nem látási	inferencia			
	látás	nem látási	nincs		értesülés	
	nincs	nem látási	inferencia		értesülés	
4 elemű	látás	nem látási	inferencia		értesülés	
	közvetlen		eredmény	feltevés	értesülés	
	közvetlen		inferencia		hallomás	kvotatív
5 elemű	látás	nem látási	eredmény	feltevés	értesülés	

Az evidencialitás jelölésének főbb típusait a World Atlas of Language Structures (WALS, Dryer–Haspelmath [eds.] 2011) 418 nyelv esetében állapítja meg, és szemlélteti a típusok elterjedtségét (de Haan 2013). A WALS alapján 181 nyelvben nincs az evidencijelölés-

¹⁰⁰ „By choosing which of the two features is basic, languages decide whether the deictic component or the witnessing component is the underlying factor that drives the evidential system” (de Haan 2001: 218).

¹⁰¹ A különböző rendszereket összefoglalóan és összefüggéseikben bemutató táblázat Aikhenvald 2004: 65 alatt található.

nek grammatikalizálódott rendszere, 166-ban csak a közvetlen¹⁰² evidenciátípusnak van jelölője, 71 nyelvben a közvetlen és a közvetett evidenciátípus is jelölt. A feldolgozást Ferdinand de Haan készítette, aki – Aikhenvaldtól eléggé eltérően gondolkozva, a tipológiai megközelítés miatt azonban hasonló szempontokat érvényesítve – a WALS-ban szűkebb evidencialitásértelmezést követ. A WALS csak a grammatikai jelölők megléte alapján állapít meg evidenciajelölést az egyes nyelvekben, opcionális jelölés és/vagy csak lexikalizálódott jelölők esetén nem. Nehéz elképzelni, hogy a tényleges nyelvi tevékenységben a beszélők szétválasztanák a szemantikailag/funkcionálisan erősen összetartozó jelenségeket tudományos (például grammatikai) kategóriák mentén.

1.3.1.3. Az evidencialitás mint antropológiai és nyelvi jelenség

A következőkben a fenti megközelítés külső kritikájára térünk át elsősorban antropológiai-nyelvészeti, funkcionális szemléletű leírások alapján.

A grammatikalizálódott evidenciajelölő rendszerekhez az evidencafajták többféle hierarchiáját szokták kapcsolni (Givón 1982: 44):

- a) személy- (deiktikus) hierarchia: beszélő > hallgató > harmadik személy
- b) érzékelési (forrás-) hierarchia: látás > hallás > egyéb érzékelés > érzés
- c) közvetettség hierarchia: érzékelés > következtetés
- d) távolsági hierarchia: közel > távol az esemény színhelyétől

Ezek a hierarchiák leképezik a 3. táblázatban vázolt rendszert, és az evidencafajtákhoz kapcsolható megbízhatóságot előzetesen adottnak, az alkategóriákhoz rendelkezhetőnek mutatják. Az evidencia súlya vagy megbízhatósága azonban konstruálás eredménye, nincs eleve adva. A megbízhatóság több tényezővel is összefügg, például a célszerkezeti esemény jellegével. Ha a megnyilatkozó arra következtet, hogy 'egy bizonyos személy énekel', akkor egyáltalán nem meggyőzőbb a pusztán látásból származó információ a hallásból származónál (az a leginkább meggyőző, ha a megnyilatkozó közvetlenül látja és hallja is az éneklő személyt). Összefügghet a megbízhatóság az informátorral kapcsolatos információkkal is, például egy szakértőtől származó kvotatív evidencia megbízhatóbb lehet, mint egy dilettánstól származó tapasztalati alapú; és így tovább (részletesen foglalkozunk a konstruálással az 1.3.2.1. pontban).

A Willett-féle rendszer egyfajta tudományos objektívizmust tükröz. Ennek megnyilvánulása az is, amikor az evidencialitást a nyelvi tevékenységről leválasztható grammatikai kategóriaként kezelik, és a vizsgálatot csak a grammatikalizálódott jelölőkre, azok paradigmatis rendszerére szűkítik. Aikhenvald például teljesen kizárja az evidencialitás monografikus feldolgozásából a lexikai jelölőket (Aikhenvald 2004: 147), és azzal érvel, hogy a grammatikai idő kategóriáján belül is csak a grammatikalizálódott jelölőket vesszük számba (morfémákat, például a magyarban az időjelet, bizonyos nyelvekben partikulákat és időbeli segédigéket), a grammatikának nem tartoznak illetékességi körébe például a *tegnap*, *majd* típusú lexikális kifejezések. Ha azonban a nyelvészt az foglal-

¹⁰² Abban az értelmezésben, amely egyesíti a deiktikus szempontot és a szemtanúságot: 'a megnyilatkozóknak közvetlen tapasztalata/megfigyelése van az eseményre vonatkozóan; látta, hallotta stb.'.

koztatja, hogy az emberek a nyelvi tevékenységben miként bánnak az általuk feldolgozott információval, a természetes episztemológia megnyilvánulásai (l. Givón 1982) milyen nyelvi konstruálással kapcsolódnak össze, akkor a nyelvi formát egyoldalúan előtérbe állító, dekontextualizáló grammatikafelfogás meglehetősen szűkössé válik.

A tudományos gondolkodásra jellemző TÉNY ('fact') – ÉRTÉK ('value') dichotómia nem bizonyul gyümölcsözőnek az evidencialitás működésének vizsgálatakor – állítja Nuckolls (1993: 253). A pastaza kecsua beszélő számára például episztemikus elsőbbsége van a saját tapasztalatnak és vélekedésnek (Nuckolls 1993: 253). A *-mi* evidenciajelölő szuffixumot, amely közvetlen, tapasztalati forrásból származó evidencia jelölésére (is) szolgál, gyakran használják mások által kétségbevonható közlésekben (pl. valamilyen esemény-nyel kapcsolatos várakozás, remény kifejezésében). Nuckolls (1993: 236, 253) szerint a használat mögött az áll, hogy a megnyilatkozó erősen elköteleződött a közlés jelentősége mellett. A beszélők tehát az evidencialitás révén a tapasztalatuk és a meggyőződésüknek megfelelő vélekedés jelentőségét egyaránt hangsúlyozzák, és nem valamiféle bizonyító eljárást hajtanak végre.

Még a verifikációs természetűnek tartott ún. közvetlen evidencia megadásához kapcsolódó műveletek sem valamiféle objektív tényt közvetítenek a nyelvi tevékenységben (l. hétköznapi következtetés, 1.4.). A tényeknek és az értékeknek, valamint az igazolás és az értékelés műveletének objektivista elkülönítése alkalmatlan az evidencialitás jelenségének megragadására.¹⁰³

1.3.1.4. Az inferencialitás problematikája

Az evidencialitás tartománya nem kezelhető egységesen, ha annak az inferencialitás is része, az utóbbi művelet ugyanis más természetű, nem az evidencia forrásának, típusának jelölését végzi el. Az inferencialitás metaevidenciális jellegű (Horváth 2009, 2013: 49). Ezt a jelenséget a (39) és a (40)–(41) mondatok összevetésével szemléltetjük.

(39) *De láttam*, hogy néztél rá!! (MNSZ)

(40) A közkedvelt szórakozóhelyre ezúttal egy *láthatóan* erősen ittas férfi akart betérni. (MNSZ)

(41) [Pál apostol] *talán* rövidlátó lehetett. (BNYGY)

A (39) mondatban a *láttam* ige a megnyilatkozó múltbeli vizuális tapasztalatára utal, a beszélő ennek jelentőségét hangsúlyozza. Az evidencia közvetlen és szemtanúság is jellemzi.

A (40) adatban a *láthatóan* kifejezés a megnyilatkozó tapasztalatára utal, az ittasságra való következtetés a deiktikus szempont alapján közvetlen, ezen belül elsődlegesen vizuális forrás, a szemtanúság alapján első kézből származó evidencia kiértékelését jelöli. A vizuális forrás mellett a tapasztalat kiértékelésében szerepet játszhatott az illető beszéde, a viselkedésére vonatkozó komplex megfigyelés is. A kifejezésnek a komponensszerkezete által motivált 'vizuális forrású tapasztalat alapján' elsődleges jelentése konstruálódik meg. A tapasztalat és a kiértékelés eredménye között kicsi a mentális távolság, az inferencia ezért eléggé megbízható.

¹⁰³ Itt elsődlegesen Nuckolls (1993) fent hivatkozott vizsgálatára támaszkodom.

A (41) az episztemikus modalitás példája. A *lehetett* igealak egyértelműen jelöli, hogy a megnyilatkozó vélekedését fogalmazza meg egy olyan szituációval kapcsolatban, amelyhez közvetlenül nem férhet hozzá, vélekedését nem tudja sem ellenőrizni, sem kétségkívül igazolni. A vélekedés alapja (irodalmi adatok) csak a kotextusból férhető hozzá. A *talán* kifejezés jelentésének megkonstruálásában tehát a következtetés alapja a háttérben marad, a módosítószó a megnyilatkozó vélekedését és elkötelezettségét (a szubjektívizáció művelését) profilálja, nem a valószínűsítés alapját közli (Langacker 2008: 66kk.).

Ahogy a példákból is láttuk: az eredmény típusú inferencialitás (l. a (40) példát) nem a forrást vagy az evidenciát adja meg, hanem azt jelöli, hogy a következtetés valamilyen evidencián alapul; az episztemikus modalitás és a mentális konstruktumok (feltevések) (l. a (41) mondatot) esetében a következtetés alapja legfeljebb a kotextusból vagy a szituációból válhat hozzáférhetővé (mint a (41) példánál is). Sok esetben azonban az evidencia megadása teljesen lehetetlen, mint például a (42) adatban is.

(42) Az utókor – ha lesz – *valószínűleg* nagyobb becsben fogja tartani a családi amatőr képeket, mint a World Press díjnyertes fotóit.

A (42) a *ha...*, *akkor...* szerkezetű mentális konstruktum egy példája. A vélekedés mellett hozhatók fel érvek, de nincs olyan jel,¹⁰⁴ amely igazolhatná, vagy amely a következtetés egyértelmű alapja volna. Givón (1982) a (42)-höz hasonló mentális konstruktumok esetében ezért egyenesen kizárja a bizonyító erőt. Ugyanakkor az is elképzelhetetlen, hogy a (42)-höz hasonló megnyilatkozások ne épülnének szintén következtetési folyamatokra, és ezért ne lennének esetei az inferencialitásnak.

Az inferencialitásnak az evidenciatípusok jelölésétől való különbözését Horváth Katalin (2009, 2013) az inferencialitás metaevidenciális jellegében ragadja meg.

„[...] az inferenciális markánsan különbözik a másik kettőtől. A direkt vagy a kvotatív evidencia jelölői ugyanis valóban magát az evidenciát, az információ forrásának típusát adják meg, hogy a beszélő látta, hallotta a tényállást magát, vagy pedig más(ok)tól hallott róla. Ezzel szemben az inferenciális esetében nem arról van szó, hogy a beszélő bizonyos típusú forrást adna meg, hanem arról, hogy a beszélő valamilyen megnevezett vagy meg nem nevezett forrás (tudás, megfigyelés stb.) alapján következtet arra, hogy az adott tényállás fennáll, vagy hogy többé-kevésbé valószínű, hogy fennáll. Itt tehát tulajdonképpen egy metaevidenciális műveletről van szó, a beszélő szükségszerűen kiértékeli a rendelkezésére álló forrásokat, de nem azok típusát, mibenlétét jelöli.” (Horváth 2009, 2013: 49.)

A jelekből levont következtetés bizonyító ereje sok tényezőtől függ, például az indexikus kapcsolat fajtájától, erősségétől, rutinizáltságától az adott közösségben (pl. ittasság → koordinációs zavar – természetes kapcsolat, erős, a felismerése rutinizált; sok ember egy helyen → ??? – a következtetés több kontextuális tényezőtől is függ, nem egyértelmű).

¹⁰⁴ A *jel* (indícium) kifejezés az evidencialitás szakirodalmában arra a tapasztalatra vonatkozik, amelynek az alapján a beszélő a következtetést elvégzi.

Az evidenciából levont következtetés a nyelvek jelentős részében nem különül el a mentális konstruktum típusú inferencialitástól. Ha pedig egy nyelvben nincs az evidencián alapuló következtetésnek grammatikalizálódott jelölője (mint például a magyarban, de vö. a 4. táblázat több típusát, nyelvek feletti általánosításként az eredmény típusú evidencia általánosabb elkülönületlenségét, mint alaki jelöltségét), akkor az inferencia megbízhatóságára csak kotextuális vagy egyéb megerősítésből tud a partner következtetni, és így a megnyilatkozás elfogadhatóságának mérlegelése is komplexebb feladat (Douven 2010: 37).

Az inferencialitás tehát leválasztható az evidencialitásról metaevidenciális jellege miatt. Az episztemikus modalitástól azonban – ahogy a fenti példák műveleteinek bemutatásánál láttuk – nem különíthető el, hiszen mindkét kategóriát a következtetési folyamatok jellemzik. Az inferencialitásban és az episztemikus modalitásban közös továbbá a szubjektívizáció művelete, amely által a megnyilatkozó (tapasztalata, tudása stb.) értelmeződik kiindulópontként a célszerkezetben reprezentált esemény eléréséhez (vö. Langacker 2006, Pelyvás 2006, 2013). Az inferencialitásban és az episztemikus modalitásban a megnyilatkozó az a személy, aki a reprezentált eseményre következtet, tehát az ő tudása, vélekedése szolgál kiindulópontként a következtetés számára. Mindezek alapján az episztemikus modalitást és az inferencialitást egy és ugyanazon szemantikai tartományban helyezhetjük el.

A szakirodalmi hagyomány az evidencialitás és a modalitás viszonyának meghatározásában többféle megoldást ismer. A két kategória viszonyának kezelése három viszonytípust mutat¹⁰⁵ (l. Dendele–Tasmowski 2001: 341–342, Kugler 2008: 283–284, vö. Horváth 2009, 2013: 44–49):

- a) a két kategória teljesen elkülönül, a besorolás vagy-vagy kérdése¹⁰⁶ (a diszjunkció képviselői többek között Willett 1988, Kiefer 2000, Nuyts 2001, de Haan 1999, 2001, Aikhenvald 2004)
- b) az egyik kategória beletartozik a másikba (inklúzió)
 - az evidencialitás az episztemikus modalitás egyik alrendszer (Palmer 1986, hasonlóan Givón 1982, Biber et al. 1999: 764, 854)
 - az episztemikus lehetségesség az evidencialitás alrendszere (Chafe 1986, Biber–Finegan 1989)
- c) az episztemikus modalitás (az episztemikus szükségszerűség) és az inferenciális evidencialitás átfedő kategóriák (van der Auwera – Plungian 1998, Faller 2002, Kiefer 2005), a két kategóriának metszete, egymást átfedő résztartománya van.

Az általam javasolt megoldás (l. 1.3.2.) a c) megközelítéshez, a kategoriális átfedéshez áll közel, de nem azonos egyik idézett szerző felfogásával sem.

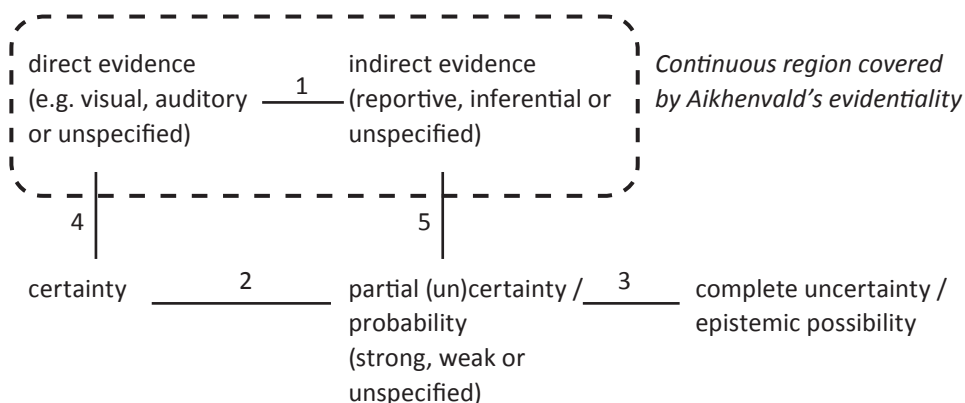
A két kategória szétválasztása mellett érvelők kategoriális zűrzavarnak ('categorical confusion') tartják a b)–c) megoldásokat (Nuyts 2001, Cornillie 2009),¹⁰⁷ de tőlük sem

¹⁰⁵ De Haan egy negyedik típust is azonosít, amelyben mindkét kategória egy közös fölérendelt kategória tagja (de Haan 2010: 106), ez azonban közvetlenül nem ad információt a viszonyokról.

¹⁰⁶ Ez természetesen nem zárja ki, hogy bizonyos jelölők, például a módosítószók akár mindkét kategóriát jelöljék, de ez – a megoldást alkalmazó nyelvészek szerint – nem a kategóriák sajátosságaiból következik, hanem idioszinkrázia (vö. Nuyts 2011).

¹⁰⁷ „Equating the evaluation of the reliability of the evidence with the epistemic evaluation of likelihood leads to the current confusion between the two categories” (Cornillie 2009: 57).

szükségképpen idegen a két kategória valamiféle érintkezésének a feltételezése. Cornillie szerint „az episztemikus és az evidenciális kifejezések pontosabb leírása adható a tartományok átfedő felfogásához és leírásához képest, ha elkülönítve kezeljük őket, és a hasonlóságokat a kategóriákon belüli hasonló dimenziókkal magyarázzuk, amelyek érintkezhetnek. Ilyen hasonló aldimenzió A TUDÁS MEGBÍZHATÓSÁGA az evidencialitáson belül és a BESZÉLŐI ELKÖTELEZETTSÉG az episztemikus modalitás tartományában (Cornillie 2009: 51).¹⁰⁸ A kategóriák elkülönítése mellett a fogalmi kapcsolatokat szemantikai térképen Boye interpretációjában a 4. ábra mutatja be (Boye 2010: 14).

4. ábra. Az evidencialitás és az episztemikus modalitás szemantikai térképe Boye megoldásában

Az evidencialitás és az episztemikus modalitás különbsége megnyilvánul abban, hogy míg az episztemikus modalitásnál (és az inferencialitásnál) a tudatosság szubjektuma mindig a beszélő, az evidencialitásnál nem feltétlenül a beszélő az evidencia forrása, perspektivizáció¹⁰⁹ történik az értesülés típusú közvetett evidencia esetében.

A magyarban a módosítószók központi állománya (pl. *valószínűleg, talán, biztosan*) a két kategória érintkezésének megnyilvánulása: inferencialitást jelölnek, ugyanis a beszélő következtetési folyamatait reprezentálják, más kategorizáció szerint pedig episztemikus modalitást, mivel egy lehetséges szituáció megnyilatkozó általi valószínűsítését teszik hozzáférhetővé. Mivel a lehetségesség értékelése nem tekinthető a következtetési folyamatokról leválasztható becslésnek, ezért ezeket a műveleteket és kategóriákat – a fentebb megalapozott újraértelmezéssel – *episztemenciális* elnevezéssel egy szemantikai tartományban integráljuk.

¹⁰⁸ „[...] rather than representing a concrete overlap domain, epistemic and evidential expressions may more accurately be described as having similar subdimensions [reliability of knowledge (evidentiality) and speaker commitment (epistemic modality)] that meet at some point (Cornillie 2009: 51).

¹⁰⁹ A beszélőtől különböző személy tehető felelőssé az információért, hozzá kötődik az aktív tudatosság (lásd Sanders–Spoore 1997, Tátrai–Csontos 2009).

1.3.2. A kategóriák és a jelentések dinamikus konstruálása

Az előzményekben lépéseket tettünk az evidencialitás és az episztemikus-inferenciális (röviden: episztenciális) kategóriák funkcionális értelmezése felé. Ennek során az evidencialitást és az inferencialitást elkülöníthetőnek, míg az inferencialitást és az episztemikus modalitást elválaszthatatlannak láttuk. Megjegyzem azonban, hogy funkcionális szempontból mindhárom kategória a természetes episztemológia megnyilvánulásaként értelmezhető, teljesen tehát semmiképpen sem függetlenek egymástól (l. Givón 1982).

A továbbiakban a kategóriákat intersubjektíven (a partnerek közös aktivitásában), dinamikusan megkonstruálódó kognitív modellként írom le (Langacker 2008: 30kk., Verhagen 2005).¹¹⁰ A feldolgozott szakirodalomból megismert szempontokat a modell dimenzióiként integrálom ebbe a megközelítésbe.

A modell mint séma nyelv- és kultúraspecifikusan szerveződik, történeti képződmény, amely a beszédtevékenység (a társas interakció) során jön létre. Az evidencialitás modelljének nyelv- és kultúraspecifikus szerveződését mutatja például az, hogy más-más nyelvekben más-más dimenziók válnak hangsúlyossá, kultúránként eltérő, hogy az egyes források megbízhatósága milyen megítélést kap (lásd az álomból származó információ vagy a kvotatív evidencia megítélésnek eltéréseit, például a tekintélyen alapuló érv jelentőségét az európai retorikai hagyományban; stb.).

Nagy eltérés lehet az egyes nyelvek között a kategóriák összetartozásának, érintkezésének hozzáférhetőségét illetően. Például egy olyan nyelvben, amelyben nincs külön jelölője az inferencialitás altípusainak (eredmény, mentális konstrukum), és – mint láttuk a 4. táblázat áttekintésében – ez az általános, nyilvánvalóbb az episztemikus-inferenciális összetartozás felismerése, még akkor is, ha az episztemikus modalitásnak, a valószínűsítésnek vannak saját jelölői. Kevésbé nyilvánvaló a két kategória kapcsolata például azokban a nyelvekben, amelyekben az inferenciális és a kvotatív típusok azonos jelöltséget kapnak, tehát differenciálatlanul állnak szemben minden más evidenciatípussal (vö. Aikhenvald 2003). Az inferencialitás és az episztemikus modalitás metaevidenciális (vö. Horváth 2009, 2013), metainformációs jellege azonban mindenképp kapcsolatot teremt a műveletek és a kategóriák között.

A történetiség szempontjának bevonása azért szükséges, mert egyrészt a jelölőrendszer grammatikalizációs folyamat eredménye (l. Traugott 1989, 1995), másrészt a modell szerkezete is társas és történeti képződmény. A közös tudás a megnyilatkozók társas nyelvi tevékenységében, interakciójában formálódik és hagyományozódik (l. Tolcsvai Nagy 1998: 24–27, Tátrai 2011: 27kk.), az egyéni tapasztalatok idővel a közös tudás részévé válhatnak, bizonyos tartalmak és akár tudásfajták is idővel kikerülhetnek belőle. A közös tudás itt nem valamiféle, a társas térben létező mentális objektum, hanem a nyelvi tevékenység konvencionális jellegével összefüggésbe hozható nyelvi konstruálás. A nyilvánvalóan a közös tudás részét képező információk alapvetően jelöletlenül vihetők

¹¹⁰ A kiindulópontom Lakoff IDEALIZÁLT KOGNITÍV MODELL fogalma („[...] we organize our knowledge by means of structures called IDEALIZED COGNITIVE MODELS, or ICM's, and [...] category structures and prototype effects are by-products of that organization” – Lakoff 1987: 68). A modellt dinamikusan szerveződő, intersubjektív konstrukcióként értelmezem, ami nagyjából megfelel Langacker kognitív tartomány (cognitive domain) fogalmának (Langacker 1988: 386, 2008: 12). A változtatásokat Croft munkája (1994) inspirálta, aki a beszédcselekvések kognitív modelljét vázolta fel hasonló módon.

be a diskurzusbba, és jellemzően kifejtetlenek maradnak, míg a partner számára nem nyilvánvalóan hozzáférhető és elfogadható információk jellemzően jelöltek. Mind a közös tudásra utalásnak, mind az egyéni tapasztalat vagy vélekedés jelölésének jelentőség-e van a partnerek számára a tudás és a jelentés megkonstruálása szempontjából.

1.3.2.1. Az evidencialitás modellje

Az evidencialitás meghatározása: az evidencialitás az információ forrásának és típusának a jelölése. Az evidencia jelölésével a beszélő elsődlegesen a tapasztalat/információ jelentőségének az előtérbe állítását végzi el.

Az evidencialitás modelljének dimenziói:

- a) a megnyilatkozó közvetlen tapasztalata (szubjektivizáció) vs. a megnyilatkozótól különböző személytől származó információ (perspektivizáció)
- b) a tapasztalat típusa (látás, hallás, egyéb érzékelés) összefüggésben a célszerkezeti esemény jellegével (látható, hallható, máshogyan megtapasztalható) vs. van-e azonosítható informátor (nincs, a forrás a közös tudás vagy a szóbeszéd; van); ha van informátor, akkor az informátortípus és annak jellemzői (személy, csoport; jellemzők), milyen a kapcsolata az eseménnyel (résztevő, szem- vagy fültanú; közvetítő)
- c) a megnyilatkozói elkötelezettség foka¹¹¹
- d) a forrás megbízhatósága
- e) az alkalmazott evidenciális nyelvi jelölőre vonatkozó tudás (a jelölők hálózatának aktiváltsága, kollokációk, asszociálódás műfajjal, stílusréteggel stb.)

A modell működését a (43) példa elemzése szemlélteti.

(43) [...] a kocsik *szemmel láthatóan* jobban csúszkáltak mint tavaly, ami nem jelenti azt, hogy akkor nem sodródtak a kanyarokban, de *láthatóan* bizonytalanabbak a fiúk. (MNSZ)

Az a)–b) dimenziói alapján a megnyilatkozónak (videofelvételről származó) vizuális tapasztalata van arról, hogy az autók csúszkáltak (az esemény látható, vö. *szemmel láthatóan*, l. a b) dimenziót). A beszélő nincs a helyszínen, nem követheti nyomon a verseny minden pillanatát, a csúszkálás azonban a felvételekről is biztonsággal megállapítható lehet (l. a d) dimenziót). Az e) szerint a kifejezés tautologikus jellege is a vizuális tapasztalat jelentőségét erősíti. A jelen tapasztalatát a megnyilatkozó összeveti az előző évi megfigyelésre vonatkozó emlékével, és a látható jelek összevetésére alapozva a versenyzők nagyobb bizonytalanságára következtet (ami közvetlenül nem látható). A *láthatóan* tehát nem közvetlen vizuális tapasztalatra vonatkozik, hanem az arra épülő következtetést jelöli (l. 1.3.2.2.). Mivel ezekkel a jelölőkkel általában a megbízható közvetlen (alapvetően vizuális) tapasztalat asszociálódik (l. az e) dimenziót), alkalmasak arra, hogy a megnyilatkozónak a megfigyelés és a következtetés érvénye melletti elköteleződését is jelöljék (l. a c) dimenziót).

¹¹¹ A modellekben található *fok, mérték, valaminek az ereje* kifejezések mindig fokozati skálát, értékek kontinuumát feltételezik, sosem előzetesen meghatározható diszkrét értékekre vonatkoznak.

1.3.2.2. Az episztenciális (episztemikus-inferenciális) modalitás mint mentális modell

Az episztemikus modalitás Nuyts meghatározásában egy hipotetikus tényállás (vagy annak valamely aspektusa) valószínűségének kiértékelése azzal kapcsolatban, hogy ez a tényállás be fog-e következni vagy bekövetkezett-e/bekövetkezik-e abban a lehetséges világban, amely a kiértékelési folyamat értelmezési kontextusaként szolgál, és amely alapértelmezés szerint a megnyilatkozó feldolgozott „valós világa”. Röviden: az episztemikus modalitás egy szituáció valószínűségének a megbecslése (Nuyts 2001: 21–22). A kiértékelő prototipikusan a megnyilatkozó (más esetben perspektivizáció történik).

A megnyilatkozónak egy esemény/szituáció valószínűségére vonatkozó vélekedése nem függetleníthető a következtetési folyamatoktól, vagyis az inferencialitás jelenségétől. Az inferencialitás nem feltételezi szükségszerűen a tapasztalati alapú evidenciát (vagy más evidenciátípust) mint következtetési kiindulópontot (gondoljunk a mentális konstruktumokra). Az evidenciából levont következtetés nem a megnyilatkozó tudásától, a diskurzus világától függetlenül lefuttatható logikai művelet, hanem hétköznapi következtetés, amelyet nem nyilvánvalóan hozzáférhető tényezők is meghatározhatnak (Kiefer 2005: 48, l. 1.4.). Az inferencialitás és az episztemikus modalitás következtetési folyamatai között tehát nem állapítható meg lényegi különbség.

A megnyilatkozó felelősségvállalás és elkötelezettség egyaránt asszociálódik az evidencialitással és az episztenciális kategóriával (l. Cornillie 2009: 51). Míg azonban az elkötelezettség (vagy el nem kötelezettség) az evidencialitás esetében elsődlegesen a forrás megbízhatóságához és/vagy a tapasztalat jelentőségének hangsúlyozásához kapcsolódik, addig az episztenciális modalitásban a következtetés érvénye melletti elköteleződéssel, a valószínűség fokával van összefüggésben.

A valószínűség az episztemikus vagy modális erő alapján a 'szinte valószínűtlen' és a 'szinte bizonyos' közötti skálaként értelmezhető. Az egyes fokozatok viszonylagosak, nem adhatók meg abszolút értékkel (l. 1.3.3.3).

Az episztemikus-inferenciális modalitás műveletének meghatározása: a megnyilatkozó tudása (már meglévő tudása és/vagy a rendelkezésre álló, feldolgozott tapasztalat, információ) alapján egy esemény/szituáció fennállására, annak valószínűségi fokára vonatkozó következtetését/vélekedését közli.

Az episztenciális modell dimenziói:

- a megnyilatkozó referenciapontként szolgál a következtetés eredményének, a valószínűsített eseménynek az eléréséhez (szubjektívizáció)
- az esemény/szituáció fennállására való következtetés, a valószínűként való reprezentálás alapja: megfigyelés (látott, hallott stb.), mástól származó információ, általános/közös vagy egyéni tudás, hit/hiedelem stb.
- a következtetés/valószínűsítés alapjának hozzáférhetősége (hozzáférhető-e, megjelenik-e expliciten a diskurzusban, vagy nem)
- ha van hozzáférhető alap, az alap és a következtetés/valószínűsítés eredménye közötti kapcsolat egyértelműsége, konvencionálódottságának, begyakorlottságának foka vagy kevésbé nyilvánvaló volta (a kontinguitástól a nem nyilvánvalóan megtekinthető mentális kapcsolatig terjedő skála)
- az alap vagy a jel megbízhatóságának foka (amelyet a megnyilatkozó és a partner interszubjektív módon értékel)
- a mentális távolság a megnyilatkozó jelen/valós világa és az ábrázolt esemény/szituáció lehetséges világa között

- g) a mentális közelséggel és távolsággal összefüggésben az esemény/szituáció megjósolhatóságának foka, a következtetési folyamatban szerepet játszó kontextuális faktorok (mennyisége, jellege), a következtetés/vélekedés ereje
- h) a megnyilatkozó felelősségvállalásának és elkötelezettségének foka
- i) az alkalmazott episztenciális jelölőre vonatkozó tudás.

Amikor a (38) példához tartozó helyzetben a morzsákból a megnyilatkozó arra következtet, hogy valaki evett az íróasztalánál, akkor az a) dimenzió alapján megnyilatkozó szerepe a megfigyelés és a következtetés kiindulópontjaként értelmeződött. A b) szerint vizuális tapasztalatra és az évessel kapcsolatos tudására építette a következtetését, ez a tapasztalat azonban explicit módon nem jelent meg a megnyilatkozásban (l. a c) dimenziót). A d) dimenzió alapján kontiguitásról, tehát az e) dimenzió szerint megbízható jelről, az f) szerint kis mentális távolságról, és ezért a g) dimenzióban a következtetésre vonatkozóan nagyfokú megbízhatóságról, viszonylag nagy megnyilatkozó bizonyosságról (l. a h) dimenziót) lehet beszélni. A *-het* morféma nagyon általánosan potencialitást jelöl a magyarban, csak a kotextus (és a konstrukció, valamint ezzel összefüggésben a szórend)¹¹² vagy a szituáció egyértelműsíti a lehetségesség forrását. A (38)-ban a forrás a megnyilatkozó mentális működése, az általa elvégzett következtetés.

1.3.3. Tarthatatlan oppozíciók

1.3.3.1. Az inferencia eredmény vagy feltevés

A szakirodalom (mint láttuk) megkülönbözteti az inferencia két típusát: a tapasztalatra épülő, eredmény típusú következtetést ('result') és az okfejtést (vagy mentális konstrukciót; 'reasoning, mental construct'). Ezt a kettőséget a fent (1.3.2.2.) bemutatott modell felszámolta. A továbbiakban az empirikus vizsgálatból származó adatok elemzésén keresztül arra keressük a választ, hogyan függenek össze a konstruálásbeli különbségek és a hozzáférhetővé tett következtetési műveletek.

Az alábbiakban a kísérleti személyeknek saját mentális folyamataikra, mentális állapotaikra vonatkozó reflexióiból hozok példákat. A (44)–(46) azonos típusú műveletről számol be, a megnyilatkozó megérzését teszi hozzáférhetővé (illetve – a (46) alapján – meghatározhatatlan alapra épülő következtetését). Az idézett részek episztemikus predikációt megvalósító kifejezéseket tartalmaznak, sorrendjük a szubjektívizáció egyre kisebb fokának felel meg.

(44) A₉: – *úgy éreztem*_{[VEI][Feel]}

(45) A₉: – az az *érzésem*_{[NEI][Feel]} *támadt*

(46) A₇: – Ez csak olyan *megérzés*_[Feel] (vagy *feltételezés*_{[Inf][MC]})

¹¹² Például a *valaki ehett az asztalomnál* többértelmű (ágens- és beszélőorientált lehetségességet is jelölhet, vö. Kiefer 2005: 87, van der Auwera–Plungian 1998), ezzel szemben a *valaki az ASZTALOMNÁL ehett* szerkezet a lehetőségeknek egy bizonyos (legvalószínűbb) lehetőségre történő szubjektívizált korlátozása miatt beszélőorientált lehetségességgként értelmeződik (vö. Imrényi 2010: 15, Kugler 2009; eltérő elméleti háttérű elemzésben l. még Kiefer 2005: 87).

A megérzés az evidenciáfajták egyik típusát képviseli az evidencialitás tartományában (érzékszervi forráshoz nem köthető közvetlen evidenciát). Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a (44)–(46) értelmezése során azt sem, hogy az érzésre/megérzésre való hivatkozás episztemikus bizonytalanságot is képvisel a semleges állításhoz képest (l. még evaluatív jelentésű *csak* partikula és feltételezésre hivatkozás a (46)-ban). Egy szituáció lehetőségével kapcsolatos megnyilatkozási bizonyosság vagy bizonytalanság a szakirodalomban általánosan az episztemikus modalitás kategóriájába tartozik. Az episztemikus bizonytalanságra reflektálnak a megnyilatkozók a (47)–(49) példákban.

(47) A_{14} : – most már így eléggé *elbizonytalanodtam*_{[VEI][Uncert]}

(48) A_{12} : – *nem vagyok*_{[VEI][Panel][Uncert]} benne *biztos*_[Adj]

(49) A_2 : – Hm_[DJ] *Hát*_[DJ] *nem tudom*_{[VEI][Panel][Uncert]} először a az jutott az eszembe_[Inf]
[VEI] hogy [..], hogy biztos{[Inf][Adj]} a szüleinek az irodája, de [..] de ebben nem, tehát
hogy ez így nem derül ki_[nemtudni], de nekem_[PProEI] ez a gondolat kapcsolódott hozzá.

Míg a (44)–(45) és (47)–(48) példákban nyelvi kifejezés jelöli, hogy az episztemikus bizonytalanság a megnyilatkozó mentális állapota, addig a (46)-ban és a (49)-ben¹¹³ erre semmi sem utal (vö. *biztos*), pedig nyilvánvaló, hogy a megnyilatkozó (ill. a (46)-ban az ő korábbi ÉN-jének) a vélekedését idézi, teszi reflexió tárgyává.

Az (50) és az (51) adatokban a megnyilatkozó feltételezi egy szituáció lehetőségességét, következtetési folyamatainak eredményét közli. Az (50)-nel kapcsolatban egy későbbi fordulóban a (kérdésemre válaszolva) megadja következtetéseinek alapját is. (Az alap annak megfigyelése, ahogy a szereplő a tárgyakkal bánt, és az a következtetés, hogy prioritás alapján végzett keresést figyelhetett meg.) A szakirodalom szerint mindkettő az inferencialitás kategóriájába tartozik, az (50) az eredmény típusú evidencia, az (51) a mentális konstruktum egy esetét képviseli.

(50) (A_{43}) *Feltételezem*_{[VEI][Inf]}, hogy ismerte_[Ind]

(51) (A_{43}) *Feltehetően*_{[M][Inf][MC]} sietett_[Ind]

A két adat különbsége azonban nem az inferenciatípusok eltéréseivel van összefüggésben, hiszen mindkét típus megkonstruálható nyelvileg a fenti módokon, és a magyarban az sem mindig tudható (ill. dönthető el), hogy a beszélő következtetése épül-e valamilyen tapasztalati evidenciára, vagy nem.

Az (50) és az (51) különbsége a megnyilatkozási feltevés nyelvi reprezentációjában tér el: az (50) a szubjektívizáció nagyobb fokát képviseli, mert abban nyelvi kifejezés teszi jelöltté a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzást. Az (51) a szubjektívizáció kisebb fokát képviseli, mert a módosítószó ugyan episztemikus predikációt valósít meg, de nem jelöli meg alakilag is, hogy a megnyilatkozóhoz kötődik a feltételezés.

A fentiek egyértelművé teszik, hogy nem lehet jelölőkhöz kötni sem az inferencialitás egyes típusait (l. *feltételezem* : *feltehetőleg*), sem az inferencialitás és attól elkülönítve

¹¹³ A kotextusban másik tagmondatban megvalósul lehorgonyzással jelölt szubjektívizáció.

az episztemikus modalitás kifejezését (*biztos, hogy : feltehető, hogy; feltehetőleg*). Azt már az elméleti kérdésekkel foglalkozó bevezető fejezetekben tárgyaltuk, hogy az objektív – szubjektív kettősség (Lyons 1977: 797kk., l. 1.1.2.) nem működtethető a vizsgált jelenségek megértésében. A szakirodalomban azonban más kettősségek is felvetődnek.

1.3.3.2. Szubjektív vagy interszubjektív

A nyelvi interakció jellemzőjeként interszubjektivitáson (l. 1.1.1.) azt értettük, hogy az interakcióba lépő felek – egymás figyelmét irányítva – megosztottnak tudásukon (Tátrai 2011: 211). Az interszubjektivitas minden nyelvi interakciót jellemez, mert nyelvi kifejezésekkel (tehát egy konvencionálódott jelölőrendszer működtetésével) valósul meg, ezek funkcionálása pedig feltételezi a beszédpartnerek összehangolt mentális működését. A nyelvi kifejezéseket nem önmagukért hozzák létre a beszélők, hanem azért, hogy általuk valami másra irányítsák a figyelmüket, és ezzel a tevékenységükkel befolyásolják egymás mentális állapotait. Ez a tevékenység mindig feltételezi a beszédpartnerek egymásra és a referenciális jelenetre is irányuló kölcsönös és összehangolt kognitív működését.¹¹⁴

A szakirodalomban azonban a fenténél szűkebb interszubjektivitas-értelmezéssel is találkozhatunk. A szűkebb értelmezések a nyelvi interakcióknak csak bizonyos típusaira vonatkoztatják az interszubjektivitást (l. Verhagen 2005). Ilyen szűkebb értelmezést képvisel Nuyts (2001: 35–36, 306) és Cornillie (2009: 45), akik azt az evidencialitást egy – az ún. forrásevidenciától különböző – dimenziójaként kezelik, és az interszubjektivitást az evidencia megosztott státuszával, egyben az evidenciával kapcsolatban a megosztott felelősséggel jellemzik, szemben a szintén lehetséges szubjektivitással, ami személyes felelősségvállalást jelent¹¹⁵ (Nuyts 2001: 35–36). Ezzel egyben el is határolják, az episztemikus modalitástól azért, mert a szubjektív – interszubjektív dimenziót arról leválaszthatónak és – a felelősségvállalással összefüggésben – általánosabb érvényűnek tartják¹¹⁶ (Nuyts 2001: 306). Az episztemikus modalitásban megfigyelhető megnyilatkozóhoz kötött vélekedés esetében a szubjektivizációt az evidencialitással való interakcióval ma-

¹¹⁴ L. Sinha 2001, Tomasello 2002: 103–143, főképp 137, Tolcsvai Nagy 2010: 9–10, 2013: 55, 58–60, Tátrai 2011: 30, Jakab 2014: 733. A szerző értelmezése teljesen megfelel Verhagen interszubjektivitas definíciójának is (2005: 28): „[...] intersubjectivity: the mutual coordination of cognitive systems.” Eltér azonban abban, hogy Verhagen a nyelvi interakció és a nyelvi kifejezések bizonyos típusait osztályozza az objektív vagy szubjektív, illetve a szubjektív vagy interszubjektív kategóriák mentén (vö. Verhagen 2005: 17–18, 28). Olyan megkülönböztetést tesz, amely feltételezi az interszubjektivitas egy szűkebb, kifejezésekhez és konstruálási módokhoz kötött értelmezését (is).

¹¹⁵ Intersubjectivity „is about the shared status of the evidence” (Cornillie 2009: 45).

¹¹⁶ Nuyts szerint bár prototipikusan a beszélő értékeli a tényállás valószínűségét, mégis van adat arra is, hogy a vélekedő szubjektum nem azonos a megnyilatkozóval, a beszélő valaki másnak a vélekedését közli (vö. „The evaluator is prototypically the speaker him/herself, but this need not be so: a speaker can also report on someone else’s evaluation” (Nuyts 2001: 21–22)). Ez azonban a perspektivizáció esete (l. 1.1.3), nem a primer megjelenés jellemzője. Ilyen értelemben minden más szubjektivizációjelölő kifejezés is perspektivizálható (az idézés valamilyen formájában). Azzal természetesen egyetértek, hogy a szubjektivitas és az interszubjektivitas általánosabb jelenség, mint a modalitásnak általam vizsgált típusa, ezt magam is így vélem.

gyarazza Nuyts (2001: 35). Még az episztemikus módosítószókról is azt állítja (holland, angol és német kifejezések elemzésére alapozva), hogy azok a(z) (inter)szubjektivitás szempontjából semlegesek, ezért nem lehet őket további szubjektívizációjelölő kifejezésekkel módosítani.¹¹⁷ Saját adataim ezt egyértelműen cáfolják.

Csak a *talán* kifejezés adatait vizsgálva is találunk példákat a Kiviben arra, hogy a személyhez kötött vélekedés jelölőjével összeegyeztethető a módosítószó.¹¹⁸ Az (52)-ben, az (53)-ban és az (54)-ben a módosítószó a megnyilatkozóhoz kötött mentális tartományt működésbe hozó (tehát szubjektívizációt képviselő), mentális állapotot jelölő kifejezést tartalmazó főmondat alá beágyazva jelenik meg.¹¹⁹ Az (52)-ben egy tagmondaton belül a *lehetett* és a *talán* is a megnyilatkozó vélekedését jelölő episztemikus kifejezés. Az (55)-ben és az (56)-ban a *szerintem*, a megnyilatkozóhoz kötött kiindulópontot (a vélekedés referenciapontját) jelölő kifejezéssel egy tagmondatban szerepel.

(52) A₄₃: – *Feltételezem*_{[VE1][Inf]} *hogy* ismerte_[Ind] a helyszínt, *gondolom*_{[VE1][Inf]},
*talán*_{[M][Inf]} az ő_[ProE3] szobája *lehetett*_{[V-hat-E3][Inf]}.

(53) A₆: – *Hát*_[DJ] az *első*, *ami eszembe*_[NE1] *jutott*_{[Inf]/[Feel]}, *hogy talán*_{[M][Uncert]}
valamilyen_[Hedge] korombeli,

(54) A₃₃: – [...] *csak találgatni tudnék*_{[VE1][nemtudni]/[MC]}, *hogy talán*_{[M][MC]} valaki
várta_[Ind] [...]

(55) A₁: – *Szerintem*_[ProE1] *talán*_[M] egy egy egyetemi hallgató [...]

(56) A₁₂: – Ez a fiú ez bárki *lehet*_{[V-hat-E3][Inf]}, *hát*_[DJ] *szerintem*_[ProE1] leginkább_[Part] egy
gimnazista vagy_[KSZ] *talán*_{[M][Inf][Uncert]} idősebb, [...]

Rendkívül problematikus volna ezeket az adatokat (Nuyts javaslatát követve) az evidencia státuszával összefüggésben magyarázni. Az episztemikus modalításban a szituáció valószínűségével kapcsolatos vélekedés a világról való tudásra épül, és ez alapértelmezés szerint a megnyilatkozó tudása. Ennek vagy része a szituációra vonatkozó konkrét megfigyelés, vagy nem, a szubjektívizáció művelete nem feltételez alapként valamilyen evidenciátípust (a megnyilatkozók sokszor nem tudnak beszámolni arról, min alapszik a

¹¹⁷ Nuyts tesztként az *in my view/opinion/mind, if you ask me, to me* kifejezéseket alkalmazza szubjektívizációjelölőként, és az *it is well known, you know* kifejezéseket az interszubjektivitás operátoraiként (Nuyts 2001: 36).

¹¹⁸ A Google több adatot is kiad a *véleményem szerint* kifejezés és a *talán*, illetve a *valószínűleg* módosítószó együttes keresésére egy elemi mondaton (vagy tagmondaton) belül, pl. „Személyes *véleményem szerint talán* a »kölcsonös tisztelet« az egyetlen válasz.”; „A mezőgazdaság gépesítése réges-rég túljutott ezen a ponton – *véleményem szerint valószínűleg* akkor, amikor a ló erejét a traktor erejével váltotta fel.”; „*Véleményem szerint* Fehértói névmagyarázata *valószínűleg* jó nyomon halad”; lásd még az MNSZ-ből: „*Szerény véleményem szerint talán* nincs jelentősége a napirendnél [...]”. Lásd még a *szerintem* kifejezés adatainál is (3.1., 5.5.1.1., 10. diagram, 19. táblázat).

¹¹⁹ Ezeket Nuyts esetleg figyelmen kívül hagyhatná hivatkozva arra, hogy a megnyilatkozó egy korábbi ÉN-jének perspektívált vélekedéséről van szó.

vélekedésük). Saját javaslatom az inferencialitás és az episztemikus modalitás egységes kezelése, míg Nuytsé a kategóriák elkülönítése, és az így szétválasztott jelenség(ek) interakciójának feltételezése (Nuyts 2001: 21–22, 35–36, 306).

A szubjektivizációt a nézőpont szubjektívvé válásával határoztuk meg (l. 1.1.3). Ez nem számolja fel a nyelvi tevékenység alapvető interszubjektivitását. Arról van tehát szó, hogy a megnyilatkozó jelöltté teszi, hogy az ő mentális aktivitásán keresztül érhető el a megfigyelhetővé tett jelenet. Azt tekintettük alapértelmezettnek, hogy a megnyilatkozó – a diskurzusvilágban konstruálódó közös tudás szempontjából – ténynek vehető szituációkat jelöletlenül viszi be a diskurzusba. Mind a tudás szubjektumhoz kötött jellege, mind megosztottsága nyelviileg kifejezhetővé tehető. A tények vagy egy szituáció lehetségeségével kapcsolatos vélekedések egyaránt reprezentálhatók szubjektumhoz kötötten és a közös tudás részeként is. Természetesen az információhoz való hozzáférés alapján nagy különbség lehet mind a tények, mind a lehetőségek között. Az (57) és az (58) egyaránt tényről közöl, de csak az (57)-re igaz, hogy általánosan elfogadott tényként kezeljük. Az (59) és a (60) egyaránt lehetségeségről számol be, de míg az (59)-et sok honfitársunk természetesen konstruálja meg karácsony előtt (akár statisztikai lehetségeséggént is), addig a (60) nagyon specifikus tudást igényel a megnyilatkozó fiával kapcsolatban, amelyhez nem férhet hozzá bárki.

(57) A Földön három világóceán van.¹²⁰

(58) A szobámban két olvasólámpa van.

(59) *Lehet/lehetséges*, hogy fehér karácsonyunk lesz.

(60) *Lehet/lehetséges*, hogy a fiam ma vidám lesz.

Ha a következtetés/valószínűsítés művelete nem horgonyzódik le a megnyilatkozóhoz, a mentális folyamat alapértelmezés szerint akkor is hozzá vagy hozzá is kötődik. Az általános tudás vagy lehetőség, amelyet feltehetőleg mások is osztanak, egyben a megnyilatkozó vélekedése is (ha az attól való elhatárolódást semmi sem jelöli). A skála az esemény elérhetősége, a mentális távolság alapján artikulálható: minél nagyobb egyéni, kreatív erőfeszítés kell a lehetségeség mérlegeléséhez, vagy minél több egyéni, a szituációhoz, illetve az egyén tudásához kötött következtetési lépés elvégzésére van szükség, annál nagyobb a megnyilatkozó szerepe a lehetőség/valószínűség megkonstruálásában. Minél általánosabb a tapasztalat jellege, vagy minél általánosabban hozzáférhető a tudás, amely kell a következtetéshez, illetve minél nagyobb a kontiguitás az esemény és a vélekedés helyzete között, annál valószínűbb, hogy mások is (vagy a hasonló intencionális ágensek általában) hasonló eredményre jutnak.

A fenti lehetségeségek (l. (59)–(60)) olyan konstrukciók, amelyekben a lehetségeség a tényekhez hasonló nyelvi reprezentációt kap. Lexikálisan hozzáférhetővé válik, hogy lehetségeségről van szó (l. *lehet/lehetséges*), de nyelvi kifejezés nem utal arra, hogy ez a megnyilatkozóhoz kötött vélekedés eredménye volna. A lehetségeség elérési útvonala tehát nem profilálódik a kifejezés által, maga a lehetségeség van megfigyelhetővé téve a nyelvi tevékenységben. Ennek következménye, hogy a lehetőség kérdezhető, tagadha-

¹²⁰ Természetesen vita tárgyává lehet tenni például a Jeges-tenger besorolását, de ez nem változtat azon, hogy ez az állítás elég nagy konszenzussal tényként vihető be a diskurzusba.

tó (l. 1.1.3). Ugyanakkor a lehetőségesség állítása mindig szubjektumhoz kötött (a megnyilatkozó vélekedésének megfelel a valószínűsítés) és interszubjektív is (mert a felek a lehetőségesség vélelmén megosztoznak, mentális működésüket a referenciális jelenet feldolgozásában összehangolják).

(60) *Lehet/lehetséges*, hogy a fiam ma vidám lesz.

(61) *Azt hiszem*, hogy a fiam ma vidám lesz.

Nuyts szerint a (60)-beli *lehet/lehetséges* típusú predikátumok deskriptívek, a (61)-beli *azt hiszem* típusúak pedig performatívak, az utóbbiak a megnyilatkozó aktuális episztemikus értékelésén alapuló megnyilatkozást jelölnek¹²¹ (Nuyts 2001: 39).

A (60) és a (61) adatok között a következtetés jellegében nincs különbség (a vélekedés erősen személyhez kötött: a megnyilatkozónak a fiával kapcsolatos megfigyelésén, tudásán alapul). Az eltérés a konstruálásban van, de nem a deskriptív – performatív viszonyban. A (60)-tól eltérően a (61) nem a lehetőségességről, a vélekedésről szól, hanem 'a fiam ma vidám lesz' lehetséges szituációról. Az *azt hiszem* kifejezés ehhez a megnyilatkozó tudását, tapasztalatát stb. kapcsolja a vélekedés alapjaként, jelölve a mentális ösvényt az értelmezéshez. Az episztemikus predikációval a beszélő színre viszi saját mentális működését (vö. metapragmatikai tudatosság),¹²² hozzáférhetővé teszi a célszerkezethez vezető mentális ösvényt. A (61) tehát nem az *azt hiszem* predikátumról szól, a mellékmondat nem a hitet dolgozza ki,¹²³ ezért azt nem lehet kérdezni, tagadni sem (l. 1.1.3). Az *azt hiszem* kifejezés jelöli a szubjektívizációt azáltal, hogy a vélekedést a megnyilatkozóhoz horgonyozza le.

A (60) esetében is a megnyilatkozóhoz kapcsoljuk a vélekedést annak ellenére, hogy ezt nyelvi kifejezés nem jelöli, ez felel meg ugyanis az alapértelmezésnek, és ezért ez a jelöletlen. Ha nem a megnyilatkozó a vélekedés szubjektuma, akkor azt jelöltté (valamilyen mértékben kifejtetté) tesszük, perspektívtan reprezentáljuk a mástól származó vélekedést (l. (62)). Ellenkező esetben a megnyilatkozón kérhetné számon a beszédpartner a következtetés alapját, helyességét stb.

(60) *Lehet/lehetséges*, hogy a fiam ma vidám lesz.

(62) *A tanára szerint* lehetséges, hogy a fiam ma vidám lesz.

A fenti jelölők (*lehet/lehetséges*; *azt hiszem*) alapján nem jósolható meg a következtetés személyhez kötött vagy általános jellege, az egyéni vagy közös felelősségvállalás – ahogy azt Nuyts állítja (de az *azt hiszem* természetesen mindig szubjektívizációt jelöl). A jelöl-

¹²¹ Nuyts ezzel a nyelvi formára épülő általánosítást tesz, tehát a formai megoldást függetleníti a tartalomtól, az aktuálisan megkonstruálódó következtetés természetétől.

¹²² A metapragmatikai tudatosságnak (l. 4.3.2., 5.2.) ez a típusa az elmeolvasás ('mind reading') műveleteivel hozható kapcsolatba: a megnyilatkozó instrukciót ad a beszédpartner számára a referenciális jelenet feldolgozásához azzal, hogy explicitte teszi („olvastatja”) arra vonatkozó mentális állapotát. (L. Thagard ed. 1998, Kiss 2005, Kiss–Jakab 2010, Pléh 2013.)

¹²³ Erre volna példa az *Azt hiszem / Hiszem / Én hiszem (azt), hogy...* a hit megvallását kidolgozó szerkezet, amelyben az ige hangsúlyos kifejezése a főmondatnak (pl. „[...] én hiszem, hogy a jó emberekkel jó dolgok történnek” (MNSZ)).

lők a lehetségesség eltérő konstruálási megoldásait teszik hozzáférhetővé a LEHETSÉGES-SÉG tartományon belül. Az alábbi példák az egyénhez kötött vélekedést a szubjektivizáció eltérő fokán reprezentálják: a (63)-ban a vélekedés szubjektuma teljesen a háttérben marad, a (64)-ben a módosítószó révén, lexikalizálódottan válik hozzáférhetővé, hogy a vélekedő a megnyilatkozóval azonos, a (65)-ben lehorgonyzó kifejezés jelöli ezt az azonosságot az episztemikus predikátumon.

(63) *Lehet/lehetséges*, hogy a fiam ma vidám lesz.

(64) *Valószínűleg* a fiam ma vidám lesz.

(65) *Azt hiszem*, hogy a fiam ma vidám lesz.

1.3.3.3. Szükségszerű és lehetséges

Nem működik a SZÜKSÉGSZERŰSÉG és a LEHETSÉGES-SÉG szétválasztása sem, ezért nem különböztetnek meg episztemikus/episztenciális szükségszerűséget és lehetségességet (vö. van der Auwera–Plungian 1998: 82). A *kell* segédige nem a szükségszerűséget jelöli a lehetségességgel szemben, a *lehet* segédige pedig (a *-het* 'potentialis' morf révén) nem a lehetségességet jelöli a szükségszerűséggel szemben (l. a (66), (67) példák segédigés szerkezettel és a (68) *-hat* morffal jelölt lehetségességét).

(66) A₄₀: – [...] tehát_{[KSZ][Inf]} valamennyit tudnia *kellett*_{[VE3][Inf]} erről a térről, tehát csak két helyen keresett, én_[PProE1] szerintem_[PProE1] azér... valahogy ő_[PProE3] ismerte_[Ind] azér_[DJ] ezt a helyet.

(67) A₁₃: – [...] ismerős *lehetett*_{[V-hat-E3][Inf]} neki_[PProE3] a hely legalábbis_[Part].

(68) A₂₉: – [...] tehát nem forgatta fel az egész szobát, akkor gondolom_{[VE1][Inf]} *tudhatta*_{[V-hat-E3][Inf]} hogy hol van nagyjából_[Hedge]

A különbség a lehetségesség különböző fokainak, az elkötelezettség különböző mértékének a kifejezésében van. A (66)-ban nagyobb, a (67)-ben és a (68)-ban ehhez képest kisebb a következtetésben rejlő mentális erő, amely a megnyilatkozót pont ennek a lehetségességnek a megkonstruálására készítette. Ez összefügghet az evidencia megbízhatóságával (minél megbízhatóbbak a következtetés alapjai, annál határozottabb lehet a következtetés is), de nem köthető annak valamely típusához (a következtetés mellett lehet nagy az elkötelezettség mentális konstruktum esetén is). A szubjektív episztemikus modalításban a SZÜKSÉGSZERŰ és a LEHETSÉGES kettősség nem működik, „a bizonyosság foka objektív módon nem mérhető” (Kiefer 2005: 77), csak a LEHETSÉGES-SÉG különböző fokairól érdemes beszélni.

1.3.3.4. Realis és irreális

Célszerű feladni az események reálisként vagy irreálisként való jelölésének objektivistá szemléletét is. Az egyes nyelvek között ugyanis igen nagy eltérés mutatkozhat abban, hogy beszélői ugyanazt az eseményt reálisként vagy irreálisként reprezentálnák-e (vö. van Gijn–Gipper 2009). Az irreális és a reális olyan skálát határoz meg, amelynek egyik végpontján a kontrafaktuális, másik végpontján a faktuális események állnak, közöttük húzódik a lehetséges események reprezentálása. A nyelvek különböznek abban, hogy az

eseményeket a skála mely pontján helyezik el, ez tehát nyelvspecifikus konstruálási módnak a függvénye, nem maguké az eseményeké (l. van Gijn–Gipper 2009: 155, 173, vö. Bybee–Perkins–Pagliuca 1994: 236–40). Az alábbi táblázat (van Gijn–Gipper 2009 alapján) hét nyelv példáján illusztrálja ezt aényt. A BE a beszélői elkötelezettséget, az IRef az időbeli lehorgonyzottságot jelöli.

5. táblázat. A grammatikalizálódott irreális – realis és az események faktualitásának viszonya

	kontrafaktuális	lehetséges		faktuális	
		-BE	+BE	-IRef	+IRef
Bininj Gun-wok	IRREÁLIS			REÁLIS	
Central Pomo					
Alamblak					
Caddo					
Amele					
Bargam					
Yurakaré					

A táblázatból látható, hogy egy lehetséges esemény – nyelvtől függően – a grammatikalizálódott módjelölő révén IRREÁLIS vagy REÁLIS reprezentációt is kaphat. A habituális cselekvés – faktualitása ellenére, időbeli lehorgonyzatlansága miatt – lehet irreálisként is jelölve (l. például a bargamban és a yurakarében). A LEHETSÉGESSÉG tartományában pedig a beszélői elkötelezettség is szerepet kaphat a konstruálási mód megválasztásában.

1.4. A hétköznapi következtetés ('inference, reasoning') megközelítései, modelljei

A következtetés komplex, általánosan alkalmazott, az emberi kogníció szempontjából alapvető jelenség (Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 145). Az emberek hétköznapi¹²⁴ következtetése többféle művelet összehangolásának eredménye, kognitív eljárások készletét feltételezi. Lényege az, hogy bizonyos információk kiindulópontként szolgálnak a feldolgozás számára ahhoz, hogy olyan konstrukciókhoz jussunk el, amelyek túlmutatnak az eredeti adatokon (Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 145). A pszichológiai szakirodalom ezekre a folyamatokra, jelenségekre az *inferentiality* vagy *reasoning*, eredményükre az *inference* vagy *result* kifejezéseket szinonim értelemben használja (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 145).¹²⁵ Az evidencialitás nyelvészeti szakirodalma számára ezek különböző

¹²⁴ L. még *mindennapi* következtetésként is.

¹²⁵ Vö. a „human reasoning” és a „the inferences people produce” azonos folyamatokra vonatkoztatását egy bekezdésen belül. A pszichológiai szakirodalomban általában a nyelvészetinél szűkebb értelemben alkalmazzák az inferencia fogalmát. A következtetési (inferenciális) modell a fogalmak egyik pszichológiai elmélete, amely szerint „a fogalmi struktúrát a fogalmak közötti viszonyok testesítik meg” (Jakab 2014: 688). Az empirikus vizsgálatok főleg olvasott szövegek feldolgozására épülnek, és feltehetőleg ebből fakad, hogy a következtetési folyamatok eredményét a szövegértelmezéshez való „hozzáadásnak” tekintik (Pléh 2014: 297, 298). A jelen kísérlet azonban

műveletek és jelenségek a következtetési folyamatokon belül, és ezért megkülönböztetésük a nyelvi konceptualizáció szempontjából is releváns (l. 1.3.1.2).

A szakirodalomban előforduló éles szembeállítás¹²⁶ a kijelentések explicit információként és a következtetések ('inference') implicit információként való értelmezése között nem tartható fenn akkor, ha a kognitív folyamatok és a nyelvi tevékenység vizsgálatára és megértésére törekszünk (l. Keenan 2001: 7432). Például egy történet megkonstruálásában nagyon hasonlóan bánunk az „explicit” és az „implicit” információval, ha az a lényeges szempont számunkra, hogy integrálhatónak tartjuk-e a történetbe, és – ami talán meglepő – előfordulhat, hogy utólag jobban emlékszünk az integrált implicit információra, mint az explicitre.¹²⁷

Az inferencialitás az elméletekben bizonytalan kiterjedésű fogalom. Eltérő felfogások vannak azzal kapcsolatban, hogy a jelenségek mekkora tartományát fedi le. Az inferencialitás komputációs modelljét¹²⁸ illetően is kevés egyetértés van a folyamattal és a kimenettel kapcsolatban (pl. csak új tudás megkonstruálása minősül inferenciának vagy a meglévő tudás aktiválása is?; milyen méretű a kimenet, kiterjedhet-e a fogalom aktiválásától az összetettebb tudásszerkezetekig, mint például egy kulturálisan beágyazott séma aktiválásáig?) (l. Keenan 2001: 7433).

A nyelvészeti kutatások általában csak az új tudás megkonstruálásában részt vevő folyamatokat vonják be az inferencialitás tartományába (Vonk–Noordman 2001: 7427), ezért – a jelenség rövid, áttekintő bemutatása után – én is ezt az értelmezést követem.

A hétköznapi következtetés összetett, egymástól nem mindig elkülöníthető észleletek további feldolgozásán, komplex mentális folyamatokon alapul. Szerepet játszik ebben az emlékezés az aktuális megfigyelésre és a korábbi tapasztalatok emléknymaira vonatkozóan (l. 4.1.), valamint a hasonló tapasztalatok feldolgozására, sematizációjára vonatkozóan.¹²⁹ A világról alkotott elméleti tudás aktiváltsága hatással van az alacsonyabb szintű mentális folyamatokra, befolyásolja az észlelést, a figyelem irányulását, de meghatározó a tapasztalat feldolgozása (pl. kategorizáció) és a következtetési műveletek szempontjából is.

nem kész szövegből indul ki, a dolgozat a következtetési folyamatokat a narratíva és a kérdésekre adott válaszok létrejöttében értelemkonstruáló tényezőként azonosítja. A nyelvtechnológia a számítógép „nyelvértéséhez” kötődően szintén szűkebb értelmezést alkalmaz, 'logikai következtetések levonása' jelentésben használja az inferenciát (Babarczy–Gábor–Serény 2014: 414).

¹²⁶ Ez például a jogi diskurzus szűkebb határain belül működőképes, hiszen a hamis tény állításának mások a következményei, mint a téves következtetésnek.

¹²⁷ Bransford és munkatársai, valamint Potts erre vonatkozó vizsgálatát idézi Keenan 2001: 7432, l. még Thorndyke 1976 (id. Pléh 2014: 298).

¹²⁸ A komputációs modell formulálása szerint az inferencialitás függvényrelációja $\gamma = F(x, k)$, amelyben x képviseli a bemenetet (az elérhető, kiinduló információt), F a funkciót (a komputációs eljárásoknak azt a készletét, amely manipulálja, újraszervezi és átalakítja az információt), k reprezentálja a tárolt tudás tartományához való hozzáférést, a γ a következtetési folyamatok eredményét (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 146).

¹²⁹ Az utóbbi kettőre vagy összefoglalóan *mentális tapasztalat*-ként fogok hivatkozni, vagy ha szükséges, kiemelem a fogalmi sémát (l. 1.1.5). Ezek – különböző elméleti megközelítéseknek megfelelően – vagy tudásreprezentációk vagy sémajellegű hatást mutató aktivációs mintázatok.

Az inferencia típusai egy lehetséges felosztás szerint (l. Keenan 2001: 7433–7434) az áthidalás ('bridging') és a **prediktív következtetés** ('predictive / elaborative / forward inference').¹³⁰

Az áthidalás jelenségébe a háttér-következtetések vagy a koherencia¹³¹ megteremtését szolgáló következtetések tartoznak, amelyekkel a kontextuális (nyelvi és nem nyelvi) információk közötti mentális távolság áthidalását végezzük el (l. Pléh 2014: 297). Például *A nővérem nem tud ellenállni az édességnek, megint elette előlem a csokimat.* mondat esetében a megértés (a tagmondatok közötti viszony felismerése) feltételezi az édesség és a csoki viszonyának felismerését.¹³²

A prediktív következtetés a további lépésekkel kapcsolatos következtetést jelenti, ez a művelet a kibontakozó reprezentáció bármely pontján lehetséges. Ezen belül a legtöbbet tanulmányozott művelet az eszközre (pl. a 'megkeverem a teámat' esemény esetén tipikusan a kanálra) és az esemény valószínű következményeire vonatkozó predikció, valamint az általános feltételek alapján a megvalósulásra vonatkozó következtetés (pl. a *mosni fogok* kifejezést hallva ruhák tisztára mosására gondolunk).

A fenti példák alapvetően nyelvek voltak, de nagyon lényeges, hogy nem egyszerűen a szöveg koherenciájának a megteremtéséről van szó, amikor az inferencialitás szerepét vizsgáljuk, hanem sokkal általánosabban, a megértést meghatározó műveletről, amely akkor is működésbe lépne, ha a szöveg teljesen kifejtett és koherens volna (bár a teljes kifejtés nem szokott megvalósulni a hétköznapi nyelvi kommunikációban). Ha a megértés – ahogy a jelen vizsgálatban is – társas interakcióban zajlik, akkor az inferencialitás működését (ahogy a nyelvi tevékenységet is) az interakciós helyzetben (a diskurzusvilágban) célszerű értelmezni, mivel a kontextuális tényezők feldolgozásának ebben meghatározó szerepe van.

Más megközelítésben a következtetés **deduktív** vagy **induktív**. Deduktív, ha fentről lefelé működik (az általánostól a specifikus felé halad), és logikai formák alkalmazásával történik (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 146, Eysenck–Keane 1997: 436). Az indukciót

¹³⁰ A következtetési folyamatok empirikus vizsgálatának példáihoz és a következtetési folyamatok klasszifikációjának bemutatásához lásd még Pléh 2014: 297–299.

¹³¹ A referenciális és koreferenciális viszonyokra egyaránt értelmezve a koherenciát (Vonk–Noordman 2001: 7429).

¹³² Ezt a típusú következtetést szükségszerű inferenciának is nevezik, mert a művelet nélkül a szöveg (itt szándékosan használok a szakirodalomnak megfelelően a szöveg ['text'] fogalmat) koherens értelmezése nem jönne létre. A szükségszerű és a lehetséges következtetések közötti különbségtételt a jelen munkában nem alkalmazom (eszerint a társalgási implikátúra megértése „lehetséges” – vagy másként *elaboratív, pragmatikai* – következtetés volna).

Az áthidalás beható vizsgálatát találjuk a relevanciaelméletben a kommunikáció inferenciális-osztenzív felfogásában (Sperber–Wilson 1986). A relevanciaelmélet szerint a megnyilatkozás kontextusát premisszák készlete alkotja, a kontextus olyan pszichológiai konstrukció, amelyet a felek mentális állapotai hoznak létre: háttértudásuk, elvárásaik, hipotézisek, vélekedések stb.) (Sperber–Wilson 1986: 15–16). Az elmélet főként a deduktív műveletek hétköznapi ('informal') alkalmazásának leírásában mutatja be kidolgozottan az inferencialitást (93 kk.), a relevancia elmélete pedig a társalgási implikátúra megértésének elméletében bontakozik ki. A jelen dolgozat a nyelvi tevékenység tágabb pragmatikai felfogásával kíván összhangba kerülni (erre lásd Tátrai 2011: 11–18).

nem a formális rendszer vezérli, alulról fölfelé haladó műveleteket fog át, ide tartoznak a vélekedések, az olyan lehetőségekre vonatkozó következtetések vagy sejtések, amelyek bizonyos tapasztalatokra épülnek. Ez a megkülönböztetés szintén problematikus egyrészt a logikai formalizmusokra való hivatkozás miatt, másrészt a folyamatok (egymást kizáró) iránya miatt.¹³³ Ennek áthidalására szolgál például a „szigorú”, algoritmizálható eljárásokra bontható és a „laza” következtetések megkülönböztetése Ripsnél (id. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 147,¹³⁴ Eysenck–Keane 1997: 447). A szigorú következtetési folyamatokban logikai formalizmusok működését feltételezik függetlenül a bemeneti tartalmak specifikumaitól.¹³⁵ A laza következtetésben működhetnek asszociatív folyamatok, szerepe lehet a statisztikai összegzésnek és a heurisztikának. A laza folyamatok eredménye nem binárisan értékelhető (helyes vagy helytelen következtetésként), a laza következtetés produktuma a lehetségségek, a valószínűségek kontinuumaként fogható fel, értékei (jó, jobb) is skálaként képzelhető el (tehát ezek analóg rendszerek). Nyilvánvaló, hogy a hétköznapi következtetésekre vonatkozóan a laza következtetés feltételezése adaptívnek tekinthető (vö. Kiefer 2005: 17), ami nem jelenti azt, hogy ne alkalmazhatnánk időnként szigorú következtetéseket természetes, hétköznapi helyzetekben is.¹³⁶

¹³³ A következőkben az irányulás problémáját egy példán szemléltetem a példányalapú reprezentációs modellből kiindulva, de zárójelben utalva a prototípuselvű kategorizációnak megfelelő értelmezésre is. Tehát ha valaki megismerkedik Szusival, aki az én macskám, akkor vele kapcsolatban példányalapú és kontextusfüggő komplex reprezentációt fog létrehozni. Azért komplex és kontextusfüggő a reprezentáció, mert a megalkotásában szerephez jut minden a találkozással összefüggő tapasztalat. Ugyanakkor ez a tapasztalat viszonyba kerül (interakcióba lép) a már ismert macskapéldányokra vonatkozó tapasztalatokkal (a prototípuselvű kategorizáció szerint ezekből sematizálódik a MACSKA kategória). Ha Szusi eléggé hasonló a már megismert macskapéldányokhoz, akkor macskaként fogják őt felismerni (kategorizálni; ez a fentről lefelé irányú, példány kategóriába sorolásának felel meg a prototípusalapú modellben), és a Szusival kapcsolatos tapasztalat megerősíti a példányok összetartozását (illetve a kategóriát). A Szusival való találkozás azonban lehet olyan különös is, hogy ez egy újfajta macskapéldányként való reprezentációhoz vezet (a prototípuselvű kategorizációban: ez a MACSKA kategória kiterjesztését kívánja meg egy újfajta „MACSKA-megvalósulásra”, ami változásokat idéz elő a kategória szerkezetében – ez a lentől fölfelé irányú). (Vö. Kurtz–Gentner–Gunn 1999 példájában a *Spot* és a *DOG* viszonyának hasonló tárgyalásával; valamint Kövecses–Benczes 2010: 28–32, Tolcsvai Nagy 2010: 24–30, 2013: 114–129.)

¹³⁴ A bekezdés teljes tartalma erre a munkára épül.

¹³⁵ A logikai érvényesség szempontjából tehát nem releváns kérdés az, hogy a proposíció igaz-e vagy hamis, ill. hogy reális-e a megtapasztalható világban (Eysenck–Keane 1997: 439–440).

¹³⁶ Kutatások arról számolnak be, hogy a *ha p, akkor q* szerkezetű logikai implikációk (a szakirodalomból vett példával szemléltetve: *ha el van fordítva az indítókulcsot, akkor jár a motor*) alkalmazását (a deduktív műveletek néhány alaptípusában) a felnőtt kísérleti személyek általában jól végzik el, legalábbis a modus ponens esetében (*p, ezért q*, pl. *el van fordítva az indítókulcs, ezért jár a motor*), a modus tollens (*nem q, ezért nem p*) esetében azonban a helyes alkalmazás csak 41% és 81% közötti volt Evans vizsgálatában (az előzmény tagadása és a következmény állítása típusú következtetéseknél a helyes megoldás 25% és 75% közötti volt) (Evans eredményeit idézi Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 150). Ez több kérdést is felvet, például azt, hogy megfelelő „anyagon” végeztek-e el a műveleteket, illetve, hogy ezek hogyan értelmezhetők tényleges élethelyzetekben (és nem logikai feladatként). Például a világról való tudásunk alapján abból,

A viszony inkább fordítva volna elképzelhetetlen, olyan formában, ha a hétköznapi következtetési folyamatokat a logikai formalizmusok módszertanával akarnánk megragadni.¹³⁷ Az általam követett tapasztalatalapú (vagy példányalapú), alapvetően laza következtetési folyamatokat, az analógia alkalmazását feltételező megközelítés összeegyeztethetőnek tartja a különböző típusú következtetési műveleteket a „teljes kép” megkonstruálásának folyamatában, és egyben támogatja a következtetési folyamatoknak is egy teljesebb képbe foglalását elsősorban az analogikus folyamatokat helyezve a középpontba.¹³⁸

Egy másik, gyakran alkalmazott dichotómia a gyenge és az erős eljárások megkülönböztetése. Az ún. **gyenge eljárások** ('weak methods') általános stratégiákat képviselnek. Ezek főképp új, nem tudásspecifikus területeken működnek jól (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 147). Az ún. **erős eljárások** ('strong methods') specifikus vagy absztrakt tudást hoznak működésbe, fő jellemzőjük, hogy tartalomfüggők. Az erős eljárásokkal elvégzett következtetés általában hasonlóságok felismerésén alapul (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 147, 166), ezek azok az eljárások, amelyek meghatározóak a hétköznapi következtetésekben. Smolensky általánosságban paradoxnak tartja a megismerőrendszerek viselkedését (Smolensky 1996: 132):

hogy nem jár a motor, több mindenre lehet következtetni (pl. lemerült az akkumulátor, elromlott a motor), de az a logikailag helyes következtetés, hogy nem fordítottuk el az indítókulcsot, nem életszerű, ugyanis ha azt a helyzetet azonosítjuk a való életben, hogy nem jár a motor, akkor elég extrém körülmény volna az, hogy nem is próbálkoztunk (vagy valaki más nem próbálkozott) a motor beindításával, így ugyanis a probléma egyszerűen nem is lett volna releváns (a való életben persze, ami a következtetés érvényességével kapcsolatban a kijelentéslógika számára érdektelen). Érthető tehát, hogy a kísérleti személyek számára a modus ponens alkalmazása problémamentes, ha a premissza és a konklúzió tartalmát értelmesnek tartják (Eysenck–Keane 1997: 440), míg a modus tollens „intuitíve nem annyira világos” (Eysenck–Keane 1997: 440), az érvénytelen következtetéseket pedig az emberek gyakran kifejezetten ésszerűnek tartják (pl. az előzmény tagadását: *nincs elfordítva az indítókulcs, ezért nem jár a motor*) (Eysenck–Keane 1997: 440).

¹³⁷ Ez már csak azért is elképzelhetetlen, mert – mint tudjuk – a hétköznapi következtetésben az érzelmek és más – az algoritmizálható eljárások, a logikai formalizmusok alkalmazásának kiindulópontjából – „zavaró tényezők” is szerepet kaphatnak. Jól mutatja ezt a következő, logikatan-könyvből származó idézet: „A logikát a szemantikai értékek – köztük a jelentés – annyiban érdekli, amennyiben hozzájárul a helyes következtetés fogalmának tisztázásához. E célra a jelentés iménti meghatározása [ti. a jelentés a kifejezés használati szabálya] nem megfelelő. A jelentés általános fogalmába érzelmi, hangulati, stílári és egyéb mozzanatok is tartoznak. A logika szempontjából ezek érdektelenek, sőt zavaróak. Ezért a logikában egy szűkített jelentésfogalmat használunk [...]” (Pólos–Ruzsa 1987: 34).

¹³⁸ Az elme analóg működésére lásd Eysenck–Keane 1997: 417, Gentner–Holyoak–Kokinov (eds.) 2001, Nánay 2012 (lásd még 1.1.2., 1.2.). Ezzel összhangban a nyelvi kifejezésekre vonatkozóan is Bybee analógiafelfogását és „példányalapú reprezentáció”-s ('exemplar representations') modelljét alkalmazom (Bybee 1985, 2010: 14, l. még Tanos 2008: 551), amely szemben áll a szabályalapú elméletekkel (Bybee 2010: 51; az analógia vs szabályalapúság témára l. 2010: 73). A szabályalapú modellekkel és – főképp a szabályok tartalomérzékenységével kapcsolatos – kritikáikkal nem foglalkozom részletesen. A példányalapú modell a kategóriát vagy sémát a példányok kontextusfüggő reprezentációinak viszonyában, az elme analóg működésén alapuló, begyakorlott aktivációs mintázatok formájában gondolja el.

„[...] egyrésről úgy látszik, mintha kemény szabályok összetett rendszere irányítaná őket, szigorúan, másrésről viszont mintha a változatosság, az eltérés, a kivételek, s a hajlékonyság és folyékonyág olyan foka jellemezné őket, amely egyszerűen kicsúszik szimulációs kísérleteink alól.”

A mentális modellek szabályalapú (gyenge) alkalmazásának példája a ENGEDÉLYEZÉS/MEGENGEDÉS séma, amely a következő szabályokkal írható fel a pragmatikus következtetési sémák elméletében ('pragmatic reasoning schemas')¹³⁹ (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 161, Eysenck–Keane 1997: 454–457):

(69) AZ ENGEDÉLYEZÉS/MEGENGEDÉS séma szabályai

1. szabály: Az aktivitás bekövetkezéséhez az előfeltételeknek teljesülniük kell.
2. szabály: Ha az aktivitás nem következik be, akkor az előfeltételeknek nem kell teljesülniük.
3. szabály: Ha az előfeltételek teljesültek, akkor bekövetkezhethet az aktivitás.
4. szabály: Ha az előfeltételek nem teljesültek, akkor nem következhet be az aktivitás.

A modell alapján arra következtethetünk például egy üzletben alkoholt vásárló fiatal látva (a mai Magyarországon), hogy már betöltötte 18. életévét. Ez a deontikus modalitás modelljének egy egyszerű alkalmazására volna példa, ennél sokkal bonyolultabb feladatokat szoktunk megoldani az életben, amikor az a kérdés, hogy mit tehetünk meg mi, vagy mit tehetnek meg mások, ha engedelmeskednek bizonyos szabályoknak, elvárásoknak. Az emberi viselkedéssel kapcsolatban azonban olyan tapasztalatunk is van, hogy a szabályok/elvárások léte nem jár mindig együtt azok betartásával/kielégítésével, tehát abból, hogy csak 18. életévét betöltött személy vásárolhat alkoholtartalmú italt, nem következik az, hogy mindenki több 18-nál, aki alkoholt vesz (vagyis van engedélye az adott cselekvésre). A deontikus modalitás esetében csak hétköznapi következtetésről lehet szó, logikai következményről (gyenge eljárás alkalmazásáról) nem (Kiefer 2005: 17), ez az ENGEDÉLYEZÉS és a KÉNYSZERÍTÉS esetében egyaránt érvényes megállapítás.

Az ún. erős eljárások meghatározó pszichológiai konstrukciója a megfeleléseken alapuló hasonlóság, amely lehet részleges (szemben a szabályokkal, amelyek nem lehetnek részlegesek) (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 166). Az erős eljárások ereje és rugalmassága abban van, hogy nem tökéletes megfelelésen, hanem a „leginkább” megfelelésen alapulnak (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 167). Az erős eljárások fő, elméletfüggő típusai (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 167):

- kategóriavezérelt következtetés (nem szabályalapú kategorizációs elméletek, pl. prototípuselvű kategorizáció)

¹³⁹ Az elmélet egyik kiindulópontja a Wason-féle szelekciós feladathoz (a leírását lásd Eysenck–Keane 1997: 450–451) kapcsolódó absztrakt- és konkrétszabály-alapú megközelítések közötti vita, amelynek során ez a modell a konkrét szabályok elméletét finomítja oly módon, hogy nem konkrét helyzetekre, hanem helyzetek csoportjaira/osztályaira alkalmazza a sémát (Eysenck–Keane 1997: 454). Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a pragmatikus sémaelmélet is szabályalapú megközelítés.

- adatok komputációján alapuló következtetés (statisztikai és konnekcionista megközelítések)
- heurisztikán és elfogultságon ('bias') alapuló következtetések.

A statisztikai (vagy asszociatív) megközelítések bizonyos statisztikai szabályosságoknak, például a jellemzők gyakoriságának és az együttes előfordulás (korreláció) szempontjának a működését ismerik fel a korábbi tapasztalatokon alapuló következtetésekben. Ilyen művelet például az, amikor valaminek a jelenlétéből következtetünk annak funkcionálására, vagy amikor egy jellemző hiánya alapján vonunk le következtetéseket (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 172). A bayesiánus valószínűség-elmélet (vö. Bayes-tétel) azt kívánja modellálni, hogyan változik meg valakinek a vélekedése egy hipotézis valószínűségével kapcsolatban, ha új adatokhoz jut (l. Eysenck–Keane 1997: 476–477, Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 172, l. még Fehér 2011: 164). Eszerint az inferencia a valószínűség számításának folyamata, amelyben egyrészt a korábbi valószínűséget vesszük figyelembe, másrészt azt, hogy a hipotézis az adott adatok mellett mekkora valószínűséggel helyes, és ezeket együttesen annak a valószínűségével hozzuk viszonyba, hogy az új adatok fennállnak (l. Eysenck–Keane 1997: 476, Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 172).

A bayesiánus elmélettel szemben más vizsgálatok azt tárták fel, hogy az emberek viselkedését nem a valószínűségi elméletek határozzák meg, hanem döntéseikben általában elérhetőségi heurisztikát alkalmaznak, vagy egyszerűbben: a tapasztalataikra alapozva becsléseket végeznek (l. Eysenck–Keane 1997: 479, Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 173, Fehér 2011: 164). Erre jó példa a Kiviből az A₁₅ adatközlő, aki arra a tapasztalatára alapozva, hogy már előfordult vele, hogy késésben volt, és otthon hagyott valamit, arra következtetett, hogy a filmen látott szereplővel is ez történt, illetve a saját tapasztalat miatt ezt tartotta a legjobb valószínűségnek, ez jutott először az eszébe. Ennek valószínűsége azonban semmivel sem nagyobb, mint például azé a lehetőségé, hogy egy másik tevékenységéhez sürgősen kellett ez a tárgy, vagy valaki megkérte, hogy gyorsan keresse meg a borítékot stb. Az adatközlő később maga is felsorol több más lehetőséget is.

Barsalou szerint (idézi Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 173) a következtetési folyamatok megértése akkor a legsikeresebb, ha interakciót feltételezünk a deduktív gondolkodás és a kognitív elfogultságok között, amelyek azzal vannak összefüggésben, ahogy az információkat összevetjük egymással (vagyis az információ reprezentativitásával), azzal, ahogy használatba vesszük őket (vagyis az információ elérhetőségével) és azzal, ahogy tároljuk őket (vagyis a sémákba, modellekbe szerveződésével).¹⁴⁰

A konnekcionista inferenciafelfogás¹⁴¹ párhuzamos és elosztott folyamatokat feltételezve kifejezetten „vegyes” modellt hoz létre (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 174). A döntéshozatalban kulcsszerepet játszik a korlátozás- vagy kényszerkielégítés ('constraint satisfaction') mint probléma- és folyamattípus. Ennek során megállapítjuk a változókat, ezek értékeit (ez kis, helyi rendszerek sorozatát, készletét foglalja magában), és meghatározzuk a korlátokat, amelyek között létrehozható a globális rendszer stabil állapota. A művelet – nagyon leegyszerűsítve – az összetett problémák bizonyos korlátok

¹⁴⁰ Ez a megközelítés reprezentációs konstrukcióként értelmezi a sémát, a mentális modellt.

¹⁴¹ A konnekcionista rendszerek alkalmazhatóságára a nyelvészeti kutatásban lásd Fehér 2011-et (főképp 163–165).

közötti megoldását jelenti. A rendszer elemei közötti kapcsolatok asszociatív jellegűek és fokozatiak. Az ilyen – a bemeneteken működő – finom kapcsoló mechanizmusok a memóriaműködés és a következtetési folyamatok közötti kontiguitást feltételezik (l. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 175).

Az inferencialitás tehát általános, komplex műveleteket feltételező képesség, nem egyszerű folyamat, amely például csak a munkamemória méretének függvénye (l. Turi–Németh–Hoffmann 2014). Általában ugyan érvényes az a megállapítás, hogy jobbak és gyorsabbak a következtetési folyamatok, ha fejlettebb az egyén munkamemóriája (l. Keenan 2001: 7434), de a jelenség – mint láttuk – ennél sokkal komplexebb.¹⁴² A legnagyobb jelentősége annak van, hogy az adott helyzetben a koherens értelmezéshez szükséges tudás elérhető-e az egyén számára, vagy nem (l. Pléh 2014: 297). Mivel a hétköznapi következtetés nem szabályalapú, sem a szerephez jutó műveletek, sem az egyes műveleteken belüli lépések nem követik egymást úgy, mint logikai formalizmusok alkalmazása esetében. Ezzel a sajátossággal is összefügg az, hogy a következtetési folyamat menete sokszor nem tehető reflexió tárgyává.¹⁴³ A Kivi anyagában több adatközlő is kifejti, hogy nem tud pontos beszámolót adni következtetésének lépéseiről, nem tudja megmondani, miért vélekedik úgy, ahogy.

¹⁴² A következtetés területfüggetlennek is tűnik, ugyanis az agy különböző területeinek károsodása esetén nem általában a következtetés képességében, hanem bizonyos tudásterületekhez kötött következtetésben figyeltek meg változást (l. Keenan 2001: 7434–7435).

¹⁴³ Természetesen a megfigyelésnek és explikálásának más akadályai is vannak (idő, automatizmusok stb.), mégis utólag sokan képesek rekonstruálni a következtetés lépéseit, illetve szimulációt végrehajtani a folyamat lépéseire vonatkozóan, és általában meg tudnak jelölni valamit a következtetés alapjaként.

2. MÓDSZERTANI ALAPVETÉS

Az elméleti alapvetésben a módszertan is feltárult, mégis szükséges külön pontban, rendszerezetten szólni az elvégzett empirikus vizsgálatok nyelvi anyagáról, módszereiről is.

2.1. A vizsgálat korpusza, az elemzés módszere

2.1.1. Az első kutatási ciklus korpusza és annak kibővítése

Az előző kutatási ciklusban (2007–2009) episztemikus kifejezések vizsgálatát és szótárszerű feldolgozását végeztem el. Akkor és a jelen kutatásban is az egyes lexikalizálódott kifejezések elemzéséhez a **Magyar nemzeti szövegtár (MNSZ)**¹⁴⁴ írott nyelvi korpuszból vételezett mintát használtam fel. A lekérdezéskor a korpusz mérete 129241070 szó, a magyarországi nyelvváltozatból, a hivatalos, a tudományos, a sajtó és a személyes alkorpuszokból kérdeztem le 100-100 adatot véletlenszerű kiválasztással, mondatnyi kontextusban.¹⁴⁵

Korábban is felhasználtam az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszéke **Beszélt nyelvi gyűjteményéből (BNYGY)** származó szövegkorpusz 220687 szövegszónyi mintáját. A minta beszélgetést, tantermi diskurzust és egyetemi előadást tartalmaz.

Mivel nem állt rendelkezésemre elég beszélt nyelvi adat, az új ciklusban kiegészítettem a beszélt nyelvi korpuszt a **Beszélt nyelvi adatbázis (BEA)** 336 percnyi beszélgetést tartalmazó anyagával.¹⁴⁶

A LÁTÁS tartományával összefüggő lexikalizálódott kifejezések (*láthatóan, láthatólag, szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást, látszólag; előreláthatólag*) szótárszerű feldolgozásában a legkorábbi adatot az EWUng. alapján közlöm, ha nincs adat a szótárban, akkor a **Magyar történeti szövegtár (MTSZ)**¹⁴⁷ legkorábbi adatának évszámát adom meg.

A korpuszadatokat eredeti írásmódjuknak megfelelően közlöm. A személyek, intézmények stb. azonosítását lehetővé tevő adatok kihagyását szögletes zárójelek között a

¹⁴⁴ <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

¹⁴⁵ Az értelmezéshez gyakran szükségesnek bizonyult nagyobb kontextus vizsgálata is, ezt a korpuszon belüli keresés lehetővé tette számomra.

¹⁴⁶ Ezúton köszönöm meg Keszler Borbála és Gósy Mária professzor asszonyoknak, hogy rendelkezésemre bocsátották a kért anyagot, Gyarmathy Dorottyanak pedig azt, hogy összeállította számomra a BEA-mintát (a férfaitól és nőktől azonos arányban vételezett minta pontos mérete 336 perc 16 másodperc).

¹⁴⁷ Magyar irodalmi és köznyelv nagyszótárának korpusza / Magyar történeti szövegtár, <http://www.nytud.hu/hhc/>

nyelvi kifejezésre utaló megjegyzés pótolja. A korpuszadat közlésén belül a dőlt és a félkövér kiemelés tőlem származik.

2.1.2. A Kivi (Korpusz az inferencialitás vizsgálatához) megtervezése, a vizsgálat célja

Az inferencialitás kutatása a magyarban a tárgy sajátosságaiból fakadó komplexitás mellett azért is ütközött nehézségekbe a korábbiakban, mert nem állt rendelkezésre olyan korpusz, amelyen megfigyelhetővé vált volna a jelenség. Több adatgyűjtési eljárás is gondolkodtam, ezek közül az egyik legígéretesebb a Jan Nuyts által az episztemikus modalitás tanulmányozására alkalmazott megoldás (Nuyts 2000: 383–7), amelyben képregényszerű rajzolt jeleneteket mutattak az adatközlőknek (az adatközlő a továbbiakban: ak.), és nekik az eseménnyel kapcsolatos (lehetséges ok, kimenetel iránt érdeklődő) kérdésekre adott válaszokból kellett választaniuk, valamint a választást indokolniuk, illetve a válaszról véleményt formálniuk. Az alábbi kép egyet mutat be az ilyen rajzok és feladatok közül (forrás Nuyts 2000: 387).

2. kép. Képregénykockák és kérdések Nuyts (2000) vizsgálatában

FS: Question: *why does the stunned boy sit handcuffed in the police station?*

FQ: Explan.: L: *the boy sits handcuffed in the police station because the police officer is mistaken about who is the robber*

U: *the boy sits handcuffed in the police station because he has stolen something, too*
Question: *what is your opinion of this explanation?*

A magyarra vonatkozóan a vizsgálat elvégzése azzal az előnnyel járt volna, hogy a holland és a magyar adatok könnyebb összevetése számára is megnyílt volna a lehetőség. A vizsgálati eljárásnak azonban hátrányai is vannak, a képregény ugyanis nem teszi lehetővé a megfigyelt eseménynek, annak részleteinek, tehát a tapasztalat jelentőségének a vizsgálatát. A választás és indoklás elsődlegesen a vélekedés tanulmányozásához szolgáltat empirikus adatokat (és ezért Nuyts céljának teljesen meg is felel). Egy olyan helyzetben kapcsolatban, amelyben a konkrét megfigyelésnek viszonylag kis szerepe van, a kutató csak a szituáció durva azonosítását feltételezheti. A fenti képregénykockák alapján például azt, hogy valaki lop, ezen egy őt megfigyelő személy rajtakapja, a végén

mindketten meg vannak bilincselve. Egy ilyen kísérletben a megfigyelt helyzet részleteinek nincs (és nem is lehet) szerepe a következtetési folyamatokban.

Mivel a célom az volt, hogy beszélt nyelvi korpuszt állítsak össze az inferencialitás nyelvi jelölésének tanulmányozásához, olyan megoldást kellett választanom, amelyben minden ak. ugyanazt a jelenetet figyelheti meg. A jelenet nem lehetett sem túl egyszerű és nyilvánvaló (hogy terepet adjon a következtetésnek, vélekedésnek), sem túl összetett, nehezen feldolgozható (hogy olyan mértékben terhelje meg a memóriát, hogy ez az adatközlőket zavarja a vizsgálati helyzetben). Ezért egy egyszerű és rövid, kb. félperces, egyszereplős eseménysort terveztem meg és rögzítettem digitális kamerával.¹⁴⁸

A 16 éves férfi szereplőtől azt kértem, hogy izgatottan keressen egy többfunkciós (nappali és dolgozó-) szoba több pontján, ahol iratok vannak, és a végén szaladjon ki egy borítékkal, amelyet előzetesen egy fiókos szekrény középső fiókjába tettem.

A felvételből nem derül ki nyilvánvalóan, hogy

- a boríték a fiatalemberé-e, vagy sem
- a saját szobájában/lakásában keresett-e, vagy nem
- a boríték valóban a keresés tárgya volt-e, vagy ennek megtalálásával csak félbeszakadt, illetve sikertelenül zárult le a keresés.

A felvétel egyáltalán nem ad támpontot annak megállapításához, hogy mi volt a keresés és az izgatottság/sietség oka, mi volt a borítékkal a szereplő célja stb.

A felvétel lejátszása után az adatközlőktől a megfigyelt jelenet elbeszélését kértem. A Nuyts-féle empirikus vizsgálat módszerét ezzel ötvöztem: az elbeszélés után a történetmondásban elhangzott következtetésekre, vélekedésekre kérdeztem rá indoklást kérve.

Kizárólag nyelvi kifejezéseket, a nyelvi reprezentációt kívánom jelen munkámban vizsgálni (ezen és a többi korpuszon is), a nyert adatokat szociológiai változók mentén nem elemzem, csak az alapadatokat közlöm.

A vizsgálatomnak nem célja annak elemzése, hogy mennyire megbízható a megfigyelés, nem célja hozzájárulni a szemtanúság, a hitelesség kriminalisztikai-jogi problematikájának kutatásához, ezzel kapcsolatban az elemzéseknek csak járulékos haszna lehet. A spontán megfigyelést más körülmények jellemzik, mint a fent leírt vizsgálati helyzetet, a figyelem nagy foka, a későbbi elbeszélés mint cél általában nem játszik szerepet a megfigyelésben, ezért nem lehet a narratívákból a szemtanúi elbeszélések tulajdonságaira következtetni az itt rögzített szövegek alapján.

Nem célja a vizsgálatomnak – sem a szemtanúsággal sem más témával összefüggésben – a memoriális tényező elkülönült vizsgálata sem (ezért nem kértem az adatközlőket például arra, hogy a film megtekintését követő meghatározott idő eltelte után beszéljenek az eseményről, illetve ismételjék meg a beszámolót). Ebből a szempontból azonban érdekes, hogy az egyik adatközlő számára (A_{14}) kifejezetten a pontos visszaemlékezés vált a teljesítmény központi kérdésévé, és erre reflektált is, a narratívájában háromszor fordult elő az *emlékszem* igealak.

¹⁴⁸ A film megtekinthető itt: <http://youtu.be/ouo5zV70tlQ> (2015. augusztus 21-ei feltöltés). A film ötletéért Imrényi Andrásnak mondok köszönetet.

Az elemzési eljárás kvalitatív jellegű, de ahol a műveletek, illetve a nyelvi kifejezések kategorizációja alapján ez lehetséges, törekszik a típusok és a példányok gyakoriságának a meghatározására.

Az összevetés elvi lehetősége miatt röviden ismertetem Pourcel (2009) – érdeklődésében – részben hasonló, de tárgyában, módszerében is eltérő vizsgálatát, mivel erre többször utalok majd az elemzésekben. A hasonlóság a jelen vizsgálattal főképp az inferencialitás iránti érdeklődésben mutatkozik meg, a leglényegesebb különbség pedig abban, hogy a nyelvi reprezentáció Pourcelnél kevés figyelmet kap, a vizsgálat az angol és a francia adatközlők eltérő konceptualizációjára (eltérő narratív sémájára és a mozgás eltérő fogalmi feldolgozására) fókuszál.

Pourcel az emberi mozgás megfigyelésének és nyelvi kifejezésének kontextusban való tanulmányozására egy Charlie Chaplin-film (City lights) 4,5 perces jelenetét használta fel. Ennek megtekintése után 47 (22 angol és 25 francia) adatközlőtől kérte a történet elmondását (Pourcel 2009: 371–391). Kiinduló hipotézise az volt, hogy szignifikáns eltéréseket fog tapasztalni az angol és a francia narratívák között. Jellemző különbségeket talált abban, hogy az angol adatközlők a mozgás módját, míg a franciák a mozgás ösvényét figyelték meg jobban, és ezt dolgozták ki alaposabban nyelvileg. Az eltéréseket a mozgás eltérő konceptuális reprezentációjával, a MÓD és az ÖSVÉNY séma eltérő kiterjedtségével, részletezettségével magyarázta a szerző. A figyelem működésével összefüggésben a narratívákban az angol adatközlők a mozgás módjának, míg a franciák a mozgás ösvényének a felidőzésében hibáztak kevesebbszer, és a másik tartománnyal kapcsolatban többször (Pourcel 2009: 384). 24 órával a film megtekintése után az adatközlők 31 kérdésre válaszoltak, az így nyert adatok megerősítették a korábbi eredményt, tehát az angolok a móddal, a franciák az ösvénnyel kapcsolatban hibáztak ritkábban (Pourcel 2009: 385). A vizsgálat kitér az inferencialitásra is azzal összefüggésben, hogy az állításokat objektív és szubjektív csoportba sorolja (lásd ennek tárgyalását az 5.1. pontban).

2.1.2.1. A Kivi adatai

A felvételek az ELTE BTK egyik tanári szobájában készültek 2012 márciusában. A szobában csak a vizsgálatban részt vevő személyek tartózkodtak, a körülmények nyugodtak voltak.

Az adatokat Olympus DM-550 digitális diktafonnal rögzítettem WMA hangfájlokban (40 Hz – 19 kHz frekvenciatartományban).

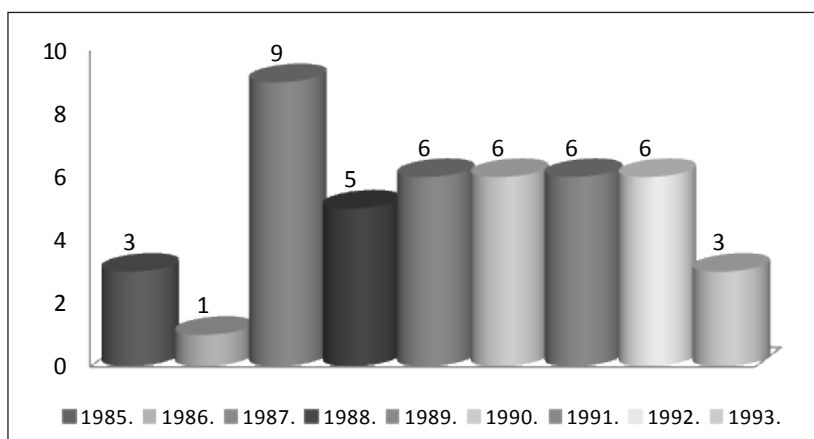
2.1.2.1.1. Az adatközlők adatai

Az adatközlőket a vizsgálat megkezdése előtt biztosítottam arról, hogy az adataikat (1. 6. táblázat) csak kutatási célra fogom felhasználni, más kutatóknak is a szokásos kutatásetikai feltételek mellett fogom az adatokat átadni. Az adatközlők meggyőződtek arról, hogy a rögzített adatokat személyük azonosítására nem lehet alkalmazni.

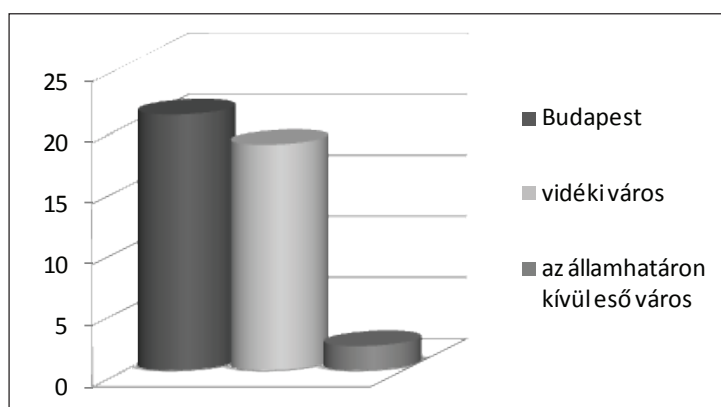
6. táblázat. Adatkérő táblázat

Azonosító	A01-től A45-ig ¹⁴⁹
Neme	
Születés ideje és helye	
Lakóhely	
Foglalkozás	
Legmagasabb iskolai végzettség	

A résztvevők (összesen 45 fő) egyetemi hallgatók (43 fő), van köztük egyetemet végzett tanár (1 fő) és egyetemi adminisztratív dolgozó (1 fő). A vizsgálatban 38 nő és 7 férfi vett részt.

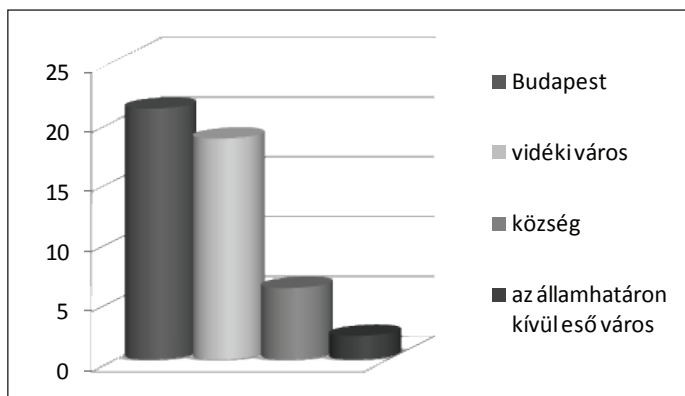

1. diagram. A felvétel idején az életkor szerinti megoszlás a születés éve alapján

2. diagram. Születési hely szerinti megoszlás

¹⁴⁹ A későbbiekben a számot alsó indexszel jelöltem (A_1 – A_{45}).

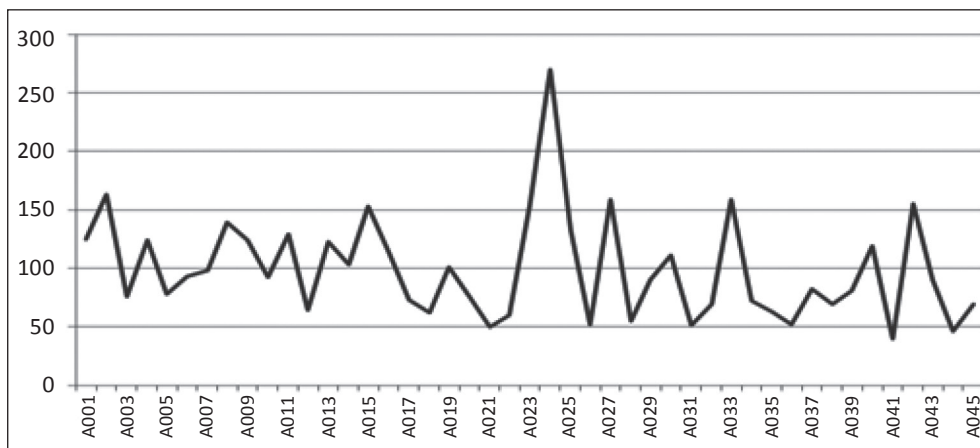
3. diagram. Lakóhely szerinti megoszlás

2.1.2.1.2. Az adatfelvétel leírása és a felvételek általános adatai

Az adatközlőknek a vizsgálat megkezdése előtt szóban az alábbi tájékoztatást adtam (K = kísérletvezető/kérdező).

K: – A segítségedet kérem egy olyan kutatáshoz, amely azt vizsgálja, hogy milyen összefüggés van egy jelenet észlelése, feldolgozása és nyelvi reprezentációja között. A videofelvételen egy félperces eseményt látsz. Arra kérek, hogy nézd meg figyelmesen, és utána mondd el, hogy mit láttál.

Összesen 74 perc 21 másodpercnnyi (4461 mp) felvétel készült, az egy adatközlőre jutó átlagos időtartam körülbelül másfél perc (kb. 99 mp). A 4. diagram az egyes adatközlőkkel készített felvétel teljes időtartamát másodpercben kifejezve mutatja be.

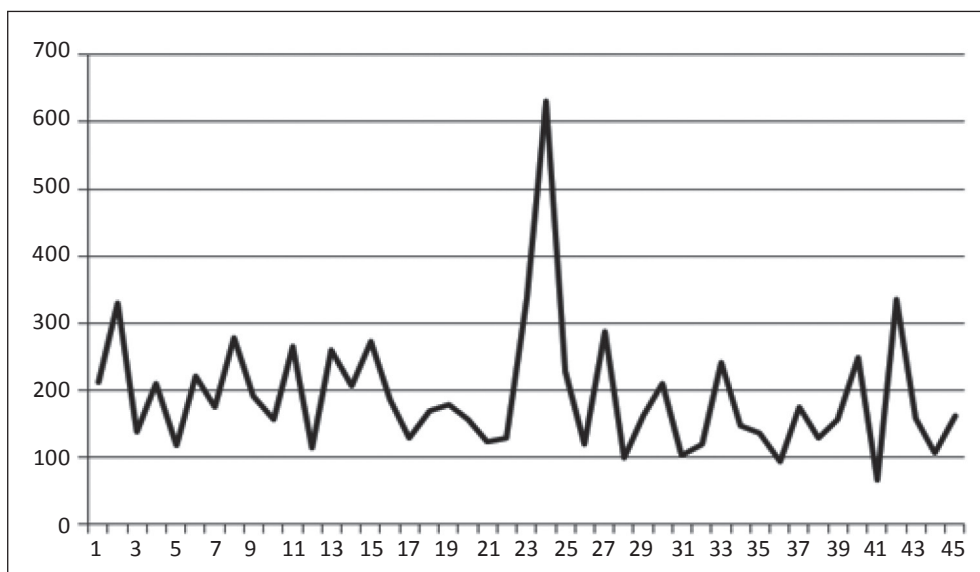

4. diagram. Az egyes adatközlőkkel rögzített felvétel teljes időtartama

Jól látható, hogy az A_{24} ak. az átlagnál jóval nagyobb időtartamban (4 és fél percben, 270 mp-ben) számolt be az eseményről és az eseménnyel kapcsolatos vélekedéséről. A másik póluson a rendkívül tömör elbeszélések és vélekedések találhatók, a legrövidebb beszélgetést az A_{41} ak.-vel folytattam.

A korpusz összesen 8658 szövegszót tartalmaz, az elemzett szöveg ebből 8326 szövegszó (3130 szövegszónyi narratíva és 5196 szövegszónyi – főképp vélekedést tartalmazó – beszélgetés).¹⁵⁰ A szószámot növeli a feltétlenül szükséges jelölés. A teljes szövegszósám alapján az egy adatközlőre jutó átlagos szövegszósám 192.

A leghosszabb felvétel (A_{24} ak.) tartalmazta a legtöbb szóelőfordulást (631), a legrövidebb (A_{41}) 66 szövegszónyi volt, tehát az időtartam és a mennyiség szerint alakuló mérés a két szélső érték esetén ugyanahhoz a két felvételhez kötődik. Az 5. diagram a felvételek szövegszósámát mutatja be.

5. diagram. A felvételek szövegszószáma

2.1.2.1.3. A mintavételezés részletei, a felvételek részletes adatai

A film megtekintése után minden adatközlőnek a *Mi történt?* kérdésre kellett válaszolni, a válasz a látott eseménysor elbeszélése, vagyis egy mininarratíva megalkotása volt. Ebben a részben az adatközlők teljesen szabadon választották meg, hogy mekkora terjedelemben, és hogyan mondják el a megfigyelt történetet.

Egy adatközlő (A_{26}) kérdezett csak rá a terjedelmi határookra, illetve elvárásokra.

¹⁵⁰ A két rész (narratíva, párbeszéd) összege nem egyezik meg az összes szószámmal azért, mert egyrészt vannak figyelembe nem vett kérdések és válaszok is (l. 8.1.), ez 247 szövegszó, továbbá a lejegyzett teljes szövegben több jelölés található, mint a külön-külön számolt részekben.

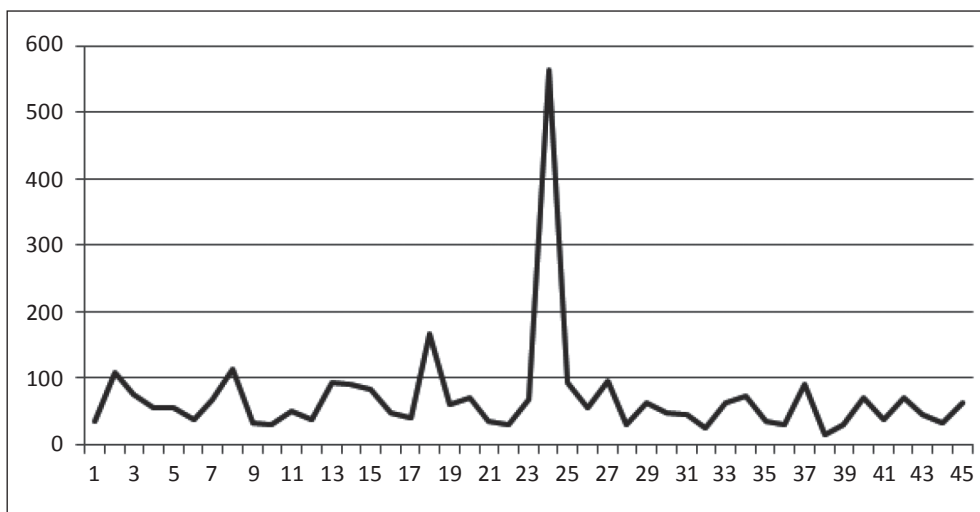
(70) A₂₆: – Milyen hosszan mondjam?

K: – Ahogy jólesik.

A terjedelem elég nagy tartományban változott, a legrövidebb történetmondás 14 szavas (l. (71)), a legrészletesebb (vélekedést és nagyon sok reflexiót is tartalmazó) narratíva körülbelül 565 szövegszót számlál.¹⁵¹ Az egy főre jutó átlagos narratívahossz 69,5 szó.

(71) A₃₈: – Egy férfi beszaladt a szobába, mert keresett valamit_[Eval], és hát_[DJ] végül meg is találta_[Eval].

A történetmondás szövegszószámának alakulását a 6. diagram mutatja be.

6. diagram. A történetmondás szövegszószáma

A történetmondást követően olyan kérdéseket tettem fel, amelyekre nem lehetett a látottak-hallottak alapján egyértelmű választ adni. A korpusznak ez a dialogikus része alkotja a következtetéskorpusz magját (de következtetés-vélekedés természetesen a történetmondásban is előfordult).

A vélekedést a középpontba helyező párbeszédet én irányítottam, általában ugyanazokat a kérdéseket tettem fel, de mindig az ak. történetmondásához igazodva. Egy esetben – mivel az ak. minden vélekedést kérő kérdésemet lényegében megválaszolta már a narratíván belül – nem tettem fel kérdést (A₁₈ ak.).

¹⁵¹ Az adat pontos, de a szükséges jelölések (pl. az ak. azonosítása) miatt a szószám lejegyzésenként általában 1-2 szó többletet tartalmazhat. Hiba is előfordulhat, például ha az annotációs index és az annotált kifejezés között véletlenül szóköz maradt.

Tanúvallomások elemzése alapján azt figyelték meg, hogy a leírások részletessége nagy mértékben függ a kérdés mikéntjétől (vö. Johnson 2001: 5255, Read 2001: 5219),¹⁵² ezért jelentőséget tulajdonítottam annak, hogy a kérdéstípusokat elkülönítsem (l. alább), majd ezeket a korpuszban jelöljem. Törekedtem arra, hogy a diskurzusszituációhoz való rugalmas alkalmazkodás mellett – a narratíva kiegészítéseként – lehetőleg változatosan alkalmazzam a kérdéstípusokat.

A kérdéstípusok és jelölésük:

[A] – az eseménnyel kapcsolatos leírást/kifejtést, vélekedést kérő kérdés

[B] – az eseménnyel kapcsolatos döntést, vélekedést kérő kérdés

[C] – indoklást/magyarázatot kérő kérdés, rákérdezés a jelekre, amelyeken a következtetés alapul (mindig csak arra vonatkozott a kérdés, amit az adatközlő maga mondott; általában a *mond* igével, pl. *Miért mondd azt, hogy...?*).

A kérdésekben tartózkodtam az olyan nyelvi formáktól, amelyek hatással lehetnek volna az ak. episztenicálisjelölő-használatára, ezért az ak. tevékenységére vonatkozó ige általában a *mond* megfelelő alakja, illetve a jelenet szereplőjére vonatkozó kijelentő módú kérdés (pl. *Milyen viszony van a fiú és a helyszín között?*). Pár alkalommal éltem a *gondolod* igealakokkal is (pl. *Miből gondolod, hogy a saját szobájában keresett valamit?*), ezeket, továbbá az elhibázott (episztenciális jelölőt tartalmazó kérdéseket, illetve egy esetben az ismételten feltett) kérdést és a rájuk adott válaszokat az elemzésben nem vettem figyelembe).¹⁵³ A figyelmen kívül hagyott társalgásrészletek összterjedelme 247 szövegszó, a kihagyott megnyilatkozásokat a 8.1. melléklet közli.

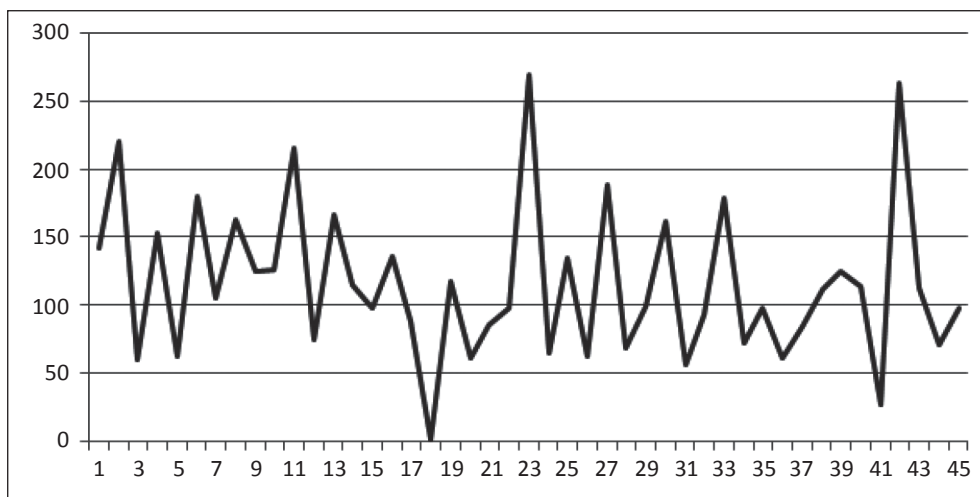
A nyelvi megoldásaival a legkevésbé befolyásoló, lecsupaszított kérdések alkalmazásával azonban egy újabb probléma állt elő: ezek (pl. *Miért sietett?*) nem egyértelműek, az intonáció és a hangsúlyozás révén törekedtem ugyan az egyértelműsítésre (pl. *Miért „sietett”? – az ak. figyelmét saját narrációjára irányítva, az általa alkalmazott kifejezést (sietett) kiemelve*). Az erre a kérdésre adott válaszban általában valóban azt indokolták, hogy miért mondták (értékelték úgy), hogy sietett a szereplő, de szintén gyakran fordult elő az is, hogy a sietség lehetséges motivációi után, megfelelő szituációs kontextusok után kezdtek el kutatni (ez a vizsgálat szempontjából természetesen szintén érdekes volt). Az ehhez hasonló (*Miért...?*) kérdésekre adott válaszokból adatolható a legtöbb feltevés jellegű mentális konstruktum.

A kérdéseket témánként és azon belül típusonként csoportosítva a 8.2. melléklet tartalmazza.

A párbeszédek terjedelmi arányait a 7. diagram mutatja be.

¹⁵² Mindkét hivatkozott szerző utal Loftus kutatásaira, amelyek egyikében például egy balesetről készült film levetítése után adtak beszámolót a „tanúk”, majd vagy az (a) *About how fast were the cars going when they smashed into each other?*, vagy a (b) *About how fast were the cars going when they hit each other?* (‘Körülbelül mekkora sebességgel mentek az autók, amikor (a) egymásba rohantak / (b) egymásnak ütköztek?’) kérdésre kellett válaszolniuk. Egy hét múlva az (a) kérdésre válaszolók közül többen számoltak be arról, hogy láttak törött üveget, mint a (b) kérdésre válaszolók. Ha a kérdésben olyan tárgyat említettek, amely nem szerepelt a filmen, az adatközlők később hivatkoztak arra, hogy látták ezt a tárgyat a megfigyelt jelenetben (l. Johnson 2001: 5255).

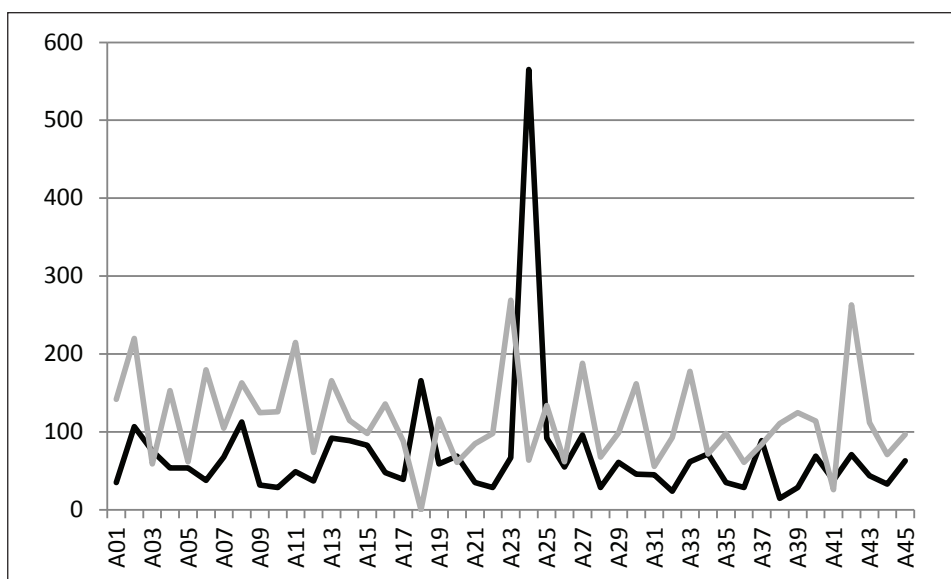
¹⁵³ De meghagytam a korpuszban a *gondol* igét tartalmazó kérdést akkor, amikor korábban az ak. maga is ezt az igét vagy szinonimáját használta a mentális folyamatokról beszélve eléggé reflexíven (pl. az A₂ ak. esetében), illetve ha a válaszban nem szerepelt a kifejezés.

7. diagram. A párbeszédek terjedelme

A párbeszédek összesen 137 adatközlői fordulót tartalmaznak, a fordulók átlagos, egy adatközlőre jutó száma: 3, a legalacsonyabb¹⁵⁴ fordulósám 1 (A_5, A_{20}, A_{24}), a legmagasabb 7 (A_{16}).

A narratíva és a párbeszéd terjedelmi arányainak összehasonlításához készült az alábbi diagram. A fekete vonal mutatja a narratívák, a szürke vonal a párbeszédek szövegszámát.

8. diagram. A narratívák és a párbeszédek szövegszámára

¹⁵⁴ Az A_{18} esetében 0, mivel neki nem tettem fel kérdést.

A diagramon látható, hogy gyakran éltem azzal a kompenzatorikus stratégiával, hogy aki nagyon keveset beszélt a *Mi történt?* témában, attól általában többet kérdeztem (pl. $A_9 - A_{16}$, $A_{21} - A_{23}$, $A_{27} - A_{33}$, $A_{36} - A_{36}$, $A_{38} - A_{40}$, $A_{42} - A_{45}$), míg a hosszabb történetmondást (amely nagy számban tartalmazott vélekedést, és lényegében a szokásos kérdések tartalmát is érintette) a kérdezés elmaradásával (l. A_{18}) vagy csak egy feltett kérdéssel ellensúlyoztam (l. A_{24}).

Voltak kiegyensúlyozottan szűkszavú adatközlők is, például az A_3 , A_5 , A_{20} , A_{31} ak. mind a történetmondásban, mind a válaszokban rendkívül tömören fogalmazott.

Az A_3 , A_{20} , A_{24} , A_{37} , A_{41} megnyilatkozásainak kivételével (és a nem kérdezett A_{18} -at figyelmen kívül hagyva), amelyekben a narratíva volt a hosszabb, általánosnak mondható, hogy a vélekedést tartalmazó párbeszédék hosszabbak, mint a történetmondások. Azonos terjedelem csak az A_{34} ak. megnyilatkozásaiban volt.

A vizsgálat során nyert adatok elemzése a 3–5. fejezetben olvasható.

2.1.2.2. A felvételek lejegyzése

A felvételek lejegyzésekor és a megnyilatkozások annotációjánál a vizsgálat kitűzött célját tartottam szem előtt. Nem jelöltem pontosan, csak jelzésszerűen a kitöltött hezitáció különféle megvalósulásait (pl. *mm*, *öö*, *ee*), nem mértem ezek idejét. Alapvetően a nyelvi kifejezések pontos lejegyzésére összpontosítottam, az annotációnál pedig a kijelölt vizsgálati tárgyra fókuszálva az evidencialitás és az episztenciális modalitás és – ezekkel összefüggésben – a szubjektívizáció jelölőinek azonosítására törekedtem.

Például a szövegekben elég sok panel fordult elő, olyan konstrukció, amelyet a beszélők gyakran használnak, feltehetőleg egységként alkalmaznak („előrecsomagolva”, ’prepackaged word sequences’, l. Bybee 2010: 59); például *lázasan kutatni kezdett* (A_{33}), *lázasan keresett* (A_{39}), de ezek közül csak az kapott [Panel] megjelölést, amely az evidencia és az inferencia-vélekedés jelölésére szolgáló és panelként azonosított nyelvi kifejezés volt (pl. A_{22} : *ez nem túl valószínű*).

(72) A_{22} : – Bár_[KSZ] nem volt rajta táska meg kabát_[VizEvid], vagy legalábbis_[Part] táska,
tehát mondjuk_[DJ] ez nem túl valószínű_{[Panel][Adj][MC][Uncert]} de akár_{[Part][MC]} ez is_[Part]
lehetett_{[V-hat-E3][MC]} mondjuk_[DJ] a történet.

7. táblázat. A Kiviben alkalmazott jelölések a kategóriák betűrendjében

kategória	jelölés	példa
általánosítás	[Gen]	<i>az ember nem lop</i>
auditív evidencia	[AudEvid]	<i>a zörejeket lehetett hallani</i>
bizonytalanság	[Uncert]	<i>hát nem (is) tudom</i>
deontikus mod., elvárás, norma	[Deont]	<i>nem illik</i>
diskurzusjelölő	[DJ]	<i>ugye, hát</i>
dubitatív mód	[Dub]	<i>nem derült ki, hogy megtalálta volna-e</i> _[Dub]
-e partikula	[-e]	<i>nem derült ki, hogy megtalálta volna-e</i>

7. táblázat folytatása

kategória	jelölés	példa
elkötelezettség/bizonyosság 'intenzifikátor'	[Int]	<i>egyértelműen</i> _[Int] ő volt a középpontban
emóció	[Emoc]	Hát <i>bíztam benne</i> , vagyis én így <i>szurkoltam</i> neki, hogy
feltételes mód	[Cond]	nem tudnám megmondani
feltűnőség	[Szal]	ez úgy <i>szemet szűrt</i>
főnév személyjellel	[NE1]	<i>személyes véleményem</i> _[NE1]
főnévi igenév	[NV]	<i>érezni</i>
határozói igenév	[AdvV]	(saját példából) <i>kiindulva</i> ; (a szobájából) <i>ítélve</i>
hedges	[Hedge]	egy ilyen 20 év <i>körüli</i> , - <i>szerű</i>
hivatkozás a tapasztalatra, tudásra, amelyre a következtetés épül	<u>folytonos aláhúzás</u>	Tehát hogy <u>ki</u> is borított valamit
igealak (szám, személy)	[VE1], [V-hat-T1]	<i>láttam, láthattuk</i>
íronia	[Ir]	ő <i>nem biztos</i> _{[Adj]?} hogy mindennap <i>megnézném</i> _{[VE1][Dub]} 'biztos, hogy nem nézné meg'
irreális mód az igén	[Irrealis]	tovább kereste <i>volna</i>
kiértékelés	[Eval]	irodának <i>tűnő</i> helyiség
kijelentő mód (vmilyen MC, Inf jelölő mellett)	[Ind]	talán _[M] nem azt a papírdarabot kereste _[Ind]
kötőszó	[KSZ]	<i>mintha, vagy</i> (alternatív lehetőségek)
következtetés, vélekedés	[Inf]	szerintem az apukájának <i>lehet</i> _{[Inf][V-hat-E3]} ez az irodája
megérzés, érzés, laza asszociatív kap- csolatra utalás	[Feel]	<i>érezni</i> ; valami miatt _[Uncert] az apukájával <i>hoztam</i> _[VE1] kapcsolatba
meglepő információ	[Mir]	még az volt az <i>érdekes</i> _{[Adj][Mir]} még, hogy
melléknév	[Adj]	<i>valószínű, biztos, egyértelmű</i>
melléknévi igenév	[AdjV]	(vmilyennek) <i>tűnő</i> (vmi)
memóriára (emlékezésre) utalás	[Mem]	<i>én úgy emlékszem</i> , hogy
mentális konstruktum	[MC]	<i>ha nem is</i> a saját lakása
módosítószó	[M]	<i>talán, valószínűleg, esetleg</i>
nem tudás (nem következtet; a követ- keztetés elutasítása)	[nemtudni]	ez ennyiből <i>nem derült ki</i>
panel (prepackaged), lexikalizálódott szerkezet, szófajilag ált. nem katego- rizálható	[Panel]	<i>ha minden igaz</i>
partikula	[Part]	<i>legalábbis akár ez is lehetett</i>

7. táblázat folytatása

kategória	jelölés	példa
példa, esetre hivatkozás	[Exemp]	<i>mint én is például</i>
reflexió az ak. saját mentális folyamatára	szaggatott aláhúzás	<i>Hát az első, ami eszembe jutott</i>
személyes névmás	[PProEl]	<i>szerintem, én</i>
vizuális evidencia	[VizEvid]	<i>láttam, látszott</i>

Nem volt példa

kontrafaktív	[KF]	<i>látszólag</i> ¹⁵⁵
közös tudásra utalás lexikális jelölője	[KT]	<i>köztudottan, mint tudjuk</i>

A Kiviben a *látszólag* kifejezés mindkét adata vizuális észlelésre, megfigyelésre, illetve annak kiértékelésére vonatkozott, nem volt kontrafaktív. Ez eltérés az írott korpuszokkal összevetve, mivel azokban a kifejezés dominánsan kontrafaktív (l. 6.4.9).

Az alkalmazott kategóriák közül a tapasztalat kiértékelése [Eval], a megfigyelésen alapuló következtetés [Inf] és a feltevés vagy mentális konstruktum típusú következtetés-valószínűsítés [MC] nem választható el élesen (l. 1.4., 5.1, 5.4).

A bizonytalanság különféle megnyilvánulásai esetében az [Uncert] jelölést akkor alkalmaztam, amikor egy jelölő a megnyilatkozóknak a következtetéssel (a nem teljesen megbízható észleléssel, emlékezettel, a vélekedés faktoraival) kapcsolatos bizonytalanságát tette hozzáférhetővé. Az ún. pontatlanságjelölő minősítéssel [Hedge] (vö. Biber–Finegan 1989: 98, Biber et al. 1999, főként 557) olyan kifejezéseket láttam el, amelyek a kidolgozás pontatlanságát teszik hozzáférhetővé.

A minősítés sok esetben nehézséget okozott, a vizsgálat során többször változtattam egyes kifejezések kategorizálásán, és olyan problémák is vannak, amelyeket a kutatás lezárultáig sem tudtam megoldani. Főképp a partikulák és a DJ-k esetében (pl. *legalábbis*, *leginkább*, *mindenesetre*) okozott problémát az egyértelmű funkcionális jellemzés. Például az *azér ~ azért*_[DJ] más feltevésekkel, lehetőségekkel, elgondolásokkal stb. szemben, azokat nem határozottan elutasítva, de korlátozva megfogalmazott vélemény közlése¹⁵⁵ jelentése révén, diszkurzív funkciójának részeként a következtetés lépéseinek nyelvi reprezentációjában is szerephez jut. Mindezek miatt sem a lejegyzést nem tartom késznek, sem az annotációt lezártnak, még további munkát (problémamegoldást és egyébesítést) igényel.

¹⁵⁵ Kontrafaktív használatában azt jelöli, hogy az érzékelhető vagy nyilvánvaló megfigyelésnek épp az ellenkezője a tény. (Tény az, amit a megnyilatkozó tényként kezel.)

3. NARRATÍVA ÉS PÁRBESZÉD – A KIVI KÉT DISKURZUSTÍPUSA

A felvételek két része diskurzustípusában és nyelvi megoldásaiban is bizonyos mértékben különbözik egymástól összefüggésben a megnyilatkozások funkciójával. Míg a „mininarratíva” egy megfigyelt jelenet elbeszélése, és minden adatközlő esetében más-más mértékben tartalmaz vélekedést, addig a párbeszéd főképp a filmből egyértelműen meg nem állapítható, csak kikövetkeztethető tényezőkről, illetve a szereplő cselekvésének lehetséges motivációjával kapcsolatos ötletekről szól. Fontos megjegyezni, hogy az ötletek sem véletlenszerűek, az emberek nem vaktában tippelnek, amikor a lehetőségeket mérlegelik, illetve – több lehetőség esetén – a lehetőségekből egyet vagy többet kiemelnek.

A két diskurzustípus általános, a részletelemzéseket megelőző összevetését az is indokolja, hogy empirikus vizsgálatok szerint az értelmezői stratégiák és az alkalmazott következtetési folyamatok szövegtípusfüggők (Pléh 2014: 298, Lukács et al. 2014: 1109).¹⁵⁶

A történetmondás általában rövidebb, inkább lényegre törő, jobban strukturált, a beszélgetésben a válaszadás, a vélekedés megfogalmazása hosszabb, kevésbé strukturált (kibontakozó, „indázó” l. 5.5.2.1). Ez alól az általánosítás alól természetes vannak kivételek: az A_{18} és az A_{24} ak. a vélekedést és az erre vonatkozó reflexiót olyan mértékben szőtte bele a narratívába, hogy már nem volt értelme feltenni a szokásos kérdéseket (a kérdéseket lásd a 8.2. mellékletben).

Általában várható, hogy a narratívában a tranzaktív jelleg érvényesül jobban (vagyis az interszubjektivitás), míg a párbeszédben az interaktív nyelvhasználat sajátosságai dominálnak (tehát az interperszonalitás) (vö. Tátrai 2002: 20–1, 2011: 40). Ez az általánosítás azonban finomításra szorul.

Már a felvételek lejegyzése során feltűnt, hogy a párbeszédes részek nagyobb számban tartalmaznak a gondolkodás folyamatára utaló, episztemikus/episztenciális bizonytalanságot, illetve a beszédtervezés nagyobb erőfeszítését jelző kifejezéseket. Mivel a párbeszédek funkciója a következtetésen-vélekedésen való megosztózás volt, ezért várható volt, hogy nagyobb számban lesznek adatolhatók azok a nyelvi kifejezések, amelyek referenciapontként a megnyilatkozót, a megnyilatkozó tudását, következtetési folyamatát jelölik ki. A következtetéssel kapcsolatos kognitív folyamatok nyelvi reprezentációjának megnyilatkozó referenciaponthoz kötése a szubjektivizáció művelete, az ezt hozzáférhetővé tevő kifejezések a szubjektivizáció jelölői (l. Sanders–Spooren 1997: 87, vö. Langacker 2008: 535kk., a szubjektivizáció korpuszalapú vizsgálatára l. pl. Vis–Sanders–

¹⁵⁶ A hivatkozott pszicholingvisztikai vizsgálatok a szövegek megértését és nem a létrehozás folyamatát vizsgálták.

Spooren 2010).¹⁵⁷ A szubjektivizáció kérdésével részletesen foglalkoztunk az 1.1.3., 1.1.4. pontban, az alábbiakban – a vizsgálat diskurzustípusaival összefüggésben – mutatóként csak három, jellemzőnek gondolt szubjektivizációjelölőt emeltem ki, ezek az alábbiak:

- a) a *szerintem* névmási szóalak
- b) egyéb egyes szám első személyű, deiktikusan a megnyilatkozóra referáló kifejezés
- c) az episztenciális módosítószók.

A továbbiakban rövid indoklását adom annak, hogy miért épp ezeket a kifejezéseket jelöltem ki, majd gyakorisági adatokat vetek össze a kiemelt szubjektivizációjelölőkre vonatkozóan.

Mindhárom jelölőcsoport megnyilatkozási referenciapontot jelöl ki, az a)–b) csoportban rendkívül sematikusan, az egyes szám első személy morfológiai jelölése révén (pl. *nem tudom*, az az *érzés-em*) referál a kifejezés a megnyilatkozóra, vagy az egyes szám első személyű (személyes) névmás révén szintén sematikusan, de mégis a kidolgozottság nagyobb fokán, magát a deiktikus viszonyt profilálva (pl. *én*, *engem*). Mindkét megoldás könnyű hozzáférést biztosít a beszédszituációban feldolgozott személyhez (Chafe 1987). A személyes névmás paradigmatiszta alakjai a megnyilatkozót objektívan (onstage) reprezentálják (l. 1.1.1.–1.1.2.). Ezek a kifejezések nem kezelhetők egységesen abból a szempontból, hogy inkább a személyt profilálják (a beszédesemény feldolgozott résztvevői szerepét, pl. *én*) (l. Tátrai 2011: 56), vagy a reprezentált jelenet szereplői közötti viszonyt (a tematikus szerepet, például az experienst/átélót, vö. *ez meglepett engem*), vagy például kognitív folyamat referenciapontjának és célszerkezetének viszonyát (pl. *szerintem ez lehetett*).

A személyes névmások egység státusa sem egyforma erősségű, míg például az *engem* esetében nagyobb egységben reprezentálódik a személy és a jelenetbeli viszony (tematikus szerep), a *szerintem* kifejezés esetében a konceptuális egység (MEGNYILATKOZÓI KIINDULÓPONT) a komponensek könnyebb felismerhetőségével jár együtt. Míg a *szerint* névutó értesülést (kvotatív evidenciatípust)¹⁵⁸ és vélekedést¹⁵⁹ egyaránt jelölhet, a megnyilatkozóhoz mint alaphoz lehorgonyzott kifejezés (*szerintem*) tipikusan vélekedést, a megnyilatkozóhoz kötött konceptuális tartományt jelöl. A Kiviben csak egy adat van megnyilatkozási értesülési forrás jelölésére a narratíva lezárásban (*Ennyi szerintem*. (A₂)), de ennek megítélése sem teljesen egyértelmű, mert itt a *szerintem* elsődlegesen a megnyilatkozási kiindulópontot jelöli, és ez nemcsak az értesüléssel (tőle származik a történet rekonstruálása és nyelvi kifejezése), hanem magával a narratív interakcióval is kapcsolatos: a megnyilatkozó így ('ekkora részletességgel, terjedelemben' stb.) mondja el az eseményeket a saját kiindulópontjából.

Egy további esetben a kifejezés az észlelés és az emlékezés műveleteivel összefüggésben jelöli ki a referenciapontot. A megnyilatkozó a kiindulópont kidolgozásával a felidézés szubjektumhoz kötöttségére irányítja a figyelmet (l. (73)).

¹⁵⁷ A korpuszalapú vizsgálat 1950–1951-ben és 2002-ben keletkezett sajtószövegek összevetésével a szubjektivizáció növekedését mutatta ki, és ezt a beszélt nyelvi sajátosságok nagyobb térnyerésével (főképp a megszólaltatott személyek beágyazott megnyilatkozásaival) hozzák összefüggésbe a szerzők.

¹⁵⁸ Vö. „[...] a Matáv tudakozója szerint az a cég egyetlen telefonszáma titkos” (MNSZ)

¹⁵⁹ Vö. „Személy szerint a legnagyobb valószínűséggel egy olyan kifejeletet várok, amelynek során [...]” (MNSZ)

(73) A₁₁: – Mm hát a berendezés olyan irodaszerűnek tűnt, nyomtatók meg számítógép, és és *szerintem* fiókok, [...]

A *szerintem* minden más előfordulása azt a viszonyt (mentális ösvényt) profilálja, hogy a közölt tartalom a megnyilatkozó következtetési folyamatain keresztül érhető el.

Míg az a)–b) csoport kifejezései (valamilyen jelölő révén) objektívaltán reprezentálják a megnyilatkozót, a c) csoport szavai ezt szubjektíváltabban teszik.¹⁶⁰ A módosítószók (pl. *valószínűleg*) a kognitív folyamatot (VALÓSZÍNÜSÍTÉS) helyezik előtérbe, nem a szubjektumot, akiben ez a folyamat lezajlik, és aki ezt a folyamatot nyelvileg hozzáférhetővé teszi partnere számára. A kifejezés tehát a mentális folyamat szempontjából bizonyos mértékben objektív konstruálást képvisel, mivel a konceptualizáló saját kognitív folyamatait (pl. VALÓSZÍNÜSÍTÉS) a partner számára is nyelvileg kifejtetté, ezzel tehát megfigyelhetővé teszi (l. *valószínűleg*). Másrészt azonban (bizonyos fokban) szubjektív konstruálást is képvisel, mivel a kifejezés jelentésének az is része – anélkül, hogy a megnyilatkozóhoz alakilag jelölten lehorgonyzódna –, hogy a kognitív folyamat szubjektuma (aki valószínűsít valamit) nem más, mint az aktuális megnyilatkozó. A következtetésre, vélekedésre vonatkozóan a megnyilatkozó referenciapont jelölése (a szubjektivizáció, l. 1.1.3.) az episztenciális módosítószó esetében lexikalizálódottan valósul meg.

A módosítószó által hozzáférhetővé tett kognitív folyamat mint jelentés is megkonstruálódik a diskurzusban, nincs eleve adva. A *talán* kifejezés például alternatív lehetségeséget, ötletszerű felvetést, bizonytalan vélekedést, az emlékezet működésével összefüggésben csak bizonytalanul közölhető információt, kvotatív evidenciátípust (másoktól származó, a megnyilatkozó által bizonytalannak ítélt vagy ironikusan kezelt tartalmat) stb. is jelölhet (l. Kugler 2008b, 2010).

A következtetési folyamatok komplexitása miatt a párbeszédekben hosszabb a hezitáció időtartama, megszorodnak a megnyilatkozó bizonytalanságra (is) utaló diskurzusjelölők a narratívákhoz képest. Ezért további mutatóként a *hát* DJ gyakorisági adatainak vizsgálatát jelöltem ki, mert ez volt a legáltalánosabban alkalmazott és legsematikusabb, válaszbevezető szóként és hezitáció kitöltésére (bizonytalanság jelölésére)¹⁶¹ is használt DJ a korpuszban (vö. Schirm 2011: 45, 110, 113) (l. (74)–(76)).

(74) K: – Megtalálta, amit kerestt?

A₃: – *Hát*_[DJ] *szerintem*_[PProEI] igen, mert [...]

(75) A₂: – *Hát*_[DJ] nem tudom_{[VEI][Panel][Uncert]}

(76) A₁₀: – Erre nem bírok_{[VEI][nemtudni]} válaszolni. [nevet] Nem tudom_{[VEI][nemtudni]} *Hát*_[DJ]... mer [...]

¹⁶⁰ Az objektív és a szubjektív konstruálásra lásd az 1.1.2. pontot.

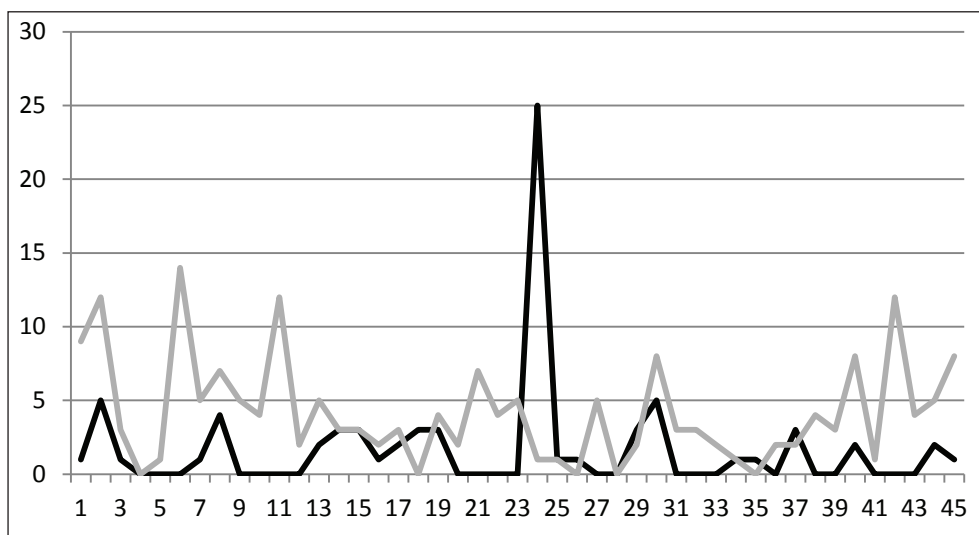
¹⁶¹ Schirm Anita 88 adatközlővel a *hát* kifejezésre vonatkozó, reflexió tárgyává tett „gyakorlati” tudást vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy „Az elem a beszélők szerint prototipikusan a bizonytalanság kifejezésére használatos, amely legtöbbször hezitálással és az időnyerés szándékával kapcsolódik össze” (Schirm 2011: 113).

Az egyéb funkciókkal (pl. előfordulás kérdésben, önjavításban, l. Kiefer 1988b, Németh T. 1998: 327, Schirm 2011: 100kk., Szabó 2012: 211–221) itt nem foglalkozom, mert az adatok között csak egyszer fordult elő a *hát* DJ kérdésben, ez egy implikációt tartalmazó, választ nem váró kérdés volt (l. alább az A₇ ak. megnyilatkozásában (77)), amelyen a megnyilatkozó éppen elgondolkodott, és az implikált 'nem lopna' „érvvel” támasztotta alá azt a vélekedését, hogy a fiú a saját holmijai között kutatott.

(77) A₇: – *Lehet*_{[V-hat-E3][Inf]}, hogy csak csak naiv *vagyok*_[VE1], és hogy *abból indulok*_[VE1]
[Panel] *ki*, hogy az ember[Gen] nem lop_{[Ind][Deont]}. ***Vagy hát***_[DJ] **egy ilyen fiatal fiú meg**
meg miért lopna_{[VE3][Inf][Dub]}? Tehát hogy olyan átlagos kinézetű volt_{[VizEvid]/[Eval]} _[Ind]
 olyan olyan_[Hedge] normális_[Eval].

A korpuszban számos DJ-t azonosítottam (l. a korpusz [DJ] jelölésű adatait), ezért a funkcióra való hivatkozás mellett további indoklásra szorulhat, hogy az általános használatú és bizonytalanságot is jelölő DJ-k közül miért épp a *hát* kifejezést jelöltem ki. A választás mellett szól, hogy a *hát* volt a leggyakoribb DJ (415 előfordulás, 14,95%) Dér és Markó 114 percnyi spontán beszédet tartalmazó korpuszában (amelynek adatközlői szintén egyetemisták, 21 éves fiatalok voltak, l. Dér–Markó 2010: 138). A korpuszban 57 DJ 2775 előfordulását adatolták (l. Dér–Markó 2010: 143, vö. még Szabó 2012: 218–221).

Az adatok egyértelműen megerősítették a szubjektívizáció nagyobb fokát a vizsgálat párbeszédes részének adatközlői fordulóiban a narratívához képest. Az alábbi (9.) diagram az egyes szám első személyű formák számát mutatja a narratívákban és a párbeszédek adatközlői fordulóiban.

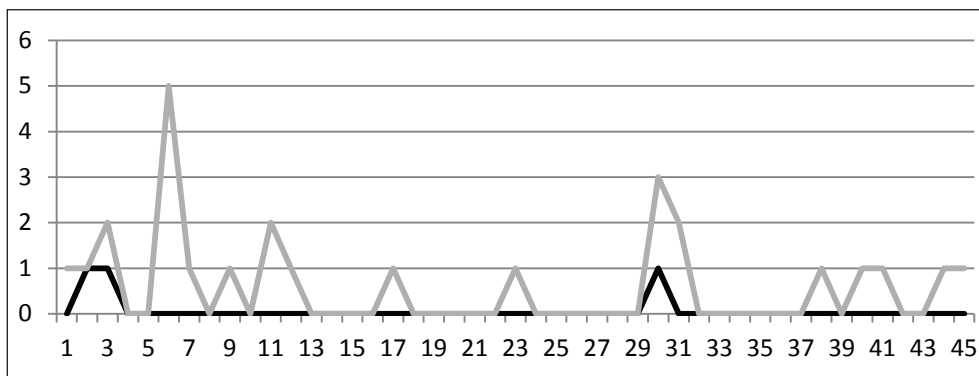

9. diagram. Egyes szám első személyű formák a narratívákban és a párbeszédekben

Az A₂₄ ak. erősen reflektált saját kiindulópontjára, narratívája gazdagon át van szövekövetkeztetéssel, vélekedéssel, saját megfigyelői szerepének monitorozásával. A jellem-

zó azonban az, hogy a narratívák megnyilatkozóra referáló formáinak száma 74 (gyakorisági mutatója: 23642 db / ezer szó), míg a párbeszédekben 187 (35989 db / millió szó), a gyakoriság számított értéke tehát másfélszeres.

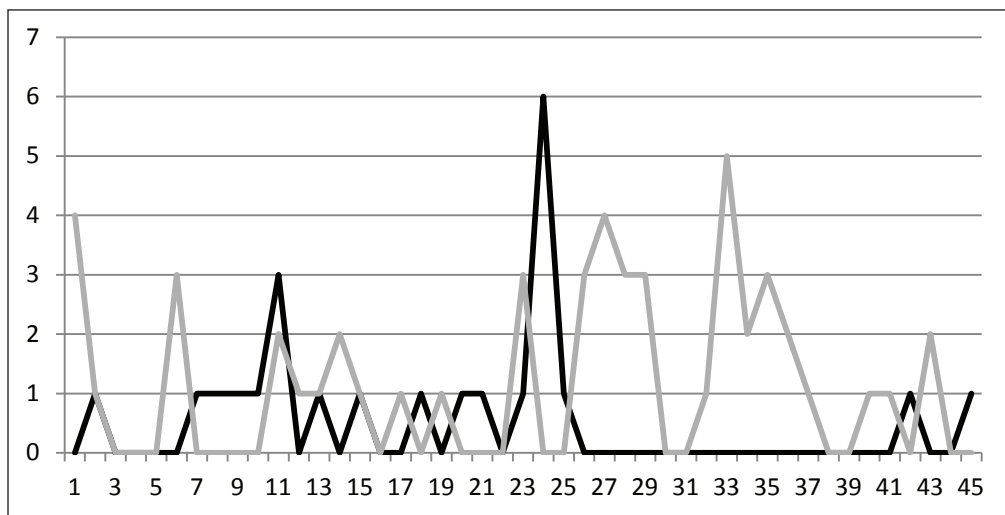
Még látványosabb a *szerintem* kifejezés előfordulása által mutatott különbség a diskurzusrészek között a szubjektivizáció szempontjából. A szokásos jelöléssel a fekete vonal mutatja a narratívákban, a szürke a párbeszéd adatközlői fordulókban található *szerintem*-előfordulások számát.

10. diagram. A *szerintem* kifejezés előfordulása a narratívákban és a párbeszédekben

A történetmondásban mindössze három adat volt erre a kifejezésre (gyakorisága 958 db / millió szó), míg a következtetés/vélekedés részben 26 (gyakoriság 5004 db / millió szó), az utóbbi több mint ötszörös (5,2) példánygyakoriságot jelent.

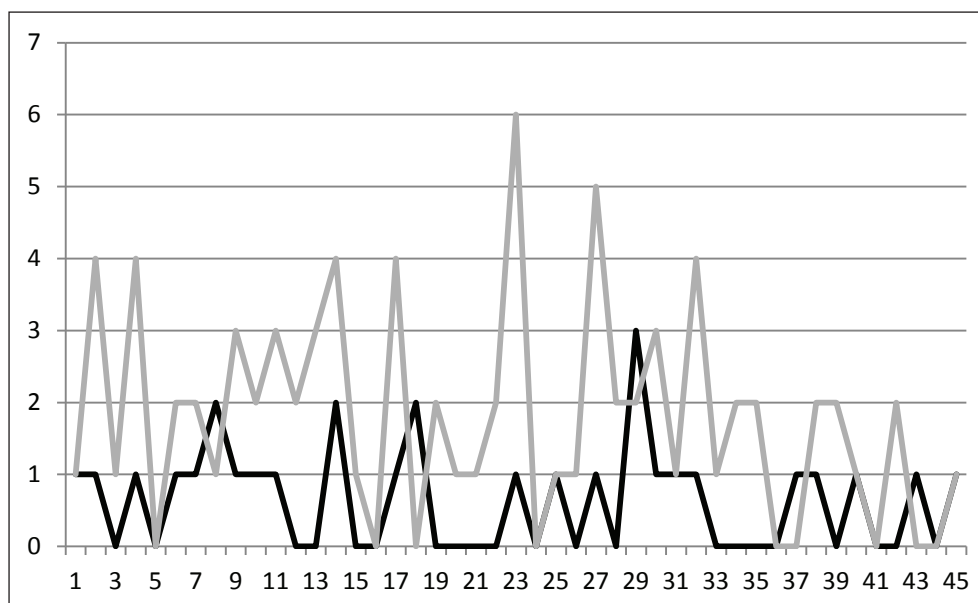
A szubjektivizáció nagyobb mértékét mutatják az episztenciális módosítószókra kapott értékek is (az A_{18} ak.-tól nincs adat párbeszédre).

11. diagram. Episztenciális módosítószók a narratívákban és a párbeszéd adatközlői fordulókban

Az adatközlőkre lebontva közölt adatok jól mutatják, hogy a megoszlás inkább magyarázható a diskurzusrészek funkcionális sajátosságaival, mint egyéni szóhasználati jellemzőkkel. A módosítószó-használat idiolektális jellemzőitől függetlenül általában nagyobb típusgyakoriság figyelhető meg a párbeszédekben. (A kivételek megítéléséhez nem elegendőek a diagrambeli számadatok, mert az előfordulások száma nem azonos a gyakorisággal, tehát például az A_{24} ak. 565 szónyi narratívájában 6 módosítószó van, 64 szavas vélekedésében pedig nincs módosítószó-előfordulás; a terjedelmi különbség csaknem kilencszeres a két szövegrész között). Az egyszerű mennyiségi adatoknál pontosabb képet kapunk a gyakorisági mutatók alapján. A narratívákban összesen 23 (gyakorisági mutató: 7348 db / millió szó), a párbeszédekben 51 (gyakorisági mutató: 9815 db / millió szó) episztenciális módosítószó fordult elő. A módosítószókkal részletesen foglalkozunk az 5. fejezet 5.5.1.5.1. pontjában.

A *hát* DJ gyakorisági adatai szintén feltűnő eltérést mutatnak a két diskurzusrészben.

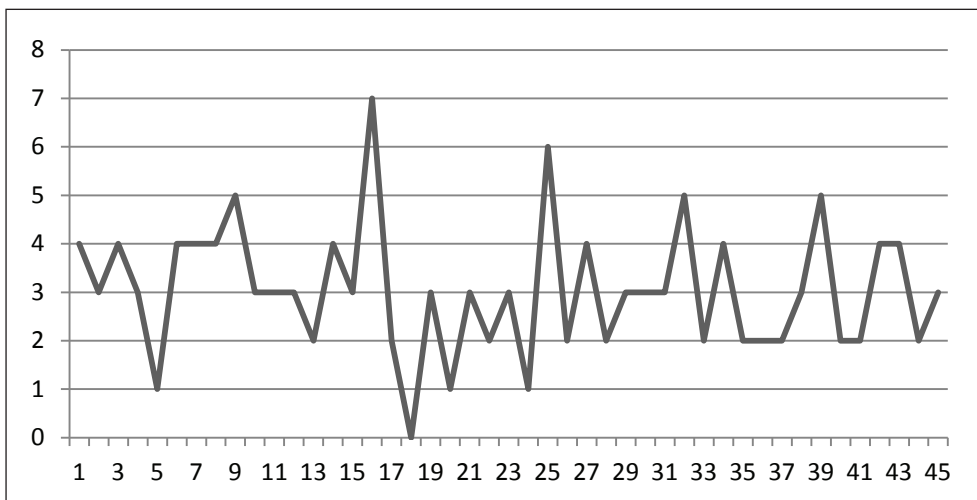

12. diagram. A *hát* DJ a narratívákban és a párbeszédék adatközlői fordulóiban

A narratívákban összesen 29 (gyakoriság: 9265 db / millió szó), a párbeszédekben 81 (gyakoriság: 15589 db / millió szó) *hát* DJ fordult elő, a különbség 1,7-szeres. Összevetésképpen Keszler 1983-as beszélt nyelvi vizsgálatában a *hát* kifejezésre 217 adat volt (Keszler 1983: 178), ez gyakorisági mutatóval kifejezve 20667 db / millió szó, tehát a Kiviben tapasztaltnál nagyobb – a párbeszédbeli gyakorisághoz képest is 1,3-szeres – érték.

Szabó korpuszában (amely – részben a *hát* kifejezés használatára is reflektáló – beszélgetéseket tartalmaz diákokkal és tanáraikkal) az adatközlőktől származó fordulókban 3942 előfordulás található (l. Szabó 2012: 218), a teljes korpusz 346499 szó (Szabó 2012: 52), az adatokból számított mutató 11377 db / millió szó. A Kivi gyakorisági mutatója a narratív diskurzusban ennél kisebb (9265 db / millió szó), kb. 0,8-szorosa, a párbeszédkorpuszban azonban nagyobb (15589 db / millió szó), kb. 1,37-szorosa.

Az adatok kiértékelésében azonban szükséges az óvatosság, a *hát* gyakori fordulókezdő helyzete szintén befolyásolhatja az arányt,¹⁶² ugyanis a narratívák egyetlen megnyilatkozásból, a párbeszédnek azonban rendszerint több fordulóból állnak (l. a 13. diagramot).

13. diagram. Az adatközlői fordulószám megoszlása

A korábbi korpuszalapú vizsgálatok során Dér Csilla Ilona és Markó Alexandra azt figyelték meg, hogy a kifejezés több mint 50%-ban fordulókezdő helyzetű (Dér 2010: 16, Dér–Markó 2010: 144, Markó–Dér 2009). Ha az előfordulások számát az adatközlői fordulóok számához viszonyítjuk, akkor azt az összefüggést kapjuk, hogy a narratívákban 0,64 db *hát* DJ jut egy megnyilatkozásra,¹⁶³ a párbeszédekben pedig 0,59. A párbeszédekben az egy főre jutó adatközlői forduló átlagos száma: 3 (összesen 137 adatközlői fordulót tartalmaz a párbeszédkorpusz). A jelen vizsgálatban a megnyilatkozás élén álló *hát* DJ-k aránya hasonlít a korábbi megfigyelések eredményéhez. A *hát* nagyjából fele-részből fordulókezdő helyzetű: az összesítés alapján a kifejezés 48%-ban megnyilatkozáskezdő helyzetű volt, de mégis többségben volt a belső helyzet. eltérés mutatkozik azonban a diskurzustípusok között, a narratívákban csak 41%-ban fordult elő megnyilatkozás élén a *hát*.

¹⁶² Keszler Borbála beszélt nyelvi vizsgálatában (Keszler 1983) nem áll rendelkezésre adat a korpuszban található fordulóok számáról, a mondatzám azonban ismert, és a mondat szerkezeti elemzés nagyon részletes. A korpusz 1575 „mondategész”-t tartalmaz (Keszler 1983: 181), tehát egy mondatra 0,14 *hát* DJ jut.

¹⁶³ A megnyilatkozás kifejezést Tátrai meghatározásának megfelelően használom (Tátrai 2011: 68, 74). A megnyilatkozás olyan figyelemirányítási esemény (beszédesemény), „amelyben a diskurzusz egyik résztvevője, a megnyilatkozóként fellépő beszélő vagy író – a maga kontextusfüggő perspektívájából reprezentálódó, akár több mondatból is álló folyamatos közlésével – a másik résztvevő(k) mentális irányultságát (figyelmét, megértését) befolyásolja” (Tátrai 2011: 68).

8. táblázat. A *hát* DJ előfordulása és helyzete

	megnyilatkozás élén		nem a megnyilatkozás élén ¹⁶⁴	
	db	%	db	%
narratívában	12	41	17	59
párbeszédben	41	51	40	49
összesen	53	48	57	52

Az adatok alátámasztják a diszkurzivitás előtérbe kerülését és ezzel összefüggésben a szubjektívizáció nagyobb fokát a párbeszédben (vö. Tátrai 2011: 37).

¹⁶⁴ Idesoroltam azt is, ha másik diskurzusjelölő vagy kitöltött hezitáció előzte meg (pl. A₂: – Hm_[DJ]. Hát_[DJ] [...]; A₄₀: – Eh [sóhaj] hát_[DJ] igen_[DJ], ez ez egy jó kérdés).

4. A NARRATÍVÁK ÉS A NARRÁCIÓ A KIVI DISKURZUSAIBAN

„[...] akár ez is lehetett mondjuk a történet.”
(Kivi, A₂₂ adatközlő)

A narratíva – mint diskurzustípus és produktum – a történetmondás kommunikatív aktusában értelmezhető (Tátrai 2002: 18). A történet, a narratív tartalom is megkonstruálódik (l. 1.1.2.), annak ellenére sem tekinthető eleve adottnak, hogy minden ak. ugyanazt a jelenetsort látta. Az alternatív konstruálás az alapja annak, hogy bár a vetített film azonos volt, a narratívák története (a narratív tartalom, vö. Tátrai 2002: 18) a hasonlóságok mellett jelentős eltéréseket is mutatott (l. 4.1.4.).

A vizsgálati helyzetben kapott utasítás alapján az ak. egy filmen rögzített történet feldolgozására készült fel. Ennek során mozgósította a narratív információk feldolgozásával kapcsolatos korábbi tapasztalatait. Már a film jelenetsorának észlelése és feldolgozása során is az ak./megnyilatkozó aktív narratív megértése működött (Tátrai 2002: 17, hivatkozással Gillian Brown megértési módokat tárgyaló munkájára, l. még Tolcsvai Nagy 2001: 339). Ez azt jelenti, hogy az ak./megnyilatkozó aktív résztvevője volt a kísérletnek, létrehozta azt a mentális modellt, amelyben a jelenetsor koherens történetként értelmezhetővé vált a számára, és ennek megfelelően alkotta meg saját narratíváját. (Az észlelést meghatározó tényezőkkel a 4.1. pontban foglalkozunk.) Az ak./megnyilatkozó támaszkodott korábbi narratív tapasztalataira, értelmezte a szereplő viselkedését a jelenetsor idejében és téri viszonyaiban. Továbbá szociokulturálisan meghatározott sémáinak működtetésével (Tátrai 2002: 18) következtetési folyamatokat végzett a szereplő cselekvésével (annak motivációjával, a cselekvéssor lépéseinek viszonyával), a szereplő és környezete viszonyával stb. kapcsolatban, és ennek megfelelően konstruálta meg a történetet, és alkotta meg annak nyelvi reprezentációját (magát a narratívát) (vö. Tolcsvai Nagy 2001: 59, 74kk., 121kk., 272–80, Lukács et al. 2014: 1109). Amikor az adatközlők úgy dolgozzák fel a filmet, hogy a jelenetben látott szereplő viselkedését valami „mozgatja”, és egy ilyen motivációs rendszerben, folyamattá összekapcsolódó, összefüggő cselekvéssorként értelmezik a megfigyelt jelenet részeit, akkor egy olyan mentális modellt működtetnek a megfigyelt jelenet történetté konstruálásában, amelyben az emberi cselekvést valamilyen külső vagy belső erő motiválja, és az ember ennek hatására cselekszik (általában) valamilyen modell szerinti sorozatba rendezve aktivitásait (l. 1.1.5.).

Az alábbiakban a korpusz narratíváira koncentrálok, de az adatközlők minden megnyilatkozását figyelembe veszem, tehát a tárgyalt jelenségeket nem választom szét me-reven a két diskurzustípus alapján, hanem a teljesebb kép érdekében a párbeszédés részekből is beemelek olyan adatokat, amelyek a megfigyelt esemény megkonstruálásához és nyelvi reprezentációjának elemzett megoldásaihoz szorosan kapcsolódnak.

4.1. Az esemény észlelése és feldolgozása

4.1.1. Az észlelés szerepe az esemény megkonstruálásában

Az észlelés biológiai folyamatával e helyütt nem foglalkozunk, a vizsgálati téma szempontjából azonban megkerülhetetlen az észlelés és a tapasztalat feldolgozásának, valamint nyelvi kifejezésének viszonya. Az észlelés valamely érzékszervvel felfogható ingerhez kötődik, amelyet az érzékelő idegrendszer fog fel, és amelyről az elme reprezentációt (észleletet) alkot, ez az agy bizonyos állapotainak felel meg.¹⁶⁵ Az észlelés azonban nem kezelhető egyirányú, ingervezérelt folyamatként az észlelés konstruktív elméletei szerint. A percepciót a tudatos és nem tudatos észlelés, a korábbi, feldolgozott tapasztalatok és az ezekre épülő mentális modellek, valamint érzelmek együttese, pontosan nem reflektált viszonya határozza meg. A tapasztalaton itt nyelvi és nem nyelvi tapasztalatot egyaránt értünk. Az érzékszervekkel felvett információ tehát csak inferenciális folyamatok révén nyer értelmet (Eysenck–Keane 1997: 94kk.), az észlelés tudásvezérelt folyamat is egyben (vö. Sekuler–Blake 2004: 491).

A konstruktív felfogás szerint az észlelés

- aktív és kreatív folyamat,
- az inger és az elmebeli tudás interakciójában jön létre („a szenzoros információt arra használjuk, hogy annak alapján következtetéseket alkossunk az ingerrel kapcsolatban” (Eysenck–Keane 1997: 95))
- előfordul az ún. téves észlelés, a percepció ugyanis a mentális modellek hatására „hajlamos a tévedésre” (Eysenck–Keane 1997: 95).

Az észleletmodalitások közül a látási és a hallási élmény jut szerephez a film feldolgozásában (tapintási, szaglási, ízelelési élmény nem kapcsolódik a feldolgozott komplex információhoz). A látási és hallási élmény különbsége alapvetően az eltérő projekciós területek idegi kapcsolatainak különbségével hozható összefüggésbe, nem önmagában a fény- vagy a hanghullámok sajátosságaival (inger) vagy az érzékszervek anatómiájával (Sekuler–Blake 2004: 31). Az észlelés használhatósága és felhasználása a korábbi tapasztalatoktól, a mentális modellekké sematizálódó, világra vonatkozó tudástól függ. Ez a tudás hatással van például a figuráknak a háttértől való elkülönítésére, felismerésére és azonosítására (kategorizációjára). Hatással van továbbá a figyelem irányulására. A figyelem révén egy inger hatása felerősödhet, más inger pedig kiiktatódhat. A figyelem befolyásolja az észlelési folyamat alakulását. Például a kísérletben felhasznált filmen a szereplő elhaladása az ajtó előtt a kinti tér alaposabb megfigyeléséhez vezetett az A_{24} ak.-nél, és ez összefüggésben állt azzal, hogy a napszak meghatározására törekedett, mivel ennek nagy szerepet tulajdonított az értelmezésben (vö. Sekuler–Blake 2004: 491–3). Nagyon általánosan megfogalmazva tehát a tudás hatással van az észlelésre, és értelmezési kontextust teremt az ingerek feldolgozása számára.

A tudás úgy lép működésbe, hogy a korábbi, memóriában tárolt tapasztalat, fogalmi séma asszociatív viszonyba kerül az észlelt információval. A percepcióban tehát a memóriának is szerepe van. A vizsgálati helyzetben a memória működése olyan értelemben

¹⁶⁵ Az észlelés és a memória konstruktív felfogásával leginkább összhangban lévő modell szerint elosztott reprezentációban (l. Eysenck–Keane 1997: 185).

is előtérbe került, hogy az adatközlők megfigyelésre, ennek rögzítésére és nyelvi formában hozzáférhetővé tételére készültek fel.

A továbbiakban az észleletmodalitások jelentőségével, a figyelem irányulásával és a figyelem, valamint az elbeszélés részletezettségének kapcsolatával fogunk foglalkozni. Röviden érintjük a memóriaműködés szempontját és az ún. téves észlelés jelenségét is (vö. Kövecses–Benczes 2010: 145kk. további szakirodalmi hivatkozásokkal).

4.1.1.1. Az észleletmodalitások és egymáshoz viszonyított jelentőségük

A jelen vizsgálatban a tapasztalatnak része a film mint vizuális és auditív medialitású produktum feldolgozása, valamint a kísérlet diskurzuszvilága is. A diskurzuszvilág maga is komplex medialitású tapasztalat, amelynek része a kísérleti helyzet szituatív kontextusának a feldolgozása is (l. Tátrai 2011: 39).

A vizuális észlelésben négy dimenzió van szerepe abban, hogy dolgokat észrevegyünk, a háttértől elkülönítsünk, ez a négy a mintázat, a szín, a mélység és a mozgás érzékelése (Sekuler–Blake 2004: 277). A filmen a férfi szereplő az egyetlen önmagát mozgásba hozni képes, és a jelenet során ténylegesen mozgó figura,¹⁶⁶ ő a legfeltűnőbb entitás a figyelem számára, más dolgok csak az ő energiájának hatására jönnek mozgásba. A szereplő mozgása (és az alakfelismerés működése) révén nemcsak a háttértől különül el, hanem fiatalemberként való azonosításában és cselekvésének értelmezésében is szerepet játszik az, ahogyan mozog. Az adatközlők következtettek például a mozgás rutinosságából az otthonosságra, illetve gyorsaságából a lopásra (lásd 4.2.2.).

A mozgás tér-idő esemény (Sekuler–Blake 2004: 278), feldolgozásához hozzátartozik a saját megfigyelői helyzet feldolgozása, és a figura környezetének mint háttérnek a feldolgozása is (kezdve az elkülönítéssel, felismeréssel-kategorizálással).

Az evidenciajelölő rendszerekkel kapcsolatban van egy olyan általánosítás, hogy az érzékelésre utaló evidenciátípusban a vizuális forrás az alapértelmezett, erre jellemző az alaki jelöletlenség (ill. a kisebb fokú jelöltség, l. Aikhenvald 2004: 73). A történetmondásban és a következtetések megfogalmazásában is dominánsan a vizuális észlelésből származó információkkal dolgoztak az adatközlők, a hallási élmény kevésbé tudatos, az adatközlők – egy kivételtől eltekintve – nem hivatkoztak rá. Az A₂₄ ak.-re jellemző, hogy reflektál saját megfigyelői, értelmezői és elbeszélői szerepére. Ő az egyetlen ak., aki a filmről beszélve utal a hanghatásokra és még olyan auditív információkra is, amelyek hiányol, vagyis amelyek nem voltak észlelhetők. Ezt a hiányt meglepőnek minősítette.

(78) A₂₄: Még az tetszett benne, hogy **nem volt semmilyen háttérzaj, tehát a zörejeket lehetett hallani**, de például nem volt se zene a háttérben, illetve ami nagyobb feltűnés volt, hogy nem volt a háttérben rokonság [...]

¹⁶⁶ A router villogó fénye mellett, de 1) az entitáshierarchia szempontjából a tárgy (a nem élő entitás) alacsonyabb szinten áll (vö. létezlánc modell: Lakoff–Turner 1989, Kövecses 2005: 132–134), 2) külső energiaforrásra van szüksége a villogáshoz.

A hiány egy olyan elvárásrendszerhez viszonyítva konstruálódik meg, amely csak az ak. mentális modelljeivel¹⁶⁷ összefüggésben értelmezhető. Az adatközlő a helyet családi házként, a szobát dolgozósobaként kategorizálta, a napszakot reggelként azonosította, és így a család reggeli készülődésének általa megszokott körülményeit várta el.

Az információ (modalitástól függetlenül) nem volt készen, eleve adva, csak a komplex inger volt azonos a vizsgálati helyzetben minden adatközlő számára. Az esemény megkonstruálásában szerepe van annak is, amit a konceptualizáló bizonyos asszociált tapasztalatok, működésbe hozott modellek alapján vár(hat), de nem lát, vagy nem hall (a fenti (78) mellett lásd még a 4.2.3. pontban a (107) *nem volt rajta maszk* adatot is).

4.1.2. A figyelem működése: a figyelem fókusza és a figyelem kiterjedése

A figyelemnek általános, epigenetikusan meghatározott neurofiziológiai alapjai vannak (ahogy egyéb kognitív folyamatainknak is), a figyelem kontrollja azonban közvetlenebbül kapcsolódik a társas, kulturálisan meghatározott viselkedéshez (LaBerge 1999: 75). A figyelem fókuszában¹⁶⁸ minden adatközlőnél a szereplő áll, a narratívát a szereplő cselekvésének a megfigyelt térben és a film szekvencialitásából adódó időbeli kibontakozásában való követése szervezi (l. 4.3.1.1). A fókuszált vizuális figyelmet szokás reflektorfényhez hasonlítani (Eysenck–Keane 1997: 116, 119), ugyanis alaposabban dolgozzuk fel a „bevilágított terület” ingereit, mint az azon kívül eső terület stimulusait. Azok a tárgyak kerülnek még be általában a figyelem hatókörébe, amelyekkel a szereplő kapcsolatba kerül (amit megfog, amivel valamit tesz), míg mások jellemzően a háttérben maradnak.

Egyes adatközlőknek azonban bizonyos részletek jobban megragadják a figyelmét, és ezekről részletesebben szólnak, ezeknek nagyobb kifejtettséget adnak. Például az A₂₅ ak. a többi részlethez képest kiemelkedő arányban ad kidolgozást a veszélyesnek tartott, heves mozdulatoknak – anélkül, hogy reflexió tárgyává tenné, hogy ez feltűnő volt a számára, vagy hogy érzelmek kapcsolódtak volna a nagy energiájú mozdulatokhoz.

(79) A₂₅: [...] és megpróbálta visszatolni az egyik fiókot, de nem sikerült neki, és majdnem fölborította, az egész őő mármint majdnem leborult a monitor az asztalról...

A monitor tehát mozgása és a veszélyes helyzet miatt átmenetileg a figyelem előterébe kerül, ez összefügg az élményhez kapcsolódó negatív emócióval is. A negatív eltolódás a (nem nyelvi) viselkedésünket átható kognitív-affektív minta. Szignifikánsan nagyobb figyelmet kap a kellemetlen, mint a kellemes inger, és a negatív eseményeknek¹⁶⁹ általában nagyobb hatásuk van a viselkedésünkre, mint a pozitívaknak (Jing-Schmidt 2007).¹⁷⁰

¹⁶⁷ A mentális modellek szerepéről, a következtetési folyamatokról a 4.2. pontban lesz szó részletesebben.

¹⁶⁸ Vö. Chafe 1987, Croft–Cruse 2004: 46–51, Kövecses–Benczes 2010: 145–148.

¹⁶⁹ A vizsgálatokban a negatív esemény nem mindig általánosan a pozitívval szemben meghatározható másik pólusra vonatkozik: a negatív a kísérletekben jellemzően fenyegető is (pl. Hansen és Hansen híres kísérletében (1988) a dühös arc felismerése volt gyorsabb szemben nemcsak a pozitívval, hanem a semlegessel és a más negatív érzelmet kifejező arccal is).

¹⁷⁰ A teljesebb képhez azonban hozzátartozik, hogy nyelvi (tehát társas) viselkedésünket más kutatók szerint inkább a pozitív eltolódás jellemzi (vö. Boucher–Osgood 1969, Osgood 1980, Kelly 2000).

Szakirodalmi adatok vannak arra is, hogy a negatív dolgok „negativitása” gyorsabban „növekszik”, terjed ki a megfigyelésükkel, mint a pozitívak „pozitivitása”. A negatív entitásoknak feltehetően komplexebb a konceptuális reprezentációjuk, és szélesebb választéppal rendelkezővel velük kapcsolatban (vö. Rozin és Royzman 2001, Baumeister et al. 2001, id. Jing-Schmidt 2007).

Egy másik adatközlőt a nagy sietség ragadott meg annyira, hogy ennek tematizálása háttérbe szorította az eseménysort (amellet, hogy a narratíva tartalmaz következtetést és utalást is a vizuális tapasztalatra).

(80) A₃₀: – Ő egy fiatalember nagyon nagy sietséggel berohant a szobába, és zavartan keresett valamit, éső hát nem is tudom, óriási nagy zavartságot éső és ilyen kapkodást láttam, és a végén, amikor megtalálta, akkor is nagyon sietett, tehát hogy valahova ez nagyon kellett szerintem. Én így láttam.

Az A₂₄ ak. figyelme a szoba megvilágítására és a szobán kívüli (periferikus) térre is kiterjedt, mivel annak megfigyelése alapján következtetett a napszakra. A napszak azonosításának, továbbá a szereplő öltözködésének nagy jelentősége volt számára az esemény értelmezése szempontjából. A figyelem működésére, és arra, hogy mi válik feltűnővé az észlelő számára tehát a reggeli és az esti cselekvési szokásokra vonatkozó tudás (és explicit módon is: a saját tapasztalat) volt hatással, valamint az eltérő, de részben hasonló forgatókönyvek közötti választási helyzet – a problémamegoldás.

(81) A₂₄: – [...] feltűnt az a kontraszt, hogy égett a csillár, míg kint picit kék volt az ég, elkezdtem azon hezitálni, hogy vajon este van-e, és keres valamit, vagy reggel, egyelőre úgy voltam vele, hogy este, majd végül ezt megváltoztattam, mivel ő fiókokat meg nagyon sok mindent kiborogatott az illető, és egy papírdarabot keresett, egy lapot, és ezért úgy gondolom, hogy talán inkább reggel lehetett, és egyetemista volt, és saját példából kiindulva valami nagyon fontos dolgot otthon hagyott, és ezért visszament, és ezt megpróbálta elvenni. [...] Fel volt öltözve, ezt ezt azért mondom, mert a felöltözés miatt hittem először azt, hogy este van, de aztán így, hogy papírdarab kellett neki, nem pedig mondjuk hogy mondjuk egy mobilt talált volna vagy koncertjegyet, akkor azt mondanám, hogy este volt, de így, így hogy hivatalosnak látszó papír volt, így inkább és fel is volt öltözve, így inkább mindjárt készül az egyetemre menni. [...]

Míg az A₂₄ ak. következtetési folyamatai szempontjából, releváns volt, hogy a szereplő nappali öltözködésben, tehát már felöltözve keresett, ez mások számára, akik nem tulajdonítottak jelentőséget a napszaknak, nem volt említésre méltó, magától értetődőnek kezelték, hogy a szereplő ruhában van, és nem például pizsamában. A szereplő kategorizálásával kapcsolatos kérdésre választ keresve – tehát nem a narratívában – azonban relevánssá válhatott az öltözködés, ha a külső megjelenés alapján (is) következtettek a szereplő korára (l. (82)).

(82) A₂₂: – Hát_[DJ] nem tudom, fiatal, olyan huszonéves, fekete mm inget viselt és farmert [...]

Az esemény elbeszélése mellett egyéni különbségek vannak abban, hogy adnak-e, és ha igen, milyen részletességgel adnak a megnyilatkozók leírást, értékelést-minősítést (pl. a szobáról vagy – mint fentebb is – a szereplő öltözkészéről, l. (83)–(85)).

(83) A₃: És a szoba az ilyen tipikusan fiatalos volt, a mennyezete az fehér volt, viszont maga a szobának a fala az ilyen narancssárgás árnyalatú [...]

(84) A₂₅: [...] az íróasztal a szoba jobb oldalán volt, középen egy ablak, kint szűrőület [...]

(85) A₂₄: Mm úgy normálisan volt öltözve [...]

Nagy eltérés mutatkozik a saját megfigyelői szerepre való reflexió mértékében is. A fenti (81) példában a metapragmatikai tudatosságnak kivételesen nagy fokával találkozunk a korpusz többi narratívájával összevetve.

A látott jelenet tágabb kontextusára (miért keresett/sietett, kinek keresett valamit, tilosban járt-e a szereplő) többen már a narrációban (tehát kérdés nélkül, a történetmondás részeként) megfogalmaztak következtetéseket (pl. az A₃, A₆, A₇, A₉ ak.) (vö. Lukács et al. 2014: 1109). A következtetésekben nagy szerepe volt a világról való tudásnak és a jelenet kontextusának. A kontextus és a tárgyak azonosítása szoros kapcsolatot mutat (l. 4.2.): a szobát dolgozószobaként vagy irodaként kategorizálták többen összefüggésben a felismert informatikai eszközökkel, a sok könyvvel, irattal stb. Néhányan reflektáltak a szoba jellemzőinek (pl. falszín) és a kikövetkeztetett funkciónak (dolgozószoba vagy iroda) a konfliktusára, valamint a tárgyak (pl. kényelmes fotel) és a kikövetkeztetett funkció (iroda vagy dolgozószoba) nehéz összeegyeztethetőségére (l. 4.2.2). Mindenesetre ez a kontextus egyértelműen befolyásolta a szereplő foglalkozására vonatkozó következtetéseket (l. 4.2.1).

A film félperces jeleneténél sokkal rövidebb idő is elegendő lett volna ahhoz, hogy az adatközlők részletes beszámolót tudjanak adni a szoba berendezéséről, mivel a jelenet közege mindennapi, természetes környezet volt. A megszokott viszonyok pedig erőteljesen kiszélesítik az értelmezési kontextust (Sekuler–Blake 2004: 507), erre utalnak az elbeszélői hivatkozások is a hasonló helyzetben született személyes tapasztalatra (l. 4.2.4).

A tanúvallomások esetében azt figyelték meg, hogy a leírások részletezettsége nagy mértékben függ magától a kérd(éz)éstől (Read 2011: 5219, l. 2.1.2.1.3). Ez a szempont a jelen vizsgálatban csak a párbeszédekkel kapcsolatban érvényesíthető (l. 5.3).

4.1.3. A (re)konstruktív emlékezet

Az észlelés mellett a memóriaműködés is konstruktív és rekonstruktív természetű.¹⁷¹ Az észlelés és a memóriaműködés kölcsönösen összefügg. Egyfelől a hosszú távú memória működésére hatással van például az inger feldolgozásának mélysége és részletessége, másfelől az észlelet feldolgozására hatással vannak a korábbi, a memóriában tárolt reprezentációk (mentális tapasztalatok) (l. Eysenck–Keane 1997: 162, Johnson 2001: 5254, Green 2009, Turi–Németh–Hoffmann 2014). A világra vonatkozó tudás elméleti tárolására (például a megismert dolgok kategóriáira) vonatkozóan passzívnak tartott memória

¹⁷¹ A pszichológiai szakirodalom általában Bartlettet tartja e felfogás úttörő képviselőjének (Schacter–Kenneth–Koutsaal 1998: 290, Greene 1987/2005: 41, Read 2001: 5220, Green 2009).

a problémamegoldás során működtetett folyamatokban válik aktívvá (például egy új dolog kategorizálásának a folyamatában) (l. Greene 1987/2005: 37, Eysenck–Keane 1997: 143).

A mai kognitív pszichológiai kutatások középpontjában a memória működésének azok a folyamatai állnak, amelyek téves felismeréshez, nem tapasztalt dolgok benyomulásához ('intrusion'), és (nem tudatosan) kitalált történetekhez (konfabulációhoz, 'confabulation') vezetnek (Schacter–Kenneth–Koutsaal 1998: 290, Johnson 2001). A téves felismerés azt jelenti, hogy egy új dolgot, jelenséget vagy eseményt ismertnek (ismerősnek) tartunk, benyomulás esetében a már ismertet és a nem ismertet együttesen „hívjuk elő”. A konfabuláció egy meg nem történt esemény elbeszélése vagy leírása. A konfabuláció tanulmányozhatóvá tételének egyik módszere az volt, hogy a kísérleti személyt egy olyan gyerekkori eseményről kérdezték, amely a kutatók ismerete szerint sosem történt meg. A kérdezgetés hatására azt tapasztalták, hogy a kísérleti személy részletesen elmesélte a történetet, jellemzően valódi tapasztalataiból építkezve (l. Schacter–Kenneth–Koutsaal 1998: 304). A memóriaműködés és a narratívák kutatásával összefüggésben jelentős vizsgálati terület a tanúvallomások megbízhatósága is (vö. Johnson 2001, Read 2001, McLeod 2009).¹⁷²

A memóriának az egyéb kognitív folyamatokkal úgy kell együttműködnie, hogy a múltbeli tapasztalat koherens reprezentációját tudjuk létrehozni, ehhez a jelenet részeit egységbe kell szervezni, vagyis folyamatosan problémákat kell megoldanunk (Schacter–Kenneth–Koutsaal 1998, Pléh 2014: 297). Az előhívás módja sem független attól, hogyan tároljuk az információt (Eysenck–Keane 1997: 143). Az érzékelés szenzomotoros tapasztalata modalitás-specifikusan és csak nagyon rövid ideig tárolódik, látási modalitás esetén kísérleti eredmények alapján 0,5 másodpercig. Ez az élmény vagy elhalványul, vagy a figyelem működése révén további feldolgozásra kerül, és rövid vagy – begyakorlás esetén – hosszú távon tárolódik (Eysenck–Keane 1997: 145–7).

A Kivi felvételi helyzetében az A_{14} ak. a kapott instrukció alapján feltehetőleg főképp az emlékezetet próbára tevő feladatra készült fel, narrációjában ugyanis erősen reflektál arra, hogy mire milyen pontosan emlékszik.¹⁷³ Az *emlékszik* ~ *emlékezik* ige öt előfordulásából négy tőle származik (három a narratívából, egy a párbeszédből), és csak egy előfordulást találtam más adatközlőtől (l. (86)).

(86) A_{14} : – Tehát akkor egy húszéves körüli fiú bement egy irodaszerű szobába, és elment először jobbra, ahol hát ott keres valamit, igen, és ott hát *arra emlékszem*, hogy ott valami dobozt kivett, volt egy ilyen fadoboz, abba keresett, de azt visszarakta, utána átment a szobának a bal oldalára, ahol *emlékszem*, hogy ott voltak ilyen volt egy számítógép, és ott is így kereste, húzkodta ki a fiókokat, és akkor az egyikbe talált egy papírt, és azzal kifutott... nagyon sietett, ezt már mondtam. Ő tehát úgy nagyjából nagyjából ennyire ennyire *emlékszem*.

A munkamemória működése szempontjából az is érdekes a fenti narratívában, hogy az adatközlő valójában nem mondta korábban, hogy a szereplő nagyon sietett (l. fent az utolsó előtti mondatot), tehát míg az esemény felidézése pontos, a narratív interakcióban

¹⁷² L. még Green közleményeit (Green 2009, <http://www.visualexpert.com/Resources>).

¹⁷³ A tudatos előhívásra lásd Greene 1987/2005: 40.

saját tevékenységére vonatkozóan benyomulás figyelhető meg. Ez összefüggésben lehet a tárolt megfigyeléssel (feldolgozta, hogy a szereplő nagyon sietett) és a beszédtevékenység tervezésével is (szándékában állt ennek a reprezentációnak nyelvi kifejezést is adni).

A másik két adat a (megnyilatkozói) emlékezésre vonatkozó reflexióra a párbeszédből származik. A (87) érdekessége, hogy az emlékezet bizonytalansága nem a megfigyelhető eseménysorral, hanem a megnyilatkozó saját következtetésével kapcsolatos (tehát inferenciára vonatkozik).

(87) A₁₄: – [...] már most **nem is emlékszem**, az is lehet, hogy a szobája volt, [...]

(88) A₄₅: – [...] **én úgy emlékszem**, hogy nem nyitott ki több fiókot, hanem rögtön egy fiókba keresett valamit, de nem tu nem tudom igazából.

Az A₄₅ ak. bizonytalan emléknymot tesz hozzáférhetővé (ezt jelzi az *úgy* kifejezés a kiemelt konstrukcióban és az utolsó tagmondat is).

A filmre való visszaemlékezést a narráció¹⁷⁴ és a kérdezés is befolyásolja (l. 2.1.2.1.3., Read 2001: 5220), a reflexiót is tartalmazó narráció (l. pl. A₂, A₂₄¹⁷⁵) és a párbeszéd során lehet megfigyelni leginkább a jelenet „újrakonstruálását”.

(89) A₂: [...] először azt hittem, hogy nem iroda, hogy magánház, de aztán láttam, hogy iroda, vagyis irodának tűnt.

Az adatok között a határok kiterjesztésére is volt példa, az A₄₂ ak. a látott színnél kiterjedtebb tapasztalatot hozott működésbe, és ennek megfelelően alakította következtetéseit. A konfabulációra a kérdésem hatására reflektált (Schacter–Kenneth–Koutsaal 1998: 305).

(90) A₄₂: – [...] rögtön ez ez jutott eszembe, tehát hogy így rögtön **egy olyan helyzetre asszociáltam**, ahol ahol mondjuk családtagok között történik e ez a, tehát hogy **elképzeltem egy helyzetet** [nevet]

A megnyilatkozók saját korábbi tapasztalatainak tudatos felidézésére lásd a 4.2.4. pontot.

4.1.4. Téves észlelés vagy előhívás – meglepő megfigyelések

A mentális tapasztalatokon működő folyamatok hatására különféle „torzulásokat” lehet felismerni a filmbeli jeleneten. Ezek alapvetően nem az észlelés és a memória „torzulásai”, hanem a mentális tapasztalattal kapcsolatos asszociatív, konstruktív, kidolgozó és integráló folyamatok eredményei. Az adatközlő azonban azt gondolja róluk, hogy „így észlelte” a jelenetet, „így emlékezik” rá, ezért is minősíti ezt a szakirodalom „téves észlelés”-nek vagy „téves emlékezet”-nek (vö. Johnson 2001: 5255–5256).

Nemcsak a Kiviéhez hasonló vizsgálati helyzetekben, hanem általánosan is megfigyelhető az a jelenség, hogy ahelyett, hogy elkülönítenénk például azt, amit elképzeltünk

¹⁷⁴ Önmagában az a tény, hogy már nyelvi reprezentációt alkottak, illetve minden a megfigyelt eseménnyel kapcsolatos, azt követő mentális aktivitás hatással lehet a megfigyelő beszámolójára (l. Read 2001: 5220).

¹⁷⁵ Lásd fentebb a (81) adatot a napszakkal kapcsolatos tudás megkonstruálására.

vagy amire következtettünk (attól, amit ténylegesen megfigyeltünk, és amire visszaemlékezünk), ezeket is az emlékezet produktumaként kezeljük. Ilyen jelenség a konfabuláció az A_{34} ak.-nél, aki egyébként nagyon pontos és részletes leírást ad az eseménysorról. Az adatközlő kiegészíti az eseményt egy meg nem történt jelenetrészlettel. A hiányzó részek kitöltése rendszerint valamilyen séma alapján vagy másik emléknyom benyomulásával történik (l. Green 2009).

(91) A_{34} : – Tehát egy háznak egy felső emeleti szobájában egy fiatalember nagyon keresgél valamit, három asztalt láthatunk, először a a jobb oldalihoz rohan oda, azt hiszem, hogy az egy szimpla íróasztal, ott kutakodik, utána az ezzel szemben levő fekete számítógépasztalhoz szalad, éső végre megtalálja a fiókban a papírt, amit nagyon keresett, ő **legvégezetül a harmadik asztalhoz rohan, ami bal oldalt elől található a képen, valamit feljegyez a papírra**, és kimegy a szobából.

A megfigyelt jelenetben valóban van egy harmadik asztal is, de kifelé futva a szereplő csak megtámaszkodik az asztalon egy pillanatra, egyáltalán nincs nála íróeszköz, nem ír stb.

A többi adatközlőnél csak kisebb eltérések, téves észleletek vagy előhívások mutatkoznak, például a doboz kiborítása helyett az íróasztalon egyébként valóban látható (elég feltűnő, piros) mappa lapozgatásáról számol be az A_{23} ak. Ez inkább csak azért érdekes, mert a fadoboz kiborítása elég erős hanghatással járt, és talán ezért is, ez egy a narratívákban általában pontosan kidolgozott eseményrészlet. Az A_{23} ak. elbeszéléséből azonban ez kimaradt. A mappához kötődő megfigyelés és emlék torzult, ugyanis a mappát épp csak megfogta és megemelte a szereplő, hogy alánézzon.

(92) A_{23} : – (Há)t egy fiú beszaladt egy szobába, egy elég mm ilyen homályos szobába, valószínűleg este is volt, éső először egy íróasztalon kezdett el keresni valamit, ő iratok voltak egymáson, és azokat így lapozgatta át, illetve **egy mappát**. Ezután egy másik íróasztalhoz szaladt át, és ott kihúzta a legfelső fiókot, amiben keresgélt, azután az alatta lévő, és ott abban megtalált egy papírlapot, és azután kirohant... a szobából.

A jelenet végén felkapott borítékot¹⁷⁶ az A_{24} ak. „hivatalosnak látszó papír”-ként, az A_{44} ak. „nagyon fontos irat”-ként ismerte fel. Az észlelést és előhívást az egészleges tapasztalat, a részek koherens egésszé, történetté szervezését lehetővé tevő műveletek, elsősorban az aktivált korábbi tapasztalatok (az azokból sematizálódott keretek, sémák) és az ezeket működésbe hozó következtetési folyamatok (az inferencialitás) befolyásolták (l. 1.1.5., 1.4).

A történet kiszínezése és kiegészítése nagyobb terepet kap a párbeszéd adatközlői fordulókban, amelyekben a megnyilatkozók biztosan nem tudható dolgokra, tényezőkre, eseményekre következtetnek. Az inferencialitással foglalkozó részben (l. 5.5.) fogjuk azt vizsgálni, hogy a megnyilatkozók milyen mértékben jelölik nyelvileg azt, hogy a közölt tartalom nem megfigyelt tapasztalat, hanem arra épülő következtetés, illetve explicit vagy implicit alapokra épülő vélekedés.

¹⁷⁶ A megtalált tárgyra vonatkozó megfigyeléseket és vélekedéseket lásd a 4.2.3. pontban.

4.2. A történet megkonstruálása

„Az emberek mindenütt s állandóan mintázatokat látnak”
(Hofstadter 1985: 640)

Az emberi elme analóg működése lehetővé teszi, hogy mentális tartományok között megfeleléseket ismerjünk fel és keressünk problémamegoldási helyzetekben (Eysenck–Keane 1997: 417). Ilyen helyzet az is, amikor filmen rögzített történéseket megfigyelünk, értelmezünk, és mások számára is hozzáférhetővé teszünk a narratív diskurzusban. A feldolgozás során korábbi tapasztalatainkat (sémaként, mentális modellként) működ-tetjük a téri, az oksági és egyéb viszonyok felismerésében. A sémák/modellek analógak a tapasztalat szerkezetével, megalkotásukat és alkalmazásukat egyaránt az elme analo-gikus működése teszi lehetővé (Eysenck–Keane 1997: 427). Az elme analóg működése azt is jelenti, hogy működési egységei nem diszkrét állapotok (amelyek között hirtelen minőségi váltások vannak), hanem a kapcsolaterősségeken alapuló (nem ugrásszerű, hanem folytonos) átmenetek (Nánay 1996).

„Az emberek mindenütt s állandóan mintázatokat látnak, anélkül, hogy előre tud-nák, hova kell nézniük. Az emberek az élet minden területén automatikusan tanul-nak, mindez egyszerűen a józan ész jellemzője. A józan ész nem egy »szakértői terület«, hanem általános – vagyis területtől független – képességünk arra, hogy a fogalmakat hajlékonyan reprezentáljuk, képesség arra, hogy szétválasszuk, ami fontos, attól, ami nem fontos, képesség arra, hogy nem várt analógiás hasonlósá-gokat találjunk teljesen eltérő fogalmak között.” (Hofstadter 1985: 640., idézi Clark 1996: 177., ford. Pléh Csaba)

Az elbeszélő olyan koherens reprezentáció létrehozását valósítja meg a narratív diskur-zusban, amelynek általános jellemzője az, hogy abban „bizonyos cselekvők bizonyos célok érdekében bizonyos cselekvéseket hajtanak végre bizonyos térben és időben” (Tát-rai 2005: 217, Pléh 2014, Lukács et al. 2014: 1107–1112). A filmmel kapcsolatban tehát központi helyet foglal el a megkonstruált történetben a cselekvő, az egyetlen szereplő.

4.2.1. A szereplővel kapcsolatos tudás megkonstruálása

A szereplő nemét és az életszakaszt, amelyben van, egy kivétellel (az A₃₇ ak. kivételével, aki „az illető” nominálissal utalt rá) minden adatközlő azonosította a szereplőre referáló főnévi kifejezés¹⁷⁷ által (lásd a 9. táblázatot).

9. táblázat. A szereplő megnevezése

megnevezés	valamelyik választása	bizonytalan (vagy – vagy)	semleges megoldás
<i>fiú, fiatalember</i>	38	2	<i>illető (1)</i>
<i>férfi</i>	4		

¹⁷⁷ Lehorgonyzott főnévi kifejezés, nominális.

A lassú változások észlelésével foglalkozó szakirodalomban van próbálkozás arra, hogy például az emberek mások korára vonatkozó döntésében szerepet játszó információkat modellálják (Sekuler–Blake 2004: 317). Érzékelésünk számára rutinfeladatnak tűnik az, hogy ránézésre meghatározzuk valakinek a korát. A filmen látott szereplő életkorának megbecslésére (pl. *17 körüli*, *20 körüli*, *23 körüli*) több adatközlő is vállalkozott (A_3 , A_{12} , A_{14} , A_{24}), de a nagyobb tartományok megadása, vagy az életkornak/életszakasznak a foglalkozással való összekapcsolása volt inkább a jellemző (lásd a 10. táblázatot). A teljes tartomány tizenéves kortól kb. 30 éves korig terjedő sávot tesz ki.

Hét adatközlő a narratívában, tehát kérdés nélkül adott életkori becslést, illetve mondott valamit a szereplő lehetséges foglalkozásáról. Hatan a beszélgetés során a szereplőre vonatkozó (pl. *Ki ez a fiú?*) kérdésre adott válaszban nyilatkoztak korról és/vagy foglalkozásról. A diskurzus folyamatában változtatás is előfordult. Míg az A_{10} ak. először (a narratívában) középkorúnak tartotta a szereplőt, később (ennek nem ellentmondóan) egyetemistának vagy irodai dolgozónak tartotta. Egy adatközlő (A_{38}) kifejtette tette, hogy nem tudja megmondani a szereplő életkorát.

10. táblázat. A szereplő hozzávetőleges életkora és foglalkozása¹⁷⁸

tanuló	A_{12} , A_{16}
tizenéves	A_{33}
gimnazista, középiskolás korú	A_2 , A_{19}
középiskolás vagy egyetemista	A_7
egyetemi hallgató, vagy ilyen korú; talán egyetemista; korombeli	A_1 , A_6 , A_{18}
tanuló, vagy tanár, vagy tanársegéd	A_{23}
egyetemista vagy irodai dolgozó	A_{10}
informatikus srác	A_8
huszonéves, max harminc	A_{13} , A_{22} , A_{27}
középkorú	A_{10}

A foglalkozásra vonatkozóan elég jól behatárolt következtetések is elhangzottak (pl. „informatikus srác” (A_8), „irodai dolgozó” (vagy egyetemista) (A_{10}) – összefüggésben azzal, hogy a helyet irodának tartotta).

(93) A_8 : – [...] én arra következtettem, hogy biztos **valamilyen informatikus srác lehetett** vagy nem tudom mer elég ilyen nagy elektronikus apparátus volt a szobában, meg volt ott egy ilyen villogó valami is, és nem tudom, ez úgy szemet szúrt, meg sok könyve is volt, [...]

A fenti példán jól látszik a **fogalmi sémák**, az INFORMATIKAI eszközökkel kapcsolatba hozható **tudáskeret(ek)** (vö. Tolcsvai Nagy 2001: 272–80) működése (vö. nyelvileg kidolgozva: *informatikus, elektronikus apparátus, villogó valami*), amely kapcsolatra lép a KÖNYV tudáskerettel (vö. *sok könyv*), és ezek az adatközlő következtetési folyamataiban

¹⁷⁸ A táblázatban szereplő kifejezések a Kiviből vett adatok.

koherens tartalommal szervezik a megfigyelést: a fiatalember informatika szakot végző/végzett „srác” lehet. A könyv az A_8 adatközlő számára különösen fontos tárgy, erősen pozitív az attitűdje a könyvhöz, és ez egyéni módon alakítja a következtetéseit (l. 4.2.4).

4.2.2. A helyszínnel, a szereplő és a helyszín viszonyával kapcsolatos tudás megkonstruálása

A narratívákban az adatközlők többsége, 27 adatközlő (60%) állást foglalt a jelenetsor helyszínével, a helyiség jellegével kapcsolatban: 23 adatközlő szerint lakószoba vagy dolgozószoba, 4 szerint iroda látható a filmen. Egy adatközlő szerint mindkettő lehet. A fennmaradó 18 adatközlő közül 4 szintén kategorizálta a helyiséget a beszélgetés során. Összességében inkább lakószobának tartották (25-en), mint irodának (8-an). A diskurzus folyamatában itt is voltak változtatások, finomítások, ezek többnyire elbizonytalanították a korábbi álláspontot. Például az A_{23} ak. a narratívában egyszerűen „szobá”-nak nevezte a helyiséget, majd a beszélgetés során a következőképpen árnyalta kategorizációját (l. (94)).

(94) A_{23} : – [...] minthogyha egy iroda lett volna a helység, amibe berohant, tehát inkább hasonlított egy irodára, mint egy mondjuk egy szobára valakinek, úgyhogy az is lehet, hogy fiatalabb tanár esetleg tanársegéd vagy ilyesmi, de mindenképp valamilyen mm tehát vagy tanuló, aki ugye sok irattal kerül kapcsolatba [nevet], vagy valamilyen tanár, vagy vagy (h)á nem tudom, de nem nem irodának vagy hát mm tehát **nem egy egyszerű szobának tűnt, de nem is egy ilyen hivatalos helynek**, mer mondjuk nem is úgy volt öltözve, úgyhogy nem nem tudom nagyon eldönteni, de hát vagy tanuló, vagy egy tanár lehetett. Szerintem.

A **fogalmi sémák** közül a LAKÁS és az IRODA **tudáskeretei** lépnek működésbe (az utóbbi nyelvi kidolgozására lásd *sok irat, hivatalos hely, nem is úgy volt öltözve*)¹⁷⁹ és szervezik az észlelési tapasztalat kiértékelését, értelmezését, valamint a következtetési folyamatokat.

A kategorizációban nagy szerep jutott a berendezési és használati tárgyakkal (számítástechnikai eszközök, író- és számítógépesztal, iratok, könyvek; fotel), a fal színének és festési technikájának (l. (95), (96)).

(95) A_{27} : – Hát úgy tűnt, hogy nem egy nem egy iroda vagy egy egy külső helyszín, látszott ott egy fotel, ami eléggé ilyen hát nem is tudom, nem egy irodabútor benyomását keltette, és ezért gondoltam azt, hogy ez az ő saját szobája.

(96) A_3 : – [...] És a szoba az ilyen tipikusan fiatalos volt, a mennyezete az fehér volt, viszont maga a szobának a fala az ilyen narancssárgás árnyalatú, és rengeteg papír volt, meg ugye egy éppen bekapcsolt számítógép, amik szerintem nagyon jellemzőek egy mai fiatalnak a szobájára.

A lakás és az iroda vonatkozásában jól látható a hétköznapi, prototípuselvű kategorizáció működése is (l. a (94) adatot is) (Croft–Cruse 2004: 77–92, Kövecses–Benczes 2010: 28kk., Tolcsvai Nagy 2010: 25kk., 2013: 114kk.). Egyrészt a kategória határok nem élesek,

¹⁷⁹ Itt az irodával, hivattal kapcsolatos öltözködési/megjelenési elvárások jelennek meg.

az A₃₉ ak. például úgy árnyalta a „szoba” minősítést a beszélgetésben, hogy „egy ilyen irodajellegű szoba lehetett, de akár lehetett a [szereplő] saját lakószobája is”, vagyis kategoriális érintkezés (kontinuum) van a házon belüli szobafajták között. Hét adatközlő nem állapított meg éles határt LAKÓSZOBA – DOLGOZÓSZOBA/TANULÓSZOBA – IRODA között (inkább egyik, mint másik; vagy egyik – vagy másik; egyik is lehet – másik is lehet típusú döntéseket hoztak). A besorolási bizonytalanságok arra is utalnak, hogy az adatközlők egy része szerint a megfigyelt szoba nem tipikus példánya a kategóriájának (függetlenül attól, hogy a szoba melyik alkategóriájába sorolták, lásd még a fenti „irodajellegű” kifejezést is).

(97) A₂: Hát, egy ilyen irodának tűnő helységbe beszaladt egy fiú [...] és narancs-sárga volt a fal, még azt figyeltem, hogy így hogy volt megfestve, hogy először azt hittem, hogy nem iroda, hogy magánház, de aztán láttam, hogy iroda, vagyis irodának tűnt.

Az A₃₆ ak. azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy kollégiumi szobáról van szó, amelyet általában a LAKÓSZOBA – DOLGOZÓSZOBA/TANULÓSZOBA funkcióinak integrációja jellemez.

Az adatközlők többsége szerint a szoba a fiú saját szobája (összesen: 32 ak. [71%], ezt már a narratívában közölte 10 ak. [22%]), vagy ha nem, akkor is az otthonán belül van (5 ak. [11%]), vagy legalábbis egy általa jól ismert helyen. Nem a szereplő szobájának tartotta a helyiséget (megengedve, hogy családtagé, vagyis itt érintkezés van az 'otthonán belül van' halmazzal) 6 ak. (13%). Egyikük konkrétan meg is jelölte, hogy a szoba a szereplő apjáié.

(98) A₂: – Hm. Hát nem tudom először a az jutott az eszembe, hogy ő hazaszaladt valamiért, hogy biztos a szüleinek az irodája, de valami miatt az apukájával hoztam kapcsolatba, hogy szerintem az apukájának lehet ez az irodája, és ő megkérte valami miatt, hogy szaladjon oda, mert szükséges ez a papír, és akkor ez... [nevet] de ebben nem, tehát hogy ez így nem derül ki, de nekem ez a gondolat kapcsolódott hozzá.

Az A₂ ak. megérzésre hivatkozik, mással nem támasztja alá, hogy miért pont az apa irodája a helyiség. Az adatközlő annak ellenére tartja irodának a helyiséget, hogy a fal színe miatt először lakószobának vélte (l. még a (97) példát), tehát az ő esetében a megérzésnek, illetve egy a kísérleti személy számára reflektálatlan mentális modell működésének elég nagy jelentősége van a következtetési folyamatokban (l. még 4.2.5).

A történet megkonstruálásának folyamatában a fiú és a szoba viszonyával kapcsolatos következtetésnek/vélekedésnek, valamint az esemény etikus vagy nem etikus cselekvésként való megítélésének összeegyeztetésére van szükség a konceptualizáló mentális modelljében ahhoz, hogy a történet koherens legyen. Ez az összehangolás a konceptualizáló konstruktív erőfeszítésével jön létre, és tényezői közé tartoznak az aktuális megfigyelés mellett az előhívott korábbi tapasztalatok (emlékek), szociokulturálisan meghatározott fogalmi sémák, normákhoz kötött elvárások, valamint olyan nehezen megragadható dolgok is, mint a megérzések, benyomások.

4.2.3. A forgatókönyv típusú fogalmi sémák működtetése a történet megkonstruálásában

„A narratívumokban a koherenciát az események és cselekvések között a naiv pszichológiai kategóriák közti motivációs kapcsolatok teremtik meg”, alapvetően annak a modellálása, hogy ki miért csinál(t) valamit (Lukács et al. 2014: 1109). Az adatközlők által aktivált forgatókönyv típusú sémák (l. 1.1.5) egyike a TÁRGY KERESÉSE séma. Az a megfigyelés, hogy a szereplő sietve nyúlt az íróasztalon és a fiókban lévő tárgyakhoz, megemelte az iratokat, kiborított egy dobozt stb. minden adatközlőnél egyértelműen ahhoz a kiértékeléshez vezetett, hogy a szereplő keresett valamit. Ez beindította a KERESÉS forgatókönyvét (általában két változatban). A KERESÉS fő fázisai – a KONTROLLKÖR/-TERÜLET¹⁸⁰ (vö. *control cycle*, Langacker 2009: 151–153) modellnek megfelelően: az aktivitás lehetőségességének szakasza, amelyben az energia bizonyos feszültségként van jelen, majd az aktív fázis (ezt látjuk a filmen), amely a célra (jelen esetben a tárgy megtalálására, a hozzájutásra) irányul, és dinamikus, végül a cselekvéssor az eredménnyel, egy statikus fázissal zárul. Az adatközlők véleménye megoszlott azzal kapcsolatban, hogy az utolsó fázis része volt-e a látott jelenetnek.

A KERESÉS tapasztalatának sematikus, forgatókönyvi modellje a következőképpen vázolható fel:

- annak felismerése, hogy egy tárgyra szükségünk van, de nem tudjuk, hogy az hol található;
- a tárgy szokásos vagy korábbi helyének/helyeinek felidézése, a lehetséges helyek végiggondolása (nem szükségszerű összetevő, és nem feltétlenül módszeres végiggondolásról van szó)
- a lehetséges hely(ek) felkeresése, a több (hasonló vagy nagyobb méretű) tárgyat tartalmazó helyek átkutatása
- a folyamat akkor ér véget, ha a keresett tárgyat megtaláljuk; ha a folyamat sikertelen, akkor feladjuk (ha ez időleges, akkor felfüggesztjük) a keresést.

Ezt a forgatókönyvet minden adatközlő aktiválta, és általában a tárgy utáni keresgélés, kutakodás szakaszának nyelvi kidolgozását is elvégezték (lásd a 11. táblázatot).¹⁸¹ A kultúrafüggő (a nyelvközösségen belül bizonyos mértékben hasonlóan működtetett) forgatókönyvi séma relativizálja,¹⁸² a mentális folyamatok általános, konstruktív természetét és jelentős részben az inferencialitás pedig rugalmassá teszi az interpretációt (l. Greene 1987/2005: 47, Pourcel 2009).

¹⁸⁰ Ehhez lásd még az intencionális-kauzális gondolkodás szerkezeteit Tomasellónál (2002: 31–32), valamint az 'öksági lánc' fogalmát (Roger Schankot idézi Lukács et al. 2014: 1109).

¹⁸¹ A segédige + V-NI (pl. *keresni kezdte*) szerkezeteket igealakoknak tekintettem.

¹⁸² A nyelvi kifejezés a narratív és az egyéb sémák kultúraspecifikusságára, a nyelvi relativizmus megnyilvánulására (vö. Pourcel 2009), a kognitív folyamatok individuális jellege pedig az interpretáció egyénhez köthető rugalmasságára kívánja irányítani a figyelmet.

11. táblázat. A KERESÉS igével történő nyelvi kidolgozása a narratívákban
(a szóelőfordulások száma alapján csökkenő gyakorisági sorrendben)

az ige alapelakja	a szóelőfordulások száma	adatközlő
keres	78	A ₁ , A ₂ , A ₃ , A ₄ , A ₅ , A ₆ , A ₇ , A ₈ , A ₉ , A ₁₀ , A ₁₂ , A ₁₃ , A ₁₄ , A ₁₅ , A ₁₆ , A ₁₇ , A ₁₈ , A ₁₉ , A ₂₀ , A ₂₁ , A ₂₂ , A ₂₃ , A ₂₄ , A ₂₅ , A ₂₆ , A ₂₇ , A ₂₈ , A ₂₉ , A ₃₀ , A ₃₁ , A ₃₂ , A ₃₃ , A ₃₄ , A ₃₅ , A ₃₆ , A ₃₇ , A ₃₈ , A ₃₉ , A ₄₀ , A ₄₁ , A ₄₂ , A ₄₃ , A ₄₄ , A ₄₅
keresgél	8	A ₁₉ , A ₂₃ , A ₂₄ , A ₂₇ , A ₃₄ , A ₃₇
kutat	8	A ₄ , A ₁₁ , A ₂₀ , A ₂₄ , A ₃₃ , A ₄₀ , A ₄₅
megnéz	8	A ₈ , A ₁₂ , A ₁₆ , A ₂₀ , A ₂₆ , A ₂₇
felforgat ~ fölforgat	6	A ₉ , A ₁₁ , A ₁₇ , A ₂₅ , A ₂₆ , A ₃₃
kiborít ~ kiburít	5	A ₂ , A ₆ , A ₁₅
kihúz	5	A ₂₃ , A ₂₇ , A ₄₂
kutakodik	4	A ₂ , A ₁₅ , A ₃₄ , A ₃₇
feltúr ~ föltúr	3	A ₂₀ , A ₃₁ , A ₃₅
kihúzgál	3	A ₂ , A ₁₈ , A ₃₁
kinyit	3	A ₇ , A ₁₃ , A ₂₀
kiborogat	2	A ₂₄ , A ₂₇
kihúzogat	2	A ₂₂ , A ₄₂
kivesz	2	A ₁₄
átkutat	1	A ₁₃
átlapozgat	1	A ₂₃
belenéz	1	A ₁₅
benéz (vhova)	1	A ₃₅
felborít	1	A ₆
huzogál	1	A ₂₄
kifordít	1	A ₄₂
kihúzkod	1	A ₁₄
kotorászik	1	A ₄
lesöpör	1	A ₁₅
megnézeget	1	A ₂₆
megvizsgál	1	A ₂₇
nézeget	1	A ₂₄
turkál	1	A ₄₂
végignéz	1	A ₂₇
végigtúr	1	A ₆
visszarak	1	A ₁₄

A KERESÉS prototipikus, központi igéje a *keres* (a szinonímia és a prototipikusság fokozatosságával kapcsolatban vö. Andor 1998a: 11–2). A szinonimák a KERESÉS-en mint központi módon keresztül kapcsolódnak egymáshoz, a *keres* kifejezés jelentése általános, kevésbé specifikus (tehát kontextuálisan kevésbé kötött, neutrális), és a kifejezés jelentésszerkezetében a KERESÉS stabil jellemzői vannak a középpontban (vö. Cruse 1986: 265kk., Andor 1998a: 11, Andor 1998b). A tipikusság és a gyakoriság között kapcsolatot tételeztem fel (vö. Bybee 2010: 18–19, 24–25, 75).

Csak az A₁₁ ak. nem használta narrációjában a *keres* igét („valami után nagyon *kutatott*, ő *felforgatott* mindent”), mindenki más legalább egyszer megalkotta a *keres* ige instanciációját valamilyen konstrukcióban és alakban.

A kereséssel kapcsolatos tapasztalat (forgatókönyv) aktiváltsága folytán az adatközlők általában úgy értelmezték, hogy az a tárgy, amellyel a szereplő kiszaladt a szobából, a keresett és megtalált tárgy volt. Már a narratívában 32 adatközlő nyilatkozott úgy, hogy a szereplő megtalálta, amit keresett, és csak ketten gondolták azt, hogy nem, hárman pedig azt mondták, hogy ezt nem tudják (l. (99)), illetve nem lehet tudni).

(99) A₁₇: – Nem tudom, hogy megtalálta-e, amit keresett, vagy csak feladta, az nekem nem volt egyértelmű.

A beszélgetés során további két adatközlő mondta azt, hogy sikeres volt a keresés, egy adatközlő ebben bizonytalan volt, egy pedig (az A₈ ak.) lehetségesnek tartotta, hogy megtalálta a szereplő, de ő nem vette észre (A₈: „mindenesetre én nem vettem észre”).

A megtalált tárgy azonosítására (lásd a 12. táblázatot) 27 kísérleti személy vállalkozott a narratívában, és további kettő a párbeszédben.

12. táblázat. A megtalált tárgy

papír	17
(papír)lap	5
papírcetli	1
papírdarab	1
irat (<i>fontos irat</i>)	1
boríték	3
boríték vagy összehajtott papír	1

A filmen a szereplő egy borítékot tart a kezében, amikor kifut a szobából a jelenet végén, de a tárgy nem látszik elég jól ahhoz, hogy azonosítása egyértelmű legyen.

Akik úgy vélték, hogy a szereplő nem találta meg a keresett tárgyat, azt gondolták, hogy a szobából kirohva a keresés még folytatódhat (l. (100)), nem lehet tudni pontosan, hogy mi történik (l. (101)), illetve nem tudták eldönteni, hogy a folyamat nem azért lezáratlan-e, mert a kézbe vett tárgy csak egy köztes állomás (például arra akar valamit felírni a szereplő, esetleg épp azt, hogy nem találta meg a keresett tárgyat) (l. (102)).

(100) A_{25} : – [...], őm éső úgy távozott, mármint úgy lépett ki a jelenetből, hogy valószínűsíthető, hogy ezek után tovább fogja még keresni azt, amit nem talált egy másik helységében a lakásnak.

(101) A_8 : – [...] és hát ee nem találta végül meg azt a tárgyat, amit keresett, éső ment tovább, de nem fejezte be a keresést, és azt ugye már nem tudjuk, hogy mi történt azután.

(102) A_1 : *Hát* a fiú nagyon gyorsan keresett valamit, amit először nem talált, bár **nem tudom**, hogy a végén **tényleg** a papírt kereste-e, vagy csak vagy csak ki akarta írni, hogy valamit nem talált meg.

[a párbeszédben] A_1 : [...] arra gondoltam, hogy ugye volt a papír... és hogy arra kiírja... hogy mit keresett esetleg. Mer én **úgy láttam**, hogy inkább valami tárgyat keres, hogyha dobozban kutatott, nem pedig egy darab papírt.

A TÁRGY KERESÉSE séma egyik változata az, amelyben a tárgy nem a kereső személy tulajdona, ennek változatai a KERESÉS KÉRÉSRE/MEGBÍZÁSBÓL (A_2 , A_{26} , A_{30}) és a LOPÁS, illetve ennek tabukerülő, eufemizált tematizálása (A_9 , A_{11} ; részben A_{13} ,¹⁸³ A_{19}).

(103) A_9 : – [...] nagyon keresett valamit, **valószínűleg tilosban járt**, mer kapkodott, és felforgatott fiókokat, dobozokat, és végül megtalálta, amit keresett, utána sietősen elhagyta a szobát.

(104) A_{11} : – Valószínűleg nem az ő szobája és egy idegen hely volt. És nem tudtak talán róla, hogy ő oda bement.

(105) A_{13} : – Úgy tűnt, hogy a fiatalember, aki beszaladt, vagy **beosont inkább a** szobába [...] kicsit nekem úgy tűnt, hogy sietett is, de próbált csendes lenni.

(106) A_{19} : – [...] Hát vagy másnak keresett valamit, vagy vagy magának, de nem a saját dolgai között. Vagy csak túl sok krimi néztem?

A lopás lehetőségét mások is mérlegelték, de végül elvetették (pl. A_7 , A_{15} , A_{18}). Ezt részben a LOPÁS fogalmi hálózatával (a LOPÁS forgatókönyvi modelljével, a szereplővel kapcsolatban a TOLVAJ, BETÖRŐ tudáskeretével) való összeegyeztethetlenségre (pl. *nem volt rajta maszk*, *nem forgatta fel az egész szobát*, *nem csak azt a lapot vitte volna el*, l. (107)–(109)), részben a kikövetkeztetett helyismeretre, az otthonosnak ítélt mozgásra, a szereplő rendezett, „normális” külső megjelenésére alapozták (l. (107), (109), (110), (112)). A döntésben azonban a megérzések (l. (111)), továbbá a hit, az emberekbe vetett bizalom, az erkölcsi norma is szerepet játszottak (l. (112)). (A kérdést is tartalmazó példák jelzik, ha az adatok nem a narratívából, hanem a párbeszédből származnak.)

(107) K: –... [Miért] gondolod azt, hogy a saját otthonában volt?

A_{25} : – Mertő ... mert túlságosan jól mozgott ebben a környezetben, nem nézett ki tolvajnak, ahhoz túlságosan ő jól öltözött volt, **nem volt rajta maszk** [...], őm éső úgy távozott, mármint úgy lépett ki a jelenetből, hogy valószínűsíthető, hogy ezek után tovább fogja még keresni azt, amit nem talált egy másik helységében a lakásnak.

¹⁸³ Az utalások ellenére végül úgy értelmezi az A_{13} ak., hogy a szereplő a saját otthonában kutakodott.

(108) K: – Miért ... mondod, hogy a szobája (a saját szobája)?

A₂₉: – [...] **nem forgatta fel az egész szobát**, akkor gondolom, tudhatta, hogy hol van nagyjából ha mondjuk ő rakta oda arra a helyre, akkor ... [nevet].

(109) A₁₈: – [...] egy pillanatra arra gondoltam, hogy lehet, hogy nem az ő szobája, hanem csak bejött ellopni valamit, de aztán végül is akkor nem csak azt a lapot vitte volna el lehet, meg hogy nem is csukta vissza a fiókot, tehát hogy látszott, hogy meg hogy látszott, hogy ott kicsit otthonosabban mozog [...]

(110) A₁₅: – [...] nagyon őő céltudatosan vagy nem tudom határozottan kereste azt az egy valamit, tehát nem úgy tűnt, minthogyha illetéktelenül kutakodna.

(111) K: – Miért gondolod, hogy a sajátja volt?

A₇: – Ez csak olyan **meg vagy feltételezés**. Tehát hogy nem feltételezném róla, hogy ő betört volna valaki máshoz, hogy valamit ellopjon.

(112) K: – Miért nem gondolnád ezt róla?

A₇: – Lehet, hogy csak csak naiv vagyok, és hogy **abból indulok ki, hogy az ember nem lop**. Vagy hát egy ilyen fiatal fiú meg meg miért lopna? Tehát hogy olyan átlagos kinézetű volt olyan olyan normális.

A vágyakról, a hitről és a hiedelmekről való beszéd „a világban testet öltött lény egész sor viselkedésén átvetett egészes háló. A háló úgy ad értelmet a viselkedésnek, hogy a hiedelmeket és vágyakat, mint a cselekvés okait állítja be” (Clark 1996: 15–6). A megnyilatkozók hétköznapi következtetéseiben ennek a hálónak meghatározó szerepe van (l. 1.4).

Az adatközlők úgy működtették a forgatókönyvet, hogy a jelenet egyes részeit a TÁRGY KERESÉSE séma prototipikus időrendjében értelmezték, a hiányzó részeket pedig főképp a világról való tudásuk, jelentős részben saját közvetlen tapasztaltuk alapján konstruálták meg (gyakran több lehetséges változatban) (lásd (113)) (vö. Brown–Yule 1983: 257–71). Így következtettek a keresés okára (a szükségletre, amely miatt a tárgy fontossá, a megtalálás pedig sürgőssé vált), a keresett tárgy mibenlétére (pl. kulcs), a keresésnek a film alapján egyértelműen nem azonosítható módjára (pl. szisztematikus jellegére).

(113) A₂₂: – Hát ezt nem tudjuk, de **ki tudom találni** [nevet], de nem tudom, **mondjuk**_[DJ] lehet hogy már elindult iskolába, és akkor valamit elfelejtett vinni, és visszarohant. Bár nem volt rajta táska meg kabát, vagy legalábbis táska, tehát mondjuk_[DJ] ez nem túl valószínű, de **akár ez is lehetett mondjuk a történet**.

A SIETSÉG és a FONTOS TÁRGY KERESÉSE általában összekapcsolódott a motivációkról való vélekedésben. A történet részeként csak öt adatközlő (A₈, A₉, A₂₁, A₂₄, A₂₅) konstruálta meg a sietség okát, a többiek csak a párbeszédes részben, az erre vonatkozó kérdésre válaszolva alkottak erről nyelvi reprezentációt.

A kifejtett okok a következők voltak (a narratívákban):

- általános ok: az idő rövidege, vö. *időszűkében volt* (A₈)
- otthon felejtett (fontos) tárgy, vö. *valamit itthon*¹⁸⁴ *hagyott* (A₂₁), *valami nagyon fontos dolgot otthon hagyott, és ezért visszament* (A₂₄), *visszament a lakásba, és*

¹⁸⁴ A deiktikus kivetítésre l. 4.3.1.2., 4.3.1.4., 4.3.1.6.

valamit keresett, valószínűleg a kulcsait; valamit otthon ott hagyott, és ezért vissza kellett fordulnia, és valami nagyon fontos volt (A_{25})

- másik személy, vö. *valaki várt rá* (A_{25})
- sürgősség „tiltott” tevékenység miatt: *tilosban járt* (A_9)

Pszicholingvisztikai vizsgálatok azt tárták fel, hogy „fizikai cselekvéseknél az okokat tudjuk jobban felidézni, míg interszónális forgatókönyveknél jobban felidézzük az indokokat” (Lukács et al. 2014: 1109). A jelen kísérletben egyszereplős jelenetet figyeltek meg az adatközlők, de – mint láttuk – az alkalmazott forgatókönyvek nem korlátozódtak a KERESÉS modellre, a társas viszonyokra vonatkozó elgondolások más szereplők jelenléte nélkül is aktiválódtak. A társas viszonyok aktiválódására facilitálóan hatott az adott szereplőnek és az adott fizikai környezetnek a kísérleti személytől függő feldolgozása, a szereplővel való bizonyos mértékű azonosulás, az adatközlő személyes tapasztalatainak az előhívása és kivetítése.

4.2.4. Az egocentrizmus szerepe a történet megkonstruálásában

Az egocentrizmusnak¹⁸⁵ kiemelkedő jelentősége van a perspektiválás¹⁸⁶ és a szubjektivizáció működésében (vö. Tátrai 2002: 141), továbbá a történet megkonstruálása szempontjából is. Az eseményt a megnyilatkozó valamilyen kiindulópontból jeleníti meg, ő a „tájékozódási rendszer központja”, a deiktikus centrum (Tátrai 2005: 217). A megnyilatkozó – megértett – helyzetéhez képest dolgozzuk fel a deiktikus kifejezéseket, és – alapértelmezés szerint – az ő mentális aktivitásán (tudásán, vélekedésén, egyéb viszonyulásán) keresztül látjuk a reprezentált jelenetet valószínűnek vagy kevésbé valószínűnek, kedvezőnek vagy kedvezőtlennek stb.

Például az A_8 ak. a helyszínt hálósobának minősítette annak ellenére, hogy voltak ennek ellentmondó tények: nem látható a szobában ágy, és sok a gép (az utóbbira az adatközlő reflektál is). Mivel azonban a kísérleti személy saját szobájában könyvek vannak, és így a könyvek az otthonossággal kapcsolódnak össze a számára, ezért a filmen látott szobát – a sok könyv által felidézett otthonosságélmény alapján – hálósobának minősítette. Ezt azonban csak akkor tudtam meg, amikor rákérdeztem a minősítés okára.

(114) A_8 : – Hm ... a sok könyv miatt. Mert az én szobámban is sok könyv van. Ezért. És az otthonosságot teremt számomra, hogyha sok könyv van körülöttem. [nevet]

A fenti mellett más adatok is vannak a korpuszban,¹⁸⁷ amelyek azt mutatják, hogy az egocentrizmusnak ez a jelensége a narráció diszkurzív jellegét tekintve is jelentőséget kap, amennyiben a megnyilatkozó reflektál saját kiindulópontjára, értelmezői magatartására. A metapragmatikai tudatosság megnyilvánulását láthatjuk abban, ahogy a megnyilatkozók a saját tapasztalat jelentőségét, értelemképző funkcióját kezelik a diskurzusban (l. Verschueren 1999: 187–98, Tátrai 2011: 119–25).

¹⁸⁵ L. Tátrai 2005: 217 (hivatkozással Bühlerre és Levinsonra).

¹⁸⁶ A nézőpontoszerkezetre a narrációval foglalkozó részben bővebben is kitérek (l. 4.3.1).

¹⁸⁷ Ezt a jelenségét az [E1] és az [Exemp] jelölések együttes előfordulása, továbbá szaggatott aláhúzás mutatja a korpuszban.

(115) K: – Miért sietett?

A₁₅: – Mm lehet, hogy késésben volt, és ezt ezt még elfelejtette magával vinni, **csak ez ez jut így elsőre az eszembe, mert már én is jártam így** [nevet], [...]

(116) A₂₄: – [...] úgy gondolom, hogy talán inkább reggel lehetett, és egyetemista volt, és **saját példából kiindulva** valami nagyon fontos dolgot otthon hagyott, és ezért visszament, és ezt megpróbálta elvenni. Nagyon sok helyen keresgél, **ebben is magamra ismerek** [...]

A személyes, tapasztalati kiindulópontból következik például az, hogy az A₂₄ ak. esetében (aki a fentieket a narráció első percében mondta, a teljes felvétel 4 perc 30 másodperc hosszú) nem kapott szerepet a LOPÁS forgatókönyve, nagyon részletes kidolgozást kapott azonban a keresés motiváltsága, körülményei (az, hogy családi ház egy szobájáról van szó, ahol feltehetőleg az adott napszakban más családtagok is tartózkodnak), és az adatközlő nagyon határozott volt olyan részleteket illetően, hogy a szereplő hozzá hasonlóan egyetemista, ezért egyetemre készül, és a megtalált papírt hivatalos dokumentumnak vélte stb., vagyis a történet „hiányzó” részleteire való következtetését alapvetően meghatározta az a tapasztalat, amelyre a (116)-ban reflektál.

A megnyilatkozási kiindulópontnak nemcsak a jelenet feldolgozása és reprezentálása szempontjából van alapvető jelentősége, hanem a szimuláció felől nézve is. A szimuláció azt jelenti, hogy a korábbi tapasztalatok alapján (sémák működtetésével) el tudunk képzelni bizonyos helyzeteket – ezekben személyközi viszonyokat –, meg tudjuk konstruálni egy fiktív esemény lépéseit is (l. Tomasello 2002: 83–84, Langacker 2008: 535–9, vö. még Sekuler–Blake 2004: 521, Jakab 2014: 661).

Az A₄₂ ak. például nyelvtanilag is kidolgoz egy ilyen fiktív helyzetet, amelyet a filmbelihez részlegesen hasonlónak tart, de azzal mégis összeegyeztethetetlennek ítél. Saját magát képzelel el a szereplőhöz hasonló helyzetben, és a saját kiindulópontjából megkonstruált fiktív helyzet modellálásán keresztül erősíti meg azt a következtetését, hogy a szereplő saját szokásos terében, saját tárgyai között, és nem mások holmijában keresgél. Ez a mentális konstrukció (‘mintha’, ‘hogya’ helyzet megkonstruálásával elvégzett metareprezentáció, vö. Jakab 2014: 733–734) egy fiktív – szabad függő beszédként megjelölő – párbeszédben valósul meg (l. még 4.3.1.6).

(117) A₄₂: – [...] szóval hogya nekem azt mondja egy őö mm val egy illető, aa aki nek én a vendége vagyok, hogy őö nézd meg a nemtudom mit a nemtudom hol, akkor valószínű, hogy azt is mondom neki, hogy ne haragudj, de de i inkább nézd meg te, mer én nem szeretnék a dolgaid között mm kutrálni vagy keresgetni, [...]

4.2.5. A szereplővel való (érzelmi) azonosulás jelentősége a történet megkonstruálásában

A filmbeli szereplő és a kísérleti személy (konceptualizáló és beszélő) közötti hasonlóság megkonstruálása a szereplővel való bizonyos fokú azonosulás alapja is. Ennek több megnyilvánulása és következménye van.

Egyrészt ez a viszonyulás az alapja annak, hogy – a szereplőt magához hasonló mentális ágensként azonosítva – a megnyilatkozó kiterjeszti saját mentális műveleteit a szereplőre, vagyis szimulálja a szereplő mentális állapotait: mit tud, mit akar (pl. A₂₈), mi jut(hat) az eszébe (pl. A₃₀), milyen prioritásai vannak a keresésben (pl. A₄₃); milyen fel-

tevései vannak (pl. A_{23}), milyen jövőbeli cselekvéseket tervez (pl. A_{24}), továbbá beszámol a szereplő feltehető érzéseiről (mit érez, mit nem érez (pl. A_{23} , A_{36})), cselekvésének motivációiról. Erről részletesebben a narrációval foglalkozó részben a deiktikus kivetítésnél lesz szó (l. 4.3.1.6).

A viszonyulás egy másik aspektusa az érzelmi viszonyulás,¹⁸⁸ a szereplővel való együttérzés, amelynek szintén következményei vannak a történet megkonstruálása felől nézve is.

(118) A_{24} : [...] Visszatérve a filmre mm együttéreztem vele [ti. a szereplővel] [...]

Egyrészt ez is összefügg azzal, hogy a szereplőt a megnyilatkozóhoz hasonló érző lényként azonosítva következtetéseket vontak le a szereplő emócióival kapcsolatban (lásd fent), másrészt az adatközlők pozitív érzelmi azonosulása is hatással volt az értelmezésre.

Például az A_2 ak. érzelmi attitűdjének szerepe volt a keresés kimeneteléről való vélekedésben. Amikor a vélekedés indoklását kértem, elbizonytalanodott, és reflektált saját attitűdjére, valamint ennek szerepére a korábbi vélekedésben.

(119) K: – Miért gondolod, hogy megtalálta, amit keresett?

A_2 : – Hát **bíztam benne, vagyis én így szurkoltam neki, hogy megtalálja**, pont emiatt, mer hogy olyan izgatottnak tűnt, és látszott, hogy nagyon fontos dolga van, de most így a kérdés hallatára arra is gondolhatunk, hogy lehet, hogy rossz papírt vitt el.

A szereplővel kapcsolatos érzelmi attitűd nyilvánvalóan befolyásolta az esemény értelmezését (l. KERESÉS – LOPÁS forgatókönyvi modell, a tulajdonlással kapcsolatos döntés).

Gyakran fordult elő az, hogy az adatközlők a megfigyelések mellett megérzésekre hivatkoztak, illetve a megfigyelések kiértékelésére reflektálva az érzéseiket jelölték meg alapként. Például az A_9 ak. a narratívában valószínűsítette, hogy a szereplő „tilosban járt”, vagyis a LOPÁS forgatókönyvet működtette, és hivatkozott a kapkodásra, a tárgyak felforgatására (l. fentebb a (103) adatot). A párbeszédész részben, a jelekre vonatkozó kérdésre választ keresve reflektált arra, hogy az egyszerű keresés és a lopás közötti választása, a megfigyelés kiértékelése megérzésen alapult. Az A_6 ak. szintén érzésekre (is) alapozta azt, hogy a szereplő otthon volt.

(120) A_9 : – Hát, úgy éreztem, minthogyha ő olyasmit... annyira sietősen, kapkodósan keresgélt, hogy **(a)sz (a)sz az az érzésem támadt, hogy** nem legálisan tartózkodik ott, illetve mintha kutatott volna valami után [...]

(121) A_6 : – [...] olyan otthon érzés volt nekem az egész.

¹⁸⁸ Az érzelem kognitív elméleteire lásd Mandler 1999, társas konstrukcióként való értelmezésére Mandler 1999: 376. Az elemzésben csak azt az affektív viszonyulást veszem figyelembe jelentésképző tényezőként, amelyre az adatközlő reflektál.

4.3. A narráció

A narráció a nyelvi tevékenységben, a narratív interakcióban jön létre (Tolcsvai Nagy 2001: 78, Tátrai 2002: 28). A narrációra (az adatközlő narratív eljárására, l. Tátrai 2002: 20) az is hatással van, hogy a megnyilatkozó arra törekszik, hogy a partner – a narratív megértést hasonlóan működtetve – fel tudja dolgozni a narratív tartalmat, és meg tudja konstruálni a történetet, vagyis a történetmondás alapján tudja követni annak eseményeit (tehát a szereplő tevékenységét a fogalmilag és nyelvileg megkonstruált tér- és időviszonyokban).

Az itt bemutatott vizsgálati helyzet egyik sajátossága az, hogy az adatközlőknek nem volt információjuk arról, hogyan készült a felvétel, nem tudhatták, hogy a vizsgálatot végző személy milyen információval rendelkezik azon túl, hogy korábban már legalább egyszer (az első adatközlőnél), de inkább többször látta a filmet. Ennek következményei leginkább a vélekedést célzó beszélgetésekben nyilvánultak meg. Az adatközlők sokszor bizonytalannak mutatkoztak,¹⁸⁹ és több esetben láthatólag tölem várták a bizonytalanság eloszlatását. Amennyiben a felvétel után még maradt az adatközlőben feszültség ezzel kapcsolatban, tovább beszélgettünk arról, hogy a jelenetet egy megrendezett helyzetben vettük fel, vagyis értelmetlen volna a következtetésekkel kapcsolatban felvetni az igaz vagy hamis, helyes vagy helytelen minősítő kérdéseket. Arról azonban érdemes elgondolkodni, hogy a következtetés az adott kommunikációs helyzetben mennyire lehet meggyőző a partner számára (l. Douven 2010), vagyis az érvelés folyamatában mennyire sikeres a felek megértésének, vélekedésének összehangolása.

Az A₃₁ ak. narratívája alapvetően az esemény elmondására szorítkozik, mind szerkezetében, mind terjedelmében tipikusnak számít.

(122) A₃₁: – Egy őö fiú beszaladt egy szobába, és egy íróasztalon nagyon keresett valamit, mindent föltúrt, de nem találta, aztán pedig hát ment egy másik asztalhoz, annak kihúzgálta a fiókjait, ott is keresett, végül megtalált valamit, ami kiderült, hogy egy papír volt, utána pedig kiment a szobából.

A továbbiakban először a történetmondás nézőpontoszerkezetét vizsgáljuk, ezen belül a referenciális központ működését a deixisben és a deiktikus kivetítésben¹⁹⁰ a tér-idő viszonyokkal és a személyviszonyokkal összefüggésben. Külön pontban foglalkozunk a narratív diskurzusra vonatkozó megnyilatkozó reflexióval, a metapragmatikai tudatosság, a diszkurzív metafunkció megnyilvánulásaiival (vö. Tátrai 2011: 37, 119).

4.3.1. A nézőpontoszerkezet

A történetmondásban a referenciális központ a megnyilatkozó megértett helyzete. A megnyilatkozó a jelenetet a saját kiindulópontjából dolgozza fel, és alapvetően abból teszi feldolgozhatóvá a beszédpartner számára is. A vizsgálatban az esemény tere a be-

¹⁸⁹ Erre lásd még az 5.3. pontban a nevetéssel kapcsolatos megfigyelést.

¹⁹⁰ A deiktikus kivetítés ('deictic projection') lényege, hogy a deiktikus centrum (v. központ) a megnyilatkozóról valaki másra helyeződik át, és ennek a személynek a perspektívájából reprezentálódnak az események/dolgok/viszonyok (Tátrai 2005: 217, hivatkozással Lyonsra).

szédesemény ITT-jéhez képest egy azzal nem érintkező helyként konstruálódik meg, erre utal a heterodeixis, a film téri viszonyaira való rámutatásszerű utalás (l. Laczkó 2003). Az esemény a megnyilatkozás idejéhez (a megnyilatkozó MOST-jához) képest jellemzően múlt idejű, a megnyilatkozó, valamint a partnere feldolgozott résztvevői viszonyából kiindulva az esemény szereplője harmadik személyként reprezentálódik.

4.3.1.1. Az időviszonyok

A referenciális jelenet a megnyilatkozás idejéhez képest jellemzően múlt idejű. Ezt ikonikusan motiválja az, hogy az adatközlők egy filmre vett eseményt láttak, amely tehát megelőzte a narratív interakció idejét. Ennek felelt meg a kérdés is: *Mi történt?*

(123) A₂₉: – Hát egy fiatal fiú **berohant** a szobájába, és eléggé nem tudom fontos dolgot **kereshetett**, amit meg is **talált** végül is [...]

A jelen idő alkalmazása csak kivételesen fordul elő a narratívákban: az A₆, A₃₄ és az A₃₇ ak.-nél. A jelen idő¹⁹¹ az eseménybe való behelyezkedést segíti azzal, hogy azt az interakció jelenével érintkezésbe vonja. A grammatikai jelen idő a diskurzus alapjával való közelséggel, a múlt idő a távolsággal asszociálódik (Niemeier [é. n.] 33–34). A jelen idő alkalmazása tehát a közelség révén a tapasztalat újraátélését jelzi a megnyilatkozó részéről, a megfigyelőként való bevonódást jelenti a partner nézőpontjából, és az esemény hangsúlyos előtérbe helyezését az esemény reprezentációja szempontjából.

(124) A₆: – Hát egy fiú **berohan** a elég nagy hévvel a szobába, és **keres** valamit, azt is ugyanolyan hévvel kábé, ahogy **berohan**, és mindent **kiborít, felborít**, fiókokat **végigtúrja**, és akkor a végén egy papírral ugyanúgy **kirohan**.

(125) A₃₄: – Tehát egy háznak egy felső emeleti szobájában egy fiatalember nagyon **keresgél** valamit [...]

(126) A₃₇: – Ő az illető, aki szerepel a videóban **berohan** egy szobába, [...] és ott ő **hát kutakodik** [...] Szóval **megtalálja** végül is, amit **keres**.

A grammatikai jelen idő kivételes alkalmazására példa még az A₂₄ ak. narratívájának az a része, amelyben a múlt idejű történetmondás átvált jelen időre a saját megfigyelői viselkedéséről való önreflexióban (l. (127)), szabad függő beszédszerűen reprezentálva a kísérleti személy korábbi ÉN-jének mentális folyamatait (Csontos–Tátrai 2008: 78–82).

(127) A₂₄: [...] mm így azt kezdtem el eredetileg nézni, hogy ő mit csinál, természetesen aztán mikor hogy mondjam, nem történt különösebben izgalmas dolog, tehát nem találta meg rögtön azt, amit keresett, akkor kezdtem el már nézni a berendezést, **kifele tekintek az ablakon, hogy mi van, milyen színű az ég meg ilyenek**.

¹⁹¹ A praesens historicum funkcionális megközelítésére lásd Péter 1991: 118–119, Niemeier é.n. Lásd még a deiktikus kivetítésnél is.

Az elbeszélés szerkezete alapvetően minden narratívában ikonikusan leképezi a tapasztalat szerkezetét, az eseménysort az adatközlők időrendben mutatják be. Ennek strukturalása a szekvencia ikonikussága mellett leggyakrabban az *először* (16-szor), *aztán*¹⁹² (27-szer), *utána* (12-szer), *akkor*, *végül(is)* (14-szer) kifejezésekkel válik kidolgozottá.

Ez az időszerkezet jellemzően a végkifejlettel kapcsolatban bomlik meg, mivel a keresés szempontjából a megtalálásnak igen nagy jelentősége van (l. 4.2.3). A keresett tárgy megtalálását mint tényt a megnyilatkozók¹⁹³ több esetben már a történetmondás elején (vagy legalábbis a megelőző fázisok említése előtt) közölték.

(128) A₁₂: – Egy szobát láthattunk, amibe egy fiú beszaladt, ilyen 17 év körüli, egy papírt keresett, **amit meg is talált a végén**, először megnézte az asztalon, aztán a fiókokban, és mindezt nagyon sietősen tette, de végül sikerrel járt.

(129) A₂₂: – Egy fiú berohant egy szobába, és nagyon őő keresett valamit, őő **a legvégén kiderült**, hogy egy papírt keresett a szobában. Kihúzogatta a fiókokat, mindezt nagyon sietve, aztán távozott.

Az autodeixis a megnyilatkozási kiindulóponton, a kísérleti helyzet eseményeinek időviszonyaira vonatkozik elsősorban (l. Laczkó 2003). Például az A₂₄ ak. narratívájában a *most* határozószó a narráció idejére vonatkozik, annak egy erősen reflexív részében, amelyben arról van szó, hogy saját meglátása szerint erősen szubjektív kitérőt tett. Az A₁₄ ak. is a párbeszéd idejére referál a *most* határozószóval.

(130) A₂₄: – Na mondjuk ez(zel) **most** túlságosan elmentem a magam irányába. Visszatérve a filmre mm [...]

(131) A₁₄: – Hát, **most már** így eléggé elbizonytalanodtam, de de [nevet] mondjuk igen.

4.3.1.2. Deiktikus kivetítés az időviszonyokban

A szereplő helyzetébe, mentális folyamataiba való belehelyezkedés a deiktikus kivetítés fő oka. Az A₂₃ ak. ebből a helyzetből beszél arról, hogy a szereplő mit érzett, gondolt stb. az adott helyzetben, ez motiválta az aktuális mentális állapotra utalást a *most* kifejezéssel (l. Tátrai 2011: 179–183). A szereplő így megkonstruált, el nem gondolt gondolatai szabad függő beszédként integrálódnak a narratívába.

(132) A₂₃: – [...] ismerős lehet számára a helyszín. Tehát nem nagyon hezitált, hogy **most** hova menjen, mit nézzon meg, mibe nézzon bele, meg hát egy konkrét dolgot keresett, amiről feltételezte, hogy ott van, azon a helyen [...]

Az A₃₃ ak. a múlt időben elbeszélte eseményre a beszélgetés során utalt oly módon, hogy ezzel bevonta saját értelmezői, jelen idejébe.

(133) A₃₃: – ... Valószínűleg gyorsan volt volt szüksége erre a erre a papírra, amit keresett, amiről nem derült ki pontosan, hogy micsoda, vagy mért kell ez **most** neki [...]

¹⁹² Az *azután* kifejezésre 2 adat van.

¹⁹³ Természetesen csak azok, akik tényként értelmezték.

A (133)-ban a mentális terek (megfigyelt esemény, múlt idő; értelmezés, jelen idő) integrációját jelzi az idősíkok vegyüléke (az integrált térben a szereplőnek az értelmező által megkonstruált, szimulált mentális állapota).

4.3.1.3. A téri viszonyok

Mivel a jelenetet filmen és nem a vizsgálati interakció közvetlen fizikai terében figyelték meg (látták, hallották) a kísérleti személyek, várható volt a heterodeixis működtetése a nyelvi konstruálásban (l. Laczkó 2003: 315, 2006: 77, 2008: 217). A heterodeixis során „a beszélő és a hallgató áthelyezi a kiindulópontot a valós háromdimenziós térből a tér kétdimenziós leképezésére (például térkép, fénykép, televízió képernyője), s ezen belül működteti a deixist a valós téri elrendeződéshez hasonlóan” (Laczkó 2008: 217).

A film tere, a megfigyelt szoba a megnyilatkozó kiindulópontjából feldolgozott, a saját terétől különböző, távoli térként konceptualizálódik (l. (134)). Az *ott* helyre vonatkozó, prototipikusan deiktikus kifejezés a narratívában többnyire koreferenciaviszonyokban, anaforaként fordul elő (l. (135), a koreferenciát az azonos index jelöli), tehát a narratívákban nem a prototipikus deixis volt a jellemző (vö. Tolcsvai Nagy 2001: 180–200, Laczkó–Tátrai 2012: 239, 253).

(134) A₁₉: – Egy fiút láttam, olyan középiskolás korú lehet, és valamit nagyon keresett, azt nem tudnám megmondani, hogy a saját szobájában volt-e, vagy valami ki másnak az irodájában, mert volt *ott* számítógép is, ami ha jól láttam, ment, tehát valaki dolgozott rajta. Őő a fiú **két helyen** keresgél, és a **második helyen** megtalálta, amit keresett, egy papírlapot, és aztán kirohant.

(135) A₂: [...] átszaladt a másik asztal **másik részhez**, *ott_i ott_i* is volt **egy asztal_{iii}**, *ott_{ii}* elkezdte kihúzgálni a fiókokat [...]

A narratívák a téri viszonyok kidolgozottsága szempontjából is eltérő mértékben részletezőek. Van olyan adatközlő, aki gondot fordít a feldolgozott téri viszonyok pontosabb érzékeltetésére, mások erre kevésbé figyelnek (l. 4.1.2).

A megnyilatkozó a saját testhelyezete alapján a film terét jobb és bal részre osztja fel (l. (136)–(138)).

(136) A₃₇: – [...] berohan **egy szobába_i**, [...] és ott_i őő hát kutakodik, és akkor először **jobb_{ii}** fordul, és az *ott_{ii}* lévő asztalnál keresgél, [...], aztán átrohan a **másik ... asztalhoz_{iii}**, és *ott_{iii}* is keresgél, és végül is megtalálja azt, amit keresett.

(137) A₂₁: – [...] elkezdte keresni. És akkor a **másik oldalt**, tehát a **bal oldalon** lévő fiókban megtalálta, és már ment is tovább.

(138) A₁₄: – [...] elment először **jobb_i**, ahol_i hát ott_i keres valamit [...], utána átment a **szobának a bal oldalára**, [...]

Ebben a feldolgozott térben van elhelyezve a szereplő, és ebben kapnak szituációhoz kötött értelmezést a tárgyak is azáltal, hogy a dolgok egy-egy konkrét példányaként jeleníteni meg őket a megnyilatkozó (*a számítógépasztal, a szoba másik része; még a fiókot sem csukja be*). A szituáció konkrét példányaiként való nyelvi megjelenítés lehorgonyzó kifejezésekkel valósul meg (határozott névelő, az ige határozott ragozása, vö. Langacker 2008: 268, 272kk.). A fentebb jellemzett, feldolgozott térben követjük a szereplő cselekvését.

4.3.1.4. A deiktikus kivetítés a téri viszonyokban

Az A_{21} ak. deiktikus projekciót alkalmaz a szereplő viselkedését leírva, amikor annak kiindulópontjából az *itthon* kifejezést használja a filmen megfigyelt térre.

(139) A_{21} : [...] és észrevette, hogy valamit **itthon** hagyott, és visszarohant [...]

A kivetítést (a szereplő helyzetébe való belehelyezkedésen kívül) motiválhatja az is, hogy ez az a tér, amelyet a megnyilatkozó fel tud dolgozni, a visszarohanás (vö. *visszarohant*) csak egy távolabbi, másik helyről (tehát tipikusan OTT-helyről) történhetett.

Hasonló projekció figyelhető meg az A_{33} ak.-nél, de nem a történetmondásban, hanem a saját következtetési folyamatokkal kapcsolatos reflexió során: ő *itt* kifejezéssel referál a filmbeli helyszínre.

(140) A_{33} : – Úgy tűnt, hogy ismerős **itt** [...]

A projekció érzékeny a referencia-pontszerkezet működésére is, tehát az adatközlők arra a helyre/dologra is közelre mutató névmással referálnak, ahonnan a figyelem kiindul, és ahonnan valami másra irányul.¹⁹⁴

(141) A_{34} : – Tehát egy háznak egy felső emeleti szobájában egy fiatalember nagyon keresgél valamit, három asztalt láthatunk, először a a jobb oldalihoz rohan oda, azt hiszem, hogy az egy szimpla íróasztal, ott kutakodik, utána az **ezzel** szemben levő fekete számítógépasztalhoz szalad [...]

4.3.1.5. A személyviszonyok

A megnyilatkozó a jelenetet a saját kiindulópontjából dolgozza fel, saját megnyilatkozó szerepére¹⁹⁵ egyes szám első személyű nyelvi formákkal utal. A saját, valamint a partnere feldolgozott résztvevői viszonyát alapul véve az esemény szereplőjét harmadik személyként reprezentálja.

Az autodeixis a saját megfigyelői, feldolgozó és megnyilatkozó kiindulópontokra vonatkozik elsősorban (l. *én*), ennek főbb megnyilvánulásai egy-egy példával:

– hivatkozás a megnyilatkozóhoz kötött tapasztalatra, megfigyelésre (pl. *láttam*)

(142) A_{40} : – Em egy fiút, hát egy fiatal fiút **láttam** befutni egy szobába [...]

– reflexió a feldolgozással kapcsolatos mentális folyamatokra

(143) A_7 : – [...] És **gondolom, hogy** akkor akkor ez volt, amit kerestem.

¹⁹⁴ A közelre és a távolra mutató névmások közötti választást más tényezők is befolyásolhatják (l. Laczkó 2014: 232, Tóth–Csatár 2014), ezekkel azért nem foglalkozunk, mert a narratívák értelmezésében nem jutottak szerephez.

¹⁹⁵ A résztvevői szerepekre lásd Tátrai 2011: 55kk.

- a narrációra (vagy a társalgásban a válaszra) vonatkozó reflexió.

(144) A_{24} : – [...] Fel volt öltözve, **ezt ezt azért mondom, mert** a felöltözés miatt hittem először azt, hogy este van [...]

A film – mint vizuális tapasztalat – észlelésére és feldolgozására való utalás több formában valósul meg. Részben egyes szám első személyű igealakokkal történik (lásd fent a (142) példát; a *láttam* igealakra 8 adat van). A partnert is bevonó, közös tapasztalatra utaló megoldás T/1. személyű igealakokkal 9 szerkezettel adathozható a korpuszban: *láthattunk* (A_{12}), *láthatunk* (A_{34}), *láttunk* (A_7 , A_{18} , A_{33} , A_{36} , A_{39} , A_{43}), *mi csak a profilját láttuk* (A_{24}). Ehhez hasonlóan a partnerek feldolgozott (vélt) közös tudása is T/1. igealakokkal reprezentálódik (pl. *ezt nem tudjuk* (A_{22})).

A szereplőre referáló ő személyes névmás a narratívában leggyakrabban alany (5 adat, l. (145)). Három adat van birtokos szerkezetbeli előfordulásra (l. (146)).¹⁹⁶

(145) A_{24} : [...] így azt kezdtem el eredetileg nézni, hogy **ő** mit csinál [...]

(146) A_{11} : – [...] Valószínűleg nem az **ő** szobája és egy idegen hely volt. És nem tudtak talán róla, hogy **ő** oda bement. [...]

A szereplőre referáló egyéb kifejezések részben sematikus, lehorgonyzó elemek (egyes számú és 3. személyű igei személyrag, birtokos személyjel), részben fogalmilag kidolgozott főnévi kifejezések (ezekkel a 4.2.1. pontban foglalkoztunk).

4.3.1.6. Deiktikus kivetítés a személyviszonyokban

A kivetítés különleges esete az A_{30} és az A_{42} ak.-é, akik belehelyezkedve a szereplő helyzetébe saját kiindulópontjukból, egyes szám 1. személyben, szabad függő beszédben modellálják a szereplő mentális folyamatait.

(147) A_{30} : – [...] mintha mondták volna, hogy hol keresse, és akkor eszébe jutott, hogy lehet, hogy nem is ott kellene keresni, és máshol, [...] vagy éppen már úgy fordult vissza indulásból, hogy **hú ezt még itt hagytam**, [...]

(148) A_{42} : – [...] de az is előfordulhat, hogy nem az ő szobája, hanem mondjuk a szüleié vagy a testvéreé, és csak annyit mondtak neki, hogy ott van a fiókba, tehát hogy kevés információt kapott. És akkor ezér fiók, akkor jó, akkor **megnézem** az összes ő lehet olyan helyen, amit amire asszociált, hogy akkor ott lehet, amit keres.

Szintén különleges az A_{24} ak. narratívája, mert ebben a szituáció olyan rekonstrukciója történik (elsősorban a személyes tapasztalatokra építve), amelybe a megnyilatkozó a szereplő elképzelt családtagjait is bevonja, és fiktív interakciójukat szabad függő beszédben közli. Ettől az adatközlőtől származik az egyik olyan történetmondás és válaszadás, amelyben egyes szám 2. személyű – nem a partnerre, hanem a jelenet szereplőjére refe-

¹⁹⁶ A névmás esetalakjaival nem foglalkozom részletesen.

ráló – személyes névmás és igealak is van. A szereplő megszólítása az elképzelt szülő kiindulópontjából az attitűddeixis¹⁹⁷ (l. *kisfiam*) példája.

(149) A₂₄: – [...] és hogyha reggel készülődés van, és valaki ezt csinálja, akkor általában van olyan kedves családtag, aki távolról is megosztja a véleményét azzal kapcsolatban, hogy **ezt talán nem az utolsó percben kéne, és mért vagy már te megint te az utolsó, és kisfiam ez mennyire ez mennyire jellemző rád.** [...]

(150) A₂₄: – [...] Lehetséges, előfordul ilyen, hogy másik megkér, hogy hozzon le valamit, és hirtelen nem találja, de akkor meg tipikusan vagy telefonon vagy élőben hangosan **lekiált a másiknak, hogy mit mondtál, hol van pontosan?** És ez nem történt meg.

Az A₂₄ ak. több más szempontból is kivételes, például az ironia alkalmazása miatt (l. *kedves családtag; megosztja a véleményét*; beágyazott ironikus megnyilatkozás: *talán nem [...] kéne*) és a reflexivitás kiemelkedően nagy foka miatt is.

Az A₂₄ ak.-höz hasonlóan, de a következtetés alapjaira irányuló kérdésre adott válaszban alkalmaz idézetszerűen egyes szám 2. személyű igealakot az A₃₇ ak.

(151) A₃₇: – Mivel jártas, tehát tudja azt, hogy hogy hol keresse egyáltalán azt, amit keres, tehát legalábbis annyi, hogy asztal...lon vagy vagy fiókban, így valószínű, hogy ott lakik, vagy vagy pedig valami utasítást kapott, hogy a **fiókban keresd**, és nem tudja, hogy éppen melyik fiókban, csak azt tudja, hogy valamelyik fiókban.

Több adat egyes szám 2. személyű igealakra nem volt a Kiviben.

A deiktikus kivetítés jelenségének tartom azt is, amikor a személyjelölés sem a résztvevői szerepekre, sem a megfigyelt jelenet személyviszonyaira nem vonatkoztatható, hanem értelmezése a társas viselkedés általános szokásain, interszubjektív tapasztalaton (l. (152)), normán alapul (l. (153)).

(152) A₁₅: – Olyankor **sietünk**, amikor késésben **vagyunk**.

(153) A₄₂: – [...] idegeneknél **nem szoktunk** turkálni [...]

4.3.2. A narratív diskurzusra vonatkozó megnyilatkozási reflexió

A narratívában alapvetően a tapasztalaton való megosztozás valósul meg, ennek interszubjektív jellege van előtérben (Tátrai 2002: 21). Ugyanakkor a narratívában is kifejeződhet a megnyilatkozási attitűd, szerephez jut a reflexió az észlelési, feldolgozási és következtetési folyamatokra, valamint magára a narratív diskurzusra.

Az adatközlők gyakran diskurzusjelölővel (pl. *hát*) jelzik a megnyilatkozás kezdetét, és nyelviileg kifejtetté teszik a lezárását is (l. (154), (155)).

(154) A₁: – **Hát** a fiú nagyon gyorsan keresett valamit, amit először nem talált, bár nem tudom, hogy a végén tényleg a papírt kereste-e, vagy csak vagy csak ki akarta írni, hogy valamit nem talált meg. **Ennyi.**

¹⁹⁷ Vö. Tátrai 2011: 134.

(155) A₁₄: – [...] Ő tehát úgy nagyjából nagyjából ennyire ennyire emlékszem.

A kezdés megoldásai (a fenti példákat kiegészítve):

- *hát* (A₁, A₄, A₆, A₇, A₉, A₁₁, A₁₈, A₂₃, A₂₅, A₂₇, A₂₉, A₃₂, A₄₅)
- *tehát (akkor)* (A₁₄, A₂₁, A₃₄)
- kitöltött hezitáció, pl. *mm* (A₈, A₄₁), *öö* (A₂₀, A₂₆, A₃₀, A₃₂, A₃₇, A₄₂)

A lezárás megoldásai (a fenti példákat kiegészítve):

- a narráció időbeli kiterjedésére, a megnyilatkozás terjedelmére utalás
 - *Ennyi.* (A₁, A₁₁, A₂₀)
 - *Ennyi szerintem.* (A₂);
 - [...] *így ennyi körülbelül ami ami lejött a filmből.* (A₂₉)
- az eseménysor strukturálásában, az utolsó lépésre utalás
 - *(és) végül (is)*¹⁹⁸ (A₁₀, A₁₂, A₃₇, A₃₈, A₃₉)
 - *a végén* (A₄₅)
- utalás a filmfelvétel végére
 - [...] *talált egy papírlapot, és azzal elrohant. Ki a képből.* (A₄₃)
 - [...] *és azt ugye már nem tudjuk, hogy mi történt azután.* (A₈)
- reflexió a tapasztalat és az értelmezés szubjektív jellegére: *Én így láttam.* (A₃₀); *Nem tudom, hogy megtalálta-e, amit keresett, vagy csak feladta, az nekem nem volt egyértelmű.* (A₁₇)

Egy adatközlő a vizsgálati helyzet sajátosságaival összefüggésben rákérdezett a narráció időtartamára, illetve a kifejtettséggel kapcsolatos elvárásokra.

(156) A₂₆: – Milyen hosszan mondjam?

A kiértékelési-feldolgozási folyamatokra vonatkozó reflexivitás nagy egyéni különbségeket mutat. Például az A₂₄ ak. narratívája¹⁹⁹ sok következtetési folyamatot tesz hozzáférhetővé, ezek a folyamatok az ő esetében erősen reflektáltak (pl. kitér magára a felvételekre, annak technikájára, sok minősítő-értékelő megjegyzést is tesz ezzel kapcsolatban, bemutatja saját megfigyelői magatartását is), míg van, aki a narratív részben a megfigyelésen való megosztozásra törekszik, kerüli a vélekedést, következtetést, önreflexiót.

Az A₈ ak. narratívája is a reflexió nagyobb fokát képviseli (l. (157)), az A₄ ak.-é ennek teljes hiányát példázza (l. (158)). (Lásd a kiemelt kifejezéseket ezúttal nem a lejegyzésben alkalmazott szaggatott aláhúzással, hanem a példákban szokásosan alkalmazott félkövér szedéssel, és lásd továbbá a vélekedés alapjának kidolgozását jelző aláhúzott részeket is.)

¹⁹⁸ Itt csak azokat az előfordulásokat vettem figyelembe, amelyek az eseménysor utolsó mozzanatát vezetik be.

¹⁹⁹ Ez a narratíva semmilyen szempontból sem átlagos, kiugróan hosszú (a *Mi történt?* kérdésre alkotott megnyilatkozás 3 perc 54 másodperces, csaknem négyszerese a film hosszának, lásd a beszélgetések időtartamánál is), sok szempontot alkalmaz, erősen szubjektivizált.

(157) A₈: – Mm beszaladt egy fiú a szobába, ee és keresett valamit, és nem találta, és eléggé sietett, időszükében volt valószínűleg, éső éső a lehetséges helyeken, ahol gondolta, hogy ott lehet az a tárgy, ott megnézte. Éső hát egy ilyen egy ilyen én arra **következtettem, hogy** biztos valamilyen informatikus srác lehetett vagy nem tudom, mer elég ilyen nagy elektronikus apparátus volt a szobában, meg volt ott egy ilyen villogó valami is, és nem tudom, **ez úgy szemet szúrt, meg sok könyve is volt**, és hát ee nem találta végül meg azt a tárgyat, amit keresett, éső ment tovább, de nem fejezte be a keresést, és **azt ugye már nem tudjuk, hogy mi történt azután**.

(158) A₄: Hát bejött ez a fiatalember a szobába, nagy sietve, és ott elkezdett az iratai közt kutatni vagy kotorászni, keresett valamit, és akkor nem találta az egyik fiókba, akkor átment a szoba másik részébe, ott is az iratok között elkezdett kutatni, és akkor végül is megtalálta azt a papírt, amire szüksége volt, majd elrohant.

A következtetési folyamatokra vonatkozó gazdag reflexió nehezebbé teszi az esemény követését, megértését a partner számára, ugyanakkor jobban hozzáférhetővé teszi a megnyilatkozó által tudatosított mentális műveleteket (l. 4.1). A kevésbé reflexív megoldások magát az eseményt helyezik a figyelem középpontjába, ezek általában az esemény időrendje alapján jól strukturált narratívák (l. a (158) megnyilatkozást).

Ebben a fejezetben azokat a jelenségeket vizsgáltuk, amelyek egyrészt általánosak (pl. a figyelem és a memória működése a tapasztalat feldolgozásában, reprezentációjában; a megnyilatkozás társas beágyazottsága és emellett egocentrikus szerveződése), másrészt elsősorban a narratívákban érvényesülnek (pl. az eseménysor koherens történetként való megkonstruálása).

A következő részben elsősorban a Kivi párbeszédeinek megnyilatkozási fordulóit elemezzük, de alapvetően az evidencialitás és az episztenciális modalitás nyelvi jelölőire összpontosítunk. Ezért a továbbiakban még kevésbé kötődik az elemzés valamilyen diskurzustípushoz, és sokkal inkább a tapasztalat érzékelési forrásának jelölése (az evidencialitás), az észlelet feldolgozása, kiértékelése és a következtetési folyamatok (az inferencialitás) nyelvi kifejezése kerül előtérbe.

5. MEGFIGYELÉS, KIÉRTÉKELÉS, KÖVETKEZTETÉS

„Hát ezt nem tudjuk, de ki tudom találni”
(Kivi, A₂₂ adatközlő)

A tapasztalatról szóló beszámolóban a megnyilatkozók az általuk megkonstruált történetet, leírást, értékelést és a tapasztalattal kapcsolatos vélekedést reprezentálják nyelviileg. Vizsgálatom célja az, hogy feltárjam, milyen mértékben válik hozzáférhetővé tudásuk forrása, mennyire különítik el a tapasztalatot attól, amit nem tapasztaltak meg, de amire – valami alapján – következtetnek; megkülönböztetik-e, és ha igen, hogyan a tapasztalat leírását, a kiértékelését és a vélekedésüket.²⁰⁰ Míg a narratívákban a tapasztalaton való megosztás dominált, és adatközlőnként nagy különbség volt abban, hogy a vélekedés egyáltalán szerephez jutott-e (és ha igen, milyen mértékben), a párbeszédben a véleményalkotás a meghatározó, hiszen az adatközlőknek olyan kérdéseket tettem fel (l. 8.2.), amelyekre a választ csak következtetési folyamatok elvégzésével adhatták meg, közvetlenül (a tapasztalatra való hivatkozással) nem.²⁰¹ Az adatközlők együttműködését mutatja, hogy a válaszkérés elől a kísérleti helyzetben senki sem tért ki.

Mivel a vizsgált jelenségek a narratívákban is előfordultak, az elemzés a teljes korpuszra kiterjed. Az értelmezés során az 1. fejezetben tárgyalt jelenségeket és kategóriákat fogjuk alkalmazni.

5.1. Tények és nem tények, megfigyelés és következtetés elkülönítésének problematikája

Megnyilatkozásaink egy részében olyan tartalmakat reprezentálunk nyelviileg, amelyek interszubjektív konszenzussal tényként kezelhetők. Tényen tehát nem valami objektíven adottat értünk, hanem a TÉNY fogalmat a beszédpartnereknek a diskurzusban megkonstruálódó közös tudására vonatkoztatjuk (l. ikonikusság 1.2). Ha nem tényt közlünk, akkor ezt a partnerünk elvárásaihoz igazodva kívánatos²⁰² jelöltté tennünk (vö. Givón 1982: 24). Ha ezt mégsem tesszük meg, akkor számítanunk kell arra, hogy a beszédpartner az állítás érvényességét megkérdőjelezheti (l. például alább a (159) esetében). Az episztemikus modalitás és az evidencialitás kapcsolatát legalapvetőbb szinten az teremti meg,

²⁰⁰ Az ebben a részben idézett korpuszadatokat az annotáláshoz kidolgozott jelöléssel együtt közlöm (l. 2.1.2.2., 7. táblázat).

²⁰¹ Közvetlenül adható feleletre lenne példa a *Hány asztal volt a szobában?* kérdésre adható válasz.

²⁰² Legalábbis a hatékony információáramlást mint célt feltételezve. Természetesen nem kötelező ezeknek az elvárásoknak megfelelni, ez azonban implikaturához, további jelentésképző folyamatokhoz vezet – ezzel e helyütt nem kívánok foglalkozni.

hogymindkettő a tényközléshez képest határozható meg, az alapesethez képest²⁰³ szubjektivizáltnak (l. szubjektivizáció 1.1.3.) (az evidencialitás bizonyos típusaiban perspektivizáltnak, l. 1.3.1.2.) és jelöltnak minősül.

- (159) A₄: – [...] ott lakott_{[Inf][Ind]} vagy ismerős_{[Eval]/[Inf]} abban a abban a szobában.
 (160) A₁₈: – [...] *látszott*_{[VE3][Eval][VizEvid]} hogy meg hogy *látszott*_{[VE3][Eval][VizEvid]} hogy ott kicsit_[Hedge] otthonosabban mozog_[Ind] [...]
 (161) A₂₆: – [...] valamit *láthatólag*_{[M][VizEvid]} keresett, [...]
 (162) A₁₂: – *Hát*_[DJ] *látszólag*_{[M][Eval][Uncert]} ismeri rendesen, mert *nézegeti* tehát így gát_[Ksz] lástalanul belenyúl a fiókokba, tehát_{[Ksz][Inf]} ismerős benne, [...]
 (163) A₁: – [...] *valószínűleg*_[M] a szobája volt_[Ind] [...]
 (164) A₁₂: – [...] *nem vagyok*_{[VE1][Panel][Uncert]} *benne biztos*_[Adj] hogy az övé_[PProE3] a szoba.

A (159) és a (160) a megnyilatkozó következtetését teszi hozzáférhetővé (Langacker felfogásában teljesen szubjektív a konstruálási mód, l. 1.1.2.), de a nyelvi reprezentáció a tényközlés megoldását követi, vagyis úgy konstruálja meg nyelvi, mint az intersubjektív tényeket.

Az evidencialitás művelete az információ forrásának, az evidencia típusának nyelvi jelölése. Ezt teszi hozzáférhetővé a *látszott* igealak és a *láthatólag*, *látszólag* módosítószó a (160), (161), (162) mondatban. A műveletet lehet a (160), (161) esetében úgy is értelmezni, hogy a beszélő bizonyítékot rendel a reprezentált eseményhez, tehát annak faktualitását támasztja alá (Anderson 1986: 274), azaz a jelölt művelet verifikációs természetű. Ez adekvát is a jogi diskurzus értelmezésében, nem adaptív azonban a hétköznapi nyelvi tevékenységre vonatkozóan, amelyben a felek nem bizonyító eljárásokat hajtanak végre, hanem felmérve saját és partnerük vélhető tudását, egymás megértésére, közös tudás kialakítására törekszenek a diskurzusvilágban. A *látszólag* verifikációs értelmezése (l. a (162) adatot) nyilvánvalóan képtelenség.

Az evidencia típusának, forrásának jelölése azt mutatja, hogy a megnyilatkozó úgy véli, állítása a partner számára nem nyilvánvaló tényközlés, hanem kétségbevonható, megkérdőjelezhető, ezért igazolásra szorul (az igazolás azonban nem mindig lehetséges) (l. 1.3.1.2.). Még az ún. közvetlen evidencia megadásához kapcsolódó műveletek (l. (160)–(162)) sem valamiféle objektív tényt közvetítenek a nyelvi tevékenységben. A tényeknek ('facts') és az értékeknek ('values'), valamint az igazolás és az értékelés műveletének valamiféle objektivista elkülönítése alkalmatlan lenne az evidencialitás és az inferencialitás jelenségének megragadására (l. Nuckolls 1993: 253).

Az episztenciális modalitás művelete (l. 1.3.2.2.) azt teszi nyelvi jelöltté, hogy a reprezentált esemény lehetséges esemény. A *valószínűleg* módosítószó (l. (163)) és a

²⁰³ Az alapértelmezett mentális tér a diskurzus alapjának feldolgozott, intersubjektív tere, amelyben a közvetlenül hozzáférhető ('térben, időben, episztémikusan KÖZELI') információk a nyelvi reprezentációban tipikusan jelöletlenül reprezentálódnak (l. 1.2.), az ettől való térbeli, időbeli és episztémikus TÁVOLSÁG jellemzően jelölt (mivel nem kompatibilis az alap mentális térrel) (Fauconnier–Turner 2002, Niemeier é.n.).

(164) főmondata pontosabban azt jelöli, hogy az esemény a beszélő vélekedése szerint valamekkora fokban valószínű/lehetséges.

A (159)–(164) mondatok a megnyilatkozó által megértett, feldolgozott eseményt reprezentálnak a megnyilatkozó szubjektumhoz kötött kiindulópontból. A különbség az, hogy a (159)-ben és a (160)-ban a megnyilatkozó az eseményt tényként teszi hozzáférhetővé partnere számára, míg a többi mondat esetében vizuális forrású tapasztalata (l. (161)–(162)) vagy feltevései alapján (l. (163), (164)), tehát a kiindulópont szubjektív jellegét nyelviileg jelölve²⁰⁴ teszi elérhetővé az eseményt a partnere számára.

Pourcel az adatközlőktől nyert állításokat ('statements') objektív és szubjektív csoportba sorolja. Objektívnek tartja a leírást, mivel ennek igazsága és pontossága ellenőrizhető, szubjektívnek pedig a megnyilatkozó kommentárokat, reflexiókat. A szubjektívnek minősített mondatok aránya a francia adatközlők esetében 20%, az angoloknál 15% (Pourcel 2009: 386).

Saját vizsgálatom alapján a Pourcel által alkalmazott elkülönítést megoldhatatlannak tartom. A megnyilatkozásokat elemi mondatokra (ill. tagmondatnyi egységekre) bontva sem tudtam objektív és szubjektív részekre darabolni. Megkísértem szövegszóban elvégezni az objektív és szubjektív közlések számolását, de a leírás és a következtetés olyan egybeszövődését tapasztaltam, hogy végül ezt a lehetőséget is elvettem. Ezért kvantitatív módon nem jellemzem sem az inferencialitás működését, sem a szubjektívizáltság fokát.

A megnyilatkozásokban – tapasztalatom szerint – nem lehet élesen elválasztani a leírást, a kiértékelést és a következtetést/vélekedést, de egy bizonyítási kísérlet erejéig megpróbálkozom ezzel újra.

Az A₂₃ ak. fentebb már idézett fordulójában (megismételve alább, l. (165)) félkövér szedés jelzi a **megfigyelést** (leírást). Egyszeres aláhúzás mutatja a megfigyelés kiértékelését (pl. a szereplő megfigyelése alapján fiatal férfiként való azonosítását), amelyet szintén a leírás részének tekintek. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kiértékelés nem választható el élesen a következtetési folyamatoktól (l. 1.4). Szaggatott aláhúzás jelöli a következtetést, vélekedést, az erre, illetve a megnyilatkozó egyéb műveleteire, tevékenységére vonatkozó beszélői reflexiót, ami mindenképp szubjektív.

(165) K: – Ki ez a fiú?

A₂₃: – Hátö_[DJ] elég fiatal volt_{[VizEvid][Eval]}, úgyhogy_{[KSZ][Inf]} valószínűleg_{[M][Inf]} mm egy tanuló, meg vagy mondjuk_[DJ] ee minthogyha_{[KSZ][Uncert]} egy iroda lett volna_{[Eval][VizEvid]}
[Dub] a helység, amibe berohant, tehát inkább hasonlított egy irodára, mint egy mondjuk_[DJ] egy szobára valakinek, úgyhogy_{[KSZ][Inf]} az is_[Part] lehet, hogy fiatalabb tanár esetleg_{[M][Inf][Uncert]} tanársegéd vagy ilyesmi_[Hedge] de mindenképp_{[M][Int]} valamilyen mm tehát vagy tanuló, aki_[Gen] ugye_{[DJ][Int]} sok irattal kerül kapcsolatba [nevet], vagy valamilyen tanár, vagy vagy (h)_[DJ] nem tudom_{[VE1][Panel][Uncert]} de nem nem irodának vagy hát_[DJ] mm tehát nem egy egyszerű szobának tűnt_{[VE3][VizEvid][Eval][Uncert]}

²⁰⁴ A megnyilatkozó szubjektummal azonos tudatossági szubjektum működését jelölve l. 1.1.3.

de nem is egy ilyen hivatalos helynek, mer mondjuk_[DJ] nem is úgy volt_[Ind]
öltözve_{[VizEvid][Eval]}, úgyhogy_{[KSZ][Inf]} nem nem tudom_{[VEI][Uncert]} nagyon eldönteni, de
hát_[DJ] vagy tanuló, vagy egy tanár lehetett_{[VhatE3][Inf]}. Szerintem_[PProEI].

A fenti részletben például az, hogy egy bizonyos helyiségbe berohant a szereplő, pusztá megfigyelés, ugyanakkor az, hogy ez a helyiség iroda, a beszélő által kiértékelt tapasztalat. A kiértékelésben a megnyilatkozó a világra vonatkozó tudása alapján kategorizálja a helyiséget. Hétköznapi (példányalapú) kategorizációról lévén szó nincsenek éles kategóriahatárok, épp a megfigyelés kiértékelése vezet oda, hogy a helyiség se nem tipikus szoba (vö. *nem egyszerű szobának tűnt*), se nem tipikus iroda (*nem is egy ilyen hivatalos helynek*; ehhez további alap volt a szereplő öltözkéének kategorizációja mint nem irodai dolgozó/vezető öltözkéke), de inkább az iroda kategóriájába sorolható a beszélő szerint. A helyiségre vonatkozó bizonytalan kiértékelés – amelyet a *tűnt* igealakhoz kapcsolódó lánc reprezentál –, nem tekinthető a tapasztalat (ill. kiértékelése) leírásának, mivel a beszélő korábbi énjének mentális folyamatára reflektál a diskurzus aktuális jelenében (ezt jelzi az ige időjele).

Az, hogy a szereplő tanuló, a beszélő következtetése, az viszont, hogy a szereplő és az, aki tanuló egyaránt sok irattal kerül kapcsolatba, a diskurzus folyamatában létrejövő fogalmi integráció²⁰⁵ eredménye (l. Fauconnier 1998: 158–159). A bemeneti tartományok tehát: egyrészt a TANULÓ általában, illetve ami az adott diskurzusban aktiválódik a TANULÓ tudáskeretből, másrészt az a megfigyelés, hogy a szereplő viszonyban van a megfigyelt helyiséggel, harmadrészt az, hogy a megfigyelt helyiségben sok irat van. A 'sok irattal kerül kapcsolatba' egyaránt része a TANULÓ tudáskeretének és a helyiségre vonatkozó megfigyelésnek, valamint a következtetésnek is.²⁰⁶ A konkrét megfigyelés és a valószínűsített szituáció mint bemeneti tartományok integráltan jelenhetnek meg a vélekedés mentális terében, és ebben az integrált térben vegyülhetnek a két tartomány elemei, viszonyai (l. Fauconnier–Turner 1998).

Egy másik példa lehet az A₄ ak. következő kontrafaktuális konstrukciója (l. (166)).

(166) A₄: – [...] mert hát_[DJ] hogya_{[KSZ][MC]} nem a saját szobájába kereste volna_[Cond],
akkor akkor_[MC] valószínű_{[Adj][Inf]} nem találja_[Ind] meg ilyen könnyen, hanem több
helyen is megpróbálja azt keresni, és nem nem bukkan_[Ind] rá egy fél perc alatt.

A (166)-ban implikaturaként kifejtetlen marad az a kiértékelés, hogy 'a saját szobájában keresett'. Ez az implikatura azonban egy (*hogya* nem p, akkor nem q) irrealisként értelmezhető (mentális konstruktum típusú) következtetésben, szimulációban valósul meg (amelyben p és q a beszélő által megkonstruált történetnek „reális” eseményei). A szimulációba tehát integrálódik az a megfigyelés (illetve kiértékelés) is, hogy a szereplő fél

²⁰⁵ Vö. Fauconnier 1985, Fauconnier–Turner 1998 (a mentális terekről és a fogalmi integrációról az alapl művek feldolgozásával l. még Croft–Cruse 2004: 32–39, Tolcsvai Nagy 2010: 96–103, 2013: 106–108, Benczes–Kövecses 2010: 159, 173–176).

²⁰⁶ Ehhez az is hozzátartozik, hogy a helyiség és a szereplő között tartós (TULAJDONOS – TULAJDON vagy DOLGOZÓ/VEZETŐ – MUNKAHELY) kapcsolat van.

perc alatt (p), könnyen megtalálta a keresett tárgyat (q), csak a konstrukciónak megfelelő hipotetikus formában. A részesemények (p és q) nem közvetlen megfigyelések, hanem a filmbeli jelenet 'sikeres keresés' kiértékeléséhez kapcsolódó értelmezések.

A konkrét példák egyértelműen mutatják, hogy a diskurzusban nem különíthető el világosan a megfigyelés, a kiértékelés és a következtetés/vélekedés nyelvi reprezentációja. Ezt természetesnek tartom azért, mert maguk a mentális folyamatok sem választhatók el egymástól élesen. Például az észlelésre magára is érvényes az, hogy egyszerre ingervezérelt is, és a tudás által is meghatározott folyamat, amely összefügg más mentális folyamatokkal (pl. az emlékezet működésével, a kategorizációval) (l. 4.1). A nyelvi tevékenységben a nyelvi kifejezőmód reflektál a mentális tevékenység komplexitására (l. ikonikusság, l.2). A megfigyelés, a kiértékelés és a következtetés bizonyos mértékben el is különülhet, de nagyobb integráltságban is reprezentálódhat nyelvileg.

5.2. A hétköznapi következtetés komplexitásának megnyilvánulásai a Kivi adatai alapján

Az inferencialitás jelenségére vonatkozó pszichológiai kutatások főként olvasott szövegek megértésének elemzésén alapulnak, ezek egyik offline módszere az enyémhez hasonló reprodukciós feladat, amelyben az olvasottak elmondását kéri a kísérleti személyektől. A szövegben explicit módon ki nem fejtett információkat azonosítják, és ezeket az olvasó következtetési folyamatai eredményének tulajdonítják (Vonk–Noordman 2001: 7428, Pléh 2014). Feltehetőleg a szövegnek a kísérleti helyzettől független létével, és az értelmezőtől részlegesen függetlenített szövegértelmezéssel magyarázható a pszichológusvizsgálati kísérleteknek az a szemlélete, hogy a következtetési folyamatok eredményét a szövegértelmezéshez való „hozzáadásnak” tekintik (Pléh 2014: 297, 298). A jelen kísérlet azonban nem kész, előzetesen adott szövegből indult ki. A hasonlóság a pszichológusvizsgálati kísérletekkel (a medialitástól függetlenül) abban ragadható meg, hogy a tevékenység mindkét esetben az értelemkeresés, a tapasztalat értelmének létrehozása az adott társas helyzetben, interakcióban. A jelen dolgozat a következtetési folyamatokat a narratíva és a kérdésekre adott válaszok létrejöttében nem valamiféle hozzáadásként, hanem értelemkonstruáló és ezáltal szövegalkító tényezőként azonosítja.

5.3. A társalgási interakció sajátosságainak hatása a következtetési folyamatokra a Kivi vizsgálati helyzetében

Az adatközlőknek olyan kérdésekre kellett válaszolniuk (l. 2.1.2.), amelyekre nincs igaz/hamis, pontos/pontatlan kritériumokkal értékelhető, a partner által ellenőrizhető válasz.

Az A₁₄ adatközlőt, aki a vizsgálati helyzetben vélhetőleg a film eseményeinek minél pontosabb memorizálásában látta a megoldandó feladatot (illetve ezt a kutatási témát következtette ki a kontextusból, és nyelvileg is kifejtette az emlékezet működésére vonatkozó reflexióját), láthatólag váratlanul érte a kérdés, amely nem a pontos előhívást, hanem a vélekedést célozta. Vissza is kérdezett (echo kérdéssel), meglepetését fejezve ki a megfigyelés alapján közvetlenül meg nem válaszolható kérdéssel kapcsolatban. Ez engem a kérdés pontosítására késztetett. Az adatközlő együttműködését mutatja, hogy a meglepetés (vagy az adekvátság esetleges megkérdőjelezése) ellenére sem utasította el a válaszadást.

(167) K: – Ki ez a fiú?

A₁₄: – Ki ez a fiú?

K: – Mhm, vagy milyen viszonyban van azzal a hellyel, ahol az esemény történt?

A kérdések kapcsolódtak az adatközlő narratívájához, ha abban már megfogalmazódott következtetés. A vélekedés alapjaira való rákérdezéskor a kísérleti személyek nem mindig tudtak alátámasztást adni, evidenciára hivatkozni. Ez szimptómája egyrészt annak, hogy a következtetés alapja egészen addig az adatközlők számára is reflektálatlan volt, másrészt annak, hogy – nem szabályvezérelt folyamatokról lévén szó – a következtetési folyamat menete sokszor nem vagy csak nem pontosan tehető reflexió tárgyává (l. (168)). A diskurzusszituáció szempontjából pedig azt fontos megjegyezni, hogy a korábbi narratív diskurzus (ebben főként az adatközlő mentális aktivitása) és a kérdés maga is hatással van arra, ahogyan alakul a beszámoló a megfigyelt jelenetről (vö. Read 2001: 5220). A továbbiakban a félkövér szedés ismét a példán belüli kiemelés eszköze.

(168) K: – Ő azt mondtad, hogy a saját háza vagy házában...

A₄₂: – Mhm.

K: – ...történt ez. Miért?

A₄₂: – **Nem is tudom**_{[Panel][VE1][Uncert]} **Lehet**_{[V-hat-E3][Inf]/[MC]} hogy azér, hogy **rögtön ez ez jutott eszembe**_[NE1].

A vélekedés alapjaira való rákérdezést hajlamosak az adatközlők a beszédpartner kételkedésének kifejezéseként, illetve eltérő vélemény implikációjaként értelmezni. Ennek hatására elbizonytalanodnak (erre reflektál is az A₁₄ ak., l. a (169)-ben), vagy ha elbizonytalanodásnak nem is adják jelét, általában egyéb szóba jöhető lehetőségeket is felvázolnak, és a lehetőségek valószínűségét mérlegelik (pl. A₁₄ ak. (170)).

(169) K: – Ő mit mondtál, hogy megtalálta, amit keresett?

A₁₄: – *Hát*_[DJ], egy papírt kivett valamelyik fiókból, ennyiben.

K: – És mit gondolsz, ez volt, amit keresett?

A₁₄: – **Igen**. [nevet] *Hát*_[DJ], most már így eléggé elbizonytalanodtam_{[VE1][Uncert]}, de de [nevet] *mondjuk*_{[DJ][Uncert]} **igen**.

(170) K: – Miért gondolod azt, hogy ez egy idegen hely volt?

A₁₁: – *Mm hát*_[DJ] a berendezés olyan irodaszerűnek_[Hedge] tűnt_{[VE3][Eval][Uncert]} nyomtatók meg számítógép, és és szerintem_[PProE1] fiókok, nekem_[PProE1] nekem_[PProE1] inkább_[Uncert] egy iroda irodának tűnt_{[VE3][Eval][Uncert]} sokkal_[Int] inkább bár azér otthonos volt egy kicsit, tehát nem volt olyan nagyon nagyon teljes mértékben iroda jellege, de azért nekem_[PProE1] az a benyomásom_{[NE1][Feel]/[Eval]} [nevet]

A reprezentált lehetőségek viszonyát és a mérlegelést jelölik például a *bár, de* kötőszók (l. 5.5.2.1.), valamint az *inkább ...[, mint ...]* szerkezet. A bizonytalanságot mutatja az igeválasztás, az N-*nAk tűnik* 'a megnyilatkozó számára' konstrukció az észlelés kiérté-

kelésére vonatkozóan, a benyomásra hivatkozás, továbbá a *-szerű* (pontatlanságjelölő) utótag.

A kérdést implikaturaként értelmezők esetében általános az elbizonytalanodás. Többen az adaptáció megnyilvánulásaként elismerik a kikövetkeztetett „implikált” tartalom lehetségeségét, illetve elfogadását. Ezt jelöli az alábbi példákban az *igaz* kifejezés.²⁰⁷

(171) K: – Azt mondtad, hogy az íróasztalában. Tehát azt mondod, hogy ez az ő íróasztala?

A₁₆: – Igen.

K: – Miért mondod ezt?

A₁₆: – Azért, mert otthonosan mozgott a szobában, bár ^[KSZ] *lehetett* ^{[V-hat-E1][Inf]} a szülei is, *igaz* _[DJ] [nevet], de *első benyomásra* _{[Panel][Feel]} *azt gondoltam* _{[VE1][Inf]}.

Az A₃₉ ak. a következtetés alapjaira való rákérdézést szintén kételkedésnek értelmezte, és az A₁₆ ak.-höz nagyon hasonlóan erre az implikaturára (‘nem a szereplőé’ v. ‘nem biztosan a szereplőé’) reagál, ennek érvényességét, lehetségeségét ismeri el.

(172) K: – És miért a sajátja?

A₃₉: – *Hát* _[DJ] *igaz* _[DJ], ugyanúgy *lehetne* _{[V-hat-E3][MC]} másé is, ő *nem tudom* _[VE1] [nemtudni] *ez csak egy ilyen hirtelen benyomás* _[Feel] *alapján*.

Az implikatura tehát új adatként jelenik meg a valószínűsítési folyamatokban, hatással van az újabb feltevésekre (viszonyban a korábbi feltevések valószínűségével).²⁰⁸

Egyszer hibáztam a kérdésfeltevésnél,²⁰⁹ ugyanazt a kérdést kétszer tettem fel egy adatközlőnek. Teljesen egyértelmű volt, hogy az ismételt rákérdezés hatással volt a vélekedésére. A megismételt kérdést ugyanis úgy értelmezte, hogy valamilyen nagyobb tudás kiindulópontjából erősen kételkedem következtetésének helyességében. Ebben az esetben az implikáció interakciószervező hatása az elbizonytalanodás kiváltása, illetve a már meglévő bizonytalanság megerősítése és a vélemény megváltoztatása volt.

(173) K: – Miért sietett?

A₄₀: – Eh [sóhaj] *először, amikor láttam* _{[VE1][VizEvid]} *akkor aszítottam* _{[VE1][Inf]} *hogy valamilyen* _[Hedge] *betörés vagy* _{[KSZ][Uncert]} *ilyesmi* _[Hedge] *de nem, valószínűleg* _{[M][Inf]} *vala...mire neki* _[ProEI] *szüksége volt* _[Ind] *erre a papírra, és mit tudom én* _{[Panel][Uncert]}

²⁰⁷ DJ minősítést adtam a kifejezésnek, mert elsődlegesen diszkurzív funkciójú metapragmatikai jelölőnek tartom, amelynek szerepe van a közös tudás diskurzusvilágbeli megkonstruálásában, az implicit kontextuális tényezőkre, a felek adaptív viselkedésére vonatkozó beszélői reflexió kifejezésében. A DJ, Part, Panel stb. – egymást részben átfedő minősítések – közötti döntésnek a kiemelt szempontból nincs nagy tétje.

²⁰⁸ Visszaulva a bayesiánus valószínűség-elméletre csak azzal kapcsolatban fogalmazok meg kétélyt, hogy ez a folyamat számításokon alapulna. Nyilvánvaló szerepe van a folyamatokban a társas interakció egyezkedési folyamatainak, a partnerek egymás tudásával kapcsolatos vélelmének is.

²⁰⁹ Az egyéb hibákra lásd a 2.1.2.2. pontot és a figyelmen kívül hagyott fordulókat tartalmazó 8.1. mellékletet.

elindult_[Ind] valahova, de elfelejtette_[Ind] magával vinni, és akkor gyorsan még visszafutott, megkereste_[Ind], és akkor ment_[Ind] ahova kellett.

[...]

K: – Miért sietett?

A₄₀: – Hm-hm, **jó hát persze**_[DJ] az is lehet_{[V-hat-E3][MC]}, hogy én_[PProE1] én_[PProE1] úgy gondoltam_{[VE1][Inf]} először, hogy ő_[PProE3] **mit tudom én**_{[Panel][VE1][PProE1][DJ]} valahova elindul, és kell neki az a papír, és azért visszaroht, de **hát**_[DJ] az is_[Part] **lehet**_[Panel]
{[V-hat-E3][Inf][MC]} hogy azt akarta[Ind] hogy ne vegye valaki észre, és gyorsan kellett keresnie, és akkor_{[KSZ][MC]} viszont_[Part] nem a saját dolgai között kutatót_[Ind], hanem valaki másé között.

Az A₄₀ adatközlő a második megnyilatkozásban az implikatúrára reagál azzal, hogy „jó hát persze az is lehet”. Érdekes, hogy a két *először* kifejezés nem ugyanarra, hanem mindig a megelőző vélekedésre vonatkozik.

A reflexió alapján az A₄₀ ak. vélekedésében a következő lépések vázolhatók fel:

- először azt hitte, hogy betörésféle akciót lát
- ezt elvetette, és az „ártalmatlan keresés” lehetséges okait részletezte
- az ismételt kérdés hatására a két feltevést egyaránt lehetségesként értelmezte.

Az elbizonytalanodás nyelvi kifejezéseiként azonosítható a kitöltött hezitáció gyakoriságának a megnövekedése. A kitöltött hezitációban gyakori volt az ismétlés (l. a fenti adatközlői fordulóban az *és, nekem, nagyon* ismétlését), általános a panelek, főként a diskurzusjelölők használatának a megnövekedése (a történetmondásban tapasztaltakhoz képest). A szünetek idejét nem mértem, csak az A₂ ak. narratívájának a szünetadatai állnak rendelkezésre (l. Kugler–Markó 2014: 434–435). Markó Alexandra végezte el az A₂ ak. narratívájának prozódiai vizsgálatát, és ennek, továbbá más szakirodalmi adatok alapján összefüggés mutatható ki a mentális erőfeszítés mértéke és a szünet hossza között (l. Kugler–Markó 2014).

A nem nyelvi indikátorok sorában többször fordult elő a nevetés (l. fent a (170) példát), továbbá a torokköszörülés is (A₂₈, A₂₉), ami szintén utalhat az elbizonytalanodással járó megnövekedett feszültségre, zavarra.²¹⁰ A társalgásban a nevetés a kísérleti személy ön-reflexiójaként is értelmezhető volt. Az elbizonytalanodás, a zavar mellett a nevetést a metapragmatikai tudatosság megnyilvánulásaként kezelve, a nevetések önreprezentáló funkciója is azonosítható a korpuszban (vö. Hámori 2014: 122). Mindenesetre sem a nem nyelvi indikátorok funkciójának biztos azonosításával, sem a személyiséggel való összefüggésükkel nem foglalkozom ebben a vizsgálatban.

²¹⁰ A nevetés neuro-pszicho-fiziológiájára lásd Bagdy–Pap 2004 (kiterjedt hivatkozásrendszerrel), ezen belül lásd főként a nevetés kanalizáló/feszültségevezető szerepére, a nevetésre mint coping-stratégiára és a ’zavart’ nevetésre, illetve mosolytípusra vonatkozó megjegyzéseket. A társalgások (spontán beszéd) magyar kutatására a nevetéssel és annak funkcióival kapcsolatban lásd Neuberger 2012, Hámori 2014.

A nevetés a narratívában hét adatközlőnél (kb. 16%, $45=100\%$) fordult elő (A_2 , A_6 , A_{11} , A_{13} , A_{20} , A_{24} , A_{29}) egyszer-egyszer. Ezzel szemben a párbeszéd adatközlői fordulókban 23 adatközlő nevetett (kb. 52%, $44=100\%$), és közülük többen többször is.

13. táblázat. A többszöri nevetés a párbeszéd adatközlői fordulókban

Az alkalmak száma	A fordulók száma	Ak.
2	3	A_2
	3	A_{11}
	4	A_{14}
	3	A_{29}
	2	A_{37}
3	2	A_{13}
	7	A_{16}
	5	A_{32}
5	4	A_{42}

A kétszer nevetők közül háromról (A_2 , A_{11} , A_{29}), a még gyakrabban nevetők közül azonban csak egyről, az A_{13} ak.-ről mondható el, hogy a narratívában is produkált hasonló (bizonytalanságot, zavart mutató, önreflexív) nevetést. Tehát a nevetés valóban az interakció jellemzőiben, a mentális tevékenység jellegében bekövetkezett (a diskurzustípus-váltással is összefüggő) változás indikátoraként kezelhető.

5.4. A hétköznapi következtetés működése a vizsgálat adatai alapján

Pourcel vizsgálatának célja alapvetően a mozgás konceptualizációjának kutatása volt, érdekesnek tartotta azonban a megnyilatkozók következtetési folyamatait is (Pourcel 2009, 1. még a 2.1.2. pontban is). A 47 (22 angol és 25 francia) adatközlő az alábbi tartományokkal kapcsolatban fogalmazott meg következtetéseket (lásd a 14. táblázat első oszlopát). Ezek mindegyike relevánsnak bizonyult a Kivi adatai felől nézve is. A Pourcel-vizsgálat problémamentes implementációját az 1. és a 2. oszlop mezőjének egyesítése jelöli. Szükségesnek tartottam azonban ezek árnyalását, illetve kiegészítését. Ehhez lásd a 14. táblázat második oszlopának elkülönített mezőit. Mindegyik tartomány működésére a Kiviből hozom a példát (14. táblázat, 3. oszlop).

14. táblázat. A következtetések fogalmi tartományai

Pourcel (2009: 386) alapján	A Kivi adatai alapján	Példa a Kiviből
valószínű cselekvések		A_{25} : valószínűsíthető, hogy ezek után tovább fogja még keresni A_{22} : lehet, hogy már elindult iskolába, és akkor valamit elfelejtett vinni, és visszaroht

14. táblázat folytatása

Pourcel (2009: 386) alapján	A Kivi adatai alapján	Példa a Kiviből
a cselekvés valószínű eredménye/következménye		A ₃₅ : és végül megtalálta gondolom én amit keresett
valószínű szándékok és célok	belső, mentális állapot (akarat, szándék)	A ₃₃ : hazarohant valamiért, és hogy enyhítse a potenciális kését A ₄₄ : és nagyon hamar meg akarta találni
	valószínű kiváltó ok (interiorizált külső tényező/hatás/elvárás)	A ₂₅ : valaki várt rá A ₂ : apukája megkérte, hogy hozza el azt a papírt
a szereplő valószínű gondolatai	gondolat és feltehető tudás is	A ₃₀ : és akkor eszébe jutott, hogy lehet, hogy nem is ott kellene keresni A ₅ : így ismerte a szobának a berendezését, tudta, hogy hol keresse A ₂₃ : feltételezte, hogy ott van
a szereplő valószínű pszichológiai állapotai		A ₃₆ : nagyon sietett, ideges volt A ₄₄ : vagy ő izgatott volt valamiért
valószínű kommunikatív események		A ₄₂ : mondjuk a szüleié vagy a testvéréé, és csak annyit mondtak neki, hogy ott van a fiókba, tehát hogy kevés információt kapott. A ₆ : egy telefon várja kint, és ahhoz kell valami papír
–	a szereplő valószínű jellemzői	A ₃ : egy ilyen húsz év körüli srác A ₈ : informatikus srác
a körülményekre (azok részleteire) vonatkozó valószínűsítések		A ₄ : lehetett egy albérlet is A ₃₉ : ez egy ilyen irodajellegű szoba lehetett A ₂₄ : mire lehetett rálátni, abból arra következtek, hogy ez egy emeleti, ez egy emeleti szoba volt; A ₂₄ : inkább reggel lehetett
–	a szereplő és a külső fizikai világ viszonya	A ₄₂ : – Valószínű, hogy ismeri, [...] de az is előfordulhat, hogy nem az ő szobája

A következtetésekkel foglalkoztunk már a narrációk elemzése kapcsán, e helyütt részletesen az okokra és a célokra vonatkozó következtetéseket vesszük sorra, mivel ennek megjelenése elenyésző volt a narratív diskurzustípusban (csak öt adatközlőtől van erre adatunk: A₈, A₉, A₂₁, A₂₄, A₂₅; l. a 15. táblázatban). A kérdésekre adott feleletekben azonban az adatközlőknek nagyobb része (26 adatközlő, 59%; A₂, A₆, A₁₃, A₁₅, A₁₆, A₁₇, A₂₂–A₃₈, A₄₀, A₄₂, A₄₄, A₄₅) megfogalmazott vélekedést a sietség, keresés lehetséges okával, céljával kapcsolatban.

15. táblázat. A keresés, sietség okára vonatkozó következtetések

Ak.	A narratívában	A párbeszéd adatközlői fordulókban
A ₂		apukája megkérte, hogy hozza el azt a papírt
A ₆		egy telefon várja kint, és ahhoz kell valami papír; sürgős az, hogy megtalálja
A ₈	időszükében volt	
A ₉	tilosban járt	
A ₁₃		épp szüksége volt a papírra
A ₁₅		késésben volt, és ezt ezt még elfelejtette magával vinni
A ₁₆		valaki késésben volt
A ₁₇		hirtelen fontos volt az a holmi
A ₂₁	valamit itthon hagyott	
A ₂₂		<i>lehet, hogy</i> már elindult iskolába, és akkor valamit elfelejtett vinni, és visszarohant
A ₂₃		valahova vinnie kellett határidőre ezt a papírt; már elindult valahova, ahova kellett volna magával vinnie ezt, és útközben jutott eszébe, és ezért visszazaladt érte
A ₂₄	valami nagyon fontos dolgot otthon hagyott, és ezért visszament	
A ₂₅	visszament a lakásba, és valamit keresett, <i>valószínűleg</i> a kulcsait; v. valaki várt rá	valamit otthon ott hagyott, és ezért vissza kellett fordulnia, és valami nagyon fontos volt
A ₂₆		<i>talán</i> valaki kérte tőle
A ₂₇		nagyon szüksége volt erre a papírra, <i>vagy</i> nagyon sürgős volt neki az a dolog, amit ezzel a papírral szeretett <i>volna</i> csinálni, <i>valószínűleg</i> valami számára fontos információ volt a papíron
A ₂₈		sürgősen kellett neki egy rövid határidőn belül [torokköszörülés] ez a tárgy vagy ezek a tárgyak
A ₂₉		azt a papírt <i>esetleg</i> el kellett vinnie valahova sürgősen
A ₃₀		valahova nagyon kellett az a papír, <i>vagy</i> az anyukája felküldte, hogy [nevet] hogy ez a papír kell, <i>vagy</i> valami sürgős elintéznivalója volt, <i>vagy éppen</i> már úgy fordult vissza indulásból, hogy hú ezt még itt hagytam, <i>vagy éppen</i> sietett, sietnie kellett, mert ment a busza,
A ₃₁		sürgős, határidős dolog, késésben volt
A ₃₂		nem derült ki
A ₃₃		gyorsan volt volt szüksége erre a erre a papírra; <i>talán</i> valaki várta, és nem akarta, hogy megvárakoztassa... <i>vagy</i> hát igen, inkább csak <i>arra tudok gondolni</i> , hogy valaki más...hoz sietett, és ez egy közbülső állomás volt, ahol gyorsan valamit felszedett, <i>vagy esetleg</i> otthonfelejtett valamit, mondjuk iskolába menet, és és és haza hazarohant valamiért, és hogy enyhítse a potenciális késést

15. táblázat folytatása

Ak.	A narratívában	A párbeszéd adatközlői fordulókban
A ₃₄		sürgős volt neki, hogy megszerezze a papírt
A ₃₅		sietett valahová, és már mondjuk késésbe volt, és ő az is elő elképzelhető , hogy már elindult, csak visszaszaladt ezért a valamiér, és akkor gyorsan megpróbálta előkeríteni, és utána ment el
A ₃₆		Valószínűleg késésben volt, vagy otthonfelejtett valamit, vagy sürgős elintéznivalója akadt [nevet], tehát mindenképpen ezzel a papírral tudnám összefüggésbe hozni.
A ₃₇		időhöz van kötve
A ₃₈		az utolsó pillanatban jutott eszébe még, hogy ezt a papírt fenn felejtette, de mindenképpen sietnie kellett
A ₄₀		szüksége volt, erre a papírra, és mit tudom én elindult valahova, de elfelejtette magával vinni, és akkor gyorsan még visszafutott, megkereste, és akkor ment ahova kellett
A ₄₂		sürgős volt neki szóval hogy gyorsan kellett valamire
A ₄₄		késésben lehetett ; vagy ő izgatott volt valamiért
A ₄₅		valahova kellett neki a papír, ahova siet hetett , vagy iskolába, vagy munkahelyre, vagy vagy akár orvoshoz

Az okok, elérendő célok (amelyek tételezése motiválja a cselekvést) és szándékok kikövetkeztetésében (vagy általánosabban: megkonstruálásában) az erődinamikai modell²¹¹ működését látjuk. A cselekvés lehetséges okát úgy gondoljuk el, hogy a cselekvőre valamilyen erő hat. A hatóerő lehet külső elvárás (ez a deontikus modalitás fogalmi tartománya) és interiorizált külső elvárás, ennek révén a pszichikumon belül működik a hatóerő. Az alapvetően belső (vagy bensővé tett) igény a diszpozicionális és a buletikus/volitív modalitás fogalmi tartománya (készítés esetén diszpozicionális, vágy, akarat forrású belső hajtóerő esetén buletikus/volitív modális forrást feltételezünk). Ez az energia a szereplőt cselekvésre készíti, a megfigyelő a filmen ezt az aktivitást látja (a fogalmi sémákra vonatkozóan l. 1.1.5).

A megkonstruált külső erő:

- személy
 - az apukája (A₂), az anyukája (A₃₀)
 - nem specifikált személy (valaki (A₂₅, A₂₆, A₃₃))

²¹¹ Az erődinamikára lásd Talmy 2000: 440kk., Langacker 2008: 103, 304, 2009: 148, 151kk., a magyar nyelvű szakirodalomban Tolcsvai Nagy 2003, 2010: 62, Kövecses–Benczes 2010: 195–196, 224; az erődinamikai modell alkalmazására a modalitás értelmezésében lásd Sweetser 1990: 49kk., Pelyvás 2006: 138kk., az episztemikus modalitásra kidolgozva lásd Pelyvás 2002: 410kk., 2006: 146–7, 2013. Az ELŐZMÉNY – KÖZVETÍTŐ ERŐ – KÖVETKEZMÉNY szerkezet általános értelmezése és kiterjedt, analógián alapuló alkalmazására az intencionális-kauzális gondolkodásban (pl. fizikai és pszichikai erő analóg feldolgozásában, az „oksági lánc” és a biliárdgolyó modellben) lásd a könyv fogalmi sémákkal foglalkozó 1.1.5. pontját.

- esemény, dolog, színtér
 - van személyhez vagy intézményhez kötött elvárás, de az metonimikusan érhető el (*egy telefon várja* (A_6), *vinnie kellett határidőre* (A_{23}), *valaki késésben volt* (A_{16}), *el kellett vinnie valahova sürgősen* (A_{29}), *sürgős, határidős dolog* (A_{31}), *valahova kellett neki a papír, ahova siethetett, vagy iskolába, vagy munkahelyre, vagy vagy akár orvoshoz* (A_{45}))
 - nem kötődik másik személyhez (*ment a busza* (A_{30}), *sürgős elintéznivalója akadt* (A_{36}), *gyorsan kellett valamire* (A_{42}))
- a szereplő **külső körülményei**: általános sürgető körülmény (*sürgős az, hogy megtalálja* (A_6), *késésben volt* (A_{15}), (A_{36}), (A_{44}), *sietett valahová, és már mondjuk késésbe volt* (A_{35}), *időhöz van kötve* (A_{37}), *sietnie kellett* (A_{38}))

A megkonstruált belső erő:

- a szereplő szándéka, gondolata
 - saját hiba helyrehozása mint motiváció (*ezt még elfelejtette magával vinni* (A_{15}); *valamit itthon hagyott* (A_{21}), *valamit elfelejtett vinni, és visszarohant* (A_{22}), *kellett volna magával vinnie ezt, és útközben jutott eszébe, és ezért visszaszaladt érte* (A_{22}), *valami nagyon fontos dolgot otthon hagyott, és ezért visszament* (A_{24}), (A_{25}); *visszament [...] valószínűleg a kulcsait [kereste]* (A_{25}); *vagy éppen már úgy fordult vissza indulásból, hogy hú ezt még itt hagytam* (A_{30}); *esetleg otthonfelejtett valamit, mondjuk iskolába menet, és és és haza hazarohant valamiért, és hogy enyhítse a potenciális késést* (A_{33}), *már elindult, csak visszaszaladt ezért a valamiért* (A_{35}), *otthonfelejtett valamit* (A_{36}), *az utolsó pillanatban jutott eszébe még, hogy ezt a papírt fenn felejtette* (A_{38}), *elindult valahova, de elfelejtette magával vinni, és akkor gyorsan még visszafutott* (A_{40}))
 - értéktulajdonítás (*hirtelen fontos volt az a holmi* (A_{17}), *valami nagyon fontos dolgot otthon hagyott, és ezért visszament* (A_{24}), (A_{25}), *valami számára fontos információ volt a papíron* (A_{27}))
 - a szereplő igénye, szükséglete (*épp szüksége volt a papírra* (A_{13}), (A_{40}), *nagyon szüksége volt erre a papírra, vagy nagyon sürgős volt neki az a dolog, amit ezzel a papírral szeretett volna csinálni* (A_{27}), *sürgősen kellett neki* (A_{28}), *gyorsan volt volt szüksége erre a papírra* (A_{33}), *sürgős volt neki, hogy megszerezze a papírt* (A_{34}), (A_{42}))
- a szereplő pszichikai állapota (*izgatott volt valamiért* (A_{44}))

A leggyakoribb és legkidolgozottabb a belső motiváció, ezen belül is a feledékenység, mulasztás helyrehozásának szándéka volt. Abból, hogy a szereplő beszaladt a szobába, többen arra következtettek, hogy a külső térből (elindulás után) tért vissza, vagyis a következtetési folyamatok során kiterjesztették a megfigyelt tér határait. Ahogy arra az A_{15} ak. hivatkozik is, a következtetés gyakori tapasztalaton alapul. A hasonló tapasztalatok emlékei a gyakoriság miatt könnyen előhívhatók és részletezettek lehetnek. A szokásos helyzetekkel, tehát a gyakorisággal függhet össze az, hogy az A_{25} ak. még az otthon hagyott tárgyra is következtetett (l. (174)).

(174) A₂₅: – *Hát*_[DJ] egy fiút *láttam*_{[VE1][VizEvid]}, ahogy visszament a lakásba, és valamit keresett, *valószínűleg*_{[M][Inf]/[MC]} a kulcsait [...]

A saját tapasztalaton alapuló következtetés (l. még 4.2.4.) reflektálttá is vált több adatközlő esetében is.

(175) K: – Miért sietett?

A₁₅: – Mm *lehet*_{[V-hat-E3][Inf]}, hogy késésben volt_[Ind], és ezt ezt még elfelejtette magával vinni, *csak ez ez jut* így *elsőre az eszembe*_[NE1], *mert már én is jártam így* [nevet], [...]

Érdekes, hogy – legalábbis a tagmondaton belül – sok esetben semmi sem utal arra, hogy kikövetkeztetett okokról van szó, jellemző a kijelentő módú igealak (l. Ind alsó indexszel jelölve az annotációban) (l. még 5.5.2.2.). A vélekedés, az episztemikus bizonytalanság jelölőit félkövér szedéssel emeltem ki a 15. táblázatban. Látható, hogy sok tagmondatban nincs kiemelve jelölő.

A hétköznapi következtetésnek abból a sajátosságából, hogy a megnyilatkozók elérhetőségi heurisztikát alkalmaznak, következik az a tény, hogy a kísérleti személyek több lehetőséget is megkonstruáltak, és ezeket gyakran egy episztenciális szerkezet (mint mentális térépítő elem, l. Fauconnier 1985: 16–18) hatókörén belül reprezentálták (l. például az A₃₆ ak. adatát a fenti táblázatban, és a (175) adatban a *lehet* főmondati predikátumot kidolgozó mellékmondatokat).

A következtetés kiépül és lebomlik az információfeldolgozás folyamatában. Ha például az újonnan feldolgozott információ megerősíti az inferenciát, akkor a következtetés továbbépülhet (Vonk–Noordman 2001: 7430). Amikor egy következtetésre újabb következtetés épül, akkor a későbbi a nyelvi reprezentációban már jellemzően jelöletlen (l. például az A₄₀ ak.-tól származó adatot a 15. táblázatban) (l. még 5.5).

A következtetés kiépülése és lebomlása hozzáférhetővé válik, amikor a megnyilatkozó vélekedéséről beszámolva szembeállítja a valószínűsített szituációt a kevésbé valószínűvel vagy valószínűtlennel, majd kizárja az utóbbit, és ezzel meg is erősíti valószínűsítését. Például az A₁₅ ak.-ben a kapkodva kutatás miatt felvetődött, hogy illetéktelenül teszi ezt a szereplő, ez azonban nem illett az általa alkotott képbe. A történet egysége szempontjából tehát kihívás ez a lehetőség, ezért foglalkozik vele, de elveti, és így koherenssé teszi a tapasztalatot.

(176) A₁₅: – Aztán végül egyetlen papírral őö elment, *úgy tűnt*_{[VE3][Eval][Uncert]}, *minthogyha*_{[KSZ][MC]} elfelejtett volna_{[VE3][Dub]} valamit, *mert nagyon őö céltudatosan* vagy *nem tudom*_{[DJ][Uncert]} *határozottan kereste azt az egy valamit, tehát nem úgy tűnt*_{[VE3][Eval][Uncert]} *mintha*_{[KSZ][MC]} illetéktelenül kutakodna.

A lehetséges megkonstruálása akkor sem véletlenszerű „tippelés”, ha a beszélő azt mondja, hogy a rendelkezésére álló információk alapján nem lehet felelni a kérdésre. Az együttműködés szándékával elvégzett valószínűsítés ebben a helyzetben is elérhetőségi heurisztika alkalmazásának az eredménye, és ez mindig összefügg a megnyilatkozó

korábbi tapasztalataival, azok elérhetőségével (a szaliencia, a könnyű hozzáférés pedig összefügg az információ tárolásával, reprezentativitásával (l. 4.1.)). A folyamatok feltételezik az elme analóg működését és a szimuláció képességét. Nagyon leegyszerűsítve: a problémamegoldás során olyan lehetőséget konstruálunk meg, amely a korábbi tapasztalatok alapján illik a helyzethez (analóg vele).²¹² Az A₂₂ ak. erre a problémára reflektál, majd a szerinte leginkább valószínű lehetőséget közli, mérlegeli a valószínűség fokát, az ellentmondó tényeket stb.

(177) K: – Miért sietett?

A₂₂: – Hát_[DJ] *ezt nem tudjuk*_{[VTI][nem lehet tudni]} *de ki tudom*_{[VEI][Inf]} *találni*_[nevet], de *nem tudom*_{[VEI][Uncert]} *mondjuk*_[DJ] *lehet*_{[V-hat-E3][Inf]} hogy már elindult_[Ind] iskolába, és akkor valamit elfelejtett vinni, és visszarohant. *Bár*_[KSZ] *nem volt rajta táska meg kabát*_[VizEvid] *vagy legalábbis*_[Part] *táska*, tehát *mondjuk*_[DJ] *ez nem túl*_[Hedge] *valószínű*_{[Adj][Inf]} *de akár*_{[Part][MC]} *ez is lehetett*_{[V-hat-E3][Inf]} *mondjuk*_[DJ] *a történet*.

A NEM TUDÁS kifejezésével érdemes azonban óvatosan bánni. Előfordul ugyanis a Kiviben a *nem tudom* kifejezés panelszerű használata ((*vagy*) *nem is tudom*; *mit tudom én* változatban is; l. a 16. táblázatot), amely inkább jelöl bizonytalanságot, DJ-szerűen tölti ki a következtetés és a nyelvi kifejezés tervezésének idejét (l. (178)).

(178) A₂: – [...] De *nem tudom*_{[VEI][Panel][Uncert]} Igen, *valószínű*_{[Inf][Adj]} *hogy emiatt, a két asztal miatt, hogy először kereste az egyiknél, ott nem volt, és átment egy másikhoz.*

16. táblázat. A *nem tudom* kifejezés panelszerű használata

ak.	előfordulás (db)
A ₂	2
A ₆	3
A ₈	1
A ₁₃	1
A ₂₂	2
A ₂₃	1
A ₂₇	1 (<i>nem is tudom</i>)
A ₃₀	1
A ₃₂	1 (<i>vagy nem is tudom</i>)
A ₃₇	1

²¹² A tapasztalatot itt tágan, mentális tapasztalatként értelmezve, idevéve az érzékelési (feldolgozott szenzomotoros) tapasztalat mellett a nyelvi és nem nyelvi kulturális tapasztalatot is. Ezek a műveletek mindig összefüggésbe hozhatók a folyamatban aktiválódó mentális tartományok integrációjával.

A 16. táblázat folytatása

ak.	előfordulás (db)
A ₃₈	1
A ₄₀	2 (mit tudom én)
A ₄₀	1
A ₄₂	1 (Nem is tudom)

Ilyenkor a megnyilatkozó mindig közöl vélekedést vagy megfigyelést, a *nem tudom* kifejezés tehát nem azt jelöli, hogy nincs a beszélőnek megfigyelésből származó („tudható”) alapja a következtetéshez, hanem a társalgásszervező funkciót és a megnyilatkozó bizonytalanságra vonatkozó metapragmatikai tudatosságot jelzi (l. Verschuere 1999: 187kk., Tátrai 2011: 119–123). Parafrázisa ebben a funkcióban ’nem tudom, mit mondjak [a témáról]’ lehet. Panelként használva a kifejezés általában elkülönül a megnyilatkozás többi részétől, gyakran közbevetésszerű, más DJ-vel vagy episztenciális jelölővel kapcsolódik össze (vö. Keszler 1985: 18, 1998, 2000: 465–468, Dér–Markó 2010: 140).²¹³

(179) A₆: – *Hát*_[DJ] *az első*_[NEI] *ami eszembe*_[NEI] *jutott*_{[Inf]/[Feel]}, *hogy talán*_{[M][Uncert]} valamilyen_[Hedge] korombeli, *nem tudom*_{[VEI][Panel][Uncert]}, *talán*_{[M][Uncert]} egy egyetemista, akinek *talán*_[M] valami *esetleg*_{[M][MC]} *nem tudom*_{[VEI][Panel][Uncert]} egy telefon várja kint, és ahhoz kell valami papír, tehát *hogy mindenképp*_{[M][Int]} azt *érezni*_[Feel], *hogy* nagyon sürgős az, *hogy megtalálja*.

[...]

A₆: – [...] tehát *szerintem*_[PProEI] *az*_[Gen] *aki nem tudom*_{[VEI][Panel][Uncert]} egy idegen helységbe keres_[MC] valamit, az nem nem így néz ki_{[VizEvid][Eval]/[Inf]}.

Szokásszerűen is alkalmazzák, egy adatközlőnek ugyanabban a fordulójában is többször előfordul (l. a (179) példát).

A *nem tudom* kifejezés jelezheti azt is, hogy a megnyilatkozó nem akar további részletekbe bocsátkozni, parafrázisa ekkor ’nem tudom, mit mondjak még’ lehet. Ez a DJ-funkció arra épül, hogy a részletekkel vagy a továbbiakkal kapcsolatban a megnyilatkozó bizonytalan, azokról nincs elegendő információja. Panelszerű használatában azonban ilyenkor sem az információhiány van előtérben, hanem az a társalgásszervező funkció, hogy a megnyilatkozó nem áll szándékában további részleteket kidolgozni, ezt a társalgás menete szempontjából nem tartja lényegesnek. A kísérleti helyzet ezt előhívja azzal, hogy az adatközlőknek bizonyosan nem tudható dolgokról kell beszámolniuk, és egyrészt együttműködők, másrészt próbálják háritani is a feladatot. Ilyenkor a *nem*

²¹³ Szabó Tamás Péter korpuszában is sok adat van a *tudom* igealakra (Szabó 2012: 219–221), de a közlésből nem derül ki, hogy milyen konstrukciókban milyen gyakorisággal fordul elő a kifejezés. A közölt beszélgetésekben mindenesetre előfordul panelszerű szerkezet (pl. 548. példa, 261: „*Hát nem tudom*, mert így nem nagyon szoktam így *háttal* kezdeni [...], Szabó 2012: 217).

tudom kifejezés jellemzően a forduló (szándékolt) lezárását jelöli, vagy legalábbis a következtetéslánc végén fordul elő.

(180) A_8 : – $Mm_{[DJ]}$ elég otthonosan mozgott_{[Ind][VizEvid]/[Eval]} a szobában, tudta_{[Inf][Ind]} hogy mit hol keressen, éső az egész barátságosan volt berendezve, nem olyan volt_{[Eval]/[Inf][Ind]} mint egy munkahelyi környezet, hanem olyan, mint egy lakótér. Attól függetlenül, hogy nem nagyon_[Hedge] szokott_[Gen] a hálósobában ilyen hatalmas fénymásoló lenni, de **lehet**_{[V-hat-E3][Inf][MC]} hogy egyben ott is dolgozott_[Ind] ez a fiú, vagy dolgozik a hálósobájában intézi a dolgokat **nem tudom**_{[VEI][Panel][Uncert]}.

(181) A_{13} : – *Hát*_[DJ] egyébként_[DJ] olyan_[Hedge] huszon huszonévesnek néztem_{[VEI][Eval]/[Inf]}, nem néztem_{[VEI][Inf]} azért_[DJ] soknak maximum harminc_{[Inf][Ind]} **nem tudom**_{[VEI][Panel][Uncert]} [nevet] **Fiatalnak tűnt**_{[VE3][Eval]/[Inf]} [nevet]

A továbbiakban azokat a szerkezeteket vizsgáljuk, amelyek valóban a nem tudást teszik explicitté. Ennek két típusát különítem el: a) amelyben a megnyilatkozó azt teszi hozzáférhetővé, hogy az információ nincs a birtokában (ez a megnyilatkozóhoz lehorgonyzott NEM TUDÁS), illetve b) – elgondolása szerint – az sem az ő, sem a partner számára nem hozzáférhető (KÖZÖS/MEGOSZTOTT NEM TUDÁS).

a) A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott NEM TUDÁS

Az alábbi táblázat a kifejtetté tett NEM TUDÁS-nak azokat az adatait tartalmazza, amelyekben a mentális állapot a megnyilatkozóhoz van lehorgonyozva.

17. táblázat. A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott NEM TUDÁS

ak.	nyelvi kifejezés	stratégia	
		megfogalmaz következtetést	alátámasztja
A_{10}	Erre <i>nem bírok</i> _[VEI] <i>válaszolni</i> _[nemtudni]	+ <i>Hát</i> _[DJ] ... mer több helyen is kereste azt, ami fontos <u>lehetett</u> _{[V-hat-E3][Inf]} <u>neki</u> _{[PProE3]2} és tudta _{[Ind]2} hogy ha _[KSZ] [MC] <u>mondjuk</u> _[DJ] az egyik helyen nincsen, akkor a másik helyen lehet _{[V-hat-E3][Inf]} . És akkor ezért.	+
A_{10}	<i>Nem tudom</i> _{[VEI][nemtudni]}		
A_{11}	azt azt <i>nem tudom</i> _[VEI] _[nemtudni]	+ <i>szerintem</i> _{[PProE1][Inf]} nem a sajátja volt _[Ind] <u>nekem</u> _[PProE1] <u>úgy tűnt</u> _{[VE3][Eval][Uncert]} .	–
A_{17}	<i>nem tudom</i> _{[VEI][nemtudni]} mért	+ <i>Hát</i> _[DJ] <i>szerintem</i> _{[PProE1][Inf]} hirtelen fontos volt _[Ind] az a holmi.	–
A_{31}	<i>nem tudom</i> _{[VEI][nemtudni]}	+ <i>Hát</i> _[DJ] mert nem mozgott olyan otthonosan benne _[VizEvid] [Eval] <i>szerintem</i> _[PProE1] . Vagy a szülei szobája <u>lehet</u> _[V-hat-E3] .	+

17. táblázat folytatása

ak.	nyelvi kifejezés	stratégia	
		megfogalmaz következtetést	alá-támasztja
A ₃₃	csak <i>találgatni tudnék</i> _{[VEI][nemtudni]/[MC]}	+ hog <i>talán</i> _{[M][MC]} valaki várta _[Ind] , és nem akarta, hogy megvárakoztassa...	–
A ₃₈	<i>nem tudom</i> _{[VEI][nemtudni]} , hog <i>hog</i> körülbelül mennyi idő volt	–	–
A ₃₉	<i>nem tudom</i> _{[VEI][nemtudni]}	+ <u>ez csak egy ilyen hirtelen benyomás</u> _[Feel] alapján. [ezzel fenntartja az álláspontját]	–
A ₄₅	<i>nem tudom</i> _{[VEI][nemtudni]} <i>igazából</i> _{[M][Inf]} ...	+ Azért, mert <i>hát</i> _[DJ] olyan otthonos volt _{[Eval][Ind]} , hog <i>rögtön</i> tudta _[Ind] , hog hova szaladjon, és hog hol keresse <u>azt a dolgot</u> , tehát <i>én</i> _[PProEI] <u>úgy emlékszem</u> _{[VEI][Mem]} , hog nem nyitott ki több fiókot, hanem rögtön egy fiókba keresett valamit	+
A ₁	<i>Számomra</i> _[ProEI] ez eny-nyiből <i>nem derült ki</i> _[nemtudni] , hog megta-lálta volna-e _{[Dub][c]} ...	+ De <i>arra gondolok</i> _{[VEI][Inf]} hog nem. <u>Mégpedig abból, hog az asztalon volt ugye</u> _[DJ] <u>az a doboz, amit kiöntött, vagy kiöntötte a tartalmát, és ilyen dobozban nem pa-pírokat tart általában</u> _[Gen] <u>az ember, hanem kisebb tárgyakat</u> _[Gen]	+

Amikor a megnyilatkozó jelzi nem tudását, ez nem jelenti egyben azt is, hogy nincs a megfigyelésből származó („tudható”) alapja a következtetéshez. A fenti táblázatból világosan látszik, hogy ilyenkor is előfordul (az esetek felében), hogy utal a megfigyelésre, amelyre következtetése épül (5 esetben). Ha nincs ilyen alap, akkor is el tudja végezni a következtetést az esetek nagy részében (4 esetben) más típusú tudásra támaszkodva. Csak egy olyan eset volt, amelyben a megnyilatkozó nem vállalkozott a következtetésre.

A fent részletezett megfigyelés mindenképp problematikussá teszi Nuytsnek azt az általánosítását, hogy 1) az episztemikus modalitás elhatárolható az evidencialitástól; 2) az episztemikus modalitás esetében a lehetségesség „megbecslése” (‘estimation’, ‘guessing’) azzal függ össze, hogy nem áll rendelkezésre megfigyelés (evidencia/alap) a következtetés számára (Nuyts 2001: 115).²¹⁴ A vizsgálati eredmények inkább azt az értelmezést támogatják, hogy a megnyilatkozók nem mindig teszik kifejtetté következtetések alapját. Ennek több oka lehet. Az egyik az, hogy maguk sem reflektálnak folyton ezekre a műveletekre, még akkor sem, amikor az eredményét nyelvileg reprezentálják.

²¹⁴ L. „The tentativity of guessing directly translates into absence of decent evidence” (Nuyts 2001: 115).

Egy másik lehetséges ok az, hogy nem mindig tartják lényegesnek az alapra való hivatkozást és/vagy a különböző alapok (aktuális megfigyelés vagy korábbi tapasztalat/világról való tudás) szétválogatását és elkülönített nyelvi reprezentációját. Ennek a megkülönböztetésnek a nyelvi kidolgozása a magyarban nem kötelező, hanem „csak” lehetséges művelet. Természetesen egészen más volna a helyzet, ha olyan nyelvről volna szó, amelyben az eltérő alapok/források jelölése kötelező művelet volna.

b) Interszubjektíven megkonstruált NEM TUDÁS

18. táblázat. Interszubjektíven megkonstruált NEM TUDÁS

ak.	nyelvi kifejezés, konstrukció	stratégia	
		megfogalmaz következtetést	alá- támasztja
T/1. formával			
A ₈	Mm _[DJ] <u>erre</u> <u>nincs bizonyítékunk</u> _[NTI] [nemtudni]	+ igen, <u>hát</u> _[DJ] <u>lehetséges</u> _{[Adj][Inf]/[MC]} hogy meg <u>is</u> _[Part] <u>találta</u> _[Ind]	–
A ₂₂	<u>Hát</u> _[DJ] <u>ezt nem tudjuk</u> _{[VTI][nemtudni]}	+ <u>de</u> <u>ki</u> <u>tudom</u> _{[VEI][Inf]} <u>találni</u> [nevet]	(+) ²¹⁵
nem lehet tudni			
A ₄₅	ezt nem <i>lehet tudni</i>	+ <i>Szerintem</i> _[PProEI] [nevet], <u>én</u> _[PProEI] <u>én</u> _[PProEI] <u>ezt</u> <u>úgy gondoltam</u> _{[VEI][Inf]} <u>az elején</u>	–
nem derül(t)ki			
A ₂	<u>ez így nem derül ki</u> _[nemtudni]	+ <u>de</u> <u>nekem</u> _[PProEI] <u>ez a gondolat kapcsolódott</u> <u>hozzá</u>	–
A ₂₇	<u>Hát</u> _[DJ] ez magából a jelentből <i>nem derült ki</i> _{[VE3][nemtudni]}	+ <i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} nagyon szüksége volt _[Ind] erre a papírra, <i>vagy</i> _{[KSZ][MC]} ...	–
A ₃₂	<u>Hátő</u> _[DJ] az nem <i>derült</i> _{[VE3][nemtudni]} ki.	–	–
A ₃₃	amit keresett, <u>amiről nem derült</u> _[VE3] [nemtudni] <u>ki pontosan</u> , hogy micsoda, vagy mért kell ez most neki	– [nincs vélekedés a tárgyra vonatkozóan] + [a céllal kapcsolatban] mm <u>csak találgatni tudnék</u> _{[VEI][nemtudni]/[MC]} <i>hogy talán...</i>	–

Még az interszubjektíven megkonstruált NEM TUDÁS esetében is (egy kivétellel) a megnyilatkozó megfogalmaz valamilyen vélekedést, tehát az inferencia a megnyilatkozóinak a világról való tudása alapján – a közös közvetlen tapasztalat hiányában is – megalkotható. A ’lehetségesség megbecslése’ leírást leginkább a vélekedés műveletének erre az

²¹⁵ Olyan megfigyelést közöl, amely csökkenti a vélekedés valószínűségét, de ennek ellenére fenntartja a vélt szituáció lehetőségét.

esetére lehetne vonatkoztatni (l. Nuyts 2001: 113, 115). Erre a típusra jellemző a leginkább, hogy a megnyilatkozó több (hasonló valószínűséggel) lehetséges szituációt is megkonstruál (szimulációs jelleggel).

A legnagyobb számú lehetőség (a *Miért sietett?* kérdésre válaszolva) az A_{30} ak.-tól adatható, aki négy lehetőséget is megkonstruált a SZÜKSÉGESSÉG tartomány (*nagyon kellett*) forrásaként (lásd a számokat szögletes zárójelben a kötőszó előtt), és jelezte, hogy további „kényszerítő erők” is elképzelhetők (*vagy valami nem nem tudom*).

(182) A_{30} : – Mm *mondjuk*_{[DJ][MC]} mm valahova nagyon kellett_[Ind] az a papír, [1]*vagy*_[KSZ]
_[MC] az anyukája felküldte, hogy [nevet] hogy ez a papír kell, [2]*vagy* valami sürgős
 elintéznivalója volt, [3]*vagy éppen*_{[KSZ][Part]} már úgy fordult vissza indulásból, hogy hú
 ezt még itt hagytam, [4]*vagy éppen*_{[KSZ][Part]} sietett, sietnie kellett, mert ment a busza,
 vagy valami *nem nem tudom*_{[VEI][DJ][Uncert]} *Én*_[PProEI] *erre gondolok*_{[VEI][Inf]}.

A koherenciához hozzájáruló mentális konstruktumok lehetnek tehát hasonló valószínűségi fokú alternatív lehetőségek (l. még az alábbi példákat is). A *mondjuk* DJ (‘tegyük fel, például’ jelentésben, lásd még fentebb az A_{22} ak. fordulójában is, l. (177)), továbbá a *vagy éppen* szerkezet (l. az A_{30} ak. fordulójában, l. (182)) alkalmazásával találunk olyan megnyilatkozásokat, amelyek közelebb állnak a valószínűség megbecsléséhez²¹⁶ (‘guessing’, ‘estimation’, vö. Kurtz–Gentner–Gunn 1999: 173, Nuyts 2001: 33, 109–113, 115) és a „tippeléshez”. A „tippelés” benyomását kelti a *vagy* kötőszóval kapcsolt tagmondatok „halmozása” is (l. az A_{30} ak.-nél (182)).

Az A_{29} ak. használja a *tippelnék* igealakot (l. (183)), az A_{33} ak. pedig a *csak találgatni tudnék* kifejezést (l. a 18. táblázatot).

(183) A_{29} : – [torokköszörülés] Miért sietett? Mm, *hát*_[DJ] *mondjuk*_[DJ] mert *esetleg*_[M]
{[Inf]/[MC]} azt a papírt *esetleg*{[M][MC]} el kellett vinnie valahova sürgősen, és akkor *talán*_[M]
{[Inf]/[MC]} azért, vagy [sóhajt] hm *hát*[DJ] *így erre tippelnék*_{[VEI][MC]} *főleg*_{[Part][Hedge]}.

A valószínűsítés fenti példái azt jelzik, hogy a beszélő nem számol minden lehetőséggel, csak azzal, ami az eszébe jut. Az pedig nem véletlen, hogy mi jut az eszébe (milyen mentális kapcsolatok facilitálódnak és aktiválódnak), mi nem. Ez a világra vonatkozó tudásra és a konkrét megfigyelésekre épülő aktuális tapasztalat interakciójára épül a diskurzus kontextusában. A lehetőségekről való vélekedés során tehát a megnyilatkozók a korábbi tapasztalatok és a feldolgozott esemény alapján a leginkább valószínű alternatívákat közlik (vö. Kiefer 1987: 70k.).

²¹⁶ Ezt a műveletet az objektív – szubjektív dichotómia kidolgozásában, a szubjektív pólushoz köti és a proposíció igazságának megbecsléseként tárgyalja Lyons (1977: 797kk.). Lyonsra hivatkozik ennek részleges fenntartásában a(z) (inter)szubjektív konstruálásról szólva Nuyts (2001: 33, 63–94). Nuyts szerint az episztemikus modalitás sajátja a találgatás, „valami hozzávetőleges megbecslésének mentális művelete” (l. „guess is the mental process of tentatively estimating something” Nuyts 2001: 113). Lásd ezt részletesen az első fejezetben (az 1.1.2., 1.3.3. pontokban).

A kiértékelt tapasztalat és a következtetések is olyan alapokká válhatnak a diskurzus során, mintha megtapasztalt tények (aktuális előfordulások) lennének (l. még 1.4., 4.1.4). A megnyilatkozók például önmagukat mint a tudatosság szubjektumát részlegesen kiterjesztik, áthelyezik a szereplőre,²¹⁷ és kijelentő módon beszélnek a szereplő valószínűsített mentális állapotairól. Elmondják, hogy mit tud, mit akar (pl. A₂₈), mi jut(hat) az eszébe (pl. A₃₀, l. (184)), milyen prioritásai vannak a keresésben (pl. A₄₃), szólnak az érzéseiről (mit érez, mit nem érez, pl. A₂₃, A₃₆, l. (185)), a feltevéseiről (mit feltételez, pl. A₂₃), későbbi, tervezett cselekvéséről (A₅, A₂₄: *így*_{[KSZ][Inf]} *inkább*_[Uncert] *mindjárt készül*_[VE3] *az egyetemre menni*_[Ind]), tehát motivációkat keresnek a szereplő cselekvéséhez. Jellemzően kijelentő módot használnak, és szimulációjukat alapnak tekintik további következtetések levonásához.

(184) A₃₀: [...] ezért keresett úgy valamit, *mintha*_{[KSZ][MC]} *mondták volna*_[Dub] hogy hol keresse, és akkor_{[KSZ][MC]} *eszébe jutott*_[Ind] hogy lehet_{[V-hat-E3][MC]} hogy nem is ott kellene keresni, és máshol [...]

(185) A₃₆: – Egy fiút *láttunk*_{[VT1][VizEvid]} *kétségbeesetten* berohanni egy szobába, aki nagyon keresett valamit, majd megtalált egy papírcetlit, és aztán kirohant a szobából, nagyon sietett, *ideges volt*_{[Inf][MC][Ind]} *hogy megtalálja-e, vagy nem*.

A megértett dolgok egy világot hoznak létre, amelyben a konstrukciók értelmes elrendezést kapnak (l. Tátrai 2002: 17, 2005: 217, 2011: 172), és ennek a világreprezentációnak a kiépülését (ami – mint szó volt róla – épülés és lebomlás dinamikájában történik) a következtetések, a mentális konstruktumok is szervezik. Az A₃₅ ak. például heurisztikus módszerek alkalmazásával megkonstruálja a szereplő habitusát (*kicsit szétszórt*; [a rendetlenségben] *érzi otthonosan magát*) (l. (186)). Ebben a műveletben szerephez jutnak a kísérleti személy saját szokásai, elvárásai (*nem volt egy ilyen rendezettség*) és másokról szerzett tapasztalatai ('vannak olyan emberek, akik így érzik magukat otthonosan').

(186) – Milyen viszony van a fiú és a helyszín között?

A₃₅: – *Há*_[DJ] *valószínűleg*_{[M][Inf]} ez az ő szobája, mer *látszik*_{[VE3][Eval]} ezen is, hogy ő_[PProE3] maga is egy kicsit szétszórt, és a szobája is eléggé ilyen rendetlen volt_[Ind], nem volt egy ilyen rendezettség, minden összevissza volt dobálva, de *valószínűleg*_[M] *hogy* ő_[PProE3] *így érzi*_[Ind] otthonosan magát.

Az A₃₅ ak. a személyiségről alkotott kép alapján von le további következtetéseket vagy úgy, hogy a) a szoba állapotát rendetlennek tartja, és ebből következtet a birtoklás jellegű összetartozásra (pl. 'a fiatalember szétszórt személy; a személyiség megnyilvánul a környezetben, a tárgyakban; a szoba rendetlen; a szoba a fiatalemberé'); vagy b) mivel a szereplőt

²¹⁷ A projekciónak erre a típusára lásd Tátrai 2002, 2005, 2010. A művelet alapja az, hogy a szereplőt az adatközlők magukhoz hasonló intencionális ágensnek tekintik (l. Tomasello 2002: 2002: 77, 116, 141).

és a szobát tulajdonos – tulajdon viszonyban kapcsolta össze, rendetlennek írja le a szobát, vagyis a vélekedés hatással van a tapasztalat kiértékelésére (pl. 'a fiatalember a szoba tulajdonosa; a viselkedése alapján szétszórta; ezért nem tud rendet tartani maga körül, a szobája is rendetlen'). A szobát a többi kísérleti személy másként látta, egyikük sem utalt sem összevisszaságra, sem rendetlenségre, csak a könyvek és az iratok nagy számára, ezért a b) a valószínűbb folyamat (de ez csak vélekedés, nem lehetünk benne bizonyosak). A lényeges a példában az analógia alkalmazásának „tetten érése”: a megnyilatkozó megfelelést feltételez a személyiség jellemzői és a tárgyi környezet jellemzői között, integrálja ezeket a mentális tartományokat, és ebben másodlagossá válik az, hogy melyik tartomány megkonstruálásához vezetett megfigyelés/kiértékelés, melyikhez következtetés (l. 1.4., 5.1).

A személyiségre való következtetés szempontjából hasonló figyelhető meg az A₄₂ ak.-nél is (l. (187)). A különbség az, hogy a szereplőről alkotott kép nála lehetséges habitusként jelenik meg, a vélekedésnek a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzása nélkül (l. *lehet, hogy*²¹⁸ [...] a *de* kötőszóig). Ez része annak a következtetési folyamatnak, amelyben a megnyilatkozó felteszi és megvizsgálja azt a lehetőséget, hogy a szoba a szereplőhöz tartozik.

(187) A₄₂: – *Valószínű*_{[Adj][Inf]}, hogy ismeri_[Ind], ő *vagy*_[KSZ] *hát*_[DJ] ismeri_[Ind], ő *de lehet*_{[Vhat-E3][Inf][MC]}, hogy olyan szórakozott *egy kicsit*_[Hedge] *vagy*_{[KSZ][MC]} olyanfajta személyiség, hogy így *általában* nem tudja_[Ind], hogy hova rakja el a dolgait, és akkor_[KSZ]_[MC] ezér soha semmit nem talál [nevet], hogyha_{[KSZ][MC]} lerak valamit valahol, mer nem emlékezik rá, *de az is*_[Part] *előfordulhat*_{[Panel][Vhat-E3][Inf][MC]}, hogy nem az ő_[ProE3] szobája, hanem *mondjuk*_{[DJ][Uncert]} a szüleié vagy a testvéréé, és csak annyit mondtak_[Ind] neki_[ProE3], hogy ott van a fiókba, tehát hogy_{[KSZ][MC]} kevés információt kapott_[Ind].

A másik különbség az, hogy az A₄₂ ak. az előbbi alternatívájaként felveti azt, hogy nem a szereplőé a szoba, hanem valamelyik családtagjáé (következtetése azonban nála is azon a tartományon belül marad, hogy a szereplő jól ismeri a helyet, otthonosan mozog benne).

Az alternatív lehetőségek közlése nem jelenti azt, hogy a megnyilatkozó azonos valószínűséggel konstruálja meg a potenciális jeleneteket. A valószínűsítés különbségének több mutatója lehet. Az egyik mutató a sorrend. Az első vélekedéshez gyakran ragaszkodnak az adatközlők, de az is előfordul, hogy a reflexió során megváltoztatják vélekedésüket. További indikátor lehet a kidolgozottság és a továbbépülés. A reflexió során a valószínűbb lehetőség általában nagyobb kidolgozást kap, és inkább ennek az esetben fordul elő az, hogy a következtetés folyamatában továbbépül, tehát a valószínűsítésre újabb következtetés épül. A (187) példa esetében ezek az indikátorok működőképesek, az adatközlő leginkább azt valószínűsítette, hogy ez a szereplő szobája volt, csak a birtoклásvizony részletkérdéseit hagyta nyitva.

A koherenciához hozzájáruló mentális konstruktumok egyik további típusa az analógikus kontrafaktuális szituációk létrehozása (l. Fauconnier 1998: 151). Ennek lényege, hogy a megnyilatkozók alternatív lehetőséget konstruálnak meg és zárnak ki (pl. az A₄

²¹⁸ Teljesen szubjektív konstruálási mód (Langacker alapján, l. 1.1.2.), a szubjektívizáció alacsony foka.

ak. a (188)-ban azt, hogy 'idegen helyen keres'), mint a történet világába nem illő lehetőséget. (Itt megismétlem az A₄ ak.-tól származó korábbi példát.)

(188) A₄: – [...] mert *hát*_[DJ] *hogya*_{[KSZ][MC]} *nem a saját szobájába kereste volna*_[Cond],
akkor akkor_[MC] *valószínű*_{[Adj][Inf]} *nem találja*_[Ind] meg ilyen könnyen, hanem több
helyen is megpróbálja azt keresni, és nem nem bukkan_[Ind] rá egy fél perc alatt.

A művelet analóg jellege egyrészt abban rejlik, hogy megfelelés van az alternatívák között (a saját szobában és az idegen helyen történő keresés között),²¹⁹ másrészt abban, hogy az alternatív lehetőségek is a korábbi tapasztalatokra, sémákra épülnek (a saját téren belüli és az idegen helyen történő tájékozódásra vonatkozó tapasztalatra).

A következtetésekben működésbe lépnek az ún. pragmatikus sémákhoz hasonló (de semmiképpen sem szabályokként alkalmazott, vö. ENGEDÉLYEZÉS/MEGENGEDÉS séma 1.4. (69)), szociokulturális háttérű modellek. Például a deontikus modalitás modelljének működtetésével (l. Pelyvás 2002, 2006, 2013) a megnyilatkozó szimulálja az elvárt viselkedést, és erre építi a következtetést. Az elvárásnak megfelelő szituációt általánosításként közli az A₇ ak. (*az ember nem lop*), valamint az A₂₄ (*mert nem illik*_{[VE3][Gen][Deont]} *másnak a papírai között turkálni*). Az A₄₂ ak. (az előbb idézettet követő 2. fordulójában, l. (189)) megkonstruálja, hogy ő mit csinálna egy, a jelenet alapján elképzelt helyzetben,²²⁰ és ezt vetíti rá a szereplő viselkedésére.

(189) A₄₂: – [...] *vagy*_{[KSZ][MC]} *hogy idegen...*, de idegeneknél *nem szoktunk*_{[VE1][Gen]/[Deont]} *turkálni viszont*_[Part] *szóval*_[DJ] *hogya*_{[KSZ][MC]} *nekem*_[PProE1] *azt mondja*_[Ind] *egy*
*ő mm val egy illető, aa akinek én*_[PProE1] *a vendége vagyok*_{[VE1][Ind]}, *hogy ő nézd*
*meg a nem-tudom-mit a nem-tudom-hol, akkor*_{[KSZ][MC]} *valószínű*_{[Adj][MC]}, *hogy azt*
*is mondom*_{[VE1][Ind]} *neki*_[PProE2], *hogy ne haragudj*_[VE2], *de de i inkább nézd*_[VE2] *meg*
*te*_[PProE2], *mer én*_[PProE1] *nem szeretnék*_[VE1] *a dolgaid között mm kutrálni vagy keres-*
*getni, szóval*_[DJ] *ezer*. [nevet]

Az A₄₂ ak. számára az 'idegeneknél nem turkálunk' szokás/szabály erősebb, mint a vendéglátó kérdésében rejlő készítő erő.²²¹ A megnyilatkozó (szabad függő beszédben) nyelvileg is gondosan kidolgozza az udvarias visszautasítás és indoklás szimulációját.

²¹⁹ A konstrukció ezeknek a mentális tartományoknak az integrálásával valósul meg (vö. Fauconnier 1998: 151–153).

²²⁰ Ez a művelet szintén modellálható mentális terek integrációjaként.

²²¹ Annak ellenére, hogy Szili Katalin szerint „Az elutasítás az interakcióban résztvevőket a legérzékenyebben érintő beszédaktusok egyike” (Szili 2004: 135). Ez az erődinamikának a működése a szimulált szociális térben (l. Sweetser 1990). Ennek megfelelően az alkalmazott illem-szabály rendkívül erős valószínűsítési tényező a megnyilatkozó számára, és a beágyazott szimulált társalgásból ez a partner számára is hozzáférhető. A beágyazott kérdés – visszautasítás (direkt megoldás és alternatíva ajánlása) – indoklás (ok megadása) szekvenciára és kidolgozási módjaira lásd Szili 2004: 120–137.

Amikor az adatközlők nem tudják kifejtteni, hogy mire alapozzák a vélekedésüket, gyakran megérzésre, érzésekre hivatkoznak (l. 4.2.5). Az A_9 ak. a következtetés alapját feszegető kérdésre adott válaszban fejtette ki, hogy mentális konstrukciója érzésekre épül.

(190) K: – Miért mondtad, hogy tilosban járt?

A_9 : – *Hát*_[DJ] *úgy éreztem*_{[VEI][Feel]} *minthogyha*_{[KSZ][MC]} ő olyasmit... annyira *sietősen, kapkodósan keresgél*_[Ind] *hogy (a)s(z) az az érzésem*_{[NEI][Feel]} *támadt*, *hogy nem legálisan tartózkodik*_[Ind] *ott, [...]*
[...]

K: – Ühüm, és ez a valami, ez az övé volt, vagy nem az övé volt?

A_9 : – *Szerintem*_[PProEI] *nem az övé volt*_[Ind].

K: – Miért?

A_9 : – *Hát*_[DJ] *igazából*_{[DJ][M]} *ezt így nem tudom*_{[VEI][nemtudni]} *konkrétan kifejt*_[Ind] *eni, ez egy érzés*_{[NEI][Feel]} *bennem*_[PProEI].

5.5. A megfigyelés és a hétköznapi következtetés nyelvi reprezentációja

A következtetési folyamatok kreatív erőfeszítést és értelemszerűen hosszabb időt kívánnak, mint az egyszerűbb műveletek (pl. az észlelet feldolgozása). Például az alakfelismerés és a hasonló egyszerűbb mentális műveletek feltételei az inferencialitás magasabb szintű mentális folyamatainak. Ez hatással van a következtetési folyamatok nyelvi reprezentációjára is: az interszubjektív tényként kezelt események közléséhez viszonyítva a vélekedések szemantikailag komplexebbek, és ezzel összefüggésben jelölt(ebb)ek (l. az ikonikussággal foglalkozó 1.2. fejezetpontban).

A beszélői vélekedés – eltérően a partnerek közös tapasztalatától vagy a kulturálisan hagyományozódó, közös tudástól (amilyen napjainkban a magyarok számára például 'a Föld a Nap körül kering' szituációra vonatkozó tudás) – a diskurzus világában mindig a partnerek egyezkedésének tárgya. A vélelmek akkor is összehangolást kívánnak, ha a megnyilatkozó nyelvi nem teszi kifejtetté a bizonytalanságát, és a partner sem teszi explicitte kételyét vagy épp az elfogadást a véleménnyel kapcsolatban (vö. Givón 1982, Tátrai 2011: 48). A vélekedés referenciapontja mindig a vélekedő szubjektumhoz kötődik (Pelyvás 1998, 2006, 2013), aki alapértelmezés szerint azonos a megnyilatkozóval.²²² A célszerkezet (a lehetséges jelenet) feldolgozásához a mentális ösvény ebből a referenciapontból kiindulva vezet el. A megnyilatkozó résztvevői szerepének és a vélekedés műveletének – mint a referenciális jelenethez fűződő viszonyának – a feldolgozása tehát feltétele a megértésnek, így a vélekedés jelölői mindig deiktikus természetűek.²²³ Ezzel

²²² A perspektivizációnak az az esete, amikor beágyazott vélekedést tesz hozzáférhetővé a beszélő, nem az alapeset, ezzel összefüggésben ez a megoldás általában jelölt(ebb) (Tátrai 2011: 71–72, 153).

²²³ Ez csak azt jelenti, hogy megértéséhez szükséges a diskurzus szituációjának (tér-idő stb. viszonyainak) feldolgozása, de arról nincs szó, hogy mindig ez a deiktikus viszony volna előtérben; vagyis a vélekedést, következtetést jelölő kifejezések referenciapontot jelölnek (l. Pelyvás 1998, 2006), de nem feltétlenül prototipikus deixist valósítanak meg (l. Laczkó–Tátrai 2012).

függ össze az, hogy a beszélőhöz való lehorgonyzottság és a beszélői bizonytalanság eddig vizsgált jelölőinek gyakorisága nagyobb volt a – döntően következtetéseket tartalmazó – párbeszédben, mint a narratívában (l. 3.1).

A következtetés nyelvi kifejezésének tárgyalásában tehát érdemes kiemelt figyelmet fordítani a megnyilatkozóra deiktikusan referáló névmási kifejezésekre (pl. *én, szerintem*; l. 5.5.1.1), a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzásra a mentális állapotot jelölő (v. kognitív) igék (pl. *gondol, vél*), főnevek (pl. *az az érzésem*) és predikatív episztenciális melléknevek esetében (l. *nem vagyok*_{[VE]][Panel][Uncert]} *benne biztos*_[Adj]).

Nem volna célszerű azonban a vizsgálatot a megnyilatkozóhoz lehorgonyzott kifejezésekre szűkíteni. A szubjektivizáció jelölése fokozati. A szubjektivizáció fokában különböző megoldások nem képviselnek eltérő inferenciatípusokat. Például a *lehet* igealak, a *lehetséges* predikatív episztenciális melléknév és a megnyilatkozóhoz lehorgonyzott hasonló kifejezések (pl. *lehetségesnek tartom, hogy*) nem teszik lehetővé az inferencia altípusainak (eredmény, mentális konstruktum) a megkülönböztetését (l. 1.3.1). Felidézve a korábban tárgyalt szerkezeteket például a (191) a konstruálásban különbözik a (192) és a (193) példától, abban, hogy a vélekedés nincs a megnyilatkozóhoz lehorgonyozva, vagyis a szubjektivizáció nincs jelölve.

(191) *Lehet/lehetséges, hogy* a saját szobája.

(192) *Szerintem lehetséges, hogy* a saját szobája.

(193) *Lehetségesnek tartom, hogy* a saját szobája.

5.5.1. Lexikális kifejezések

5.5.1.1. A megnyilatkozóhoz való lehorgonyzást jelölő kifejezések

A narratívák és a párbeszéd megnyilatkozói következtetéseket tartalmazó fordulóinak korábbi összetételében már vizsgáltuk a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzás néhány jelölőjét. A *szerintem* névmási szóalak, valamint az egyéb egyes szám első személyű, deiktikusan a megnyilatkozóra referáló névmási kifejezés (pl. *én, engem, nekem*), valamint az egyes számú és első személyű toldalékmorfémát tartalmazó (segéd)igei és főnévi szóalak (pl. *nem tud-om, az az érzés-em*) számát és gyakoriságát vetettük össze az eltérő diskurzustípusokban (l. 3.1). Ezt az első megközelítést a jelen fejezet újabb megfigyelésekkel egészíti ki.

A *szerintem* kifejezésnek a Kiviben összesen 29 előfordulása van: 3 a narratívákban, 26 a párbeszédokban. A párbeszédokban ezzel a *szerintem* a leggyakoribb megnyilatkozóra referáló névmási kifejezés. Általánosságban a megnyilatkozó kiindulópontot (a szubjektivizációt) jelöli.²²⁴ A megnyilatkozóhoz kapcsolódó aktivitás:

- a) mondás, magának a megnyilatkozásnak az aktusa (pl. *Ennyi szerintem.*)
- b) észlelési tapasztalat feldolgozása és kiértékelése (pl. *szerintem fiókok* [voltak ott]); következtetés, valószínűsítés²²⁵ (pl. *szerintem az apukájának lehet ez az irodája*)

²²⁴ Vö. Bańcerowski 2008: 323.

²²⁵ Mint már az előzőekben is láttuk a tapasztalat kiértékelése és az arra épülő következtetés nem különíthető el világosan a diskurzusból.

c) minősítés, értékelés (pl. [tárgyak] *amik szerintem nagyon jellemzőek egy mai fiatalnak a szobájára*).

A műveleteket és a *szerintem* hatókörében található nyelvi kifejezéseket a 19. táblázat mutatja be. A narratívákból származó adatokat az adatközlők azonosítójának követítésével jelöli.

19. táblázat. A *szerintem* kifejezéshez kapcsolódó célszerkezet a narratívákban és a párbeszédekben

ak.	a célszerkezet fogalmi tartománya			nyelvi kifejezés az elemi (tag-) mondatban	
	MONDÁS, SZÖVEG	TAPASZTALÁS, KÖVETKEZTETÉS EREDMÉNYE	ÉRTÉKELÉS	célszerkezet	egyéb szubjektív tízációjelölő
A ₁		+		<i>egy egy egyetemi hallgató vagy vagy velünk egy korcsoportba tartozó srác</i>	<i>talán</i> _[M]
A ₂	+			<i>Ennyi</i>	–
A ₂		+		<i>az apukájának lehet</i> _{[Inf][V-hat-E3]} <i>ez az irodája</i>	<i>lehet</i> _{[Inf][V-hat-E3]}
A ₃			+	<i>nagyon jellemzőek egy mai fiatalnak a szobájára</i>	–
A ₃		+		<i>a fiúé</i>	–
A ₃		+		<i>igen</i> [‘megtalálta’]	–
A ₆		+		<i>nála otthon</i>	–
A ₆		+		<i>annyira tudta is</i>	–
A ₆		+		<i>az nem így néz ki</i> _{[VizEvid][Eval][Inf]}	–
A ₆		+		<i>ebből</i> [nem fejezi be, újrafogalmazza]	–
A ₆		+		<i>nem ennyire gyors meg ilyen heves</i>	–
A ₇		+		<i>a sajátja</i>	–
A ₉		+		<i>nem az övé volt</i> _[Ind]	–
A ₁₁		+		<i>fiókok</i>	–
A ₁₁		+		<i>nem a sajátja volt</i> _[Ind]	–
A ₁₂		+		<i>leginkább</i> _[Part] <i>egy gimnazista vagy talán</i> _{[M][Inf][Uncert]} <i>idősebb</i>	<i>talán</i> _[M]
A ₁₇		+		<i>hirtelen fontos volt</i> _[Ind] <i>az a holmi</i>	–
A ₂₃		+		₂₂₆	–
A ₃₀		+		<i>valahova ez nagyon kellett</i> _[Ind]	
A ₃₀		+		<i>Lehet</i> _{[V-hat-E3][Inf]}	–
A ₃₀		+		<i>nem az ő szobája</i>	–
A ₃₀		+		<i>nem az övé</i>	–
A ₃₁		+		<i>nem a saját szobája</i>	–

²²⁶ A valószínűsítés az előző (tag)mondatban volt, a *szerintem* ettől elkülönült mondatként hangzott el.

A 19. táblázat folytatása

ak.	a célszerkezet fogalmi tartománya			nyelvi kifejezés az elemi (tag-) mondatban	
	MONDÁS, SZÖVEG	TAPASZTALÁS, KÖVETKEZTETÉS EREDMÉNYE	ÉRTÉKELES	célszerkezet	egyéb szubjektív típusjelölő
A ₃₁			+	<i>nem mozgott olyan otthonosan benne</i> _{[VizEvid][Eval]}	–
A ₃₈		+		<i>az ő lakása lehet</i> _{[VhatE3][Inf]}	<i>lehet</i> _{[V-hat-E3][Inf]}
A ₄₀		+		<i>azér... valahogy ő ismerte</i> _[Ind] <i>azér</i> _[DJ] <i>ezt a helyet</i>	<i>azér</i> _[DJ]
A ₄₁		+		<i>a szobája lehet</i> _{[VhatE3][Inf]}	<i>lehet</i> _{[VhatE3][Inf]}
A ₄₄		+		<i>ez az ő lakása volt</i> _[Ind]	–
A ₄₅		+		— ²²⁷	–
	1	26	2		

A 19. táblázatból látható, hogy a *szerintem* kifejezés leggyakrabban a mentális tapasztalat, illetve a következtetés, valószínűsítés kiindulópontjaként utal a megnyilatkozóra. A kifejezés egyszer a névmási alapalakkal nyomatékosítva jelenik meg (*én szerintem* (A₄₀)).

5.5.1.1.1. A megnyilatkozóra referáló személyes névmás egyéb alakjai és előfordulásai

Az egyes számú és első személyű névmások gyakorisági megoszlását a Kivi párbeszédekben a 20. táblázat közli. A táblázat MNSZ-re vonatkozó gyakorisági mutatói (átlagos gyakoriság, valamint a személyes alkorpuszra vonatkozó mutató) felkínálják az összevetés lehetőségét.

20. táblázat. Az *én* névmás paradigmatisz alakjainak gyakorisága

névmási szóalak	Kivi szólófordulás	gyakorisági mutató (db/millió szó) ²²⁸		
		Kivi ²²⁹	MNSZ (átlagos)	MNSZ (személyes)
<i>én</i>	21	4042	758	2579
<i>nekem</i>	12	2310	212	955
<i>számomra</i>	2	385	53	133
<i>bennem</i>	1	193	31	87
<i>körülöttem</i>	1	193	2	6

²²⁷ Fordulókezdő szómondat. A kísérletvezető előző megnyilatkozása: *Azt mondtad, hogy a szobájában.*

²²⁸ Egészekre kerekítve.

²²⁹ A párbeszéd szövegszószáma a Kiviben: 5196; az MNSZ korpusza a lekérdezéskor a szépirodalmi alkorpusz kizárásával: 129241070 szó; a személyes alkorpusz mérete: 17838598 szó.

Azt figyelhetjük meg, hogy a megnyilatkozóra utaló névmási adatok nagyobb gyakorisági értéket képviselnek a Kiviben, mint az MNSZ-ben általában, illetve az MNSZ fő-rumszövegeket tartalmazó alkorpuszában. Ez összefügghet a Kivi méretével is (kis korpuszról van szó), de magyarázható a személyesség nagyobb fokával, a következtetési-valószínűsítési folyamatok közlésének szituációjával és ebben a szubjektívizáció jelentőségével is.

Keszler Borbála 10500 szónyi beszélt nyelvi szöveget²³⁰ vizsgálva az *én* személyes névmási szóalak 98 előfordulását adatolta (sajnos az egyéb alakokról csak összesített adatok állnak rendelkezésre) (Keszler 1983: 174), ez 9333 db / millió szó aránynak felel meg. Ez 2,3-szerese a Kiviből adatolt gyakoriságnak. Keszler Borbála adatai megerősítik a társalgás szubjektívizáltságának nagyobb fokát az írott korpusz adataihoz képest, de nem teszik lehetővé azt, hogy a Kiviben tapasztalt gyakoriságot (közvetlenül) a következtetési folyamatok reprezentációjával magyarázzuk.

A *szerintem* kifejezést gyakoriságban az *én* névmási szóalak követi 21 előfordulással. Egy *én* névmás egy adatban a *szerintem* kifejezést nyomatékosítja (*énszerintem* (A₄₀)), ezt az alábbi (21.) táblázat nem tartalmazza.

A 21. táblázat az *én* kifejezésnek az alaptagjával (l. az utolsó oszlopban) való viszonyát mutatja be úgy, hogy megadja az alaptag és a névmás szintaktikai viszonyát (alany (A), birtokos jelző (J_{birtokos})), illetve a viszony szemantikai jellemzését. Mivel a szemantikai szerep megadása esetén a mentális állapot szubjektuma oszlopban mindenütt 'experiens'²³¹ vagy 'téma'²³² állna, ez nem volna kellőképpen informatív. A szemantikai oldalra vonatkozó információ ennek megfelelően kissé részletezőbb.

21. táblázat. Az *én* kifejezés és alaptagjának viszonya

ak.	a viszony jellemzése			az egyeztetett kifejezés
	szintaktikai	szemantikai		
		mentális aktivitás/állapot szubjektuma	egyéb	
A ₁	A	következtető		úgy láttam _{[VE][Inf]}
A ₁	A	következtető		ezért gondolom _{[VE][Inf]}
A ₂	A	érzelem, együttérzés átélője		szurkoltam _{[VE][Emoc]}
A ₂	A	következtető		azt gondolom _{[Panel][VE][Inf]}
A ₂	A	következtető		azt gondolom _{[Panel][VE][Inf]}
A ₆	A	megérző (nem specifikus forrású tapasztalat feldolgozója)		úgy úgy éreztem _{[VE][Feel]}
A ₈	A	észlelő (vizuális észlelése)		nem vettem észre _{[VE][VizEvid]}

²³⁰ A korpusz részben – az általam is használt – BNYGY szövegeit, részben egy Papp Ferenctől származó 1973-as felvételt tartalmazott (Keszler 1983: 167).

²³¹ Átéltő.

²³² Az a szereplő, aki valamilyen állapotban, helyzetben van, és ezt nem kontrollálja, a helyzet benne nem idéz elő állapotváltozást.

A 21. táblázat folytatása

ak.	a viszony jellemzése			az egyeztetett kifejezés
	szintaktikai	szemantikai		
		mentális aktivitás/állapot szubjektuma	egyéb	
A ₈	J _{birtokos}		birtokos	szobámban _[NEI]
A ₁₁	J _{birtokos}	megérző (nem specifikus forrású tapasztalat feldolgozója)		benyomásom _{[NEI][Feel]}
A ₁₅	A		téma	jártam így _[Exemp]
A ₂₁	A	észlelő (vizuális észlelésé)		azt láttam _{[VEI][VizEvid][Eval]}
A ₂₁	A	tapasztalat kiértékelője; minősítő		céltudatosnak láttam _{[VEI][VizEvid][Eval]}
A ₂₁	A			
A ₂₁	A			
A ₃₀	A	következtető/valószínűsítő		gondolok _{[VEI][Inf][MC]}
A ₄₂	A		téma	a vendége vagyok _{[VEI][Ind]} ²³³
A ₄₂	A	az akarat szubjektuma		nem szeretnék ²³⁴
A ₄₄	A		téma	– [késésben vagyok] ²³⁵
A ₄₅	A	következtető		ezt úgy gondoltam _{[VEI][Inf]}
A ₄₅	A			
A ₄₅	A	emlékező		úgy emlékszem _{[VEI][Mem]}

A megnyilatkozóra referáló személyes névmás egyéb alakjai közül a *nekem* (dativusi) alakot 12 előfordulás képviseli (ebből azonban egy ismétléses szerkezet, l. *nekem nekem inkább egy iroda irodának tűnt*). A kifejezéshez kapcsolódó (tágon értelmezett) szemantikai szerepeket a 22. táblázat mutatja be. A *nekem* kifejezés mentális folyamat (észlelés és feldolgozás, következtetés/valószínűsítés, minősítés) szubjektumát reprezentálja, csak egy adat van más funkcióra, célra (mondás címzettjére) szimulált diskurzusban (A₄₂).

²³³ Beágyazott szimulált diskurzus szituációjának leírásában.

²³⁴ Beágyazott szimulált megnyilatkozásban. Az akarat kifejezése egyben a kérés visszautasítása is.

²³⁵ A megnyilatkozó a szereplő kikövetkeztetett állapotával (‘késésben van’) párhuzamot von, és általánosít saját szokásos körülményére vonatkozóan. A tagmondaton belül nincs egyeztetett alaptag („*késésben lehetett*”_[V-hat-E3] „*Mint általában én*”_[PProE1] „*is*”_[Part]”).

22. táblázat. A *nekem* kifejezés adatai

ak.	szemantikai szerep	adat
A ₂	a következtetés/valószínűsítés szubjektuma (experiens)	ez így nem derül ki _[nemtudni] , de <i>nekem</i> _[PProE1] ez a gondolat kapcsolódott hozzá.
A ₆	érzékelés szubjektuma, nem specifikus forrású tapasztalat átélője (experiens)	olyan otthon érzés _[Feel] volt <i>nekem</i> _[PProE1] az egész
A ₁₀	az észlelési és feldolgozási-kiértékelési folyamat szubjektuma (experiens)	otthonosnak tűnt _{[VE3][Eval][Uncert]} <i>nekem</i> _[PProE1]
A ₁₁ A ₁₁	az észlelési és feldolgozási-kiértékelési folyamat szubjektuma (experiens)	<i>nekem</i> _[PProE1] <i>nekem</i> _[PProE1] inkább _[Uncert] , egy iroda irodának tűnt _{[VE3][Eval][Uncert]}
A ₁₁	érzékelés szubjektuma, nem specifikus forrású tapasztalat átélője (experiens), az érzéklet „birtokosa”	nem volt [...] iroda jellege, de azért <i>nekem</i> _[PProE1] az a benyomásom _{[NE1][Feel]/[Eval]} ’
A ₁₁	érzékelés szubjektuma, nem specifikus forrású tapasztalat átélője (experiens), az érzéklet „birtokosa”	Sok papír, fiók, és hogy kutattott valami után, <i>nekem</i> _[PProE1] ez a benyomásom _{[NE1][Feel]/[Eval]}
A ₁₁	az észlelési és feldolgozási-kiértékelési folyamat szubjektuma (experiens)	nem a sajátja volt _[Ind] , <i>nekem</i> _[PProE1] úgy tűnt _[VE3] [Eval][Uncert]’
A ₁₄	az észlelési és feldolgozási-kiértékelési folyamat szubjektuma (experiens)	<i>nekem</i> _[PProE1] egy ilyen irodaszerű _[Hedge] helynek tűnt _{[VE3][Eval]} ’
A ₂₀	az észlelési és feldolgozási-kiértékelési folyamat szubjektuma (experiens)	<i>nekem</i> _[PProE1] úgy tűnt _{[VE3][Eval]} , hogy egy családi házban van _[Ind]
A ₂₀	minősítés szubjektuma	egy ilyen fiatal fiúnak a személyiségéhez, <i>nekem</i> _[PProE1] úgy _[Hedge] illett _{[VE3][Eval]} ’
A ₄₂	recipiens, verbális megnyilatkozás címzettje	hogya _{[KSZ][MC]} <i>nekem</i> _[PProE1] azt mondja _[Ind] egy őö mm val egy illető,

A *nekem* kifejezés leggyakrabban mentális folyamat szubjektumát reprezentálja mint a folyamatban érintett szereplőt.²³⁶ A mentális folyamat ezekben a konstrukciókban egy olyan erődinamikai modellben értelmeződik, amelyben az észlelt dolog/jelenet, illetve a feldolgozott tapasztalat stimulusként van jelen (ez a konstrukcióban a figyelem előte-

²³⁶ Hegedűs Rita ezeket a konstrukciókat az ún. affektív szituációkból vezeti le, amelyekben „bizonyos állapotok szorosabb kapcsolatba kerültek a kommunikáció valamelyik résztvevőjével, s ezt a személyt valamilyen módon jelölni kell” (Hegedűs 2004: 232). A jelölés egyik lehetősége a dativusrag (l. még a névutós, pl. *valaki számára*, illetve a személyes névmási, pl. *számomra*, valamint a főnévi igenév személyragjával történő jelölési lehetőségeket, pl. *azt kell hinnem, hogy*). Az észlelést, „érzelmi hozzáállást kifejező” *tűnik, látszik valami valami(lyen)nek* konstrukciók -nAk ragos bővítményét és a mentális folyamat szubjektumát jelölő – például – *nekem* kifejezést is az affektív szituációkkal hozza összefüggésbe, de a viszony nincs pontosan kifejtve (Hegedűs 2004: 233). Feltehetőleg az érzelmi viszonyulás miatt választotta Hegedűs az *affektív* jelzőt az ún. *affektív szituációk* megjelölésére. A szituációk általános jellemzője nem az érzelmi viszonyulás, hanem inkább az, hogy evaluatívak (értékelők-minősítők). Mindenesetre az utóbbit (*nekem*) téma szerepének tartja Hegedűs, ahogy az állapotok ún. szemantikai/logikai alanyát is.

rében álló figura). A megnyilatkozó mint *experiens* (a konstrukcióban háttérben maradó, referenciapontként működő figura, landmark), ezt a stimulust észleli és/vagy feldolgozza (vagy még jobban feldolgozza). A mentális folyamatok a stimulus hatására indulnak be, játszódnak le a szereplőben. A konstrukcióhoz – a szubjektum szempontjából – a CSELEKVÉSESSÉG²³⁷ kisebb foka asszociálódik, mint az *én* alannal reprezentált kognitív ígés szerkezetek esetében (vö. a (194)-et a (195)-tel).

(194) A₂: – [...] *nekem*_[PProEI] ez a gondolat kapcsolódott hozzá.

(195) A₁: – És *én*_[ProEI] ezért gondolom_{[VEI][Inf]}, hogy talán_[M] nem azt a papírdarabot kereste_[Ind].

A névmás birtoklást kifejező szerkezetben fordul elő a *nekem az/ez a benyomásom* kifejezésben, a hagyományos mondatrészi elemzés szerint – egy kivétellel – minden más előfordulás részeshatározó.²³⁸ A kivétel a *nekem úgy illett* [a fiúnak a személyiségéhez], mivel ebben a *nekem* nem része a jelenetet reprezentáló függőségi viszonyhálózatnak, nem a jelenet szereplőjét, hanem a megnyilatkozási nézőpontot (a szubjektívizációt) jelöli (vö. Fried 2011).

A *számomra* kifejezés egyik előfordulása – a *nekem* legtöbb adatához hasonlóan – a mentális folyamat szubjektumát (*experiensét*) jelöli, akihez nem jutott el elég információ a célszerkezeti jelenettel ('megtalálta') kapcsolatban. Az előtérben itt is a lehetséges esemény áll, amely nem derült ki (mintha ez magától ment volna végbe), a mentális aktivitás (észlelés, feldolgozás, kiértékelés) szubjektuma viszonyítási pontként a háttérben marad a folyamatot nem kontrolláló szereplőként megkonstruálva (vö. Kemmer 1993: 129–142).

(196)(a) A₁: – *Számomra*_[ProEI] ez ennyiből *nem derült ki*_[nemtudni], hogy megtalálta volna-e_{[Dub][e]...}

A *számomra* kifejezés másik adata a *körülöttem*-mel egy fordulóban található. Mindkét névmás a jeleneten (a közvetlen hatókörön) belül, a reális és a hipotetikus tér vegyülékében deiktikusan referál a megnyilatkozóra.

(196)(b) A₈: – [...] És az otthonosságot teremt *számomra*_[PProEI], hogyha sok könyv van *körülöttem*_[PProEI].

A *bennem* névmással az érzés helyeként reprezentálódik az érző-érezkelő személy (I. TARTÁLY séma).

(196)(c) A₉: – *Hát*_[DJ] igazából_{[DJ][M]} ezt így nem tudom_{[VEI][nemtudni]} konkrétan kifejezteni, ez egy érzés_{[NE][Feel]} *bennem*_[PProEI].

²³⁷ Összefüggésben a nyelvi konstruálásra vonatkozó, az alanyi viszonyhoz mint sémához kapcsolódó konvencionált tudással (l. a prototipikus, legkönnyebben feldolgozható alanyra lásd Pléh 1998: 102–4, az archetipikus és a prototipikus alany fogalmára lásd Tolcsvai Nagy 2012: 115–117).

²³⁸ A mondatrészi szerep megjelölése nagyon keveset mond el az alá besorolt kifejezésekről (l. Hegedűs 2004: 233).

A Kiviben előforduló, a megnyilatkozóra referáló személyes névmások nagy többsége (37 adatból 30 előfordulás, 81%)²³⁹ a jelenet megkonstruálásához vezető kognitív folyamatok (észlelés-érzékelés, feldolgozás-kiértékelés, következtetés-valószínűsítés) szubjektumát, a szubjektivizáció műveletét jelöli. Mivel általában az elemi mondaton (tagmondaton) belül morfológiai jelölése is van e személyviszonynak, a névmási jelölés nagyobb fokú jelöltséget képvisel, és ez a „többlet” jellemző a Kivi adataira (összevetve az MNSZ adataival) (l. ikonikusság 1.2). Tehát a következtetési-valószínűsítési folyamatokon való megosztozást az adatközlők a szubjektivizáció nagyobb fokán valószínűsítik meg, mint ahogy az – a konfrontált korpuszadatok alapján – általában jellemző a nyelvi tevékenységekre.

5.5.1.1.2. A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott igealakok

A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott igeik többsége mentális folyamatot jelölő ún. kognitív ige. Az igéket és szóalakjaik számát a 23. táblázat mutatja be. A táblázat nem tartalmazza a 'nem tudás'-t kifejező *tud* alakjait, ezeket lásd az 5.4. pontban. Az analitikus igealakok segédigéit vagy külön tárgyalom (l. *lehet, kell*; 5.5.1.3.), vagy nem vizsgálom (pl. *tud* 'képesség', *fog* 'jövő idő'), ezért a táblázatban ezeket nem veszem külön figyelembe (pl. *elképzelem*; (ezt) *tudom elképzelni*), hanem a szemantikailag tartalmasabb kifejezés alapján szerepeltetem (pl. *tudom elképzelni* → *elképzel* ige). A táblázatban nem szerepelnek a kopulatív segédigék sem. A kopulatív segédigét tartalmazó szerkezetek (3 adat) állapotokat jelenítenek meg, (hipotetikus) szerepre (*hogya... a vendége vagytok*_{[VEI][Ind]} (A₄₂)), jellemre-attitűdre (*naiv vagytok*_[VEI] (A₇)) és episztemikus bizonytalanságra (*nem vagytok*_{[VEI][Panel][Uncert]} *benne biztos*_[Adj] (A₁₂)) vonatkoznak.

23. táblázat. A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott igeik gyakorisága

ige	E/1. személyű szóalakok (szóelőfordulás (db))	arány (%)
gondol	33	41,25
lát	6	7,50
elképzel	4	5,00
érez	4	5,00
feltételez	4	5,00
mond	3	3,75
néz	3	3,75
ért ~ megért	3	3,75
emlékszik	2	2,50
hoz (kapcsolatba/összefüggésbe)	2	2,50
következtet	2	2,50
asszociál	1	1,25

²³⁹ Az *én* esetében 17 adat a 21-ből (81%), a *nekem* esetében 11 adat a 12-ből (92%), továbbá a *számomra* és a *bennem* 1-1 adata.

A 23. táblázat folytatása

ige	E/1. személyű szóalakok (szólőfordulás (db))	arány (%)
bízik	1	1,25
elbizonytalanodik	1	1,25
észrevesz	1	1,25
hisz (<i>aszittem</i>)	1	1,25
jártam (így)	1	1,25
kifejt	1	1,25
kiindul (valamiből)	1	1,25
kitalál	1	1,25
sejt	1	1,25
szurkol	1	1,25
találgat	1	1,25
tippel	1	1,25
válaszol	1	1,25
összesen	80	100

Az adatokból jól látható, hogy a leggyakoribb E/1. személyű igealak a *gondol* kognitív ige szóalakja. Ez összhangban van Horváth Katalin empirikus vizsgálatának eredményeivel (l. Horváth 2013: 290–291).²⁴⁰ Tekintettel azonban az igék poliszémiájára a fenti táblázat nem tartalmaz elég információt az igék szemantikai jellemzéséhez. Például a *lát* ige részben vizuális észlelésre, részben magasabb szintű mentális folyamatokra vonatkozik, az utóbbin belül például valószínűsítésre (pl. *úgy látom* 'vélem') és minősítésre-értékelésre is (pl. *céltudatosnak láttam*). Az alábbi (24.) táblázat több információt mutat meg a teljesebb kép érdekében. Az igéket szemantikai tartományok alapján csoportosítja, továbbá példát ad a főbb szerkezeti típusokra, konstrukciókra.

²⁴⁰ Horváth (Nuytshöz hasonlóan) megkülönbözteti a performatív és episztemikus előfordulásokat, valamint a deskriptív funkciót, a gyakorisági adatok közlésében nem kap kiemelt szerepet a megnyilatkozóhoz való lehorgonyzás. Ez a feldolgozott szövegtípusok ismeretében érthető is. A *gondol* csak deskriptív funkcióban a leggyakoribb kognitív ige, az episztemikus és performatív funkcióban a *hisz* szóalakjait adatolta Horváth legnagyobb számban (Horváth 2013: 289–296). A Kiviből származó adatok funkcionális jellemzéséhez lásd a 25. táblázatban közölt arányokat.

24. táblázat. A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott igék szemantikai csoportjai

SZEMANTIKAI TARTOMÁNY, ige	igés szerkezet	db	adatközlő ²⁴¹
ÉSZLELÉS, ÉRZÉKELÉS		8	
lát	láttam, hogy	2	A ₂₁ , A ₄₀
	láttam valamit		
néz	krimit néztem	1	A ₁₉
észrevesz	nem vettem észre, hogy	1	A ₈
érez	úgy éreztem, hogy	4	A ₆ , A ₉ , A ₁₃
MENTÁLIS FELDOLGOZÁS (ÉRTELEMMEL FELFOGÁS)		3	
ért 'felfog, értelmez'	nem értem, hogy	2	A ₁₇ , A ₁₃
	úgy értem, hogy		
megért 'empatikus megértés'	meg tudom érteni	1	A ₄₄
KATEGORIZÁLÁS, MINŐSÍTÉS-ÉRTÉKELÉS		4	
gondol	gondol valaminek	1	A ₃₂
lát	céltudatosnak láttam	1	A ₂₁
néz	néz vmi(lyen)nek	2	A ₁₃
EMLÉKEZÉS ²⁴²		2	
emlékszik	nem is emlékszem	2	A ₁₄ , A ₄₅
	úgy emlékszem, hogy		
KÖVETKEZTETÉS-VALÓSZÍNŰSÍTÉS		47	
gondol	gondol + tagmondat	31	
(alapra való hivatkozással)	ezért/azért gondolom	9	A ₁ , A ₁₀ , A ₁₃ , A ₁₆ , A ₂₃ , A ₂₇ , A ₃₈
	ebből/abból/miből gondolom	5	A ₃ , A ₁₉ , A ₄₃ , A ₁₉ , A ₂₅
(alapra való hivatkozás nélkül)	ezt/azt (úgy) gondoltam	3	A ₂ , A ₁₆ , A ₄₅
	erre/arra gondolok	4	A ₁ , A ₃₀ , A ₃₃
	gondolom(, hogy) ²⁴³	7	A ₂₃ , A ₂₉ , A ₃₂ , A ₃₇ , A ₄₃ , A ₄₄ , A ₄₅
	úgy gondolom	3	A ₅ , A ₃₆ , A ₃₉
feltételez	feltételez + tagmondat	3	A ₄₂ , A ₄₃
lát	úgy láttam, hogy	3	A ₁ , A ₂₁

²⁴¹ Az adatközlők száma nem egyezik meg a szólőfordulás számával, mivel egy adatközlőtől több adat is származhat a kifejezés példányra.

²⁴² Az emlékezésre utaló kifejezésekre lásd Bańcerowski 2008: 318.

²⁴³ Egy adatban hátravetve, a mellékmondat után: *jártassága van ... gondolom*_{[Panel][VEI][Inf]} (A₃₇).

A 24. táblázat folytatása

SZEMANTIKAI TARTOMÁNY, ige	igés szerkezet	db	adatközlő
következtet (az alap és az eredmény kidolgozása is)	<i>következtet valamiből valamire</i>	2	A ₂₂ , A ₃₉
hoz 'mentális viszonyt létesít dolgok között'	<i>kapcsolatba hoz valamivel; összefüggésbe hoz valamivel</i>	2	A ₂ , A ₃₆
asszociál	<i>asszociál valamire</i>	1	A ₄₂
kiindul	<i>kiindul valamiből</i>	1	A ₇
kitalál	<i>ki tudom találni</i>	1	A ₂₂
találgat	<i>találgatni tudnék</i>	1	A ₃₃
sejt (az alap kidolgozásával)	<i>onnan sejtettem, hogy</i>	1	A ₂₄
tippel	<i>csak tippelni tudnék</i>	1	A ₂₉
HIPOTETIKUS SZITUÁCIÓ SZIMULÁCIÓJA		7	
hisz	<i>aszíttem, hogy</i>	1	A ₄₀
elképzel	<i>elképzel valamit</i>	4	A ₆ , A ₂₇ , A ₄₂ , A ₄₄
	<i>elképzei, hogy</i>		
feltételez	<i>nem feltételezném, hogy</i>	1	A ₇
gondol	<i>nem gondolnám, hogy</i>	1	A ₁₉
ÉRZELEM		2	
bízik	<i>bízta benne, hogy</i>	1	A ₂
szurkol	<i>szurkoltam neki</i>	1	A ₂
ÁLLAPOT (EGYÉB PSZICHIKAI ÁLLAPOT, KÖRÜLMÉNY)		2	
elbizonytalanodik	<i>elbizonytalanodtam</i> ²⁴⁴	1	A ₁₄
jár	<i>én is jártam így</i>	1	A ₁₅
MONDÁS		5	
mond 'közöl, állít'	<i>mond valamiről valamit</i>	3	A ₁ , A ₃₄ , A ₄₂
	<i>mond(hat)om, hogy</i>		
kifejt	<i>kifejt valamit</i>	1	A ₉
válaszol	<i>válaszol valamire</i>	1	A ₁₀

A szemantikai tartományok alapján a mennyiségi és gyakorisági arányokat a jobb áttekinthetőség kedvéért megismételve közlöm a 25. táblázatban.

²⁴⁴ Az állapot van előtérben, nincs kidolgozva az, hogy mivel kapcsolatban bizonytalanodott el.

25. táblázat. A szemantikai tartomány és a gyakoriság összefüggése

szemantikai tartomány	igei szóelőfordulás	%
KÖVETKEZTETÉS-VALÓSZÍNŰSÍTÉS	47	58,75
ÉSZLELÉS, ÉRZÉKELEÉS	8	10,00
HIPOTETIKUS SZITUÁCIÓ SZIMULÁCIÓJA	7	8,75
MONDÁS	5	6,25
KATEGORIZÁLÁS, MINŐSÍTÉS-ÉRTÉKELEÉS	4	5,00
MENTÁLIS FELDOLGOZÁS	3	3,75
EMLÉKEZÉS	2	2,50
ÉRZELEM	2	2,50
ÁLLAPOT	2	2,50
összesen	80	100

A 25. táblázatból látható, hogy a megnyilatkozóhoz lehorgonyzott igealakok²⁴⁵ többsége (47 szóelőfordulás, 58,75%) következtetést-valószínűsítést jelöl. Ha a tudás megkonstruálásával kapcsolatos tartományokat együttesen szemléljük, akkor az arány 89% körüli. Az igealakok tanúsága szerint (is) a megnyilatkozó önmagát leggyakrabban mint a hozzáférhetővé tett tudást létrehozó mentális folyamatok szubjektumát reprezentálja. Mindez összefüggésben van az *én* névmásról mondottakkal is.

A továbbiakban a *gondol*, valamint érintőlegesen a szinonim, következtetést kifejező kognitív igékről és a *lát* igéről lesz szó kissé részletesebben, valamint egy olyan problémára is kitérek (az *aszitttem* kifejezés kapcsán), amely más kifejezéscsoportokat is érint. A *kitalál*, *találgat*, *tippel* kifejezésekre lásd még az 5.4. pontot is.

5.5.1.1.2.1. Gondol

A *gondol* 'értelmi működésével mentális szerkezetet, tudati tartalmat létrehoz' jelentésű kognitív igével és szinonimáival foglalkozunk ebben a pontban. A *gondol* ige tekinthető a következtetéssel kapcsolatos mentális folyamatok prototipikus, központi igéjének.²⁴⁶ A szinonimák (*feltételez*, *lát*, *következtet*, *összefüggésbe/kapcsolatba hoz*, *asszociál*, *kiindul*, *kitalál*, *találgat*, *sejt*, *tippel*) a GONDOLKODÁS-on mint központi módon keresztül kapcsolódnak egymáshoz.²⁴⁷ A *gondol* ige jelentése általános (tehát kontextuálisan neutrális), a szinonim kifejezések jelentése ennél specifikusabb (tehát kontextuálisan kötöttebb) több dimenzió, illetve tartomány mentén is. Nagyon általános séma alkalmazásával azt is mondhatjuk, hogy az egyes kifejezések jelentésében a FORRÁS, az ÖSVÉNY vagy a CÉL kidolgozása a központi.²⁴⁸

²⁴⁵ Ismét utalok arra, hogy a megnyilatkozók 'nem tudás'-ára vonatkozó adatokat (*nem tudom/tudok*) nem tartalmazzák a táblázatok, mivel azokkal külön pontban részletesen foglalkoztunk (5.4).

²⁴⁶ A tipikusság és a gyakoriság közötti kapcsolatra lásd Bybee 2010: 18–19, 24–25, 75.

²⁴⁷ A szinonímia és a prototipikusság fokozatosságával kapcsolatban vö. Andor 1998a: 11–12, továbbá lásd még Cruse 1986: 265kk., Andor 1998b.

²⁴⁸ Vö. Lakoff 1987: 283, Tolcsvai Nagy 2010: 42, 2012: 109, I. FORRÁS–ÖSVÉNY–CÉL, 1.1.5.

a) A TUDÁSSZERKEZET JELLEGE (és általában a MENTÁLIS AKTIVITÁS EREDMÉNYE, pl. FELTEVÉS, TIPP, KÖVETKEZTETÉS) központi a *feltételez*, *kitalál*, *találgat*, *tippel* és (részben) a *következtet* igék jelentésszerkezetében (vö. EREDMÉNY/CÉL);

b) a tudásszerkezetet létrehozó MŰVELET is része a *következtet* ('szabályosságokhoz inkább kötődő művelet'), *feltételez* ('jellemzően spekulatív jellegű, nem közvetlen tapasztalati forrásra épülő művelet') és a *kitalál*, *találgat*, *tippel* ('elérhetőségi heurisztikán alapuló művelet') kifejezések jelentésének (vö. ÖSVÉNY);

c) a folyamat KIINDULÓPONTJA, az ALAP a központi a *kiindul* ige jelentésében (*abból indulok ki*) (vö. FORRÁS);

d) a mentális dolgok közötti KAPCSOLAT a központi az *összefüggésbe/kapcsolatba hoz*; *valamiről asszociál valamire* és a *valamiből következtet valamire* konstrukciók igéjének jelentésében (vö. ÖSVÉNY);

e) a tudásszerkezet és a művelet jellegével összefüggésben a jelentésszerkezet tartománya lehet a MEGNYILATKOZÓI BIZONYOSSÁG/ELKÖTELEZETTSÉG foka²⁴⁹ a következtetéssel kapcsolatban; az *úgy látom*, *következtetek* nagyobb fokú bizonyossággal kapcsolódnak össze, a *feltételez* kisebb fokkal, a *sejt* pedig inkább a bizonytalanságot, az elkötelezettség kicsiny mértékét juttatja kifejezésre.

A *gondol* ige legtöbb (31) példánnyal adathozható jelentése, 'a tapasztalatot kiértékelve, abból következtetve tudati tartalmat hoz létre, illetve meglévő tudása alapján valamit valószínűsít' többféle konstrukcióban kaphat formát. Mindegyikre jellemző, hogy a megkonstruált szituáció önálló tagmondatban van kidolgozva. A 'tapasztalat kiértékelése és az erre épülő következtetés művelete' az *ezért/azért gondolom*; *ebből/abból/miből gondolom* szerkezetekkel valósul meg (14 előfordulással). A többi konstrukció mellett is hozzáférhetővé teheti a megnyilatkozó a következtetés alapját, de az alap ezeknek a konstrukcióknak az esetében csak a szerkezeten kívül lehet kidolgozva.

A *gondol* ige 'értelmi aktivitás' jelentése a *nem gondolnám*, *hogy* szerkezetben olyan hipotetikus mentális konstruktmura vonatkozik, amelyet a megnyilatkozó 'nem valószínűként' kezel. Az ilyen szerkezeteknek hasonló jelentőségük van a következtetési folyamatok kiépülésében (a valószínűség mérlegelésében) és a partner meggyőzésében, mint a fenntartott valószínűsítéseknek, amelyeket a megnyilatkozó bizonyos fokú elkötelezettséggel állít (l. 1.4).

A *gondolom*, *hogy* fent számításba vett előfordulásaiban a főmondat a mentális aktivitást profilálja, de – az *azt hiszem*, *hogy* szerkezethez hasonlóan – aktiváltsága csak ideiglenes, referenciapontot jelöl a mellékmondati szituáció/esemény (a célszerkezet) eléréséhez (l. Pelyvás 1998). Ezért a fenti szerkezetekben a *gondolom* ige nem állítható kontrasztba más eseménnyel, ezért nem is lehet hangsúlyos (pl. **Én gondolom azt*, *hogy*; **Én azt gondolom*, *hogy*), és az utókérdés is a mellékmondati eseményre vonatkoztatva értelmeződik (l. a (197) utókérdéssel kiegészített példát, amely eredetileg az A₃₉ ak. megnyilatkozásában található) (vö. Pelyvás 1998).

(197)

(a) – [...] *úgy gondolom*, *hogy* [...] ez egy ilyen irodajellegű szoba lehetett [...], ugye?

²⁴⁹ Fokozatíságot feltételezek diszkrét értékek nélkül (l. 1.3.2).

- (b) – *Igen, úgy gondolod.
 (c) – *Nem, nem úgy gondolod.
 (d) – Igen, (valószínűleg) iroda/dolgozószoza (lehetett).
 (e) – Nem, (valószínűleg) nem iroda/dolgozószoza.

A *gondol* egy további előfordulása a MINŐSÍTÉS-ÉRTÉKELÉS (*gondol valaminek*) tartományt képviseli.²⁵⁰

5.5.1.1.2.2. Lát

A *lát* ige polyszém jelentéshálózatából a vizuális észlelés²⁵¹ ('néz, lát; szemmel érzékel') jelentést két előfordulás, a következtetést-valószínűsítést (*úgy láttam, ...*)²⁵² három előfordulás képviselte, egy adat pedig a megfigyelt viselkedés minősítését-értékelését tette hozzáférhetővé ('valami(lyen)nek tart/ítél', l. *céltudatosnak láttam*).

Feltűnő, de egyáltalán nem meglepő különbség tapasztalható a kifejezés gyakoriságában a jelenetről beszámoló narratívák és az eseményekkel kapcsolatos vélekedést előtérbe állító párbeszédetek között. Az összevetést segíti a 26. táblázat, ebben a többes szám első személyű alakokat is figyelembe vettem.

26. táblázat. A vizuális tapasztalatra utaló *lát* kifejezés a két diskurzustípusban

szóalak	szólőfordulások száma	
	a narratívákban	a párbeszédetek ak.-i fordulóiiban
E/1. <i>láttam</i>	8	2
T/1. <i>láttunk</i>	6	–
T/1. <i>láttuk</i>	1	1
T/1. <i>láthattunk</i>	1	–
T/1. <i>láthatunk</i>	1	–
összesen:	17	3

Míg a narratívák középpontjában a megkonstruált történet állt, és a megnyilatkozók valamilyen formában általában hivatkoztak arra, hogy a filmen látottakat interpretálják, addig a következtetéseket, valószínűsítéseket tartalmazó párbeszédekben a vizuális tapasztalat jelentőségét az adta, hogy ez szolgált a következtetések észleleti alapjául.²⁵³ Az alapokat azonban az adatközlők nem mindig fejtik ki nyelvileg. Részben azért, mert

²⁵⁰ Lásd hasonló szerkezetre az észben pl. *Mari luulee Jüriä viisaaksi* (Tamm 2009).

²⁵¹ A vizuális észlelésre (és általában az észlelésre) utaló kifejezésekre lásd Bańcerowski 2008: 315–317.

²⁵² Az egyik *úgy láttam* szerkezet határeset a vizuális tapasztalat (feldolgozás-kiértékelés) és a következtetés jelölése között, mivel arra vonatkozik, hogy a megnyilatkozó szerint a szereplő nem találta meg rögtön a keresett tárgyat (ugyanis tovább keresett). Nyilvánvalóan következtetésről van szó, de ez feltételezi azt a modellt, amely alapján a kísérleti személy a jelenetet egy konkrét tárgy kereséseként dolgozza fel.

²⁵³ Láttuk, hogy auditív tapasztalatra csak egy adatközlő hivatkozott (4.1.1).

nincs mindig közvetlen észleleti alap, a feltett kérdések jellemzően olyasmiről tudakozódtak, amihez nem szolgált közvetlen alapként a film. Másfelől nem egyszerű feladat beszámolni saját következtetési folyamatainkról, nem mindig tudjuk megmondani, hogy következtetéseink pontosan mire is épültek.

5.5.1.1.2.3. *Aszíttem, asziszem, asszem*

Az *aszíttem*(, *hogy*) kifejezést (l. a (198) adatot) igealaknak tekintettem az *asziszem*, *asszem* alakváltozatokkal együtt (l. a narratívából származó (199) és (200) példákat) annak ellenére, hogy DJ-vé válása folyamatban van,²⁵⁴ és a grammatikalizációs (ill. pragmatikalizációs) folyamatot egybeforrás (fúzió)²⁵⁵ is kíséri. Azért kezelem még igealakként is, mivel 1) a kifejezés az igei paradigmába illeszkedik, jelöl időt, módot, számot és személyt, ha nem is alkotható meg minden változattal minden paradigmata (vö. *asziszem* ~ *asszem*, *asziszed* ~ *asszed*, *asziszi* ~ (??)*asszi*²⁵⁶; *aszíttem* ~ (??)*a[s]sztem*,²⁵⁷ *aszitted*, *aszítte*; *aszinném*, *hogy* stb.); 2) a szerkezeti változás (pl. a főmondati jellemzők elhalványulása,²⁵⁸ a módosítószókra jellemző szórendi viselkedés a tagmondatban, átmeneti aktiváltsága referenciapontként) és a hangsúlytalanná válás egyaránt érinti a teljes (*azt hiszem*) és a redukált formákat; 3) az episztenciális jelentés ('a megnyilatkozó – általában bizonytalan – vélekedése szerint válik elérhetővé a tagmondati szituáció') a Kiviben minden változatnak jellemzője.

(198) A₄₀: – Eh [sóhaj] először, amikor láttam_{[VE1][VizEvid]}, akkor aszíttem_{[VE1][Inf]}, *hogy*
*valamilyen*_[Hedge] *betörés vagy*_{[KSZ][Uncert]} *ilyesmi*_[Hedge], de nem, [...]

(199) A₃₇: [narratíva]– Ő az illető, aki szerepel a videóban berohan egy szobába,
egy *ilyen* *asszem*_{[DJ][VE1][Uncert]} piros hátterű, [...]

(200) A₄₅: [narratíva] – Hát_[DJ] ő a fiú, ő aki ő szerepelt a felvételen, ő_[PProE3] be-
szaladt *valószínűleg*_{[M][Inf]} a szobájába, és valami után nagyon sietve keresett,
*igazából*_{[M][DJ]} először egy egy fiókba kutatott valamit egy egy íróasztalnál
*asziszem*_{[Panel][VE1][DJ][Uncert]} [...]

5.5.1.1.3. *A megnyilatkozóhoz és a partnerhez lehorgonyzott igealakok*

A fent már említett *látuk* (A₁) vizuális észlelésre utaló igealak mellett további két ige is van, amelynek az esetében a megnyilatkozó a beszédpartnerrel megosztott, közös mentális aktivitást/állapotot konstruál meg. Az aktivitás lehetséges/valószínű szituáció el-

²⁵⁴ Diskurzusjelölőnek tartja az *asszem* kifejezést például Dér 2005: 254, Veszelszki 2010.

²⁵⁵ L. Dér 2008: 38.

²⁵⁶ De még erre is van adat, pl. „Mindenki *asszi*, én vok a képen” (Google).

²⁵⁷ De pl. „de *asztem* a legtöbb beszél angolul” (Google).

²⁵⁸ Szintaktikai szerepét vesztő, szervetlenedő főmondatnak tekintette H. Molnár (H. Molnár 1968: 52), mivel nemcsak a mellékmondat után állhat (l. (200)), hanem még be is ékelődhet a mellékmondatába, és ilyenkor „módosító mondatrészlet”-ként viselkedik. Érdeemes azonban megfigyelni, hogy a mellékmondat szintaktikai függését jelölő *hogy* kötőszó még ezekben a szerkezetekben is megjelenhet.

gondolása (*arra is*_[Part] ***gondolhatunk***_{[V-hat-T][MC]} (A_2)), az állapot pedig a nem tudás (*ezt nem tudjuk*_{[VT1][nemtudni]} (A_{22})). A résztvevőkhöz lehorgonyzott események tehát szintén a tudás megkonstruálásával összefüggő mentális folyamatok a Kiviben.

5.5.1.2. A tudás/vélekedés megkonstruálásával kapcsolatos harmadik személyű igealakok

Az igeik által jelölt kognitív folyamatok szubjektuma alapértelmezés szerint a megnyilatkoztató szubjektummal esik egybe, ezzel összefüggésben – bár az igealakok 3. személyűek – a megnyilatkozó észlelésére, feldolgozási és következtetési folyamataira utalnak (ezt a Kivi adataiban nem írja fölül valamilyen jelölés, pl. a *másnak* kifejezés a megnyilatkozótól különböző 3. személyű experienst jelölve). A mentális folyamat szubjektuma experiensként vagy témaként konstruálódik meg (vö. 5.5.1.1.1.).

Az alábbi táblázatban kivételnek számítanak azok az események, amelyek nem a megnyilatkozó mentális folyamataival vannak közvetlen kapcsolatban. Ilyen a szereplő mentális állapotaira vonatkozó projekció esete (mit feltételez, mi jut az eszébe, lásd *feltételez, eszébe jut*), és csak közvetetten kapcsolódik a megnyilatkozó következtetési folyamataihoz a példára való hivatkozás (*előfordul*), illetve a jelekre való utalás (*arra mutat*), amelyekből a következtetések származnak.

27. táblázat. A tudás/vélekedés megkonstruálásával kapcsolatos harmadik személyű igealakok

ige, igei szerkezet	szemantikai jellemzés	adat	ak.	db
tűnik	főként vizuális forrású tapasztalat megnyilatkozó kiértékelése a stimulusból kiindulva			18
<i>tűnik vmi</i> <i>vmi(lyen)nek</i>		<i>izgatottnak / zaklatottnak / fiatalnak tűnt</i> _[Eval]	$A_{2^*}, A_{11^*}, A_{13}$	3
		<i>elég ismerősnek tűnik</i> _{[Eval][Uncert][VE3]}	A_4	1
		<i>otthonosnak / bensőségesebbnek tűnt</i> _[VE3] _{[Eval][Uncert]}	$A_{10^*}, A_{17^*}, A_{39}$	3
		<i>irodának/irodaszerűnek</i> _[Hedge] / <i>irodaszerű</i> _[Hedge] <i>helynek tűnt</i> _{[VE3][Eval][Uncert]}	A_{11}, A_{14}	3
		<i>(nem egy) egyszerű (női) szobának tűnt</i> _{[VE3][VizEvid][Eval][Uncert]}	A_{23}, A_{32}	2
<i>úgy tűnt, hogy</i>		<i>(nekem</i> _[ProE1] <i>) úgy tűnt</i> _{[EvidEval][Uncert][VE3]}	$A_4, A_{11^*}, A_{20^*}, A_{27^*}, A_{33^*}, A_{43}$	6
látszik				8
<i>látszik vmi</i>	stimulusként szolgál a vizuális észlelés számára	<i>látszott</i> _[VizEvid] <i>ott egy fotel</i>	A_{27}	1

A 27. táblázat folytatása

ige, igei szerkezet	szemantikai jellemezés	adat	ak.	db
<i>látszik, hogy</i>	főként vizuális forrású tapasztalat megnyilatkozó	<i>látszott</i> _{[VE3][VizEvid][Inf]} <i>hogy nagyon fontos dolga van / siet stb.</i>	A ₂ , A ₁₅ , A ₂₆ , A ₂₀	4
<i>látszik vkin, hogy</i>	kiértékelése, következtetés	<i>látszik</i> _{[VE3][Eval]} <i>ezen is/rajta, hogy</i>	A ₁₉ , A ₃₅	2
<i>látszik vkin vmi</i>		<i>ijedség látszott</i> _{[VE3][VizEvid][Eval]} <i>rajta</i>	A ₁₇	1
kinéz	tapasztalat meg- nyilatkozó kiérté- kelése, összevetés más tapasztalattal, szimulációval			5
<i>kinéz (vki/vmi vminek/ vhogyan)</i>		<i>nem így néz ki</i> _{[VizEvid][Eval][Inf]}	A ₆	
		<i>nem nézett ki</i> _{[VE3][VizEvid][Eval][Inf]} <i>tolvajnak,</i>	A ₂₅	
<i>úgy néz ki, mint</i>		<i>úgy nézett ki</i> _{[VE3][Panel][VizEvid][Eval]} <i>, mint</i>	A ₁₉ , A ₂₅ , A ₂₇	
kiderül	információhoz való hozzáférés	<i>(ennyiből/ez így) nem derül/derült ki</i> _[nemtudni] <i>(pontosan)</i>	A ₁ , A ₂ , A ₂₆ , A ₃₂ , A ₃₃	5
kelt benyomást	látható külső meg- jelenés, ezen ala- puló kiértékelés	<i>nem egy</i> _[Hedge] <i>irodabútor benyomását</i> _[NE3] <i>keltette</i> _{[VE3][VizEvid][Eval]}	A ₂₇	1
kapcsolódik gondolat vmihez	asszociatív kapcsol- at létrejötté	<i>ez a gondolat kapcsolódott hozzá</i>	A ₂	1
illik vkihez vmi	értékelés-minősítés vmilyen norma alapján	<i>illet</i> _{[VE3][Eval]} ... <i>a fiúnak a személyiségéhez</i> <i>úgy</i> _[Hedge] <i>illet</i> _{[VE3][Eval]}	A ₂₀ A ₂₀	2
feltételez	következtetés-való- színűsítés	<i>amiről feltételezte</i> _{[Inf][Ind]} <i>, hogy ott van,</i>	A ₂₃	1
eszébe jut	emlékezés	<i>akkor</i> _{[KSZ][MC]} <i>eszébe jutott</i> _[Ind] <i>, hogy</i>	A ₃₀	1
előfordul	létezés, előfordulás	<i>előfordul</i> _{[Exemp][MC]} <i>ilyen, hogy</i>	A ₂₄	1
mutat vmire	következtetés alap- jaként szolgál	<i>az is arra mutat</i> _[Evid] <i>, hogy</i>	A ₃₈	1

Érdemes kiegészítésképpen a mentális folyamatokat jelölő ige neveket is figyelembe venni, mivel ezek is a fenti folyamatokat teszik hozzáférhetővé, csak egy másik esemény vagy dolog kidolgozásaként. A vitatható besorolású *-hatÓ* képzős származékokat (pl. *valószínűsíthető, elképzelhető*) a mellékeveknél tárgyalom. A 28. táblázatban az adatközlő-jelölés kövérése utal arra, hogy az adatok a narratívából származnak.

28. táblázat. A megnyilatkozó mentális folyamataira utaló igenevek

igenév	szemantikai jellemzés	adat	ak.	db
tűnő (vminek tűnő)	vizuális tapasztalat alapján kiértékelhető	egy ilyen irodának <i>tűnő</i> _{[AdjV][Eval]} helységbe	A ₂	1
látszó (vmi(lyen)nek látszó)		hivatalosnak <i>látszó</i> _{[AdjV][Eval][VizEvid]} papír volt	A ₂₄	2
		dolgozószobának <i>látszó</i> _{[AdjV][VizEvid]} [Eval] helységbe	A ₂₅	
kiindulva	következtetést valamire alapozva (az alap megadása)	és saját példából <i>kiindulva</i> _[AdvV] [Exempl][Inf]	A ₂₄	1
ítélve		a szobájából <i>ítélve</i> _{[AdvV][Inf][Eval]}	A ₁₀	1
érezni	érzékelés, nem specifikus forrású tapasztalat	azt <i>érezni</i> _[Feel] hogy nagyon sürgős az, hogy megtalálja	A ₆	1
visszagondolva	az emlékezet működésbe hozása, 'vmi felidézve'	<i>visszagondolva</i> _{[AdvV][Mem]} ing volt rajta	A ₂₄	1

5.5.1.3. A megnyilatkozó vélekedést (episztenciális modalitást) kifejező *kell* és *lehet* segédigés szerkezetek, valamint a *-hAt* toldalékot tartalmazó igei kifejezések

A Kivi párbeszédeiben a megnyilatkozók a következtetéseik alapján lehetséges szituációkat (eseményeket, okokat/célokat stb. l. 5.4.) konstruáltak meg. A lehetőségesség/valószínűség prototipikus (segéd)igéje a *lehet*. A valószínűség és (ezzel összefüggésben) a megnyilatkozó bizonyosság nagyobb fokát jelölő *kell* segédigére²⁵⁹ csak két adat volt (egy a kikövetkeztetett eseményre 'sietés', egy a szereplő valószínűsített tudására vonatkozik).

29. táblázat. Az episztenciális *kell*, *lehet*, *-hAt* adatai

kifejezés	példa	ak.	adat (db)
kell (kell + -NI)	de <i>mindenképpen</i> _{[M][Int]} <i>sietnie kellett</i> _{[VE3][Inf]} mert ...; <i>valamennyit tudnia kellett</i> _{[VE3][Inf]}	A ₃₈ , A ₄₀	2
lehet			44
lehet + -NI	<i>ezt nem lehet tudni</i>	A ₄₅	2
vmi / vmilyen / vhol / vmilyen állapotban lehet/ett vmi/vki	<i>fontos lehetett</i> _{[V-hat-E3][Inf]} <i>késésben lehetett</i> _[V-hat-E3]	A ₂ , A ₇ , A ₁₀ , A ₁₂ , A ₁₃ , A ₁₇ , A ₂₃ , A ₃₁ , A ₃₂ , A ₃₈ , A ₃₉ , A ₄₁ , A ₄₁ , A ₄₄	17
vmi <i>is</i> lehet/ett	<i>ez egy iroda is lehetett</i> _{[V-hat-E3][Inf]}	A ₁₀	1

²⁵⁹ Természetesen sok adat volt szükségességet (pl. kötelezettséget) jelölő deontikus *kell*-re, de ezeket itt nem vettem figyelembe.

A 29. táblázat folytatása

kifejezés	példa	ak.	adat (db)
lehet(ett)/lehetne (akár) vmi/vmilyen is	<i>az lehetett</i> _{[V-hat-E3][Inf][MC]} <i>egy albérlet is</i> <i>vagy...; lehet</i> _{[V-hat-E3][Inf]} <i>ez akár</i> _[Part] <i>[Hedge] ... is</i>	A ₄ , A ₁₂ , A ₁₆ , A ₃₉ , A ₄₂	6
lehet, hogy	<i>lehet</i> _{[Inf][V-hat-E3]} , <i>hogy</i> rossz papírt vitt el	A ₂ , A ₇ , A ₈ , A ₁₀ , A ₁₂ , A ₁₅ , A ₂₂ , A ₂₃ , A ₃₀ , A ₃₈ , A ₄₂	15
ez/az is lehet, hogy	<i>az is lehet</i> _{[VE3][Inf]} , <i>hogy</i>	A ₁₄ , A ₂₂ , A ₂₃	3
egyéb ige -hAt todalékkal			6
	az is előfordulhat, hogy	A ₄₂	1
	jól ismerhette	A ₄₃	1
	azt kereshette	A ₁₆	1
	hová tehette	A ₂₈	1
	tévedhet	A ₂	1
	tudhatta, hogy	A ₂₉	1

A *lehet* kifejezés igei szóalakban (segédigeiként, l. *nem lehet tudni*) két előfordulással szerepelt a korpuszban. Ezek által a jelenet interszjektíven²⁶⁰ lehetségesként kezelhető szituációként jelenítődik meg. A *lehet* parafrázisa: 'nem zárható ki, lehetséges, hogy' (Kiefer 2005: 88). Mások által is osztható vélekedésként értelmezhető a *lehet(ett)/lehetne (akár) vmi/vmilyen is* (6 adat) és az *az is lehet*_{[VE3][Inf]}, *hogy* (3 adat), *lehet*_{[VE3][Inf]}, *hogy* (15 adat) konstrukció²⁶¹ is. A megosztott, interszjektív jellegű reprezentálás nem mond ellent annak, hogy a következtetés lépései – akár nagy mértékben is – a megnyilatkozóhoz köthetnek, tehát mások által így nem feltétlenül futtathatók le. Például a (201) mondatban olyan lehetséges van kifejtve, amelyet más adatközlők nem valószínűsítettek.²⁶²

(201) A₂: – [...] *lehet*_{[Inf][V-hat-E3]}, *hogy* rossz papírt vitt el. Hogy így_[DJ] siettében így_[DJ] nem annyira nézte meg_{[MC][Ind]}, *hogy* mi van rajta, [...]

Ezekben a szerkezetekben a *lehet* hangsúlyos (vagy legalábbis lehet hangsúlyos) (l. (202)), tagadható (l. (203)), kérdezhető (l. (204)) (l. Kiefer 2005: 79–82, 86–88).

(202) Ez lehetett egy albérlet vagy egy jól ismert szoba.

(203) Ez nem lehetett albérlet vagy jól ismert szoba, mert...

(204) Lehetett ez egy albérlet vagy jól ismert szoba? – Igen, lehetett.

²⁶⁰ Az interszjektivitás és a szubjektivitás, szubjektivizáció értelmezésére lásd 1.1.2., 1.3.3.2.

²⁶¹ Az elsőben a *lehet* kopulatív segédige, az utóbbi kettőben főige.

²⁶² És valóban az A₂ ak. is csak a kérdésen elgondolkozva vetette fel (majd el) ezt a lehetőséget.

Az *is* partikulát tartalmazó szerkezetek a lehetségességet újabb szituációkra terjesztik ki (a kiterjesztésre l. Imrényi 2009b: 133, 2012: 126–127, 2013: 68–71), vagyis a megnyilatkozó úgy véli, hogy több általános érvénnyel megkonstruálható lehetőség is van, és többnyire azt is kifejtetté teszi (pl. az *akár*, *mondjuk* kifejezésekkel), hogy nem törekszik ezek mindegyikének felsorolására.

A *lehet* kifejezés a fennmaradó két konstrukcióban (a *vmi vmilyen / vhol / vmilyen állapotban lehet(ett)* (17 adat) és a *vmi is lehet(ett)* (1 adat) szerkezetekben) a megnyilatkozó következtetési-valószínűsítési folyamataihoz kötődő (nem általánosan elérhető) lehetségesként reprezentálja a szituációt. Ezekben a *lehet* a szubjektivizáció műveletét jelöli, parafrázisa: 'a megnyilatkozó szerint valószínűleg ez/így van' (Kiefer 2005: 88). A szubjektivizációt jelölő kopulatív *lehet*-eknek jellemzője a hangsúlytalanság (l. a kopulatív segédige példáján a (205) mondatot), a tagadhatatlanság (l. a (206) nem a (205) tagadása), és a rákérdezés hiánya (l. a (207)-et nem lehet a (205)-re vonatkozó kérdésként értelmezni, illetve az nem fogadható el (207) válaszként) (l. Kiefer 2005: 79–82, 86–88).

(205) Ez egy iroda lehetett.

(206) Ez egy iroda nem lehetett.

(207) Lehetett ez egy iroda? – *Ez egy iroda lehetett.

A (205) típusú szerkezetek nem azt közlik, hogy valami lehetséges-e vagy nem, hanem azt, amit a megnyilatkozó az adott helyzetben leginkább valószínűsít.²⁶³ Ezzel a jelen-téstartalommal függ össze a fenti műveletek elvégezhetetlensége. Ezekkel a szerkezetekkel saját episztenciális attitűdünket és a célszerkezetet nagy konceptuális egységben reprezentáljuk. Nem „állítjuk” vagy „visszük színre” magát az attitűdöt, sem ettől függetlenül a jelenetet. Az attitűdöt tehát nem leírja, hanem kifejezésre juttatja ez a konstrukció (l. Kiefer 2005: 23). A közös figyelemnek a megnyilatkozó attitűdre irányulása legfeljebb a nyelvi tevékenységre vonatkozó metanyelvi funkcióban képzelhető el, ezt leszámítva nem tagadjuk és nem is kérdezzük saját attitűdünket. Az attitűd kifejezése instrukció a partner számára a jelenet adekvát értelmezéséhez, jelen esetben tehát „utasítás” arra, hogy azt a megnyilatkozó valószínűsítéseként értelmezze.

A *-hAt* toldalékot tartalmazó igealakok közül a *(jól) ismerhette*, *(azt) kereshette*, *(hová) tehette* jelöl szubjektivizációt.

5.5.1.4. A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott főnévi kifejezések

A megnyilatkozóra utaló egyes számú és első személyű birtokos személyjeles főnevek (l. a 30. táblázatot) szemantikai tartományai is a tudás megkonstruálásához kötődnek: az érzékeléshez (4 előfordulás) és a mentális feldolgozáshoz, a tapasztalat kiértékeléséhez, valamint a következtetéshez (4 előfordulás). Az adatok alapján a nem specifikus forrású tapasztalat, megérzés és a feldolgozás során szinte azonnal megszülető kiértékelés (ami a tapasztalattal kapcsolatban rögtön „bevillan”) mint művelet nehezen választható szét, inkább csak a kifejezésekben megnyilvánuló szaliencia volt az elhatárolás

²⁶³ Ez természetesen változhat a diskurzus folyamatában, például a kiterjesztés azért történik meg, mert más, hasonló valószínűséggel elképzelhető szituációkhoz is el tud jutni a megnyilatkozó.

alapja. Míg a *benyomás* a stimulus által tett hatást, az *érzés* az érzékletet teszi könnyen hozzáférhetővé a fogalmi szerkezetben, addig az *eszembe jut* kifejezést begyakorlottan inkább a magasabb szintű értelmi működésre vonatkoztatjuk. Bár az *eszembe jut* általában a memória működésére vonatkozik, a táblázatban szereplő adatok esetében az EM-LÉKEZÉS nem profilált folyamat.

30. táblázat. A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott főnévi kifejezések

szemantikai tartomány	főnév	adat	ak.	db
MENTÁLIS MŰKÖDÉS, FELDOLGOZÁS	ész eszembe jut	<i>először a az jutott az eszembe</i> _{[Inf][VE1]}	A ₂	4
		<i>eszembe</i> _[NE1] <i>jutott</i> _[Inf]	A ₆	
		<i>ez jut így elsőre az eszembe</i> _[NE1]	A ₁₅	
		<i>ez ez jutott</i> _[Panel] <i>eszembe</i> _[NE1]	A ₄₂	
ÉRZÉKLET (nem specifikus forrású)	benyomás	<i>az a benyomásom</i> _{[NE1][Feel][Eval]}	A ₁₁	3
		<i>ez a benyomásom</i> _{[NE1][Feel][Eval]}	A ₁₁	
		<i>benyomásom</i> _{[NE1][Feel]}	A ₁₁	
	érzés	<i>az az érzésem</i> _{[NE1][Feel]} <i>támadt</i>	A ₉	1
HELY/BIRTOK	szoba	<i>én</i> _[PProE1] <i>szobámban</i> _[NE1] <i>is</i>	A ₈	1

Lazábban kapcsolva a fentiekhez érdemes egy pillantást vetni a más lehorgonyzó kifejezéssel vagy lehorgonyzatlanul álló, mentális objektumokat jelölő főnevekre. Ezek szintén az érzékeléssel és a tapasztalat feldolgozásával kapcsolatosak, és a megnyilatkozó mentális folyamataira, illetve azok reflexiójára vonatkoznak.

31. táblázat. Mentális objektumot jelölő, E/1. morfot nem tartalmazó főnévi szóalakok

szemantikai tartomány	főnév	adat	ak.	db
ÉRZÉKLET (nem specifikus forrású)	érzés megérzés	<i>otthon érzés</i> _[Feel] <i>volt nekem</i> _[PProE1]	A ₆	5
		<i>ez egy érzés</i> _{[NE][Feel]} <i>bennem</i> _[PProE1]	A ₉	
		<i>Ez csak olyan megérzés</i> _[Feel]	A ₇	
	benyomás	<i>első benyomásra</i> _{[Panel][Feel]}	A ₁₅	
		<i>ilyen hirtelen benyomás</i> _[Feel] <i>alapján</i>	A ₃₉	
LÁTHATÓ KÜLSŐ MEGJELENÉS	benyomást kelt	<i>nem egy</i> _[Hedge] <i>irodabútor benyomását</i> _[NE3] <i>keltette</i> _{[VE3][VizEvid][Eval]}	A ₂₇	1
TUDÁSSZERKEZET	feltételezés	<i>Ez csak olyan megérzés</i> _[Feel] <i>vagy feltétele-</i> <i>zés</i> _{[Inf][MC]}	A ₇	2
	bizonyíték	<i>erre nincs bizonyítékunk</i> _{[NT1][nemtudni]}	A ₈	

5.5.1.5. A megnyilatkozó mentális folyamatait jelölő egyéb kifejezések

A továbbiakban először módosítószókat és melléknévi kifejezéseket vizsgálunk. A szó-faji alapú elkülönítés azért célszerű, mert az eltérő formák eltérő kifejezési lehetőségekkel függenek össze, például az episztenciális módosítószók alapértelmezés szerint szubjektívizációt jelölnek, a predikatív episztenciális melléknevek pedig a folyamatok interszubjektív jellegű reprezentálását teszik lehetővé. A műveletek, vagyis az inferencialitás és az evidencialitás jelölése felől nézve azonban ez a tárgyalásmód nem felel meg annak a kíváncsúnak, hogy a jelenség nyelvi reprezentációjában lévő összefüggések is jól láthatóvá váljanak. Ezért a következő pont végén a kifejezések áttekintését ennek a szempontnak az alkalmazásával is elvégezzük.

A fejezetben szó lesz további lexikális kifejezésekről is: a diskurzusjelölőkről és a pontatlanságjelölőkről, mivel ezeknek is szerep jut a megnyilatkozó tudáson való megosztásban.

5.5.1.5.1. Episztenciális módosítószók és melléknevek

5.5.1.5.1.1. Az episztenciális módosítószók

Az episztenciális módosítószók azt jelölik, hogy a jelenet a megnyilatkozó következtetési-valószínűsítési folyamatain keresztül megkonstruált lehetséges esemény. A kifejezések anélkül jelölik a szubjektívizációt, hogy (felismerhető) személyjelölő morfémát tartalmaznának.

Az episztenciális módosítószók számát és gyakoriságát már összevetettük a narratívákban és a párbeszédek megnyilatkozó fordulóiban (l. a 3. fejezet 3.1. pontját). Azt tapasztaltuk, hogy a narratívákban 23 episztenciális módosítószói előfordulás van (a kategóriára számított gyakorisági mutató 7348 db / millió szövegszó), míg a párbeszédekben ennek több mint kétszerese 51 (9815 db / millió szövegszó). A számszerűsített adatolást most a részletezőbb tárgyalás követi.

Az adatok alapján a központi episztenciális módosítószók²⁶⁴ a *valószínűleg* és a *talán*. Más korpuszalapú, tipológiai célú kutatások is a *valószínűleg*, *talán* típusú, a gyenge elkötelezettséget, a modális erősség alacsony értékét képviselő módosítószókat találták a leggyakoribb, a típust legjobban képviselő módosítószóknak (l. Horváth 2009: 172, hivatkozással az EUROTYP 3 projektre, 2013: 254–256, 306; Kugler 2010).²⁶⁵

Az episztenciális módosítószók arányait a 32. táblázat mutatja be. Az összevethetőség²⁶⁶ kedvéért a táblázat utolsó oszlopai az MNSZ és a BNYGY átlagos gyakorisági mutatóit is tartalmazzák. A gyakorisági értékek db / millió szó arányt mutatnak (egészekre kerekítve).

²⁶⁴ A módosítószó szófajon belül is az episztenciális kifejezések a központiak és az evidencialitást, elkötelezettséget és egyéb attitűdöt jelölők a periférikusak (l. Kugler 2011). Saját episztenciális módosítószókra vonatkozó, szótárszerű feldolgozást adó korábbi korpuszalapú munkára lásd Kugler 2010-et.

²⁶⁵ Horváth korpuszában a *talán* (157 előfordulással, a *tán* 21 adatát nem számítva) lényegesen gyakrabban fordult elő, mint a második leggyakoribb *esetleg* (36 előfordulással) és a harmadik *valószínűleg* (26 példánnyal) (Horváth 2013: 255–256).

²⁶⁶ Az összevetésben figyelembe kell venni, hogy az MNSZ lekérdezett korpusza lényegesen nagyobb (129241070 szó) kb. 15523-szorosa a Kivi terjedelmének (8326 szó).

32. táblázat. Az episztenciális módosítók előfordulása

módosítószó	Kivi				MNSZ	BNYGY
	narratíva (3130 szó)		párbeszéd (5196 szó)		gyakoriság	gyakoriság
	db	gyakoriság	db	gyakoriság		
<i>valószínűleg</i>	14	4473	24	4619	130	77
<i>talán</i>	6	1917	16	3079	316	793
<i>esetleg</i>	–	–	7	1347	195	553
<i>nyilván</i>	1	319	2	385	93	100
<i>biztosan</i>	2	639	–	–	69	68
<i>feltehetően</i>	–	–	1	192	36	–
<i>gyaníthatóan</i>	–	–	1	192	2	–

Az inferencialitás jelenségének kérdésekkel történő előhívása a párbeszédben magyarázza a rendkívül nagy arányt a referenciakorpuszokhoz képest. Ugyanakkor a narratívákban is gyakrabban fordulnak elő episztenciális módosítószók, vagyis a megnyilatkozók a látott esemény rekonstruálása során is gyakrabban jelölnek saját mentális folyamataikhoz kötött jelentésképzést, mint a nyelvi tevékenységben általában.

Az előfordulások alapvetően szóródnak, bár van példa arra, hogy egy-egy adatközlő az átlagosnál több módosítószót használ. A kísérletben részt vevő 45 főből 38-ra igaz, hogy legalább egy (átlagosan 1,34) episztenciális módosítószó előfordul a megnyilatkozásaiban (l. a 33. táblázatot). Az összes adatközlőre kivetítve az arány 1,13 episztenciális módosítószó.

33. táblázat. Az episztenciális módosítók megoszlása

módosítószó	összes előfordulás	adatközlők száma	megoszlás (db/ak.)
<i>valószínűleg</i>	38	26	1,46
<i>talán</i>	22	14	1,57
<i>esetleg</i>	7	6	1,16
<i>nyilván</i>	3	3	1,00
<i>biztosan</i>	2	1	2,00
<i>feltehetően</i>	1	1	1,00
<i>gyaníthatóan</i>	1	1	1,00
összesen:	51	38	1,34

Az episztenciális módosítószók közül a kisebb valószínűségi fokot jelölők (pl. *talán*, *esetleg*) esetében a jelentés 'bizonytalanság' dimenziója alkalmassá teszi a kifejezéseket a mentális folyamatokkal kapcsolatos többféle forrású bizonytalanság kifejezésére (l. Kugler 2008a: 291–293, 297), ilyen lehet a memória működésével kapcsolatos bizonytalanság is (l. (208)). A *talán* kifejezést a (208)-ban bizonytalanságot kifejező prozódia jellemzi.

(208) A₁₅: – [...] és elkezdett keresni valamit, ki kiborított ilyen rekeszeket, meg fiókba nézett bele, nagyon kapkodott, és így lesöpört dolgokat *talán*_{[M][Inf][Uncert]}(?)

A *talán* egyik funkciója a felszólítás (parancs), indítvány illokúciós erejének fékezése, csökkentése, a partnernek a cselekvésre való rábírásában a tapintat, az udvariasság kifejezése. Ha azonban az indítványozott cselekvés megtétele elvárható (pl. a partnernek kötelessége azt magától is végrehajtani), akkor a *talán* használata ironikus. Erre találunk példát az A₂₄ ak. által megalkotott fiktív párbeszédben.

(209) A₂₄: [...] – általában_[Gen] van_[Ind] olyan kedves_[Ir] családtag, aki távolról is megosztja a véleményét azzal kapcsolatban, hogy ezt *talán*_{[M][Ir]} nem az utolsó percben kéne, [...]

Ez a – nem episztenciális – funkció azonban csak ebben az adatban jelenik meg a Kiviben, így az adatok általános értelmezését számottevően nem befolyásolja.

5.5.1.5.1.2. Az episztenciális predikatív melléknevek

A jellemzően *hogy* kötőszós mellékmondatlall álló predikatív episztenciális melléknevek előfordulási adatait a 34. táblázat foglalja össze. A leggyakoribb kifejezések a *biztos* és a *valószínű*. Ez az eredmény teljesen egybevág Horváth Katalinével (2013: 255). Összevetésként itt is az MNSZ-t használom, ennek gyakorisági adatai – legalábbis az arányokat tekintve – hasonlóak, azzal a különbséggel, hogy az MNSZ-ben az *elképzelt* kifejezés gyakoribb, mint a *valószínű*.

Az MNSZ adataiban a keresést a melléknévi szóalak megadásával indítottam el olyan megszorítással, hogy azt 1 szón belül kövesse a *hogy* kötőszó. Más eszközöm nem volt az episztenciális használat kiszűrésére az átlagos gyakoriság megállapításához. Az összevetést ez csak a *biztos* esetében korlátozhatja számottevően, a többi kifejezésnél általában nem, mert azok a Kiviben is *hogy* kötőszós mellékmondatlall állnak (a *valószínű* kifejezésre van még egy adat *hogy* kötőszó nélkül: *ez nem túl valószínű*).

34. táblázat. Az episztenciális predikatív melléknevek előfordulása

melléknév	Kivi				MNSZ
	narratíva (3130 szó)		párbeszéd (5196 szó)		gyakoriság
	db	gyakoriság	db	gyakoriság	
<i>biztos</i>	3	958	6	1155	80,84
<i>valószínű</i>	1	319	7	1347	20,43
<i>elképzelt</i>	–	–	2	385	23,90
<i>lehetőséges</i>	–	–	2	385	9,95
<i>valószínűsíthető</i>	–	–	1	192	2,77
összesen:	4		18		

A predikatív melléknevek (l. (210)) előfordulhatnak a módosítószókhoz hasonlóan – *hog*y kötőszó nélkül is – a tagmondat belsejében²⁶⁷ (211), illetve hátravetve (212).

(210) (Az) *biztos*, *hog*y azon a helyen nem először fordult meg.²⁶⁸

(211) Azon a helyen *biztos*, (*hog*y) nem először fordult meg.

(212) Azon a helyen nem először fordult meg, *az biztos*.

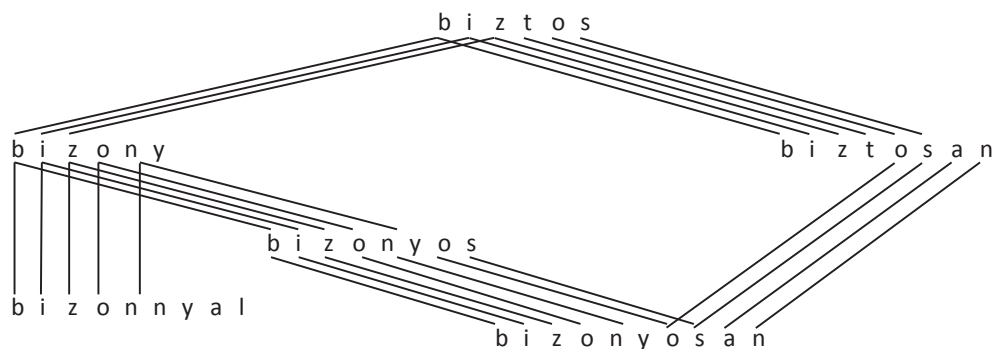
A Kiviben a (211) és a (212) szórendi helyzet gyakrabban fordult elő a *biztos* kifejezéssel, mint a többi melléknévvel. Ez sem meglepő, hiszen a *biztos* (és a hasonló *bizony*, *bizonyos*) lexikalizálódott ragos alakjai módosítószókká váltak: *biztosan* (*bizonyosan*, *bizonynyal*, *bizonyára*), és az eltérő szórendi mintázatok az alaki és funkcionális kapcsolat miatt átjárhatókká váltak a kifejezések számára. Hasonló konstrukciókban a melléknév és a módosítószó is előfordulhat (l. (213), (214)). A (213) esetében a szófaji kategorizáció problematikus (l. az 5. ábra alatt, valamint Horváth 2013: 255).

(213) Azon a helyen *biztos* nem először fordult meg.

(214) Azon a helyen *biztosan* nem először fordult meg.

A *biztos* és a *biztosan* példáján bemutatott funkcionális és formai kapcsolat igaz több más kifejezésre is (l. *valószínű*: *valószínűleg*, *feltehető*: *feltehetően*, *feltehetőleg* stb.). A *biztos* és a *biztosan* kiemelt vizsgálatát az indokolja, hogy 1) a legnagyobb hálózata a *biztos(an)* kifejezésnek van, 2) a hálózaton belül – és az episztenciális melléknevek között általában – gyakorisági adatai kiemelkedőek, így 3) a *biztos* prototipikus bizonyosságot kifejező episztenciális melléknévnek tekinthető.

A hasonló szerkezetek összefüggésben állnak, ezt a *biztos* példáján az 5. ábra vázolja fel.²⁶⁹

5. ábra. A *biztos* episztenciális kapcsolathálózata

²⁶⁷ Ez azzal függ össze, hogy beékelődhetnek a mellékmondatba. A beékelődés szimptomája a módosító mondatrészletté, módosítószóvá grammatikalizálódásnak (H. Molnár 1968: 52, Dér 2008: 127).

²⁶⁸ Vö. az A_{14} ak. megszólalásának ezzel a részletével: „*biztos*_{[Inf][Adj][Int]} *hog*y nem először fordult_[Ind] meg azon a helyen_[Inf]”.

²⁶⁹ A hálózat nem teljes (l. pl. *bizton*), a bemutatott hálózatrész sem teljesen kidolgozott (vö. Bybee 1985: 124, 2010: 23), és célja csak az asszociatív viszonyok elméletfüggő modellálása.

Az aktivációs kapcsolatban lévő szerkezetek könnyen vegyülhetnek is. Például a fenti (213) is értelmezhető lehet úgy, hogy abban a *biztos* a *biztosan* módosítószó redukált formája (vö. Horváth 2013: 255). Továbbá vannak adatok a *biztosan, hogy* szerkezetre²⁷⁰ is (l. (215)).

(215) [...] vannak aztán a késői vagy pasztorális levelek, tehát lelkipásztori céllal, főleg az egyházkormányzat irányítását szabályozó levelek, amelyek *biztosan, hogy* nem származnak attól, akitől az első csoport, illetőleg esetleg a második csoport, a középső származik, [...] (BNYGY)

Hasonló viszonyhálózat tagja a *valószínű* és a *valószínűleg* kifejezés is, a konstrukcióik vegyülésére adat is van a Kiviben (l. (216)).

(216) A₃₅: – [...] *valószínűleg*_{[M][Inf]} *hogy* ő_[PProE3] így érzi_[Ind] otthonosan magát.

Az episztenciális módosítószók és melléknevek alkalmazásában egyéni különbségek látszanak (ezt adatokkal mutatja be a 8.3. melléklet). Az egyéni különbségek részben azzal függnek össze, hogy milyen mértékben szubjektivizáltak a megnyilatkozások. A szubjektivizáltság mértékének az eltérését olyan kifejezések előfordulásainak az összevetésével célszerű vizsgálni, amelyek esetében megvan az eltérő konstruálás lehetősége. Ezek a *biztosan* – *biztos*,²⁷¹ *valószínűleg* – *valószínű*, *valószínűsíthető*.²⁷² A módosítószó alkalmazása a szubjektivizáció nagyobb fokú jelölését jelenti, a predikatív melléknév választása pedig kisebb fokú jelöltséget képvisel. Az alternatív konstruálás módjait – csak az egyértelműen összevethető megoldásokat figyelembe véve – a 35. táblázat szemlélteti.²⁷³

²⁷⁰ A szerkezet létrejöttével kapcsolatban többféle álláspont is van, lásd Abaffy 1976: 398, Szalamin 1978: 302, Kontra 1990: 76, Kenesei 1992: 680–1, Sándor 1998: 72, Nemesi 2000: 432–3.

²⁷¹ A *nem vagyok*_{[VE1][Panel][Uncert]} *benne biztos*_[Adj] *hogy* szerkezetet a melléknévi előfordulás ellenére a lehorgonyozottság miatt természetesen szubjektivizálnak tekintettem.

²⁷² Több ilyen is vizsgálható volna, például *feltehetőleg* ~ *feltehetően* – *feltehető*, de csak azokat a viszonyokat vettem figyelembe, amelyeket a Kiviből adatolni tudtam.

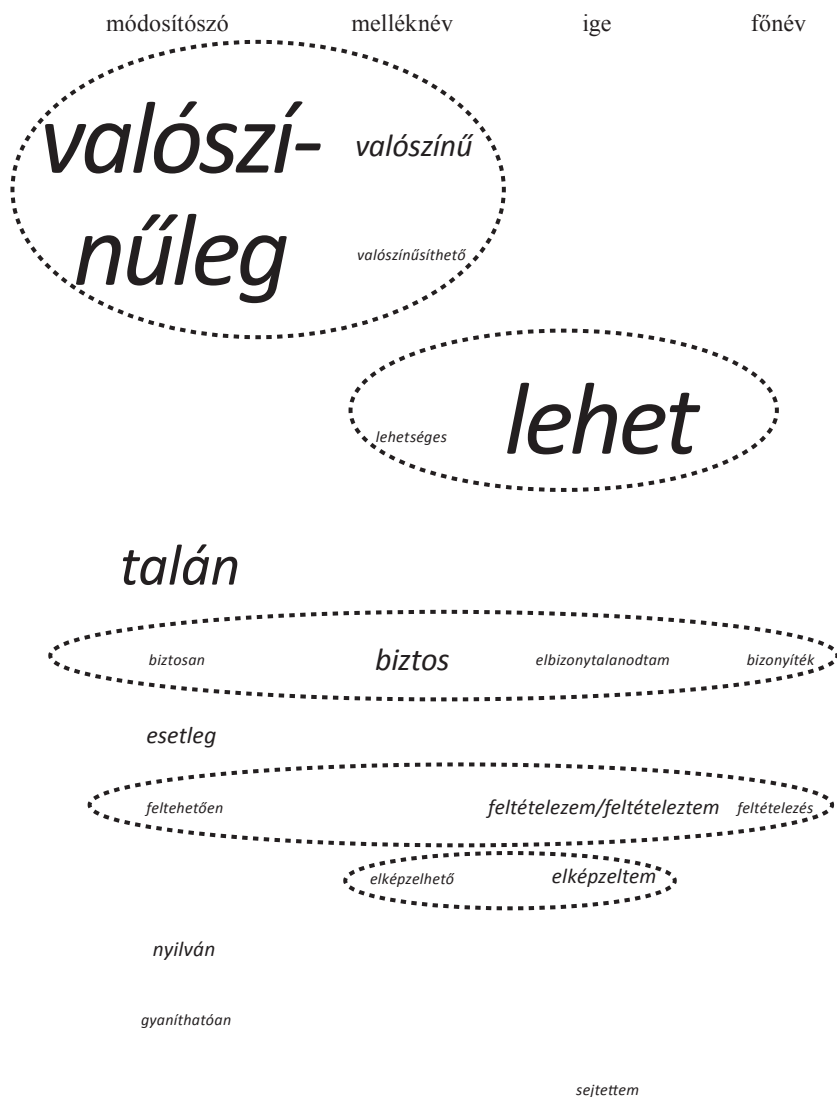
²⁷³ A táblázatban nem szereplő, egyéb esetek közé tartozik az A₁₂, A₂₉, A₄₂ ak. megnyilatkozása, mivel abban a predikatív melléknév mellett módosítószós jelölés is volt, de a kifejezések nem voltak alternatív konstrukciók (*esetleg* (A₁₂), *talán* (A₁₂, A₂₉), *nyilván* (A₄₂); *elképzeltető* (A₂₃, A₃₅)). A táblázat szintén nem tartalmazza azokat az eseteket, amelyekben az adatközlő csak nem összevethető módosítószóval vagy csak nem összevethető melléknévvel jelölte következtetési-valószínűsítési folyamatait.

35. táblázat. A módosítószós és a melléknévi jelölés közötti választások

csak episztenciális módosítószó		csak episztenciális melléknév		mindkettő	
ak.	össz.	ak.	össz.	ak.	össz.
A ₁ , A ₇ , A ₉ , A ₁₀ , A ₁₁ , A ₁₃ , A ₁₈ , A ₂₀ , A ₂₁ , A ₂₆ , A ₂₇ , A ₂₈ , A ₃₃ , A ₃₄ , A ₃₆ , A ₄₀ , A ₄₁ , A ₄₃ , A ₄₅	19 (42%)	A ₄ , A ₂₂ , A ₃₁	3 (7%)	A ₂ , A ₈ , A ₁₄ , A ₁₅ , A ₂₄ , A ₂₅ , A ₃₇	7 (16%)

Az adatok a fenti lexikális kifejezések közötti választásban egyértelműen a szubjektívizáltabb megoldások alkalmazásának stratégiáját jelzik. A választás a *valószínűleg* : *valószínű*, *valószínűsíthető* esetében nyilvánvalóan összefüggésben áll az általános gyakorisággal, a módosítószó könnyebb előhívásával is. A *biztosan* : *biztos* esetében ez a viszony bonyolultabb. Egyrészt azért, mert a hálózat összetettebb, és a *biztos* több szó-fajú kifejezés. Másrészt az episztenciális *biztos* gyakorisági mutatója az MNSZ alapján (80,84) is nagyobb, mint a *biztosan* módosítószóé (69). A feltehetőleg könnyebben előhívható *biztos* kifejezés melléknév és módosítószó is lehet, nagyobb gyakorisága alapján tehát nem lehet a szubjektívizáltság kisebb fokára következtetni.

Az episztenciális kifejezéseket nagyobb kapcsolatrendszerükben a 14. diagram mutatja be. A kapcsolatokat a módosítószóból kiindulva vázoló fel a korpuszban adatolható predikatív melléknévi, igei és főnévi előfordulások alapján. A létező, de nem adatolható kifejezéseket az ábra nem tartalmazza. A betűméret a gyakorisági arányokat tükrözi. A sorrendet az összes adat számának csökkenő rendje alapján alakítottam ki. Eszerint a leggyakrabban a VALÓSZÍNŰSÍTÉS (47) és a LEHETSÉGESSÉG kifejezései (46) jelölik az episztencialitást, ezt követi – a grammatikalizációs folyamatban a ’véletlenül’ jelentéstartalommal összefüggésben kialakult ’bizonytalan vélekedés’ jelentésű – prototipikus VÉLEKEDÉS-t kifejező – („magányos”) módosítószó, a *talán* (22). A kifejezések egy sorba rendezésében megvalósuló közelség a fogalmi összetartozást, az erős szemantikai kapcsolatot és az ezzel összefüggő formai hasonlóságot szimbolizálja. A könnyebb értelmezés kedvéért ezt ellipszisek is jelzik.

14. diagram. Az episztenciális módosítószók, melléknevek, igék és főnevek kapcsolatrendszere

A *valószínű*, *valószínűleg* előfordulásainak nagy száma mellett *valószínűsít* igére, *valószínűnek tartom* szerkezetre egyetlen adat sincs a Kiviben. Szintén nincs adat a *talán* kifejezéssel összefüggésben *(úgy) találok*,²⁷⁴ a *gyaníthatóan* viszonyában *gyanítom* igealakra stb. A következtetés-valószínűsítés megnyilatkozóhoz lehorgonyzott prototipikus

²⁷⁴ A kifejezés használatára mindössze 8 adat van az MNSZ-ben, ezért nem meglepő, hogy a Kiviben egy sincs.

igéje a *gondol*, ennek viszont nincs *gondolható(an)*²⁷⁵ melléknévi (igenévi) vagy módosítószói megfelelője. A *sejtettem* igealakokkal összefüggésben előfordulhatna a *sejthetően*, *sejthető* és például az *az a sejtésem, hogy*²⁷⁶ szerkezet is, de ezek nem voltak adatolhatóak a korpuszból. A 3. személyű igealakok közül a *lehet* ige tekinthető prototipikus episztenciális igének, ennek nagy száma mellett a *lehetséges* predikatív melléknév csak két adattal szerepel a Kiviben, a *lehetőleg* módosítószó pedig létezik ugyan, de nem inferencialitást jelöl (adat sincs rá). A fentiek miatt magányosan, a kapcsolat többi (lehet-séges) tagja nélkül áll a Kiviben a *talán*, *esetleg*, *nyilván*, *gyaníthatóan* módosítószó és a *sejt* ige.

5.5.1.5.2. Evidencialitást, interszubsztivitást, valamint elkötelezettséget jelölő kifejezések

Az evidencialitást (a fent már tárgyalt igéken, főneveken kívül) csak módosítószókkal jelölték az adatközlők. Az adatok kizárólag vizuális forrású tapasztalatra utalnak, és egy kivétellel (*látszólag* (A₁₂)) a narratívákból származnak.

36. táblázat. Vizuális forrású evidenciát jelölő módosítószók

módosítószó	adat	ak.	db
láthatólag	<i>bejött egy fiatal fiú, aki valamit láthatólag_{[M][VizEvid]} keresett</i>	A ₂₆	2
	<i>és láthatólag_{[M][VizEvid][Inf]} keresett valamilyen_[Hedge] nagyon fontos iratot</i>	A ₄₄	
láthatóan	<i>láthatóan_{[M][VizEvid]} keresett valamit nagyon</i>	A ₃₅	2
	<i>és keresett valamit láthatóan_{[M][VizEvid]} mert</i>	A ₄₂	
látszólag	<i>egy látszólag_{[M][VizEvid][Uncert]} rendezett helyiségbe belépett</i>	A ₉	2
	<i>látszólag_{[M][Eval][Uncert]} ismeri rendesen, mert nézegeti tehát így gátlástalanul belenyúl a fiókokba,</i>	A ₁₂	

A *láthatólag*, *láthatóan* kifejezésekben a *-hat* morféma jelöli, hogy a LÁTÁS tartomány a LEHETSÉGESSÉG mentális terében értelmeződik. A kifejezések 'a megnyilatkozó számára (szubjektívizáltan) és mások számára is (interszubsztitíven) – vizuális percepció és az észlelet kiértékelése révén – hozzáférhető módon' jelentésben szerepelnek. A két kifejezésnek minden előfordulása azt jelöli, hogy a szereplő viselkedésének látható jeleiből az eseményt a megnyilatkozó keresésként azonosítja (és elgondolása szerint más észlelők is ezt a kiértékelést adnák). (A kifejezések részletes elemzését lásd a 6. fejezetben.)

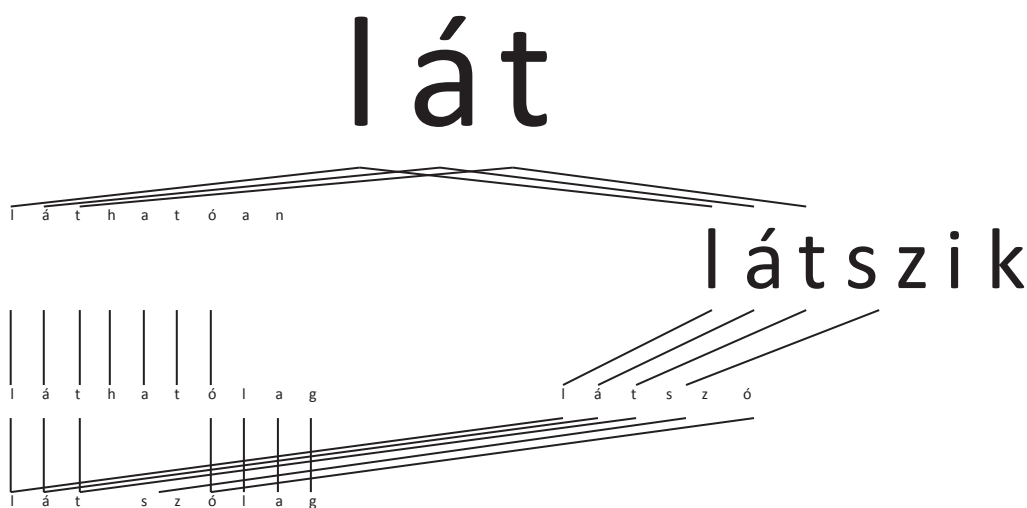
A *látszólag* kifejezés a *látsz-* tövön keresztül kapcsolatban van a *látszik* igével, a *lát-szat* főnévvel, a *látszó* igenévv/melléknévv és a továbbképzett *látszólagos* melléknévi származékkal is. Az 'ami látszik, látható, észrevehető/észlelhető' jelentésű *tő* és a *-lag* rag lexikalizációjával a kifejezés jelentése 'úgy, ahogy/amiként látszik; a látható tapaszt-

²⁷⁵ Az MNSZ-ben 4 adat van a *gondolható*, *gondolhatóan* kifejezésre nincs adat.

²⁷⁶ A *sejtés* főnév a szereplő kikövetkeztetett mentális állapotainak a kifejezések, tehát projekciót jelölve bukkan csak fel, ezt nem szerepeltettem az episztenciális adatok között (A₁₁: – [...]) *mintha mintha_{[KSZ][MC]} csak sejtései lettek volna_[Dub] arról, hogy hol keresse és gyorsan meg is találja azt*.

talat alapján; a látszat alapján'. Az utóbbi jelentés vált központivá a grammatikalizáció során a poliszém jelentéshálózatban, előtérbe került a tapasztalat megbízhatatlansága, megtévesztő jellege, ez az értelmezés pedig a megnyilatkozó mentális folyamatain keresztül válik elérhetővé (szubjektívizáció). Az első adat a helyiség jellemzését adja, a második pedig következtetést tesz hozzáférhetővé azzal kapcsolatban, hogy a látott viselkedés alapján a szereplő jól ismeri a helyiséget. Nem nyilvánvaló, hogy ezeknél az előfordulásoknál a megnyilatkozó el akarná bizonytalanítani és csak látszólagosként kívánná reprezentálni értékelését, következtetését, illetve annak vizuális alapját. Más korpuszokból is vannak adatok arra (ha periferikusak is), hogy a *látszólag* jelentése a *láthatólag* kifejezés és a *látszik/látható az, hogy* szerkezet jelentéséhez áll közel (lásd részletesebben a 6.4.9. pontban).

Az érzékelésre utaló *lát* tövű módosítószók, igenevek és igék kapcsolatát és a Kivibeli gyakoriságot (a betűmérettel jelölve) együtt a 6. ábra teszi jobban érzékelhetővé.

6. ábra. Az érzékelésre utaló *lát* tövű kifejezések kapcsolatrendszere

A beszélői elkötelezettség egyik forrása lehet a saját tapasztalat (sőt a saját gondolatrendszerben érvényes, meggyőződéssel közölhető következtetés, vélekedés is). Egy másik jellemző forrás az, ha a tapasztalat, illetve a következtetés annyira nyilvánvaló, hogy nagy valószínűséggel más, hozzánk hasonló személyek ugyanígy végeznék el, vagy az információnak ugyanúgy a birtokában vannak. Az előbbi kifejezése a tudás szubjektív jellegét, az utóbbi az interszubjektív jellegét erősíti. A jelölőket a 37. táblázat mutatja be. Az adatközlő-jelölés kövérítése jelzi, hogy az adat a narratívából származik.

37. táblázat. A megnyilatkozó elkötelezettség jelölésével kapcsolatos módosítószók és predikatív melléknevek

kifejezés	adat	ak.	db
az információ nyilvánvalóságát előtérbe állító kifejezések			
természetesen ²⁷⁷	<i>így azt kezdtem_{[VEI][Viz]} el eredetileg nézni, hogy ő_[PProE3] mit csinál, természetesen_{[M][Int]}</i>	A ₂₄	1
egyértelmű(, hogy)	<i>hogyan megtalálta-e, amit keresett, vagy csak feladta, az nekem_[PProE1] nem volt_[Ind] egyértelmű_{[Adj][Uncert]}</i>	A ₁₇	1
egyértelműen	<i>egyértelműen_[Int] ő_[PProE3] volt a középpontban</i>	A ₂₄	1
nyilván	<i>De még így is tévedhet_{[V-hat-E3][Inf]}, nyilván_{[M][Int]}</i>	A ₂	1
az információ megbízhatóságát, a szituáció „valódiságát”, jelentőségét előtérbe állító kifejezések			
mindenképp(en)	<i>mindenképp_{[M][Int]} azt érezni_[Feel], hogy nagyon sürgős</i>	A ₆	8
	<i>mindenképpen_{[M][Int]} valami_[Hedge] irodában vagy dolgozó helyiségben</i>	A ₉	
	<i>mindenképpen_{[M][Inf][Int]} tanuló</i>	A ₁₂	
	<i>mindenképp_{[M][Int]} valamilyen mm tehát vagy tanuló</i>	A ₂₃	
	<i>mindenképpen_{[M][Int]} ismeri_[Eval] a helyszínt</i>	A ₂₃	
	<i>De de mindenképpen_{[M][Int]} a lakáson belül van</i>	A ₃₀	
	<i>mindenképpen_{[M][Int]} ezzel a papírral tudnám_{[VEI][Inf][Uncert]} összefüggésbe hozni.</i>	A ₃₆	
tényleg	<i>mindenképpen_{[M][Int]} sietnie kellett_{[VE3][Inf]}</i>	A ₃₈	5
	<i>nem tudom_{[VEI][Uncert]}, hogy a végén tényleg_[M] a papírt kereste-e</i>	A ₁	
	<i>mert tényleg_{[M][Int]} így szaladva kereste_[Ind]</i>	A ₃₈	
	<i>de de tényleg_{[M][Int]} egy olyan szoba, ahol ahol ő ismerős volt_[Ind]</i>	A ₄	
	<i>valószínűleg_{[M][Inf]} tényleg_{[M][Int]} otthon felejtette volna_[Dub]</i>	A ₁₅	
az biztos	<i>hogya_{[KSZ][MC]} ez tényleg_{[M][MC]} egy iroda volt_[Ind]</i>	A ₁₅	2
	<i>Ő ott lakik[...], az biztos_{[Adj][Int]}</i>	A ₁₆	
	<i>valaki késésben volt_{[Inf][Ind]}, az biztos_{[Adj][Int]}</i>	A ₁₆	
összesen			19

A kiemelt kifejezések által jelölt viszonyok attitűdjellegűek.

Az információ nyilvánvalóságának a jelölése mint funkció²⁷⁸ kínálja a lehetőséget arra, hogy a nyilván módosítószót is idesoroljuk. Ugyanakkor a nyilván adatai elsődlegesen a

²⁷⁷ L. Keszler 1985: 15.

²⁷⁸ Természetesen az információhoz való közös vagy általános hozzáférésnek más nyelvi kifejezései is vannak, ilyen például az általánosítás. Ennek hátterében az a következtetéstípus áll, amelyben a mentális konstruktumot az általános egy instanciációjának tekintjük. Erre példa az A₉ ak. megnyilatkozása, amelyben a „hogya a saját dolgát keresi az ember_[Gen]” kiindulópontból

megnyilatkozó következtetéseit jelölik, és a kifejezés csak a nagyfokú bizonyosság révén kerül érintkezésbe az elkötelezettség jelölésével. Egy adat azonban idevaló azért, mert abban a lehetséges interszjektív módon konstruálódik meg, és a módosító ezt a nyilvánvaló jelleget teszi hozzáférhetővé, nem a szituáció nagy valószínűségét jelöli (az adatot lásd a fenti táblázatban).

Az elkötelezettségjelölő módosítók tehát annak indikátorai, hogy a megnyilatkozó el van köteleződve az állítás igazsága, helyessége és jelentősége iránt (pl. *mindenképpen*, *tényleg*). Ezek a kifejezések nem lehetségességet jelölnek, mint a tipikus episztenciális módosítók, hanem arra vonatkoznak, amit a megnyilatkozó ténynek tart, és ami mellett az elkötelezettségét a diskurzus szerveződése folytán szükségesnek látja jelölni. Például azért kívánja ezt nyomatékosá tenni, mert úgy véli, hogy mások kétségbe vonhatják azt, amit mond, vagy különben kisebb jelentőségűnek értékelnék az információt.

A beszélő bizonyosságát jelölő episztenciális kifejezések a modális tartományról leválva szintén jelölhetik a beszélő elkötelezettségét (pl. *biztos*), ilyenkor nem valószínűsítést jelölnek, hanem arra vonatkoznak, amit a beszélő tényként kezel (l. az episztenciális melléknévi előfordulásokkal összevetve az *az biztos* adatait a 37. táblázatban). A valószínűsítés is járhat nagyfokú elkötelezettséggel, ezért a jelenségek közti határok nem élesek.

A *mindenképpen* kifejezés kontextustól függően többféle értelmezést is megenged: a) 'minden módon' vagy 'minden állapotban, bármilyen körülmény között' jelentésben határozói szerepű mondatrész; b) 'minden kétséget kizáróan; feltétlenül' jelentésben elkötelezettséget jelölő módosítószó.²⁷⁹ A fenti táblázat természetesen csak az utóbbi adatokat tartalmazza.

A *mindenképpen* elkötelezettséget jelölő módosítósón elvégezhető művelet a tagmondathoz való hozzátoldás (pl. *ismeri a helyszínt* → *ismeri a helyszínt, mindenképpen*). Lehetséges a *feltétlenül* kifejezéssel való helyettesítése. Az elkötelezettséget jelölő módosítószó nem bővítmény, ezért nem lehet rákérdezni (**Hogyan/milyen körülmények között ismeri a helyszínt?*). A valószínűsítést jelölő kifejezésekkel szemben beágyazható bizonyosságot kifejező főmondat alá (pl. *nem kétséges, hogy*),²⁸⁰ és nemcsak állításban szerepelhet, hanem felszólító, óhajt kifejező elemi mondatban (tagmondatban) is az illokúciós erőt növelve.²⁸¹

válík elérhetővé a helyzetben szokásos viselkedés, ami vagy egyezik, vagy nem a konkrét megfigyeléssel. Az általánosítások közé tartoznak a szociális tér morális elvárásai, a szokások és egyéb társas konstrukciók. Például az A₇ ak. számára következtetésének kiindulópontjaként szolgált az az általános érvényű »törvény«, hogy „az ember_[Gen] nem lop_{[Ind][Deont]}”.

²⁷⁹ A metaforizáció tehát a határozói viszonyokban a következő elérési útvonalakon haladt: A LÉTEZÉS MÓDJA (KÖRÜLMÉNYE); A CSELEKVÉS MÓDJA → A SZEMLELET MÓDJA. A módosítószóvá válás feltétele még egy lépés: → A VÉLEKEDÉS, AZ ÁLLÍTÁS MÓDJA. Egy másik metaforizációs ösvény a MÓD forrástól az INTENZITÁS tartományához vezet ('minden módon' → 'mindenáron'). A kifejezés részletes elemzésére és szótárszerű feldolgozására lásd Kugler 2010-et.

²⁸⁰ Például: „Kontinensünkön tehát szélesebb körben engedi meg egy EU-irányelv – és az erre épülő nemzeti jogok – a szerző engedélye nélküli dekompilációt (visszafejtést) és hibajavítást, és *nem kétséges, hogy* nagyon sok Y2K-hiba, illetve ennek az elhárítása, *mindenképp* ebbe a megengedett körbe fog kerülni.” (MNSZ)

²⁸¹ Például: „Egy parancsot *mindenképpen* tanuljunk meg, ez a: q!” (MNSZ)

A *tényleg* a TÉNY-re utaló szavak csoportjába tartozik, hasonlóan viselkedik még több *igaz-* (*igazából*, *igazában*, *igazán* és egyéb változatok, pl. *igazándiból*, *igaziból*; *az igazat megvallva*) és *való-* tövű kifejezés is (*valóban*, *valójában*). A csoportban végbemenő jelentésváltozás többirányú, nem egységes. Általánosnak tekinthető az, hogy a kifejezések a grammatikalizációs-pragmatikalizációs²⁸² folyamatba belépve már nem valódi, aktuális előfordulásra utalnak, hanem intenzifikálást valósítanak meg (pl. *igazán/tényleg/valóban megtörtént*). Ennek a szerepnek az alapján újabb funkciók is kiépülnek, például az *igazán* esetében a fokozás.²⁸³ Az *igazából*, *igazándiból*, *igaziból*; *az igazat megvallva*, a *valójában* és a *tényleg* kifejezések esetében a pragmatikalizációs ösvény a diskurzusjelölővé váláshoz²⁸⁴ vezetett.

A megnyilatkozó azt is hozzáférhetővé teheti, hogy nem könnyű számára az új információ integrálása a már meglévő tudásába. Az új, váratlan, meglepő információ nyelvi kifejezése a mirativitás²⁸⁵ jelensége. A mirativitásnak (vagy a miratív módnak) a magyarban nincs grammatikai jelölője, csak opcionálisan fejeződik ki lexikai eszközökkel (pl. *bámulatos/meglepő* stb. *módon*; *érthetetlenül*, *meglepően*; *Hát nem ...?!*). A Kiviben csak egy szokatlan (de nem kifejezetten meglepő) tapasztalatra vonatkozó reflexióra van példa az A₂₄ ak.-tól („még az volt az érdekes_{[Adj][Mir]} még, hogy”). A kísérleti személy itt a filmfelvétel technikailag szokatlan (tulajdonképpen érdektelen) megoldását elemzi.

5.5.1.5.3. A diskurzusjelölők a közös tudás konstruálásában

A jelen vizsgálat nem vállalkozik a diskurzusjelölők adatolására. Egyrészt azért, mert a diskurzusjelölők jelentős része nem kapcsolódik az inferencialitáshoz, másrészt azért, mert rendkívül problematikusnak tartom az elkülönítésüket. Nem vállalkozom ezért arra, hogy megkülönböztessenem például az *így*, *úgy*, *ilyen*, *olyan* névmást és DJ-t,²⁸⁶ a *tehát* (valamint a *mert*, *de*, *bár* stb.) kötőszót (amely hozzáférhetővé teszi a kikövetkeztetett viszonyok bizonyos – oksági jellegű – típusait) a *tehát* DJ-től, bár vannak nyilvánvaló megítélésű előfordulások. Például a (217) mondatban az *így* előfordulása és a nar-

²⁸² L. Dér 2008: 110kk.

²⁸³ Például „Ha egy kicsit még szorgalmasabb lesz, akkor *igazán* jó futballista válhat belőle” (MNSZ). A mondat nem azt jelenti, hogy valójában most nem jó, és csak később lesz ténylegesen jó, hanem azt, hogy sokkal jobbra válhat elérve azt a szintet, amelyen már senki sem vonja majd kétségbe, hogy jó. Ehhez hasonló változást tárgyal az angol *really* kifejezéssel kapcsolatban Paradis (l. Paradis 2003).

²⁸⁴ Ezek közül a *tényleg* kifejezést vizsgálja Dér–Markó 2010.

²⁸⁵ A mirativitás jelölői az alapértelmezéshez (az integrálható vagy a már integrált információ jelölletlenségéhez) képest azt teszik hozzáférhetővé, hogy a közölt információ a beszélő számára új tudás, újdonság (DeLancey 2001: 379–80). Például a hare nyelvben lévő *lő* miratív partikula használatát azzal magyarázta egy hare beszélő, hogy „azért van a mondatban, mert nem tudtad” (DeLancey 2001: 377). Lásd még többek között Palmer 1986: 120, Chafe 1995: 357, Haiman 1995: 333, Dendale–Tasmowski 2001: 343, Lazard 2001: 363, Plungian 2001: 355.

²⁸⁶ Lásd pl. „*még úgy*_{[DJ][Hedge]} *bensőségesebbnnek tűnt*_{[VE3][Eval][Uncert]/[Feel]} *maga a hely is*” (A₃₉) „*egy ilyen kis*_[DJ] *irodai vagy ilyen*_[DJ] *munkahely, ahol dolgozhat,*” (A₁₃); „[...] *olyan átlagos kinézetű volt*_{[VizEvid]/[Eval][Ind]} *olyan olyan*_[DJ] *normális*_[Eval]” (A₇).

ratívából származó (218), valamint a párbeszédből való (219) adat *tehát* kifejezése egyértelműen DJ).²⁸⁷

(217) A₁: – Hát_[DJ] úgy nagyon többet nem tudnék **így** róla mondani.

(218) A₁₄: – **Tehát** akkor_[DJ] egy húszéves *körüli*_[Hedge] fiú bement egy irodaszerű_[Hedge] szobába [...]

(219) A₂₁: – **T(ehát)**_[DJ] én_[PProE1] túl én_[PProE1] túlságosan céltudatosnak láttam_[VE1] ezt [...]
[VizEvid][Eval]

A gyakori diskurzusjelölők közül nem foglalkozom újfent a már tárgyalt *hát* DJ-vel (l. a 3.1. pontban), de az összehasonlításhoz az adatait megismétlem a 38. táblázatban. Az *asszem* ~ *assziszem* kifejezésre lásd az 5.5.1.1.2.3. pontot, a *mit tudom én, nem is tudom* DJ-szerű (panelszerű) előfordulásaira lásd az 5.4. pontot. A továbbiakban néhány jelölő alapadatait közlöm (l. a 38. táblázatot),²⁸⁸ majd olyan diskurzusjelölőkről ejtek szót, amelyeknek szerepük van a közös tudás kialakításában, a megnyilatkozó episztemikus bizonyosságának vagy bizonytalanságának kifejezésében. Ezeket a táblázatban félkövér kiemelés jelöli.

38. táblázat. Néhány DJ a párbeszédekből

kifejezés	példa	ak.	db	db/ak.
mondjuk	<i>nem tudom</i> _{[VE1][Panel][Uncert]} mondjuk _[DJ] <i>lehet</i> _[V-hat-E3] [MC] <i>hogymár elindult</i> _[Ind]	A ₁₀ , A ₁₄ , A ₁₅ , A ₂₂ , A ₂₃ , A ₂₉ , A ₃₀ , A ₃₃ , A ₃₅ , A ₄₂ , A ₄₃	21	1,9
ugye	<i>ő egyő ugye</i> _{[DJ][Int]} <i>ahogy keresett, hogy először</i> <i>a ő az íróasztalhoz ment</i>	A ₁ , A ₁₇ , A ₂₃ , A ₂₉ , A ₃₉ , A ₄₃	7	1,2
szóval	<i>biztos</i> _{[Adj][Inf]} <i>sürgős volt neki szóval</i> _[DJ] <i>hogym</i> <i>gyorsan kellett</i> _{[MC][Ind]} <i>valamire</i>	A ₅ , A ₃₇ , A ₄₀ , A ₄₂ , A ₄₃	7	1,4
igazából	<i>Hát</i> _[DJ] <i>igazából</i> _{[DJ][M]} <i>ezt így nem tudom</i> _[VE1] [nemtudni] <i>konkrétan kifejteti</i>	A ₆ , A ₉ , A ₁₉ , A ₄₅	4	1
igen	<i>Mm</i> _[DJ] <i>erre nincs bizonyítékunk</i> _{[NT1][nemtudni]} <i>igen</i> , <i>hát</i> _[DJ] <i>lehetséges</i> _{[Adj][Inf]/[MC]} <i>hogym</i>	A ₈ , A ₃₃ , A ₄₀	3	1
mindenesetre	<i>mindenesetre</i> _{[DJ][Int]} <i>az ő</i> _[PProE3] <i>szobája</i>	A ₈ , A ₃₆	2	1
ha minden igaz	<i>Mm ha minden igaz</i> _{[Panel][Mem][Uncert]} <i>fekete ingbe volt</i>	A ₃₂	1	1

²⁸⁷ Mivel a DJ-vé válás folyamat, nem feszegetem azt a tudományos kategorizációs problémát, hogy mikor vagy meddig módosítószó vagy kötőszó egy kifejezés, és mikor vagy ettől fogva DJ. Erre a problémára lásd főképp Dér, valamint Dér–Markó munkáit a hivatkozott művek között, valamint Németh T. 1998: 329–330, Bańcerowski 2008: 294, Schirm 2011: 31, 81.

²⁸⁸ A diskurzusjelölők gyakorisági viszonyait lényegesen nagyobb korpuszon adatolja Szabó (2012). A táblázatban közöltekhez hasonló arányokat állapít meg, szintén rögzíti – a *hát* mellett – az *ugye* és a *mondjuk* kiugró gyakoriságát (az itt olvashatónál jóval több kifejezésre terjesztve ki a figyelmet) (Szabó 2012: 218–221).

A 38. táblázat folytatása

kifejezés	példa	ak.	db	db/ak.
<i>egyébként</i>	<i>Hát_[DJ] egyébként_[DJ] olyan_[Hedge] huszon huszon- évesnek néztem_{[VE1][Eval]/[Inf]}</i>	A ₁₃	1	1
<i>azér(t)</i>	<i>ismerte_[Ind] azér_[DJ] ezt a helyet</i>	A ₄₀	1	1
<i>valahogy</i>	<i>Valahogy_[Uncert] passzolt_[VE3] hozzá.</i>	A ₁₃	1	1
összesen:		26	50	1,92
<i>hát</i>		36	81	2,25

5.5.1.5.3.1. A feltételezett közös tudásra utaló diskurzusjelölők

A fentiekben vizsgált, az információ nyilvánvalóságának jelölését elvégző módosítószókhhoz hasonlóan DJ-kkel is utalhat a megnyilatkozó arra, hogy az információt feltételezése szerint a partner is feldolgozta. Ennek elsődleges jelölője a Kiviben az *ugye* DJ.²⁸⁹ Az *ugye* lehetséges funkciói közül az utókérdéssel (l. Péteri 2005: 224), tehát az elfogult kérdés jelölésével és a szóátadás megvalósításával e helyütt nem foglalkozunk,²⁹⁰ mivel a Kiviben nem ez a szerep a jellemző. Az *ugye* tipikusan azt jelöli, hogy a megnyilatkozó magától értetődőnek, illetve természetes módon a közös tudás részének tekinti azt a szituációt (eseményt, minősítést stb.), amelyet az elemi mondat (tagmondat) reprezentál.

Az *ugye* kifejezés jellemzően a közös tapasztalatról, tehát a filmen látottakról szóló megnyilatkozásrészekben fordul elő (l. a 38. táblázatban szereplő adatot erre példaként). Egyéb előfordulásai olyan információ (pl. általános tapasztalaton) való megosztozást jelölnek, amelyet feltehetőleg a partner is birtokol (l. (220)).

(220) A₂₃: – [...] tehát vagy tanuló, aki_[Gen] *ugye*_{[DJ][Int]} sok irattal kerül kapcsolatba [nevet], vagy valamilyen tanár, vagy vagy [...]

5.5.1.5.3.2. Az episztemikus bizonyosság/bizonytalanság kifejezésével kapcsolatba hozható DJ-k

A koherenciához hozzájáruló mentális konstruktumok megalkotásával összefüggésben az alternatív lehetőségek közlésében gyakran alkalmazzák a megnyilatkozók a *mondjuk* ('tegyük fel, például' jelentésű) DJ-t.²⁹¹ Ezzel utalnak arra, hogy akár más lehetőségeket is meg tudnának fogalmazni. Kifejezik általa episztemikus bizonytalanságukat, továbbá kitölthetik a valószínűsítés megkonstruálásához, a (mégis) leginkább valószínű szituáció nyelvi reprezentációjához szükséges időt.²⁹²

²⁸⁹ L. Keszler 1985: 17.

²⁹⁰ Lásd erre Dér 2010: 16, Dér–Markó 2010: 144, 155, 163.

²⁹¹ L. Keszler 1985: 15, 19, Bańcerowski 2008: 302, Dér–Markó 2010: 139–140, 143–145, 158.

²⁹² Ez legfeljebb periférikus funkció lehet, Dér és Markó azt figyelték meg, hogy a kifejezést csak valamivel több mint 5%-ban követi szünet, és jellemzően fordulóbelseji helyzetű (Dér–Markó 2010: 144–145).

Az *azér(t)*, *mindenesetre* DJ-k olyan állításokat vezetnek be, amelyek a megnyilatkozó értékelése alapján (valamilyen érvénykorlátozás ellenére) még elég nagy meggyőződéssel²⁹³ vihetők be a diskurzusba.

A *valahogy* kifejezés (továbbá például az *úgy* DJ is) arra utal, hogy a következtetési-valószínűsítési folyamatnak vannak reflektálttá nem tehető lépései, ezekről a megnyilatkozó nem tudna számot adni. A szubjektivizáció grammatikalizációs folyamatában itt a MÓD kiterjesztését látjuk a külső dolgok megfigyelhető CSELEKVÉS- és LÉTMÓD-járól a megismerő szubjektum kognitív folyamataira (SZEMLELETMÓD) és az azok alapján feltehető állapotokra.

Diskurzusjelölőként az *igazából* esetében²⁹⁴ a valóságra utalás általában elhalványul, és a kifejezés inkább a megnyilatkozó személyes kiindulópontját, közvetlen (bizalmas) megnyilatkozását jelöli (A KÖZLÉS MÓDJÁT).

(221) A₆: – *úgy éreztem*_{[VEI][Feel]}, hogy minden a sajátja *igazából*_{[M][Int]} amit keres, vagy ahol van. (párbeszéd)

(222) A₄₅: – [...] és valami után nagyon sietve keresett, *igazából*_{[M][DJ]} először egy egy fiókba kutatót valamit [...] (narratíva)

A (221) adatban még érzékelhető valamelyest a megérzéssel kapcsolatos elkötelezettség, a tapasztalat jelentőségének hangsúlyozása, a táblázatban szereplő adatban azonban egyértelműen a kapcsoló- és metatextuális szerep dominál (Dér 2008: 112). Az ÖSZINTESÉG tartomány a táblázatbeli adatban is működésbe jön, de csak *az igazat megvallva* kifejezés funkciójában marad központi.

A *ha minden igaz* DJ egyetlen előfordulása a tapasztalat felidézésének bizonytalanságára utal.

5.5.1.5.4. Pontalanságot jelölő kifejezések (hedges)

A megfigyelt dolgok leírásában többször alkalmaznak a megnyilatkozók olyan kifejezéseket, amelyek azt jelzik, hogy valamilyen okból nem adnak pontos leírást (l. Biber et al. 1999: 547, 557, 856).²⁹⁵ Ennek hátterében állhat a saját mentális folyamataikkal (a tapasztalat feldolgozásával, az emlékezet működésével és a következtetéseikkel) kapcsolatos bizonytalanság is.

Korábban már tárgyaltunk olyan kifejezéseket, például igét, igenevet (*tűnt, vmilyennek tűnő* stb.), episztenciális módosítószót (pl. *talán*), amelyek a megnyilatkozó bizonytalanságát jelölik. A 'hedges' minősítéssel jelölt kifejezések körét kifejezetten a reprezentált jelenet dolgainak, viszonyainak a kidolgozását (pl. dimenzionális jellemzőjét, egyéb tulajdonságát, távolságát, mennyiségét) jelölő kifejezésekhez kapcsolódó, pontatlanságot

²⁹³ Az antropológiai szemléletű kutatások azt mutatják (l. 1.3.1.3., Nuckolls (1993: 236, 253)), hogy ez nem feltétlenül függ attól, hogy alátámasztását is tudják-e adni a következtetésnek.

²⁹⁴ Ugyanez érvényes az *igazándiból*, *igaziból* és a *valójában* esetében is.

²⁹⁵ L. Biber–Finegan 1989: 98, Biber et al. 1999 (főként 557); a magyar szakirodalomban lásd részben a becslő partikulák tárgyalásnál (l. Keszler 1995: 305), „homályosítók” elnevezésnél Szili Katalin beszédaktus-elméleti kiindulópontú munkájában (Szili 2004: 107). A nyelvi kategorizáció nem tipikus eseteivel összefüggésben tárgyalja a vizsgált kifejezések egy részét Bańczerowski 2000: 276–277.

jelölő nyelvi megoldásokra szűkítettem. Ugyanakkor nem törekedtem arra, hogy éles határt húzzak más eddig tárgyalt csoportok (pl. a DJ-k) és a pontatlanságjelölők között. Különösen problematikusnak látom a fokozó kifejezések (fokhatározók, fokozó partikulák, pl. *(egy) kicsit, elég*) és a pontatlanságjelölők (pl. *viszonylag*) elhatárolását, mivel elgondolásom szerint a pontatlanság kifejezése többféle módon és ennek megfelelően többféle formai megoldással történhet.

39. táblázat. Pontatlanságjelölő kifejezések ('hedges')

kifejezés	adat	ak.	db
névmási (eredetű) kifejezések			10
valami valamilyen	<i>valami_[Hedge] irodában vagy dolgozó helyiségben</i>	A ₉	6
	<i>vagy valami_[Hedge] irodai dolgozó</i>	A ₁₀	
	<i>Biztos_{[Adj][Inf]} valami_[Hedge] sürgős volt az a papír</i>	A ₃₁	
	<i>csak visszaszaladt ezért a valamiér_[Hedge]</i>	A ₃₅	
	<i>akkor aszittam_{[VE][Inf]} hogy valamilyen_[Hedge] betörés</i>	A ₄₀	
	<i>talán_{[M][Uncert]} valamilyen_[Hedge] korombeli</i>	A ₆	
ilyesmi	<i>vagy_{[KSZ][Uncert]} ilyesmi_[Hedge]</i>	A ₄₀	3
	<i>egy cím volt rajta, vagy egy telefonszám, ilyesmi_[Hedge]</i>	A ₁₅	
	<i>tanársegéd vagy ilyesmi_[Hedge]</i>	A ₂₃	
valami ilyesmi	<i>Dolgozószoba. Valami ilyesmi_[Hedge]</i>	A ₁₁	1
fokozatiságot jelölő kifejezések			5
körülbelül ²⁹⁶	<i>körülbelül_[Hedge] tudta_[Ind] is, hogy hol keresse</i>	A ₁₃	2
elég	<i>bár elég_[Hedge] női szobának tűnt_{[VE3][VizEvid][Inf][Uncert]}</i>	A ₃₂	1
viszonylag	<i>viszonylag_[Hedge] azt mondhatom_{[Panel][V-hat-E1]} hogy átlátja</i>	A ₃₄	1
nagyjából	<i>tudhatta_{[V-hat-E3][Inf]} hogy hol van nagyjából_[Hedge]</i>	A ₂₉	1
összetételi utótagok			5
-szerű	<i>a berendezés olyan irodaszerűnek_[Hedge] tűnt</i>	A ₁₁	3
	<i>Egy irodaszerű_[Hedge] helyiségben</i>	A ₁₂	
	<i>ilyen irodaszerű_[Hedge] helynek tűnt_{[VE3][Eval]}</i>	A ₁₄	
-szerűség	<i>tehát ilyen dolgozószobaszerűség_{[Hedge][Eval]}</i>	A ₃₈	1
-jellegű	<i>ez egy ilyen irodajellegű_[Hedge] szoba lehetett</i>	A ₃₉	1
összesen			20

²⁹⁶ A narratívában az életkor meghatározásában a hozzávetőlegességet, tehát szintén pontatlanságot jelölő *körül* névműtömmel névszór forduló elő (gyakorisági mutató: 1278 db / millió szó).

5.5.2. A lexikális jelölésen innen és túl

A tanulmány funkcionális szemléletével összhangban a lexikai jelölőket eddig sem önmagukban, hanem összefüggéseikben szemléltük funkciójukból kiindulva. Mivel a kutatás középpontjában a módosítószók állnak, ezért az egyéb kifejezésekkel kapcsolatban csak kisebb kitérőkre volt lehetőség a jelen munkában. A teljesebb képhez egy szintaktikai és egy morfológiai kérdés vizsgálatán keresztül jutunk el. Először a következtetési-valószínűsítési folyamatokkal összefüggő konstrukciókra, mondat szerkezeti sajátosságokra vonatkozó megfigyelésekkel foglalkozunk röviden, majd azt vizsgáljuk, hogy az igemód morfológiai kategóriája révén miként viszik be a megnyilatkozók a megkonstruált lehetőséget a diskurzusba.

5.5.2.1. A következtetési-valószínűsítési folyamatokkal összefüggő konstrukciók

A nyelvi reprezentációban a gondolatmenetet ikonikusan leképező formai megoldások figyelhetők meg. A következtetési folyamat jellemzője, hogy a kiépülés – lebomlás dinamikájában alakul az információfeldolgozás során (Vonk–Noordman 2001: 7430). Ahogy a vélekedés elkezd kibontakozni, kiterjesztődik újabb lehetőségekre, az előbbiekénél is szervezesebb metaforával: indázóvá válik. Ezért a lehetséges megkonstruálásának nyelvi megoldására jellemző, hogy az elemi jeleneteket (szituációkat) reprezentáló tagmondatok²⁹⁷ oksági jellegű viszonyokban összekapcsolódnak, és ezeket a viszonyokat kötőszók teszik explicitté (leggyakrabban *mer(t)*,²⁹⁸ *tehát*, *tehát(hogy)*).

(223) – Ki ez a fiú?

A₂₃: – *Hátö*_[DJ] *elég fiatal volt*_{[VizEvid][Eval]}, *úgyhogy*_{[KSZ][Inf]} *valószínűleg*_{[M][Inf]} mm egy tanuló, meg vagy *mondjuk*_[DJ] ee *minthogyha*_{[KSZ][Uncert]} *egy iroda lett volna*_[Eval] *a helység*_{[VizEvid][Dub]}, amibe berohant, *tehát* inkább *hasonlított egy irodára*, mint egy *mondjuk*_[DJ] egy szobára valakinek, *úgyhogy*_{[KSZ][Inf]} *az is*_[Part] *lehet*, hogy fiatalabb tanár *esetleg*_{[M][Inf][Uncert]} tanársegéd *vagy ilyesmi*_[Hedge], de *mindenképp*_{[M][Int]} valamilyen mm *tehát* vagy tanuló, *aki*_[Gen] *ugye*_{[DJ][Int]} sok irattal kerül kapcsolatba [nevet], vagy valamilyen tanár, vagy vagy *(h)á*_[DJ] *nem tudom*_{[VEI][Panel][Uncert]}, de *nem nem irodának vagy hát*_[DJ] mm *tehát* nem egy egyszerű szobának *tűnt*_{[VE3][VizEvid][Eval]}, *de nem is egy ilyen hivatalos helynek*, *mer mondjuk*_[DJ] *nem is úgy volt*_{[Ind]–[Uncert]}, *öltözve*_{[VizEvid][Eval]}, *úgyhogy*_{[KSZ][Inf]} *nem nem tudom*_{[VEI][Uncert]} *nagyon eldönteni*, de *hát*_[DJ] vagy tanuló, vagy egy tanár *lehetett*_{[VhatE3][Inf]}. *Szerintem*_[PProE1].

A (223) adatban a szereplővel kapcsolatos vélekedésben a megnyilatkozó azt valószínűsíti, hogy a szereplő tanuló, ezt a vélekedést összefüggésbe hozza a helyszínnel kapcsolatos megfigyelésének kiértékelésével, és ez hatással van a valószínűsítésre. Megkonst-

²⁹⁷ Ez természetesen nemcsak tagmondatokra, hanem mondatrészekre is érvényes, pl. az N₁ *vagy/ illetve* N₂ konstrukcióra (pl. „Őö több fiókot is kinyitott_[VizEvid] sok helyen megnézte, átpakolt pár irat- *vagy*_[KSZ] *papirkupacot*.” (A₃₉)).

²⁹⁸ Vö. Bańcerowski 2008: 289, 292–294.

ruál egy újabb lehetőséget, azt, hogy fiatal tanár lehetett a szereplő, végül mindkettőt egyformán lehetségesnek tartja. A következtetési folyamatokban a helyszín kiértékelésére vonatkozóan – a környezet mellett – újabb tényezőként jelenik meg a szereplő öltözéke, a helyszínre vonatkozó következtetés nem vezet egyértelmű kategorizációhoz. A következtetési folyamatokban tehát újabb és újabb tényezők juthatnak szerephez, és ezek hatással vannak a valószínűsítésre (l. 1.4).

A megnyilatkozók a valószínűsítés során gyakran több szituációt is egyaránt lehetségesként konstruáltak meg. Ez általában nem egyszerre történik, hanem úgy, hogy a következtetési folyamatban a lehetségeséget (újabb szempontok alapján, például korábbi tapasztalat aktivációja révén) kiterjesztik újabb szituációkra. A viszonyok kiterjesztését tipikusan az *is* partikula jelöli (pl. *az is lehet; de nem is egy ...*) (l. 5.5.1.3, továbbá Imrényi 2009b: 133, 2012: 126–127, 2013: 68–71). A fenti (223) adatban az első lehetségeség az, hogy a szereplő tanuló, majd a lehetségeség kiterjesztése történik arra a szituációra, hogy tanár („*az is lehet, hogy fiatalabb tanár*”). A kizárás esetében a NEM VALÓSZÍNŰ tartományt terjeszthetjük ki újabb szituációkra (ill. részletekre) („nem irodának [...] nem egy egyszerű szobának tűnt” → „*de nem is egy ilyen hivatalos helynek*”).

A kiterjesztéssel megalkotott hasonló valószínűségi fokra gyakran utal az *akár* partikula.

(224) A₂₂: – *Hát*_[DJ] *ezt nem tudjuk*_{[VTI][nemtudni]} *de ki tudom*_{[VEI][Inf]} *találni*_[nevet], [...] *mondjuk*_[DJ] *lehet*_{[V-hat-E3][MC]} *HOGY* [...] *de akár*_{[Part][MC]} *ez is*_[Part] *lehetett*_{[V-hat-E3][MC]} *mondjuk*_[DJ] *a történet*.

A Kivi szintaktikai szempontú feldolgozására ebben a könyvben nem vállalkoztam. Az oksági jellegű viszonyok, valamint a lehetségeség (továbbá az alternatív lehetségeség) meghatározó jelenlétére azonban vannak mutatók. Adatolni lehet az oksági jellegű viszonyokat jelölő kötőszó példányokat. Ezekre vonatkozóan gyakorisági mutatót is számoltam azért, hogy kiderüljön, valóban van-e összefüggés a viszonytípus és a párbeszédet domináló inferencialitás között (l. 40. táblázat). Az összevetés lehetőségét részlegesen a Kivi narratívája és az MNSZ átlagos gyakorisági mutatójának megadása teremti meg.

Oksági jellegű viszonyt tartom az OKOZÁS – OKOZAT (EREDMÉNY), az ELVÁRÁS – ELVÁRT KÖVETKEZMÉNY V. NEM TELJESÜLŐ ELVÁRÁS, JELENSÉG – MAGYARÁZAT, JELENSÉG – KÖVETKEZTETÉS, ESEMÉNY – KÖVETKEZMÉNY viszonyokat. A kötőszók osztályozásánál általában alkalmazott kategóriák (alá- vagy mellérendelő viszony; okhatározói/magyarázó vagy következtető viszony stb.) nem relevánsak az inferencialitás nyelvi reprezentációja szempontjából. Például a *tehát* kötőszó általánosan jelöli a következtetés és a kifejtés lépéseit, ez történhet OK → OKOZAT, OKOZAT → OK irányban egyaránt. Ebben a funkcióban nem a konkrét okozatot vagy a mentális művelet eredményét jelöli, hanem a következtetés kifejtésére irányítja a figyelmet. Ezzel összefüggésben lásd a *tehát(hogy)* kötőszó kialakulására adott magyarázatot alább.

(225) A₆: – E, *mer nagyon ismerős, tehát hogy tudta*_{[Inf][Ind]}, aa amennyire kereste, annyira tudta is *szerintem*_[PProEI], *hogy egyrészt, hogy mi az, amit keres, meg hogy hol hol keresse, tehát szerintem*_[PProEI] *az*_[Gen] *aki nem tudom*_{[VEI][Panel][Uncert]} *egy idegen helységbe keres*_[MC] *valamit, az nem nem így néz ki*_{[VizEvid][Eval]/[Inf]}.

A (225) adatban a *tehát* kötőszóval bevezetett tagmondatok 'a szereplő ismerős ezen a helyen' magyarázat kifejtését adják, tehát a magyarázó okokat, a következtetés alapját, az azt valószínűsítő megfigyeléseket (azok kiértékelését tudatos keresésként, biztos tájékozódásként a szoba terében), továbbá az általános tapasztalatot (*az nem így néz ki*) részletezik.

A mentális konstruktumok reprezentációjával foglalkozva adatom a *ha* típusú, a POTENCIALITÁS tartományát megnyitó, kötőszói térépítő kifejezéseket is (*ha* kötőszó, illetve *ha* kötőszót tartalmazó összetételek: *hogya*, *mintha*, *minthogyha*), amelyek jelölik a megkonstruált lehetőségességet. A *mintha*, *minthogyha* kötőszók tipikusan alakilag jelölt igemóddal (l. [Dub] jelöléssel a Kiviben) járnak együtt (l. 5.5.2.2).

Az alternatívák jelölése miatt számolom továbbá a *vagy* kötőszó előfordulásait is.

A 40. táblázat a fenti kötőszói csoportokba tartozó kifejezések adatait tartalmazza, ha azokat egynél több előfordulás képviselte a Kiviben. A kifejezések a szemantikai tartomány alapján csoportosítva és – a csoporton belül – a Kivi szerinti csökkenő gyakorisági sorrendben vannak felsorolva. A gyakoriságot a szokásos db / millió szó arány mutatja.

40. táblázat. Kötőszói előfordulások

kötőszó	Kivi				MNSZ
	párbeszéd		narratíva		
	db	gyakoriság	db	gyakoriság	gyakoriság
OKSÁG, ELVÁRÁS					
mer(t)	49	9430	17	5431	1633
tehát	45	8661	9	2875	559
tehát(hogy	15	2887	3	958	4
bár	5	962	1	319	275
úgyhogy	5	962	1	319	38
mer(t)hogy	4	770	1	319	12
mivel	2	385	3	958	7 v. 317 ²⁹⁹

²⁹⁹ 'Kötőszó' szófaji szűrővel keresve a gyakorisági mutató 7,07 db / millió szó, 'tetszőleges' beállítással 316,93 db / millió szó, de ezzel is kötőszói előfordulásokat nyertem. Ezért ha nem volt zavaró homonímia, mindkét keresési feltétellel elvégeztem a lekérdezést.

A 40. táblázat folytatása

kötőszó	Kivi				MNSZ
	párbeszéd		narratíva		
	db	gyakoriság	db	gyakoriság	
POTENCIALITÁS					
ha	10	1925	1	319	2555
mintha	9	1732	1	319	141
hogya	9	1732	3	958	59
minthogyha ³⁰⁰	2	385	2	639	1
ALTERNATÍVA					
vagy ³⁰¹	87 (98)	16744 (18861)	30	9585	2507

A gyakorisági sorrend – a *tehát(hogy)* kötőszó helyét leszámítva – azonos a Kivi párbeszédekben és az MNSZ-ben, kissé eltér a Kivi narratíváiban. Az adatok a fenti kötőszók kiugró gyakoriságát mutatják a Kiviben, ezen belül a következtetést előhívó társalgásban. Csak a *ha* kötőszó gyakorisága marad el az MNSZ átlagától, de ha figyelembe vesszük a HA – AKKOR viszonytól komplexebb relációt jelölő, *ha* kötőszót tartalmazó összetett kifejezéseket is, akkor erre a csoportra is érvényes, hogy a Kiviben az átlagot meghaladó gyakorisággal találkozunk. Erre alapozva kijelenthető, hogy a Kivi tagmondatai között az átlagosnál nagyobb gyakorisággal fordulnak elő explicitté tett oksági viszonyok, valamint a LEHETSÉGESSÉG tartományában értelmezett (mentális konstruktumok közötti) viszonyok és az alternatív lehetőségek konstrukciói.

A korpuszok összevetése torzított képet ad, hiszen az MNSZ-ből lekérdezett korpusz mérete 129241070 szó, ez pedig kb. 15523-szorosa a Kivi méretének (8326 szó), de a mutató a nagyon nagy eltéréseken keresztül indikátorul szolgálhat.

A Kivi diskurzustípusainak összevetése kevésbé problematikus, de azt is figyelembe kell venni, hogy az adatközlők már a narratívában is megfogalmaztak következtetéseket, valószínűsítettek biztosan nem tudható szituációkat. A *minthogyha* kötőszó 2-2 adata³⁰² a korpuszmérethez viszonyítva nagyobb gyakorisági arányt képvisel a narratívában.

A *teháthogy* kötőszó létrejött a *tehát* és a *hogya* kötőszó tagmondathatáron való együttes előfordulásával, továbbá az *azazhogya*, *vagyishogya* funkcionális rokonságával és (korlátokkal) a *merthogya*, *mivelhogya* szerkezeti analógiájával magyarázható. A *teháthogya* kötőszó bővebb vagy pontosabb kifejtést vezet be.

³⁰⁰ A gyakorisági mutatót egészekre kerekítve közlöm, az MNSZ-ben a mutató 0,55.

³⁰¹ Az összes adat száma (nem számítva a nyilvánvalóan DJ-szerepűeket és a vizsgálatot végző személy fordulókban szereplő kötőszói példányokat): 98, de a *vagy* 11-szer halmozva fordult elő (pl. „Hát_[DJ] vagy_{[KSZ][MC]} másnak keresett_[Ind] valamit, vagy vagy magának_[RefProE3]”, de nem a saját dolgai között.” (A₁₉)), ezeket egynek számítva a csökkentett érték 87.

³⁰² A narratíva mindkét előfordulása ugyanattól az adatközlőtől származik (A₁₅ ak.), de nem lehet a kifejezés használatát egy személy idiolektusához kötni, ugyanis a párbeszédben az A₉ és az A₂₃ ak. fordulóból valók az adatok.

A *tehát* és a *hogy* kötőszó egymás mellé kerülésének négy általam megfigyelt oka van. 1) A *tehát* kötőszó értelmező-kifejtő szerkezetet vezet be, de ezt egy teljes mellékmondat dolgozza ki, az utalószó pedig nincs kiteve (pl. „lépek egy olyat, amire tudom előre *a választ, tehát* [az_i] *hogy* a mentelmi jog fönnáll” (MNSZ)). 2) Az előzőhöz nagyon hasonló eset az, amelyben a *tehát* egy teljes tagmondat (újabb) értelmezésére-kifejtésére utal, és a *hogy* kötőszós mellékmondat ezt az értelmező kifejtést dolgozza ki (pl. „a terhesség hetedik napja előtt nem dől el [az_i], *hogy* egy vagy több emberi élet jön majd a világra, *tehát* [az_i] *hogy* a terhesség ikerterhesség-e” (MNSZ); vö. B. Fejes 2005: 40). 3) A *tehát* kötőszós tagmondatba közvetlenül a kötőszó után beékelődik egy *hogy* kötőszós tagmondat (pl. „*tehát* /₁ *hogy* pontosan hányan szeretnék ily módon rendezni adósságukat, /₂ azt csak a jövő hét elején lehet megtudni /₁” (MNSZ)). 4) A *tehát* a tagmondat végére kerül (szimptómájaként pragmatikálizálódásának), a *hogy* kötőszós mellékmondat így közvetlenül követi (pl. „Magánvélekedésre nem érdemes *tehát* [az] *hogy* az ellenzéki pártok hogyan értékelnek ilyen típusú döntéseket” (MNSZ), vö. ***Tehát magánvélekedésre nem érdemes*** [az], *hogy* ... ~ *Magánvélekedésre tehát nem érdemes* [az], *hogy* ... ~ *Magánvélekedésre nem érdemes tehát* [az], *hogy* ...). A *tehát* *hogy* kollokációra 494 adat van az MNSZ-ben (pontos gyakorisági mutatója 3,82 db / millió szó).

5.5.2.2. Az igemódok által jelölt konstruálás

A mód a megnyilatkozónak azt a választását jelöli, hogy miként kívánja az eseményreprezentációt bevinni a diskurzus folyamatába (vö. Bybee 1985: 165, 169). A mód az ige morfológiájában megjelenő kategória, funkciója azonban a (tag)mondat tartalmával van kapcsolatban. Alapvető szerepet tölt be az episztenciális tartomány jelölésében és általában a modalitás kifejezésében. A modális szisztéma kapcsolatban van, illetve lehet az igével, de a modalitás szemantikailag nemcsak az igével, hanem a (tag)mondat, az esemény megkonstruálásával van viszonyban (H. Molnár 1968: 20, Palmer 1986: 2, Kiefer 1988a: 5, 1990: 8).

A továbbiakban az inferencialitás és a kijelentő, valamint a feltételes mód összefüggésével foglalkozom.³⁰³

A kijelentő mód alkalmazását Kövecses és Benczes a valósággal való kompatibilitással, a feltételes mód megjelenését pedig a valósággal való inkompatibilitással hozza összefüggésbe (Kövecses–Benczes 2010: 170). Ez a reláció általában érvényes, az érdekes kérdés az, hogy mi motiválhatja még a módhasználatot, különösen akkor, ha többféle módjelöléssel is megkonstruálható az esemény nyelvileg.

³⁰³ A vizsgálatom szempontjából a kötő- és a felszólító mód elemzése nem releváns, mivel az előbbi a valami 'legyen vagy ne legyen' főmondati jelentéssel (l. Molnár 1994), az utóbbi pedig (legalábbis prototipikusan) a megnyilatkozó akarattal és a partner cselekvésre való utasításának beszédaktusával van összefüggésben (l. pl. Croft 1994, Szili 2011). Az igemódok funkcionális szemléletű, a pedagógiai alkalmazhatóságot következetesen érvényesítő leírására, az összefüggések megközelítésére a magyarban lásd még Hegedűs 2004-et (főleg 258–267).

5.5.2.2.1. A kijelentő mód

A kijelentő mód alapértelmezés szerint olyan eseményt jelöl, amelyet a megnyilatkozó interszjektív módon tényként elfogadható jelenetnek tart³⁰⁴ (l. 1.2). A diskurzusvilág alapjának terével való összeegyeztethetőség motiválja a kijelentő mód jelöletlenességét. Tehát a kijelentő mód felel meg az események alapértelmezés szerinti reprezentációjának, a semleges, állító kijelentő mondatnak (lásd Imrényi munkáit az irodalomjegyzékben, továbbá Goldberg 2006: 179 prototipikus mondat fogalmát) összefüggésben a prototipikus asszertív beszédaktussal (vö. Croft 1994).

A Kiviben megfigyelhető legáltalánosabb megoldás az, hogy – legalábbis a tagmondaton belül – semmi sem utal arra, hogy a megnyilatkozók kikövetkeztetett szituációkat tesznek hozzáférhetővé. Ennek az a magyarázata, hogy elégséges a teljes megnyilatkozásra vonatkozóan valamilyen mentális térépítő elemnek az alkalmazása ahhoz, hogy az azt követő eseményreprezentációk (szintaktikai szerkezettől függetlenül) a működésbe hozott mentális térben értelmeződjenek (l. Fauconnier 1985: 16–18). Például a (226)-ban a *talán* episztenciális módosítószó megnyitja a MEGNYILATKOZÓ VALÓSZÍNÜSÍTÉSE ALAPJÁN ELÉRHETŐ LEHETŐSÉGSÉG tartományt, ebben értelmezzük azt, hogy a szereplő ott dolgozik, a helyszín az ő otthonában kialakított iroda vagy munkahely. A *lehet*, hogy szerkezet szintén a megnyilatkozó vélekedését vezeti be, ennek megfelelően értelmezzük, hogy 'szüksége volt rá, azért szaladt be, tudta, hol hagyta' eseményeket.

(226) A₁₃: – Mm_[DJ] *talán*_{[M][Inf]} ott dolgozik_[Ind], az neki egy *ilyen kis*_[DJ] irodai vagy *ilyen*_[DJ] munkahely, ahol dolgozhat, amit az otthonában alakított ki_[Ind] *úgy értem*_[VEI] és *lehet*_{[Inf][V-hat-E3]} *hogy* éppen szüksége volt_[Ind] arra a papírra, és azért szaladt_[Ind] be, mer tudta_[Ind] hogy valahol ott hagyta a szobájában, vagy *hát*_[DJ] abban a kis helyiségben

Az elérhetőségi heurisztika alkalmazásából következik az a tény, hogy a megnyilatkozók több lehetőséget is megkonstruálnak, és általában ezeket is egyetlen episztenciális szerkezet hatókörén belül reprezentálják.

(227) A₃₀: – Mm *mondjuk*_{[DJ][MC]} mm valahova nagyon kellett_[Ind] az a papír, *vagy*_[KSZ] _[MC] az anyukája felküldte, hogy [nevet] hogy ez a papír kell, *vagy* valami sürgős elintéznivalója volt, *vagy éppen*_{[KSZ][Part]} már úgy fordult vissza indulásból, hogy *hú ezt még itt hagytam*_[VEI] *vagy éppen*_{[KSZ][Part]} sietett, sietnie kellett, mert ment a busza, *vagy* valami *nem nem tudom*_{[VEI][Panel][Uncert]} *Én*_[PProEI] *erre gondolok*_{[VEI][Inf][MC]}.

A (227) fordulóban a *mondjuk* DJ vezeti be több alternatív lehetőségesség közlését. A forduló végén – a szekvencia egészét tekintve kiemelt helyen – a megnyilatkozó reflektál arra, hogy ezek saját valószínűsítései. Minden, ami e két kifejezés között elhangzik, a megnyilatkozó mentális konstruktuma (l. 1.3.1.2).

³⁰⁴ Ezzel függ össze, hogy az általános érvényű „igazságok” is kijelentő módúak (pl. A₇: – [...]
*abból indulok*_{[VEI][Panel]} *ki*, hogy az ember_[Gen] *nem lop*_{[Ind][Deont]}).

A komplexebb tagmondatkapcsolatokban előfordul az, hogy nem érvényesül következetesen az a jelöltség, amely az azonos szintű, korábban elhangzott tagmondatban még megvan.

(228) A₄: – *Hát*_[DJ] *ez* *jó* *kérdés*, de mivel elé *úgy tűnt*_{[Eval][Uncert][VE3]}, *hog*_[DJ] *elég* *ismerősnek tűnik*_{[Eval][Uncert][VE3]} *abban a szobába*, tehát *hog*_[DJ] *hog*_[DJ] *mintha*_{[KSZ][Inf][MC]} *tudta volna*_[Dub] *hog*_[DJ] *hol* *kell* *keresni* *azt a papírt*, *csak* *pontosan* *nem emlékezett*_[Ind] *rá*, *hog*_[DJ] *hova* *tegye*, mert *hát*_[DJ] *hogya*_{[KSZ][MC]} *nem* *a saját szobájába* *kereste volna*_[Cond], akkor akkor_[MC] *valószínű*_{[Adj][Inf]} *nem találja*_[Ind] *meg* *ilyen könnyen* [...]

A (228) fordulóban a *mintha* kötőszó mentális konstruktumot jelöl, a megnyilatkozó ennek keretében szimulálja a 'tudta, de nem emlékezett pontosan' viszonyt. Látható, hogy a *tud* szóalakján jelölve van a dubitatív mód, a mellérendelő viszonyban lévő másik tagmondat igealakja azonban kijelentő módban áll (*emlékezett*). Egyszerű magyarázat lehet az, hogy a korábbi jelöltség alapján továbbra is szimulált szituációként értelmezzük a pontatlan emlékezést akkor is tehát, ha ennek nincs morfológiai jelölője a tagmondaton belül.

Ha azonban megfigyeljük a (228) folytatását is, akkor egy HA – AKKOR szerkezetet is találunk, amelyben a szimulált feltételt jelölő dubitatív mód opcionális (*kereste volna*, vö. *kereste*), a megnyilatkozó a valószínűsítést teszi hozzáférhetővé azzal kapcsolatban, hogy a szereplő a saját szobájában keresgált. Az implikált szituációt képviselő tagmondatban³⁰⁵ azonban itt is kijelentő módú az ige (*nem találja meg*). Ez a megoldás implikaturaként tartalmazza azt az információt, hogy a szereplő könnyen megtalálta a keresett tárgyat (ez az információ szintén a megnyilatkozó kiértékelés eredménye). Kínálkozik tehát egy alternatív magyarázat is, amely a hipotetikus szituációk és viszonyok ('ha nem ott kereste volna, akkor nem találta volna meg könnyen') és a megfigyelés alapján megalkotott értelmezés és következtetés mentális tereinek ('otthon kereste, könnyen megtalálta') a vegyülését feltételezi.³⁰⁶

Tehát azt figyelhetjük meg, hogy a módviszony – hasonlóan a korábban tárgyalt relációkhoz – konstruálás eredménye, még a szabályosságot mutató, nagyon erősen elsáncolódott/begyakorlódott mintázatok esetében sem tekinthető eleve adottnak (l. fent a *mintha* példáján).

A továbbiakban arra összpontosítunk, hogyan függ össze a módjelölés az egyéb nyelvi kifejezésekkel.

A megnyilatkozó perspektíva az **időjelölésben** úgy nyilvánul meg, hogy a látott jelenet és az arra vonatkozó eseményreprezentáció (akár megfigyelt, akár kikövetkeztetett-valószínűsített az esemény) a megnyilatkozó kiindulópontjából múlt idejüként ábrázolódik, ezt a múlt időt ezért deiktikus múlt időnek (DeP) fogom nevezni (vö. Tátrai 2002: 77kk.). Előfordul a megnyilatkozó jelen kivetítése is, de ezzel e helyütt nem foglalkozunk (l. 4.3.1.2). Azokban a megnyilatkozó következtetés-valószínűsítést kifejező tagmondatokban, amelyekben kijelentő módú az ige, mindig megvan a lehetőség a DeP

³⁰⁵ Alárendelő tagmondatkapcsolatként kezelve a konstrukciót – a főmondatban.

³⁰⁶ A *mintha*... esetében a hipotetikus konstrukció: 'mintha tudta volna, csak nem emlékezett volna pontosan'; a kiértékelés és valószínűsített: 'tudta, csak nem emlékezett pontosan'.

jelölésére, vagy másként: az ezekben a tagmondatokban jelölt múlt időt a megnyilatkozó feldolgozott jelenéhez (a diskurzus alapjához) viszonyítva értelmezzük.

Kijelentő módú ige esetén a megnyilatkozó valószínűsítését más jelölők juttatják kifejezésre. Az eseményt jelölő ige módjele nem interszubjektív tényre (pl. megfigyelhető aktuális előfordulásra) utal, hanem azt jelöli, hogy a megnyitott episztenciális tartományon belül további episztenciális többletjelentés nélkül van megjelenítve az esemény.

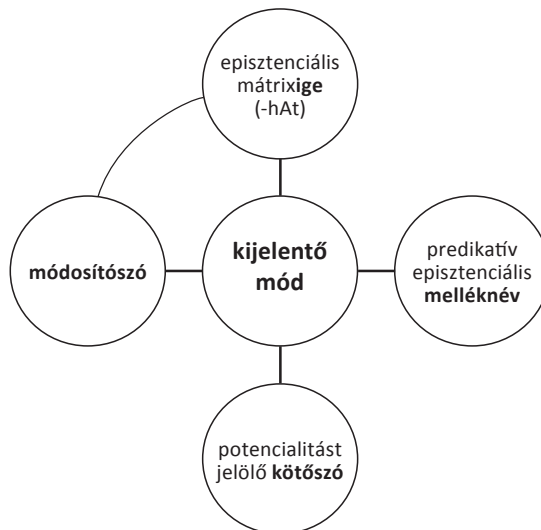
(229) A₂₇: – elég nehezen tudom_{[VEI][MC]} elképzelni, hogy [ha ...] akkor így beront_[Ind] a szobába

(230) elég nehezen tudom elképelni, hogy akkor berontana_[Dub]

A (229) mellékmondata a megnyilatkozó által nem valószínűsített relációt közöl a beágyazott HA – AKKOR szerkezettel, azt, hogy más (a megfigyelttől különböző, annak el-lentmondó) feltételek mellett a megfigyelt berontás (TÉNY) nem valószínű következménye a feltétel teljesülésének. Ehhez képest a (230) jelöli a kétely nagyobb fokát a következmény lehetségeségével kapcsolatban.

Ha a tagmondatban van olyan jelölő, amely hozzáférhetővé teszi a megnyilatkozó episztemikus attitűdjét a szubjektivizáció nagyobb fokán, akkor a módjelnek már nincs ilyen szerepe, ezért jellemzően alapalakban áll az ige. Többnyire³⁰⁷ ezt tapasztaljuk akkor, ha a tagmondatban episztenciális módosítószó van (pl. *talán/valószínűleg*).

A Kivi adatai alapján a 7. ábra foglalja össze a kijelentő mód és az inferencialitás jelölőinek együttes előfordulásait.

7. ábra. A kijelentő mód kapcsolata más jelölőkkel a Kiviben

³⁰⁷ Természetesen feltételes módú igealak mellett is lehet episztenciális módosítószó, lásd alább, arra azonban nincs adat, hogy a megnyilatkozó kételkedés (az attitűd) legyen kétszeresen, módosítószóval és módjellel is jelölve (pl. a *talán kitakarít/kitakarítana ma az albérlőm* esetében a kiemelt módjelet nem az eseménnyel kapcsolatos megnyilatkozó kételkedés, hanem a feltételhez kötöttség jelöléseként értelmeznénk).

a) Az episztenciális főmondati ige (igés szerkezet) (pl. *úgy láttam/gondolom* (A_1), *úgy tűnt* (A_{20}), *arra következtetek* (A_{22}), *elég nehezen tudom elképzelni* (A_{27}), *feltételezem* (A_{43})) maga is jelölhet lehetségeséget (l. (231)).

(231) A_{43} : – *Feltételezem*_{[VE1][Inf]}, hogy ismerte_[Ind] a helyszínt

A főmondati igén a potencialitás – nagyon sematikus – a *-hat* toldalékkal is megjeleníthető (pl. *arra is gondolhatunk* (A_2), *lehet, hogy* (A_8); l. (232)).

(232) A_8 : – [...] *lehet*_{[V-het-E3][Inf][MC]}, hogy egyben ott is dolgozott_[Ind]

A főmondati episztenciális ige mellett a mellékmondatban módosítószó (l. *talán*) is jelelté teheti a valószínűsítést és a szubjektívizációt (l. (233)).

(233) A_1 – [...] én_[ProE1] ezért *gondolom*_{[VE1][Inf]}, hogy *talán*_[M] nem azt a papírdarabot kereste_[Ind].

b) Episztenciális predikatív melléknév (pl. *valószínű* (A_4), *lehetséges, hogy* (A_8)) (l. (234)) által jelölt potencialitás esetén is állhat alapalakban a mellékmondati ige.

(234) A_8 : – [...] *lehetséges*_{[Adj][Inf][MC]}, hogy meg is_[Part] találta_[Ind]

c) Potentialitást (és hasonlítást) jelölő kötőszók mellett szintén lehet kijelentő módú az ige. A *ha, hogyha* kötőszók HA – AKKOR szerkezetben fordulnak elő, ebben a *ha* a következtetés kiindulópontját, az *akkor* ... a végpontját jelöli. A potencialitás azért része a szerkezet jelentésének, mert az összefüggés mentális konstruktumként reprezentálódik, nem a diskurzus alapjához lehorgonyozott aktuális előfordulások viszonyaként (l. (235)–(236)).

(235) A_5 : – [...] *ha*_[KSZ] ... *ilyen tudatosan keresett*_{[Inf][Ind]} szóval_[DJ] ő_[ProE3] így tudta_[Inf]
[Ind], hogy hol kell legyen az a papír

(236) A_1 : – [...] inkább valami tárgyat keres, *hogyha* dobozban kutatott_[Ind]

A *mintha* kötőszó a szituációk közötti megfelelésnek a POTENCIALITÁS tartományában való értelmezését (mentális terek integrációját) jelzi, általában a -NA módjellel együtt jelöli a lehetségeséget. Van azonban kivétel, erre lásd a már elemzett adatot (228). (A *mint* (*aki/ami* stb.) kötőszó által bevezetett hasonlító mellékmondat igéje is lehet kijelentő módú,³⁰⁸ de -NA módjellel együtt is előfordul.)

d) Az episztenciális módosítószók (pl. *talán, valószínűleg, feltehetően*) mellett általában kijelentő módú ige fordul elő a Kiviben (l. (237)).

(237) A_1 – ... *valószínűleg*_[M] a szobája volt_[Ind]

³⁰⁸ L. A_{17} : – „*olyan volt, hogy mint* _{[KSZ][Eval][Inf][Uncert]} aki ismeri_[Ind] őket”

5.5.2.2.2. A -NA által jelölt módok

A -NA módjellel jelölt mód általánosan a diskurzus alapteréhez képest távolabbi mentális teret jelöl, azt teszi hozzáférhetővé, hogy a reprezentált jelenet nem figyelhető meg közvetlenül a diskurzus alapterében. Ezért a megnyilatkozó a jelenetet nem tényként viszi be a diskurzusba (és nem is a partnernek szóló utasításként egy cselekvés végrehajtására). A -NA módjel azonban sok funkciót jelöl (l. Hegedűs 2004: 211–215, 259), ezek közül a feltételhez kötöttség (a HA – AKKOR szerkezet) jelölését megvalósító feltételes módot (l. [Cond] rövidítéssel), a megnyilatkozó kételkedést jelölő dubitativust (l. [Dub]) és a kontrafaktuális szituációt jelölő irrealist (l. [Irrealis/hipot]) vizsgáljuk az inferencialitással összefüggésben.

5.5.2.2.2.1. A feltételes mód (conditionalis)

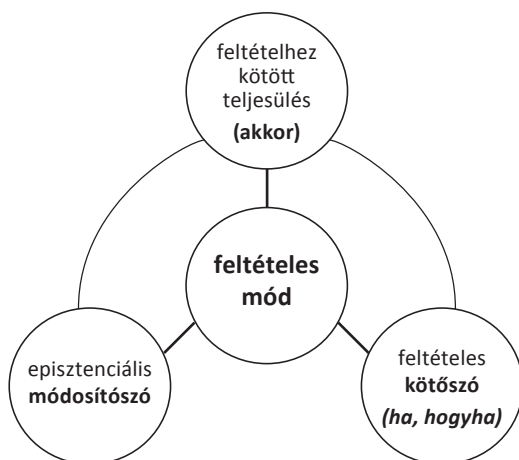
A feltételes mód a releváns tényleges helyzettől különböző, lehetséges helyzethez kötött megvalósulást jelöli. A módjel ezt a funkciót egyedüli feltételességjelölőként is be tudja tölteni. A feltétel kidolgozható például a tagmondaton belül (l. a (238)-ban *más szobájában* 'ha más szobájában volna') vagy teljes tagmondattal (239), de maradhat implicit is (erre nem volt példa a Kiviben).

(238) A₃₂: – *Hát*_[DJ] mert *nyilván*_{[M][Inf][Deont][Int]} más szobájában nem *kutakodna*_[Cond] *ennyire*.

(239) A₂₇: – [...]*valószínűleg*_{[M][Inf]} *hogya*_{[KSZ][MC]} ez más szobája *lenne*_[Cond], *akkor* nem *túrná*_[Cond] így végig a a dolgait [...]

A (238), (239) példákból látható, hogy a feltételes mód a feltételhez kötött (a feltétel teljesülése esetén bekövetkező) eseményt reprezentáló tagmondatban episztenciális módosítószóval (*valószínűleg*) is állhat. A módosítószó jelöli a szubjektívizációt és a következtetési folyamat jellegét (valószínűsítés, vélekedés), továbbá a valószínűsítés erejét. A *nyilván* a következtetés magától értetődő jellegét és az ezzel kapcsolatos megnyilatkozó elkötelezettséget teszi hozzáférhetővé.

Ha a feltételességet módjel jelöli, akkor az kizárja a múlt idő morfológiai jelölésének deiktikus időként való értelmezését (l. irrealis).

8. ábra. A feltételes mód (conditionalis) kapcsolata más jelölőkkel a Kiviben

5.5.2.2.2. Az irreális

Az irreális a diskurzus alapterével inkompatibilis eseményt kategorizál,³⁰⁹ amely nem valósult meg, és a megnyilatkozó szerint nem is fog megvalósulni. Ezt a kategóriát a -NA módjel és a -T időjel együttes előfordulása jelöli (l. (240)).

(240) A₁₃: – [...] ott voltak könyvespolcok is még, ahol **kutakodhatott volna** [MC][Irrealis/hipot]

Ebben a szerkezetben az időjel nem értelmezhető DeP-ként, akár a jövőben nem teljesülő eseményre is vonatkozhat. Például a (241)-ben a *megünnepeltelek volna* a megnyilatkozás idejéhez képest a jövőben nem teljesülő eseményre vonatkozik.

(241) Ha időben szóltál volna, *megünnepeltelek volna*, de bocsánat, a jövő hétre már nem tudom megszervezni, hogy hazautazzam.

Az időjel szemantikai szerkezetében a múlt időnek az alaphoz képesti TÁVOL(SÁG) tartományán keresztül az episztemikus távolság válik elérhetővé (az alap megfigyelhető eseményeihez, azok feldolgozásához képest) (Niemeier é.n. 29). Az aktuális/tényleges előfordulás kizárása következtetési folyamatokat és szimulációt feltételez, mindig valami közvetlenül meg nem figyelhető megkonstruálását és valószínűsítésének elvetését jelenti.

A HA – AKKOR szerkezetű mentális konstruktum és az irreális együttes alkalmazása olyan viszonyt szimulál, amely analóg azzal a tapasztalattal, hogy az események összefüggenek, és bizonyos események továbbiak bekövetkezését teszik lehetővé (l. a biliárd-

³⁰⁹ L. Fauconnier–Turner 2002: 230. A vizsgálat nyelvelméleti háttérének megfelelően ezt is konstruálás eredményének tartom, a szituációk nem tartoznak a konceptualizációtól függetlenül az IRREÁLIS (és a LEHETSÉGES vagy a REÁLIS) tartományba/kategóriába. A kategória példányok alapján létrejövő mintázat, a nyelvek között is különbségek vannak abban, hogy milyen eseményeket reprezentálnak a beszélők tipikusan irreális (illetve potentialis és realis) jelölővel (ha vannak ilyen jelölők az adott nyelvben) (l. Bybee 1998, Van Gijn – Gipper 2009).

golyó modellt és az ELŐZMÉNY – (FIZIKAI VAGY PSZICHIKAI) KÖZVETÍTŐ ERŐ – KÖVETKEZMÉNY szerkezetű feldolgozásról mondottakat az 1.1.5. pontban). A szimuláció során ezt a tapasztalatot olyan helyzetekre is alkalmazzuk, amelyek **nem** történtek meg, és így **nem** is váltak kiindulópontjaivá más szituációknak. Tehát a tapasztalatnak a mentális működés szempontjából meghatározó voltával függ össze az, hogy az irreális alkalmazása szoros kapcsolatban van az implicit (burkolt) vagy explicit (nyílt) tagadással. Például a fenti (240) jelentésének része, hogy 'nem kutakodott', a (241)-é, hogy 'nem ünnepeltek meg' stb. Kifejtett tagadásra példa a (228)-ban a *hogyh_{[KSZ][MC]} nem a saját szobájába kereste volna_[Irrealis/hipot]*.

5.5.2.2.3. Dubitatív mód (dubitativus)

A dubitatív mód (I. Dub) a megnyilatkozó episztemikus bizonytalanságát jelöli a szituáció fennállásával, valószínűsítésével kapcsolatban. A dubitatív mód által jelölt művelet a megfigyelés (vagy mástól származó információ) és a megnyilatkozó által valószínűsített szituáció viszonyba hozása, a mentális terek integrálása oly módon, hogy a jelöltség ikonikusan – megnyilatkozó kiindulópontból és az alap mentális térhez képest – nagyobb episztemikus távolságnak felel meg.

A dubitatív mód alkalmazása mellett a lehetséges jelenet ideje és a diskurzus alapja közötti viszony, így a DeP is értelmezhető (l. a (242) adatot és megalkotott változatát (243)).

(242) A₇: – [...] nem feltételezném_{[VEI][Inf][MC]} róla_[PProE3], hogy ő_[PProE3] *betört volna_[Dub]*
valaki máshoz

(243) Nem feltételezem róla, hogy *betörne* valaki máshoz.

A *mintha*, *minthogyha* kötőszó a megfigyelt és a valószínűsített szituáció közötti megfeleléseket (a terek integrációját) jelöli a potencialitás tartományában. A *mintha*, *minthogyha* kötőszó szerkezetében a megfeleltetés a *mint* komponenshez, a reláció tényként kezelésének felfüggesztése pedig a *ha* komponenshez kötődik. A művelethez kapcsolódó episztemikus bizonytalanságot a dubitatív mód jelöli, a konstrukciónak tipikusan része a módjel alkalmazása is (a kivételre lásd a (228) adatot).

(244) A₁₁: – [...] nem olyan volt, *mintha_{[KSZ][MC]}* a saját dolgát *kereste volna_{[VE3][Dub]}*

(245) A₂₃: – [...] *minthogyha_{[KSZ][Uncert]}* egy iroda lett volna_{[Eval][VizEvid][Dub]} a helység

Ha a megnyilatkozó episztemikus bizonyosságát-bizonytalanságát más kifejezés jelöli, akkor a dubitatív mód opcionális. Ilyen eset az, ha a főmondatban tagadott észlelést (l. (246)), következtetést-valószínűsítést jelölő (episztenciális) íge van (pl. *nem hiszem, hogy megteszi/megtenné*; l. fent a (242) példát is).

(246) A₈: – [...] mindenestre_[DJ] én_[PProE1] *nem vettem észre_{[VEI][VizEvid]}* hogy hogy *megtalálta volna_[Dub]*

A vélekedést, valószínűsítést kifejező ígék esetében, amelyek a megnyilatkozó mentális állapotát jelölik ki kiindulópontként az esemény eléréséhez, tehát referenciapontként

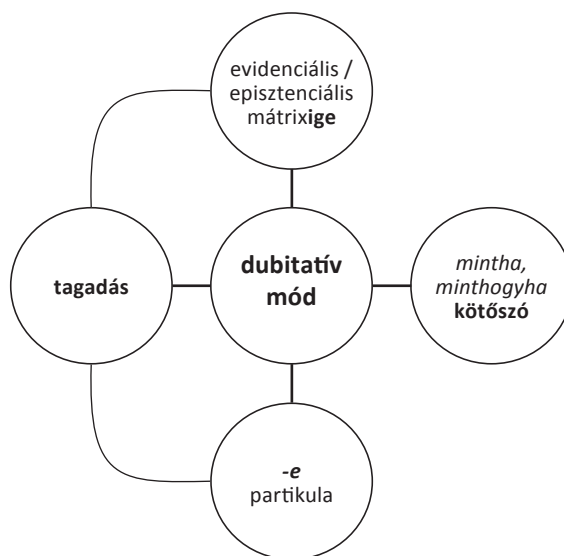
szolgálnak (pl. *feltételezem, azt hiszem, úgy gondolom*) nem a kognitív folyamat / mentális állapot tagadásáról van szó, hanem az ige kijelentő módja esetén kisebb valószínűségi fokról (vö. *azt hiszem, hogy : nem hiszem, hogy*). Ebben a szerkezetben a -NA módjel alkalmazása kontextuális implikációt jelöl (vö. *nem gondolnám, hogy igen 'azt/úgy gondolom, hogy nem'*).³¹⁰

Ha a megnyilatkozó interszjektív NEM TUDÁS-t konstruál meg az eseménnyel kapcsolatban, akkor a mellékmondatban -e kérdő partikulával is jelöltté teheti, hogy a tudással kapcsolatos hiányt fogalmaz meg (l. a (247) példát, amelyben a dubitatív módot a *volna* jelöli az analitikus igealakban).

(247) A₁: – ennyiből *nem derült ki*_[nemtudni], *hogy megtalálta volna-e*_{[Dub][-e]]}...

Mivel a módosítószó attitűdként jelöli az episztenciális modalitást, az igealakon nem szokott a dubitatív móddal megerősítődni az episztemikus bizonytalanság. Egy kivételes adat van a korpuszban, amelynek értelmezését nem tudtam megoldani (l. (248)), ebben valószínűsítést jelölő módosítószó hatókörében elkötelezettséget jelölő kifejezés is van, ez a konstrukció pedig kijelentő móddal szokott megvalósulni. A (248) megoldása diszszonanciát jelezhet a megkonstruált több lehetőségesség valószínűségi viszonyával kapcsolatban.

(248) A₁₅: – *valószínűleg*_{[M][Inf]} *tényleg*_{[M][Inf]} *otthon felejtette volna*_[Dub]?

9. ábra. A dubitatív mód kapcsolata más jelölőkkel a Kiviben

³¹⁰ A tagadószóval kapcsolatban eltérő konstruálási módokat és nem negatív emelést feltételezek.

5.6. Összefoglalás

A fentiekben az inferencialitást, a megnyilatkozó következtetési-valószínűsítési műveleteinek nyelvi kifejezését vizsgáltuk. Azt figyelhettük meg, hogy a következtetéseket a középpontba helyező diskurzustípusra (az átlagos nyelvi tevékenységhez képest) jellemzőnek bizonyultak azok a kifejezések, amelyeket az inferencialitás jelenségével és a szubjektívizációval hoztunk kapcsolatba. Ezek elsősorban a megnyilatkozóhoz lehorgonyzott episztenciális igék (kisebb részben főnevek), melléknevek és a szubjektívizációt lexikalizáltan jelölő módosítószók voltak. Jellemzőnek bizonyultak az episztenciális LEHETSÉGESSÉG tartományt képviselő kifejezések általában, grammatikai jellemzőjüktől függetlenül is. Ezek todalékok (pl. *-NA*), (segéd)igék (pl. *lehet, kell*), kötőszók (pl. *mint-ha*) és egyéb kifejezések (pl. pontatlanság- és diskurzusjelölők).

Az adatok elemzése során a nyelvi kifejezésekben is feltárult az inferencialitás jelenségének komplexitása és a konstruálás jelentősége. Nem lehetett izolálni a nyelvi reprezentációban a tények (tapasztalat, 'közös tudás') és a vélekedések kifejezését. Az empirikus vizsgálat megerősítette, hogy a tapasztalat feldolgozása, kiértékelése és az erre alapozott következtetés között nincs éles határ, a tapasztalati és a hipotetikus mentális terek integrációja általánosan jellemzi az episztenciális modalitást. Összefüggő tartományt képvisel a következtetési-valószínűsítési folyamatokon belül a megfigyelésre közvetlenül épülő és a nem közvetlenül épülő inferencia (az ún. mentális konstruktum). A következtetés alapjának a hozzáférhetősége és explikálása, valamint hozzáférhetetlensége és explikálhatatlansága kontinuumot képez. Azt tapasztalatuk, hogy azonos megfigyelésre épülő azonos következtetési eredmény megkonstruálható inkább interszubjektív vagy inkább szubjektívizált módon is. A világ eseményei és viszonyai nem kategorizálhatók valamilyen objektív módon, ezért nem lehetett a konstruáló szubjektumtól függetlenített kategóriákat alkalmazni a megnyilatkozások nyelvi kifejezéseinek az értelmezésében sem.

A továbbiakban a jelen kutatás középpontjában álló kifejezéscsoportot, az evidenciajelölő és episztenciális módosítószókat vizsgáljuk meg alaposabban. Mivel korábbi kutatásomban feldolgoztam a leggyakoribb valószínűsítést kifejező módosítószókat (l. Kugler 2010), most arra a csoportra összpontosítok, amely az evidencialitással is kapcsolatban van. Az empirikus vizsgálathoz kiválasztott kifejezések eredetileg vizuális tapasztalatra utalnak (vagy valamilyen módon kapcsolatba hozhatók azzal).

6. A LÁTÁS FOGALMI TARTOMÁNNYAL KAPCSOLATOS LEXIKALIZÁLÓDOTT EVIDENCIÁLIS-EPISZTENCIÁLIS KIFEJEZÉSEK KORPUSZALAPÚ LEÍRÁSA

Ez a fejezet³¹¹ hét lexikalizálódott magyar evidenciális-episztenciális kifejezés korpusz-alapú elemzésének eredményeit foglalja össze. A kiválasztott lexémák közül hat (*láthatóan, láthatólag, szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást, látszólag*) elsődlegesen vizuális tapasztalatra, a megnyilatkozó érzékelésére utaló evidenciajelölő kifejezés. A hetedik – a LÁTÁS fogalmi tartományával szintén kapcsolatban álló – kifejezés az *előreláthatólag*. Ezt megkülönbözteti az előbbiektől az, hogy ebben a formájában nem jelöl (és nem is jelölt) vizuális evidenciatípust. A kifejezés a megnyilatkozónak a jövő eseményeire vonatkozó vélekedését jelöli, primer funkciójában is episztenciális.

A kifejezéseket funkcionális összetartozásuknak megfelelően két tömbben tárgyaljuk. Először kapcsolatrendszerében vizsgáljuk a vizuális észlelésre vonatkozó hat kifejezést (*láthatóan, láthatólag, szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást, látszólag*), majd a feltárt funkcionális kapcsolatok mentén következik részletes feldolgozásuk. A kifejezések jellemzői alapján a *látszólag* részleges különállása figyelhető meg a tömbön belül. Az *előreláthatólag* funkcionálisan jobban elkülönül a másik hat módosítószótól, ezért korpuszalapú leírása önálló pontban olvasható.

Az alapfunkciójukban evidenciajelölő kifejezések esetében is adatolható az episztenciális szerep. A bevezető részben (l. 1.3.2.) megalapozott értelmezés szerint az evidenciális és episztenciális jelentés a világról való tapasztalattal, tudással kapcsolatos, a partnerek közös mentális aktivitásával (interszubsjektív módon), dinamikus konstruálással létrehozott jelentés. Az inferencialitást és az episztemikus modalitást egyetlen (episztenciális) szemantikai tartományként határoztuk meg.

Az evidenciális és az episztenciális jelölők leírásához a jelen kutatás keretében kidolgozott, a szótárszerű feldolgozás számára is alkalmas leírási módot alkalmazunk. Az összevethetőség érdekében az elemzés minden kifejezés esetében ezt a módszert követi a funkcióhoz igazodó tartalommal.

Az empirikus anyag elemzésén túl a kifejezések jelentésváltozásának kikövetkeztethető folyamata is feltárul. A jelentésváltozás vizsgálata szemlélteti az evidenciajelölő rendszernek azt a sajátosságát, hogy a nyelvi változás iránya a szubsjektivizáció egyre nagyobb foka felé mutat. Megfigyelhetővé válik egyrészt az evidenciális és a modális jelölők grammatikalizációjának alapvető hasonlósága, másrészt az evidenciális → episztenciális változási folyamat, harmadrészt a kategóriák tartományainak érintkezése.

³¹¹ Előzményei Kugler 2013b, 2013c.

6.1. A vizsgálat adatainak forrása

Az adatok több korpuszból származnak. E helyütt csak áttekintjük a kutatás korpuszá-
nak forrásait, főbb adatait, a forrásként szolgáló korpuszok részletesebb leírását lásd a
2.1. pontban.

41. táblázat. A vizsgálat korpusza

jellege	beszélt nyelvi			írott nyelvi
forrásjelölés	Kivi	BNYGY	BEA	MNSZ
megnevezés	Korpusz az inferencialitás vizsgálatához	Beszélt nyelvi gyűjtemény	Beszélt nyelvi adatbázis	Magyar nemzeti szövegtár ³¹²
méret	8326 szó, 74 p 21 mp	220687 szó	336 p	kifejezésenként 100-100 előfordulás

Beszélt nyelvi adatokat a fenti kifejezésekre alig találtam. A *látszólag* kifejezésre öt ((3) BNYGY, (2) Kivi), a *láthatóan* lexémára három ((2) Kivi, (1) BEA), a *láthatólag* módo-
sítósóra két adatot találtam ((2) Kivi). A *szemmel láthatóan*, *szemmel láthatólag*; *szem-
látomást* és az *előreláthatólag* kifejezések vizsgálatára tehát csak az MNSZ adatait tud-
tam felhasználni.

6.2. A vizuális észlelés szerepe az evidencialitás modelljében

Az evidenciának két fő típusát szokás megkülönböztetni a deiktikus komponens és a szemtanúság kiemelése alapján. Az egyik a **közvetlen**, „első kézből származó” eviden-
cia, amelynek forrása a megnyilatkozó tapasztalata (látása, egyéb érzékelése). Ebben a
típusban az esemény a megnyilatkozó deiktikus tartományában értelmeződik. A másik
alaptípus a **közvetett** evidencia, amely vagy értesülés, vagy megnyilatkozó következtet-
etés (inferencia). Ha a megnyilatkozó következtetésben szerepe van a közvetlen tapasztal-
atnak, vagyis a megnyilatkozónak van az eseménnyel kapcsolatos (részlegesen a
deiktikus tartományába vonható) megfigyelése vagy megfigyelőtől származó értesülése,
akkor a következtetést eredmény típusú inferenciának tartja a szakirodalom. Ha a meg-
nyilatkozó deiktikus tartománya nem lép működésbe, vagy mástól származó szemtanúi
beszámoló nem áll rendelkezésre, akkor általában mentális konstruktum típusú
inferenciaként kategorizálják a következtetést (lásd részletesen az 1.3.1.2. pontban).

Az evidenciajelölő rendszerekhez többféle hierarchiát szoktak kapcsolni, ezek Givón
összefoglalása alapján a következők (Givón 1982: 44).³¹³

- személy- (deiktikus) hierarchia: **beszélő** > beszédpartner > harmadik személy
- érzékelési (forrás-) hierarchia: **látás** > hallás > egyéb érzékelés > érzés

³¹² A mintavételezéshez használt alkorporuszok mérete 129241070 szó.

³¹³ Ez a rész megismételt, a kiemeléssel módosított közlése a korábban már bemutatott hierarchi-
kus viszonyoknak.

- c) közvetettségi hierarchia: érzékelés > következtetés
- d) távolsági hierarchia: **közel(ebb)** > távol(abb) az esemény színhelyétől

A fentiek alapján a megnyilatkozó vizuális észlelése, látási tapasztalata (lásd a félkövér kiemelést) minden hierarchiának a csúcán áll. A d) szerint a vizuális észlelésre is érvényes a fokozatiság. Például a makah nyelvben a közeli, megbízható vizuális észlelés nyelvi kifejezése jelöletlen, míg a távoli, bizonytalan kiértékelésű vizuális tapasztalatnak (például a folyón a távolban úszó dolog észlelésének) a közlése jelölt (Jacobsen 1986).

Problémája azonban a fenti viszonyrendszernek, hogy az evidenciáfajtákhoz kapcsolható megbízhatóságot előzetesen adottnak, az alkategóriákhoz rendelhetőnek mutatja. Mint láttuk, az evidencia súlya vagy megbízhatósága konstruálás eredménye, nincs eleve adva. A megbízhatóság több tényezővel is összefügg, például a célszerkezeti esemény jellegével (lásd az evidencialitás modelljének dimenzióit és a konstruálás jelentőségét szemléltető példát az 1.3.2.1. pontban).

6.3. A kifejezések kapcsolathálózata a jelentés, a forma és a gyakoriság alapján

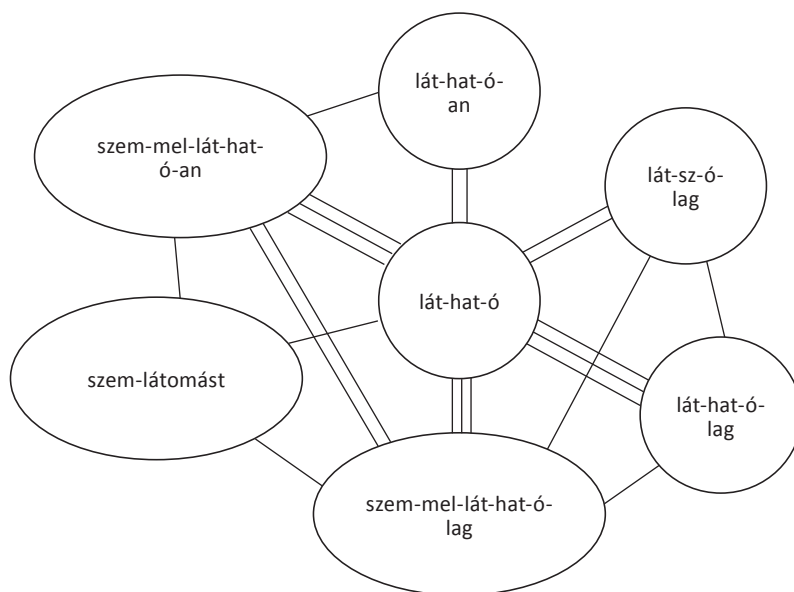
6.3.1. A kifejezések jelentésének LÁTÁS tartománya

A *lát* ige és származékai vagy vizuális észlelésre és a látásból származó tapasztalat kiértékelésére, vagy nem (csak) vizuális tapasztalat feldolgozására, és még elvontabb szinten általában a tudásra, megértésre vonatkoznak, tehát a LÁTÁS fogalmi tartományon keresztül metaforikus kiterjesztéssel a TUDÁS/MEGÉRTÉS tartományát is aktiválják.³¹⁴

A *lát, láthatóan, láthatólag, látszik, látszó, látszólag* kapcsolatrendszerét korábban (a Kivi párbeszédeinek evidenciális módosítószóival foglalkozó részben, l. 5.5.1.5.2.) már tárgyaltuk. Most több kifejezést, még több szálú kapcsolatrendszert kell áttekintenünk, ezért ehhez másféle reprezentációs eljárásra van szükség.

A kifejezések szerkezeti hasonlóságon alapuló kapcsolathálózatát a 10. ábra szemlélteti. A vázolt hálózatrész nem a hangszerkezeti mintázatok hasonlóságát mutatja be (de természetesen azzal is összefügg), hanem a komponensek alapján tár fel megfeleléseket. A komponensek elkülönítése morfológiai elemzés eredménye, ezért szigorúan csak ennek az elemzésnek az illusztrációja. Nem feltételezhetjük azt, hogy a hálózatrésznek mint modellnek elméleti realitása van, és azt sem, hogy a komponensek „összeépítése” zajlik az instanciáció kimondásakor, illetve lebontása annak megértésekor. Csak azt érzékelteti a feldolgozás, hogy a komponensek egyezése alapján asszociatív viszony van a kifejezések között – akkor is, ha a kompozitum lexikalizálódott és – valamilyen mértékben – egységjellegű.

³¹⁴ Az ige poliszém hálózatára és az ige jelentésének szubjektívizálódására (mint grammatikalizációs folyamatra) lásd az 1.1.4. pontot.

10. ábra. A vizsgálatban szereplő *lát-* tövű evidenciajelölő kifejezések kapcsolatrendszere

A fenti ábra szemlélteti, hogy mindegyik kifejezés kapcsolódik a *lát-* komponensen keresztül.

- a *-ható-* komponensen³¹⁵ keresztül: *láthatóan*, *láthatólag*, *szemmel()láthatóan*, *szemmel()láthatólag*
- a *-hatóan* komponensen keresztül: *láthatóan*, *szemmel()láthatóan*
- a *-hatólag* komponensen keresztül: *láthatólag*, *szemmel()láthatólag*
- az *-ólag* komponensen keresztül: *láthatólag*, *szemmel()láthatólag*, *látszólag*
- a *szem* komponensen keresztül: *szemmel()láthatóan*, *szemmel()láthatólag*, *szem-látomást*
- a *szemmel* komponensen keresztül: *szemmel()láthatóan*, *szemmel()láthatólag*

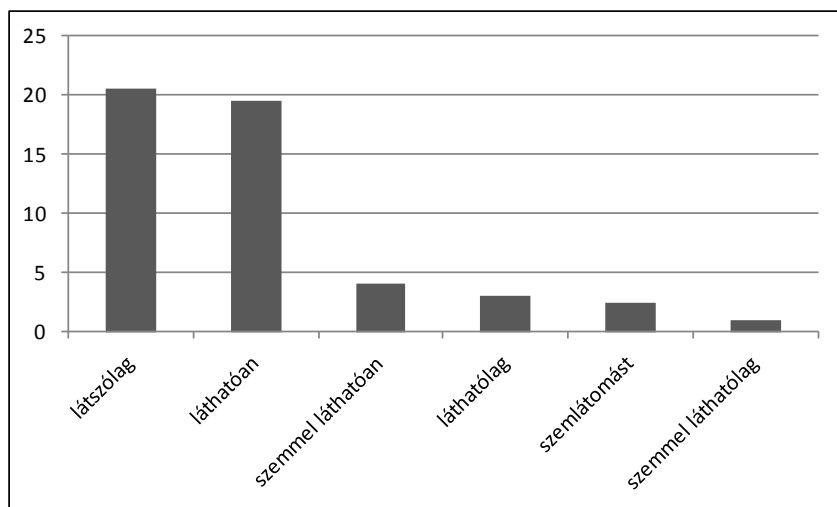
Az egyező komponensek száma alapján (a komponensek hosszúságát és funkcionális viszonyát most figyelmen kívül hagyva) a legtöbb kapcsolódás a *szemmel láthatóan* és a *szemmel láthatólag* között van (5), ezt követi a *szemmel láthatóan – láthatóan*, *szemmel láthatólag – láthatólag* (4). A *láthatóan – láthatólag*, *láthatólag – látszólag* 3-3 komponensben is egyezik (nem sorolva fel az összes hasonló erősségű kapcsolatot). Funkcionális kapcsolatuk erőssége nagyon eltérő, míg az előbbi párnak (*láthatóan – láthatólag*)

³¹⁵ Az így felsorolt komponensek lehetnek morfológiailag komplexek is. A *-hAtÓ* és a *-hAtAtLAn* morfológiai elemzésével kapcsolatos problémát e helyütt nem fejtegetem. Mivel a PASSÍV jelentéstartalmat az *-Ó* képző tulajdonságaival hozom összefüggésbe, ezért morfológiailag elemezhetőnek (felbonthatónak) tartom a szerkezetet (a strukturális szemléletű munkák általában ezzel ellentétes álláspontot fogalmazznak meg, l. Kiefer 1998: 226 (passzíválási szabállyal a szételemzést is megengedve, l. 226), Bartos 2000: 716–717 (a szételemzés egyértelmű elvetésével)).

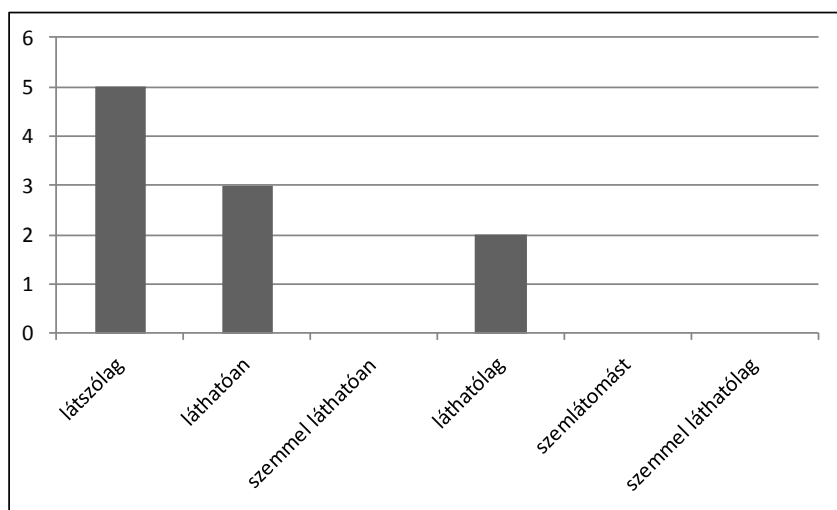
a szemantikai oldala is sok hasonlóságot mutat, addig a *láthatólag* – *látszólag* funkcionális érintkezése csak részleges (l. 6.4.9).

6.3.2. A kifejezések gyakorisági viszonyai

A kifejezések pontos gyakorisági adatait és az MNSZ-ben alkorpuszonkénti megoszlását az egyes szócikkekben közlöm, most – az összefüggéseket tárgyalva – általános összevetést végzek. A gyakorisági sorrendet az MNSZ adataiból kiindulva állítom fel (l. 15. diagram), a kisebb korpuszok adatait ehhez viszonyítva helyezem el (l. 16. diagram). A 15. diagram a kifejezéseket a gyakorisági mutató (db / millió szó) alapján felállított sorrendben mutatja be. A 16. diagram az összes előfordulás száma alapján készült.

15. diagram. Gyakorisági sorrend az MNSZ-ben

16. diagram. Gyakorisági sorrend beszélt nyelvi korpuszok alapján

Az összevetés korlátozott érvényű, mert a beszélt nyelvi korpuszok kicsik az MNSZ-hez viszonyítva, nagyon kevés adat áll rendelkezésre. A Kivi két előfordulása alapján a mutató 240 db / millió szó (l. a 42. táblázatot).

42. táblázat. A kifejezések gyakorisági mutatói

		<i>látszólag</i>	<i>láthatóan</i>	<i>láthatólag</i>
MNSZ (mutató)		20,26	19,74	3,09
Beszélt nyelvi	mutató (Kivi)	240,21	240,21	240,21
	mutató (BNYGY)	13,59	–	–

Jól látható, hogy a beszélt és az írott korpuszban egyaránt a *látszólag* a leggyakoribb, a második helyen a *láthatóan* áll.

43. táblázat. Az alkorporuszok szerinti gyakorisági mutató az MNSZ-ben

	sajtó	tudományos	hivatalos	személyes
<i>látszólag</i>	17,92	23,84	12,78	12,35
<i>láthatóan</i>	20,57	10,90	10,34	17,19
<i>szemmel láthatóan</i>	4,70	2,59	1,48	4,19
<i>láthatólag</i>	3,00	2,67	1,58	2,42
<i>szemlátomást</i>	2,78	2,12	0,19	1,99
<i>szemmel láthatólag</i>	0,51	0,55	0,62	1,02

A 43. táblázatban a szürke háttér a legnagyobb gyakoriságot emeli ki.

Az MNSZ alkorporuszok szerinti megoszlása a nyelvhasználati szintekkel, a formalitás fokával kapcsolatos összefüggéseket mutat. A **sajtó** alkorporuszban fordul elő leggyakrabban a *láthatóan*, *szemmel láthatóan*, *láthatólag* és a *szemlátomást* (ebben a rétegben gyakori még a *látszólag* is). A *látszólag* kifejezés az egyetlen, amely a **tudományos** alkorporuszban mutat kiemelkedő gyakoriságot, ez nyilvánvalóan összefügg a megtévesztő adat/jelenség és a tudományos tény elkülönítésének igényével. Az összefüggések azonban nem mindig ilyen egyszerűek és világosak. Például ez a réteg a második számú terepe a *láthatólag* és a *szemlátomást* szavaknak is. A leginkább meglepő az lehet, hogy a fórumszövegeket tartalmazó **személyes** alkorporuszban a leggyakoribb a *szemmel láthatólag*, és ez a második frekvenciált előfordulási közege a *láthatóan*, *szemmel láthatóan* kifejezéseknek is. Azt várnánk, hogy a fórumozók előnyben részesítik a rövidebb formákat, ugyanakkor a képernyőn megjelenő verbális információ észlelése és feldolgozása, valamint az arra való utalás a virtuális térben legalább akkora jelentőségű, mint a közvetlen társalgásban a diskurzus szituációs kontextusának, valamint a partner megnyilatkozásának a feldolgozása és az arra való utalás (vö. Laczkó 2008: 218–220).

Az adatokból látható, hogy a hosszabb formák általában ritkébbak. Ezt az általános tapasztalatot a módosítószókon belül példázza még a *kétségtelenül*³¹⁶ – *kétségbevonhatatlanul* (gyakorisági mutatókban³¹⁷ kifejezve MNSZ: 18 – 0,3, BNYGY: 14 – nincs adat), a *nyilván* – *nyilvánvalóan* (MNSZ: 93 – 45, BNYGY: 100 – 27), *biztosan* – *bizonyosan* (MNSZ: 69 – 13, BNYGY: 68 – 5) stb. gyakorisági különbsége is (Kugler 2010).

A hosszabb formák (*szemmel láthatóan*, *szemmel láthatólag*; *szemlátomást*) tautologikusak, a SZEM és a LÁTÁS kifejtett kapcsolata az érzékelés alapján a vizuális észlelést profilálja, az érzékelés eszköze szaliens, a jelentésszerkezetben központi szerepű (Tolcsvai Nagy 2010: 32). Ebből az következhet, hogy ezeknek a kifejezéseknek a jelentése jobban ellenáll az absztrahálódásnak, és gyakrabban vonatkoznak vizuális észlelésre, mint absztraktabb mentális műveletekre (a hipotézis ellenőrzése a 6.4.8. pontban olvasható).

A többletvű kifejezések között a *szemlátomást* esetében³¹⁸ a nagyobb konceptuális egység ikonikusan motiválja a komponensek nagyobb közelségét és a kohezívebb kifejezés nagyobb gyakoriságát a *szemmel láthatólag* kifejezéssel összevetve (l. Pusch 2001). Ez a motivációs tényező azonban nem tekinthető teljes értékű magyarázatnak, mert a szintén kevésbé kohezív *szemmel láthatóan* gyakorisága nagyobb, mint a *szemlátomást*-é.

6.3.3. A ragkomponens szerepe a gyakorisági különbségekben

A gyakorisági különbségekben szerepe van a ragkomponens produktivitásának és – ezzel összefüggésben – a mintázat felismerhetőségének is. Az *-an* komponenszt tartalmazó kifejezések jellemzően gyakoribbak, mint a *-lag* komponenssel lexikalizálódott szerkezetek. Az *-an* komponenszt tartalmazó szerkezet megfelel annak a produktív mintázatnak, amellyel a melléknévi tövű határozói kifejezések is megalkothatók (vö. *komolyan*). A módosítószókon belül tehát jelentős gyakorisági különbség figyelhető meg a ragkomponensben eltérő párok között: *feltehetően* – *feltehetőleg* (MNSZ: 36 – 11, Kivi: 1 – nincs adat), *vélhetően* – *vélhetőleg* (MNSZ: 21 – 3). Ugyanakkor kivétel is van, például az *előreláthatólag* több mint kétszer olyan gyakori³¹⁹ vélekedés kifejezésében, mint az *előreláthatóan*. Az utóbbit motiválhatja az, hogy a *-lag* gyakori a szubjektívizáció jelölésében, és funkcionális megoszlás alakulhat ki az *-An*, a konceptualizáló szempontjából inkább „külső”, az esemény észleléséhez (l. (249) ’baráti volt az, ahogy’) és a *-lag* inkább „belső”, a konceptualizáló mentális folyamataihoz erőteljesebben kapcsolódó műveletjelölése között (l. (250) ’baráti az a viszony/szempont/szándék, amelyben / amelyből kiindulva’; (251) ’baráti szempontból/viszonylatban, baráti [gesztus]ként’) (vö. Elekfi 1994).

(249) [...] egyik társa *barátian* felajánlotta, átadná az egyik megbetegedett vendég meghívóját. (MNSZ)

(250) Ezeket csak *barátilag* írom. (MNSZ)

³¹⁶ Hasonlóan a *kétségkívül* is gyakoribb (MNSZ: 14, BNYGY: 5), mint a *kétségbevonhatatlanul*.

³¹⁷ db / millió szó

³¹⁸ A vizsgált szavak közül a *szemlátomást* adatolható a legkorábbi az MTSZ alapján.

³¹⁹ De így is ritka, a gyakorisága 6,72 db / millió szó (MNSZ), beszélt nyelvi adata egyáltalán nem volt a korpuszokban.

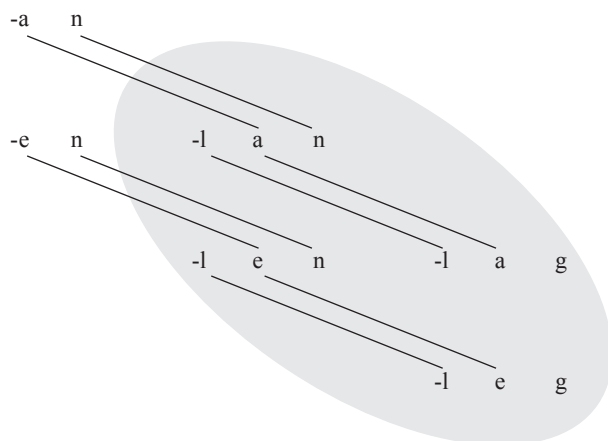
(251) E kritizálók szemében a gesztus a pápától, még ha *barátilag* érthető volt is, megbántotta a francia laicitás híveit. (MNSZ)

Ez a szemantikai különbség a *láthatóan*, *láthatólag* (és ezzel összefüggésben a *szemmel láthatóan*, *szemmel láthatólag*) kifejezések funkcionális elemzésében is feltárul (l. 6.4.6).

Az *-An* és a *-LAg* ma megfigyelhető viszonyát azonban célszerű nagyobb hálózatban és nagyobb időintervallumban, komplex változási folyamatok aktuálisan megfigyelhető állapotaként értelmezni.

Az *-n/-an/-en* melléknévhez, melléknévi igenévhez és számnévhez járuló rag a superessivusi *-(V)n* raggal van összefüggésben, attól „raghasadással” elkülönült modalis-essivus rag (Korompay 1991a: 303, 315, 1992: 356), használata az ómagyar korban már megszilárdult ebben a funkcióban. A *-LAg* azonban csak a kései ómagyar korban keletkezik, ekkor indul meg fokozatos terjedése. A *-LAg* Korompay Klára megfogalmazásában „erősen korlátozott használatú ragszerű elem” (Korompay 1992: 361). A *-LAg* a kései ómagyarban az *-An* raghoz képest periferikusnak számít. Csak az új magyar korban terjedt el a köznyelvben (l. pl. *emberileg*, *főleg*, *kizárólag*), korábban nyelvjárási jelenség volt (Sárosi 2003: 724, vö. Bárczi 1963: 299).

A modalis-essivus ragok hálózatának azonban egy másik rag (vagy „ragszerű elem” l. Korompay 1991a: 287) is része, a *-LAn*.³²⁰

11. ábra. Az *-An*, a *-LAg* és a *-LAn* hálózata

Korompay Klára utal arra, hogy a *-LAn* és a *-LAg* „sok tekintetben [...] rokon viselkedést mutat” (Korompay 1992: 367). P. Thewrewk (1878) etimológiai kapcsolatot is feltétele-

³²⁰ Most figyelmen kívül hagyjuk az *-Ul* ragot (l. produktívan a tagadó-fosztó képzős melléknévi szóalakokban, pl. *bizonytalanul*; lexikalizálódva – a jelen kutatás érdekeltségébe tartozó – módosítószókon is, pl. a *kétségtelenül* elkötelezettséget jelölő módosítószóban). Az *-Ul* rag funkcionálisan és az *-l* komponens révén is kapcsolatban van a vizsgált hálózatrésszel, de más hangtani helyzetben (és morfológiai szerkezetben) jelenik meg, mint az *-An*, így nem vezet a *-LAg* raggal „párhuzamos” szerkezetekhez, amelyekben megindulhatott volna a jelentések elkülönülése, tehát nincs olyan erős asszociatív kapcsolatban a tárgyalt ragokkal, mint azok egymással.

zett közöttük, ezt Simonyi és a mai szakirodalom is elveti. Simonyi szerint a hasonló viselkedés „egészen újkeletű fejlődés, analogia eredménye” (Simonyi 1988: 419). Ebben az erős asszociatív kapcsolatnak nyilvánvalóan szerepe van.

A *-lAg* raghoz hasonlóan a *-lAn* időhatározórag is ritka az ómagyar kor végén. A *-lAn* abban is hasonlóságot mutat a *-lAg* raggal, hogy szintén csak később, a középmagyar korban nő meg valamelyest a gyakorisága, akkor „tesz szert nagyobb elevenségre” –Ó képzős igeneveken (Korompay 1992: 367).

44. táblázat. Az *-An*, a *-lAg* és a *-lAn* összevetése Korompay 1991a és 1992 alapján³²¹

	-An	-lAg	-lAn
keletkezési mód	raghasadás	raghalmazás	
eredet	locativusi eredetű, a superessivusi -(V)n ³²² ragtól különült el	-l ablativusrag ³²³ + -g nyomatékosító szerepű elem (határozószókban) ³²⁴	-l ablativusrag + -n locativus- →superessivusrag
keletkezési idő	korai ómagyar kor	kései ómagyar kor	
funkció (a jelölt függő- ségi viszony alapján)	mód- és állapotféle H		
	módH (<i>kezde lassan oda menni</i>), állapotH (<i>én ki nagy nőmöszen terömtöttem vala</i>), számallapotH (<i>sokan vannak</i>), mértékH (<i>meny-nyivel nagyobb gyötretöm, annyival nagyobb felmagasztatom</i>)	mód- és állapotH, mértékH, tekintetH (<i>végesleg kérjétek, közöslag vezértettetni, váltóslag forognának</i>)	mód- és állapotH (<i>elhúnyólan szemünk, finnyázólan megvedet</i>), mértékH (<i>egészlen áll vala szerzetek</i>) ³²⁵
			időH (<i>szeredára virradólan</i>), az -ig után nyomatékosító szerepű (<i>bükkfa középiglen</i>)

³²¹ Az összevetés pontos hivatkozási helyei: Korompay 1991a: 303, 305–6, 1992: 355–56, 359–60, 366–367. Az adatokat nem betűhűen, hanem olvasatban közlöm, pontos forrásjelölés a hivatkozott művekben található.

³²² Azok közé a ragok közé tartozik, amelyekről feltételezik, hogy már az ősmagyar kor elején is léteztek (valamilyen formában) (Berrár 1967: 403, Korompay 1991a: 287, Sárosi 2003: 169).

³²³ Szintén azok közé a ragok közé tartozik, amelyekről feltételezik, hogy már az ősmagyar kor elején is léteztek (valamilyen formában) (Berrár 1967: 403, Korompay 1991a: 288, Sárosi 2003: 169). Már első adataiban sem helyhatározói funkciójú (ebben a szerepben nyelvjárási kötöttséget mutat, pl. *Pécsül*, *Egrül*, l. Korompay 1991a: 288), hanem mód- vagy állapothatározó ragja (*-ul/-ül* toldalékként: *mézül* ’mézként’, *hármul* ’háromszor’) (Berrár 1967: 405, Korompay 1991a: 288), illetve más ragok részeként fordul elő, ahogy a *-lAg*, *-lAn* vagy a *-bÓl* stb. esetében, továbbá lexikalizálódva határozószókban (pl. *alul*) (Korompay 1991a: 288).

³²⁴ L. Korompay 1992: 367. Berrár a **-k* lativusraggal hozza összefüggésbe (l. ugyanígy az *-ig* ragot is, Berrár 1967: 407).

³²⁵ Értsd ’szerzetük, rendjük’. Vö. Berrár 1967: 407. Ezeket az előfordulásokat Korompay inkább lexikalizálódott jelentésű alakoknak tekinti (1992: 367). Az *-ig* rag utáni használatot Korompay az *-ig* változatának tartja (Korompay 1991b: 375).

A 44.táblázat folytatása

	-An	-lAg	-lAn
elterjedtség	köznyelvi	regionálisan kötött (székely nyelvváltozat)	
		a 19. sz.-tól köznyelvi	
gyakoriság	A korai ómagyar 15 eleme közül a 9-10. (3 adattal), a kései ómagyarban a mintegy 30 névszórag gyakorisági sorában a 14., ³²⁶ ma gyakori	Az ómagyar korban nagyon ritka; a típusgyakoriság megnő a középmagyar korban	
		az új magyar kortól tovább növekszik a típusgyakoriság	
produktivitás	produktív az ómagyar kortól mellékneveken	a kései ómagyarban nem produktív, a nyelvújítás korától válik produktívvá ³²⁷ -Ó képzős igeneveken, (ill. mellékneveken)	
		produktív -i képzős mellékneveken ³²⁸ (tekintetH)	ma nem produktív
lexikalizálódás ³²⁹	a hálózaton belül a legkevésbé lexikalizálódik	hajlamos a lexikalizálódásra	csak lexikalizálódva fordul elő

A lexikalizáció bizonyos sémákban csökkenti a típusgyakoriságot, és ezzel az adott sémának csökkenhet, illetve el is veszhet a produktivitása (vö. Bybee 1985: 18, Tanos 2008: 562). Például a lexikalizálódott *-lAg* elemet tartalmazó kifejezések 49%-a (l. 8.4.) *-ÓlAg* komponenset tartalmaz, és ma az *-Ó* képzős igenevekhez, melléknevekhez is az *-An* rag kapcsolódik produktívan, a *-lAg* jóval korlátozottabban (l. még alább az alakváltozatok tárgyalásánál). Ugyanakkor kisebb számú, de egymáshoz nagyon hasonló kifejezések is mutathatnak bizonyos fokú produktivitást (és talán így lehetett ez az *-ÓlAn*, *-ÓlAg* viszonyában is).

A történeti adatok alapján felvázolható a jelentésváltozás feltehető alakulása a *-lAn* és a *-lAg* esetében is.³³⁰ A nyelvváltozási folyamatok mindkét rag esetében a TÉR-IDŐ viszonyokból indulnak ki, és elvontabb, a *-lAg* esetében³³¹ szubjektivizáltabb jelentések kiépüléséhez vezetnek.

a) A *-lAn* jelentéskiterjesztésének tartományai

- TÉRI VISZONY → IDŐVISZONY → már jelölt időviszony esetén megerősítés, nyomatékosítás (*-iglan/-iglen*)

³²⁶ Tehát „ritka rag”, de a melléknévhez járuló ragok közül a leggyakoribb 78 előfordulással 2,89/10000n átlagos gyakorisági mutatóval (l. Korompay 1991a: 305–6, 1992: 360).

³²⁷ A *-lAg* rag „irodalmiasításá”-ra mód- és állapothatározó-ragként l. Bárczi 1963: 299, 335.

³²⁸ L. Kiefer–Ladányi 2000: 209–10.

³²⁹ Az ÉrtSz. korpuszában szereplő lexikalizálódott alakokat a 8.4. melléklet mutatja be.

³³⁰ Az alábbi folyamatvázlatok tehát hipotetikusak, az alkalmazott megoldás egyszerűsítő, a felsorolás formátumú láncok nem függetlenek egymástól, és a forrásszerkezetek maguk is nagymértékű általánosuláson mehetnek át (Bybee–Perkins–Pagliuca 1994: 9, id. Tanos 2008: 556).

³³¹ A *-lAn* esetében ez csak egy-egy lexikalizálódott kifejezésben figyelhető meg.

- ESEMÉNY/CSELEKVÉS TÉR- ÉS IDŐVISZONYAI → LÉTEZÉSMÓD (ÁLLAPOT) → CSELEKVÉS-MÓD (→ specifikusabb mód: MÉRTÉK)
- b) A *-lAg* jelentéskiterjesztésének tartományai
 - ESEMÉNY/CSELEKVÉS TÉR- ÉS IDŐVISZONYAI → LÉTEZÉSMÓD → CSELEKVÉSMÓD (→ specifikusabb mód: ESZKÖZ, MÉRTÉK)
 - ESEMÉNY/CSELEKVÉS MÓDVISZONYAI → az esemény (cselekvés) viszonyaihoz képest külső, a beszélő nézőpontjából szubjektivizáltabb³³² mód: SZEMLÉLETMÓD, az esemény szemléletének és közlésének módja (nézőpont kijelölése, az érvényt a nézőpont alapján korlátozó „szemléletmód”)

A három ragról Fokos azt írja, hogy „egyformán, azaz jelentéskülönbség nélkül” mód- és állapothatározó-ragok (Fokos 1959: 349), de legalábbis a melléknévi igenevekhez (pl. *síró-lag*)³³³ való kapcsolódásuk alapján a *-lAn* és a *-lAg* között nem állapít meg különbséget. Az *-An* és a *-lAg* viszonyában Elekfi (1994) „esetleges jelentéskülönbséggel” szűkítést alkalmaz, és jelöli is azokat a kifejezéseket, amelyek esetében ilyet meg tud állapítani.

A fenti jelentésváltozási folyamat alapján azt valószínűsítettem, hogy az *-an* komponenst tartalmazó vizsgálandó kifejezések (pl. *láthatóan*) nagyobb arányban fordulnak elő érzékelés, illetve általában tapasztalat kiértékelésének jelölésében, míg a *-lag* elemet tartalmazókra (pl. a *láthatólag* lexémára) nagyobb mértékben lesz jellemző a komplexebb mentális folyamatok (következtetés, vélekedés) jelölése, ezek a szubjektivizáció nagyobb fokát fogják mutatni.

Az Elekfi (1994) által adatolt jelentésmegoszlások több típust képviselnek. A 45. táblázat Elekfi (1994) jelentésadása alapján különít el típusokat azokban az esetekben, amelyekben mindkét toldalék kapcsolódhat ugyanahhoz a tőhöz, és egy-egy példával szemlélteti a jelenséget. A 8.5. melléklet részletesen közli az egyes típusokba tartozó adatokat.

45. táblázat. Az *-An* és a *-lAg* toldalékos kifejezések jelentésbeli elkülönülése Elekfi 1994 alapján

	-An	-lAg	adatok száma
funkció <i>példa</i>	modalis	perspektivizáló szerep (‘szempont’)	10
	<i>művészien</i>	<i>művészileg</i>	
funkció <i>példa</i>	modalis	essivus	9
	<i>barátian</i>	<i>barátilag</i>	
funkció <i>példa</i>	modalis	modalis + jelentésspecifikáció (pl. INSTR)	8
	<i>királyian</i>	<i>királyilag</i> ‘királytól származó úton’	

A párhuzamos alakok jelentésmegoszlása egyértelműen a *-lAg* toldalékos kifejezések nagyobb fokú szubjektivizáltságát mutatja. A jelentések elkülönülését jelzi az is, amikor valamelyik toldalékkal nagyobb fokú konceptuális egység kifejezése valósul meg. Ez

³³² A traugotti értelemben, l. 1.1.4.

³³³ És részlegesen a nem igei alapszavú melléknemekhez (pl. *egészlen ~ egészlég*). Az ilyen alakváltozatokat P. Thewrewk (1878) főképp az 544. oldalon tárgyalja.

inkább a *-lag* jellemzője, és a nagyobb lexikalizálódási hajlamot mutatja (pl. *ellenkezőleg* 'éppen fordítva, ellentétes esetben').

A *látható* esetében Elekfi (1994) úgy jár el, hogy mindkét ragnál 'megállapítható módon' jelentést ad, az *-an* toldalékos alakot jelöli elkülönülten 'szemmel érzékelhetően' jelentésadással. A lexikalizálódott jelentéssel külön tételként, határozószói minősítéssel veszi fel a szótár a *látszólag*, *előreláthatólag* kifejezéseket.³³⁴

A rag szempontjából a csoportban „magányos” *szemlátomást* esetében a *látomást* komponens még nagyobb egység státusszal rendelkezik, mint a *láthatólag*, *láthatóan*, tehát gyakoriságára nem valamilyen produktív mintázat, hanem a fent kiemelt kohezivítás és az ezzel összefüggő rövidség lehetett hatással.

A szemantikai kapcsolatok részletezőbb feltárására a kifejezések előfordulásainak funkcionális elemzése után nyílik lehetőség.

Az itt feltárt összefüggések alapján először a *láthatóan*, *láthatólag* és az ezekkel szin-
te párhuzamosan elemezhető *szemmel láthatóan*, *szemmel láthatólag*, majd az utóbbiak-
hoz kapcsolódóan a *szemlátomást*, és végül a kiemelkedő gyakoriságú, a többi kifejezés-
től szemantikailag is leginkább különböző *látszólag* korpuszalapú elemzése olvasható a
továbbiakban.

6.4. A *láthatóan*, *láthatólag*, *szemmel láthatóan*, *szemmel láthatólag*, *szemlátomást*, *látszólag* kifejezés funkcionális elemzése és szótárszerű leírása

6.4.1. A szócikkek felépítése

Az alábbiakban megismerkedünk a szócikkek szerkezetével. Nyíl (←) mutat a magya-
rázat felől a szócikk egyes, értelmezett elemeire.

lemma ← a vizsgált kifejezés a szócikkfejen

variánsok ← alakváltozatok (ha nem különültek el)

szerkezetek ← olyan többszavas kifejezések, amelyek együtt hordozzák az
evidenciális vagy episztenciális jelentést³³⁵

0. ← opcionális pont, csak akkor van kitöltve, ha a lexikalizálódott kifejezés elkülö-
nítése a nem lexikalizálódott vagy más szemantikai-grammatikai tulajdonságokkal
is rendelkező több szófajú szó, és problémát jelenthet az előfordulások nyelvészeti
kategorizálása

1. Nyelvhasználat, gyakorisági adatok

Szóvegtípusok, -műfajok ← táblázatos formában átlagos gyakorisági mutatóval jelezve
korpuszonként, valamint alkorpuszonként és (a beszélt nyelvi korpuszokban) műfajon-
ként részletes gyakorisági mutatóval

³³⁴ A szófaji minősítés is az ÉrtSz. megoldását követi. Nincs a szótárban: *előrelátható*, *vélhető*,
szemellátható(-an/-lag). Szerepel, de nincs jelölve jelentéskülönbség a *kimutatható(-an/-lag)*,
hallható(-an/-lag), *feltehető(-en/-leg)* esetében.

³³⁵ A feldolgozott kifejezések esetében erre nem lesz példa. Elképzelhető lett volna olyan megol-
dás is, hogy például a *szemmel láthatóan* ilyen szó szerkezetként legyen feltüntetve a *láthatóan*
szócikkében, de ezt elvettem, és a *szemmel láthatóan* kifejezésnek önálló szócikket szántam.

korpusz	az adatok száma	gyakorisági mutató
MNSZ	db	db/millió szó
sajtó alkorpusz		
tudományos alkorpusz		
hivatalos alkorpusz		
személyes alkorpusz		
összes/átlagos		
Kivi narratíva, társalgás	db	db/millió szó
BNYGY	db	db/millió szó
beszélgetés előadás tantermi diskurzus vita		
BEA	db	db/perc
társalgás		

A regionális kötöttséggel a lexikon nem foglalkozik.

2. Funkció

← Az adatok alapján a központi funkció megadása

3. Forma/szerkezet ← az alaki/formai jellemzőkkel, szintaktikai viselkedéssel foglalkozó rész

4. Szótörténet ← történeti rész, az etimológiával és a grammatikalizáció folyamatával foglalkozik; a táblázatos feldolgozást szöveges kifejtő rész követi
Etimológia

első adat	← ha nem közli az EWUng., akkor zárójelek között megadom a Magyar történeti szövegtár legkorábbi adatának évszámát MTSZ hivatkozással
kialakulása	
további útja	
egyéb alakulatok	

← az etimológiai rész külön hivatkozás nélkül az EWUng.-ra épül, az egyéb felhasznált szakirodalom az 5. (Szakirodalom) pont alatt található

Szemantikai és formai történet ← a kifejezés grammatikalizációjának szöveges bemutatása; elméleti háttérét a grammatikalizációs paraméterekre vonatkozóan Lehmann 2002 és Dér 2008 (főleg 2008: 33) adja; a szótörténeti rész a kifejezés szemantikai térképének megrajzolásával zárul (vö. Anderson 1986, Boye 2010, Cysouw–Haspelmath–

Malchukov 2010, de Haan 2010); a szemantikai térképen a fogalmi tartományok jelennek meg szaggatott vonallal határolva (ezzel jelezve, hogy a határok nem élesek), a köztük feltárható/feltételezhető kapcsolatot (amely a változás, jelentéskiterjesztés mentális ösvénye is egyben) folyamatos vonal jelöli

5. Szakirodalom ← a kifejezésre vonatkozó szakirodalom

6.4.2. A láthatóan kifejezés szócikke

láthatóan

0. Az MNSZ *láthatóan* előfordulásainak kb. 22%-a a *szemmel láthatóan* kifejezés része, a vételezett mintában a *szemmel láthatóan* szerkezet még nagyobb arányban, 30%-ban van reprezentálva. További 2 adatban a *láthatóan* az *előre láthatóan* komponense, ezek a példányok prognózist, jövőre vonatkozó vélekedést jelölnek.

(252) És végre eldönthető lesz az is, ki minősül(t) akkor idegen megszállónak (e címért már *előre láthatóan* egészséges verseny indul), [...] (MNSZ)

(253) [...] hasonló egyezményt kötöttünk már több európai országgal, [...], ezek azonban a magyar állampolgárookra csak akkor vonatkoznak majd, ha – *előre láthatóan* két év múlva – új, az európai előírásoknak megfelelő személyi okmányt kapunk. (MNSZ)

1. Nyelvhasználat, gyakorisági adatok

46. táblázat. A *láthatóan* kifejezés gyakorisági adatai

körpusz	az adatok száma	gyakorisági mutató
MNSZ	db	db/millió szó
sajtó alkorpusz	1737	20,57
tudományos alkorpusz	278	10,90
hivatalos alkorpusz	216	10,34
személyes alkorpusz	320	17,19
összes/átlagos	2551	19,74
Kivi	2	240,21
BEA	db	db/perc ³³⁶
társalgás	1	0,003

³³⁶ Ezredekre kerekítve.

2. Funkció

A korpuszvizsgálat során több funkciót adatoltam. Ezeket nem kizárásos jelleggel különítettem el, hanem egy-egy előfordulásnál több kategóriát is érvényesnek tartottam (lásd a 48. táblázatot). A számok az előfordulásokat jelzik.

47. táblázat. A *láthatóan* funkciói az MNSZ adatai alapján

érzékelés jelölése		érzékelés kiértékelése		egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	következtetés	
látás	egyéb érezkelés	vizuális észlelés	egyéb észlelés		az alap explicit közlése	az alap nem explicit
7	0	11	2	19	31	18
Összesítés:						
7		13		19	49	
		32				

A táblázatból kiolvasható, hogy nem a közvetlen vizuális forrás jelölése a központi szerep, ez az adatoknak mindössze 10%-át jelenti (annak ellenére, hogy ez a kifejezés alapjelentése). Az esetek legnagyobb részében (70%) tapasztalatra épülő következtetést jelöl a kifejezés, szintén nagy arányban (46%) megfigyelésen alapuló információ kiértékelését teszi hozzáférhetővé (27% a komplex, nem vagy nem csak vizuális forrású tapasztalat kiértékelése).

A fentiek alapján a következő funkciót tartom prototipikusnak, központinak (vö. LANGACKER 2008: 34kk.):

A kifejezés hozzáférhetővé teszi, hogy a megnyilatkozó a célszerkezetet (amelynek eléréséhez referenciapontként szolgál) tapasztalaton alapuló következtetésként vagy többféle forrásból érzékelhető, komplex tapasztalat kiértékeléseként, feldolgozott szituációként reprezentálja.

A beszélt nyelvi korpuszok adatai vizuális tapasztalatot, annak kiértékelését jelölik. A Kivi két előfordulása a látott cselekvés keresésként való azonosítására vonatkozik (l. (254), (255)).

(254) [...] *láthatóan*_{[M][VizEvid]} keresett valamit nagyon [...] (Kivi)

(255) [...] és keresett valamit *láthatóan*_{[M][VizEvid]} mert [...] (Kivi)

A BEA egyetlen adata szintén érzékelés kiértékelése, a megnyilatkozó férje – apás szülés alatti – viselkedését látható, megtapasztalható együttérzésként reprezentálja (256).

(256) Az jó volt, hogy hogy valaki így ezt *láthatóan* átérzi [nevet] az én fájdalmamat vagy nem is tudom... (bea065n034)

A 48. táblázat a lehetséges érintkező, az egyes előfordulások esetében el nem különülő funkciókat mutatja be.

48. táblázat. A *láthatóan* érintkező funkciói az MNSZ-ben

az adatok száma (Σ 70)	érzékelés kiértékelése		egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	következtetés
	vizuális észlelés	egyéb észlelés		
9			x	x
5	x		x	
2	x	x	x	

Mindig a komplex tapasztalat kiértékelése kapcsolódik össze más funkcióval.

a) A komplex tapasztalat kiértékelése gyakran kapcsolódik össze következtetési folyamatokkal. Például a (257) mondatban a megnyilatkozó a pártokkal kapcsolatos komplex tapasztalatát kiértékeli, és a vélekedését fogalmazza meg.

(257) Nálunk ma a szélsőségesnek tekintett pártok is *láthatóan* haladnak a politikai szocializáció útján, zaklatottabb szomszédainknál maholnap nyugodtan beválnának centrumerőknek is. (MNSZ)

b) A vizuális észlelés leggyakrabban a komplex tapasztalat részeként kerül kiértékelésre a megnyilatkozó által. Például a (258) beszámolója szerint a férfi megtapasztalható viselkedését, annak látható jeleit értékelték a rendőrök idegesnek és ezért gyanúsnak.

(258) A rendőrök furcsállották, hogy a férfi a nagy meleg ellenére kapucnis dzsekit viselt, baseballsapkáját mélyen a szemébe húzta, és *láthatóan* idegesen, folyamatosan balra-jobbra tekingetett. (MNSZ)

c) A komplex tapasztalat kiértékelésében többféle érzékelés és jel is szerephez juthat. A (259) mondatban például az érzékelhető jelek ittas állapotra utaló jelekként értékelődnek ki.

(259) A közkedvelt szórakozóhelyre ezúttal egy *láthatóan* erősen ittas férfi akart betérni. (MNSZ)

A *láthatóan* kifejezés a komplexebb mentális folyamatokra való kiterjesztésen keresztül következtetés és vélekedés jelölőjévé vált (l. (260), (261), *szemmel láthatóan* szerkezetben is (262), l. még 6.4.5.), tehát episztenciális kifejezéssé grammatikalizálódott (szubjektívizálódott, vö. Traugott 1995).

(260) A [Párt]nek *láthatóan* ínyére van, hogy radikalizálja a vele szembeni ellenzékeséget, szeretné elérni, hogy ellenfelei túlreagálják lépéseit [...] (MNSZ)

(261) Félő, lesz még gond abból, hogy a jó közgazdasági elgondolások, továbbá a szimpatikus, új sportprioritások körvonalakban sem sejtetnek jogi-szabályozási koncepciót; sőt a jogot – *láthatóan* – durva ütőhangszernek képzelik. (MNSZ)

(262) Ötszázaléknyi esélyt ad magának [Név] a [Intézmény] tévéelnöki székének elnyerésére, mondta egy interjúban két nappal a kuratóriumi döntés előtt, de *szemmel láthatóan* nem volt őszinte. (MNSZ)

A következtetés alapja egyik adatban sincs kifejtve, vizuális forrás legfeljebb a (262) példában játszhat szerepet, de ott is összetettebb alapja lehet a vélekedésnek.

3. Forma/szerkezet – mondatbeli viszonyok

A *láthatóan* a hat vizsgált kifejezés közül a legtöbbször bővülő lexéma. A *szemmel láthatóan* és az *előre láthatóan* adatok kizárásával (ezeket lásd külön szócikkben) 8 adatban *jól* módhatározóval bővül, amely öt adatban a vizuális észlelés (l. pl. (263)), háromban absztraktabb mentális művelet módját dolgozza ki (l. pl. (264), (265), ezek a megfigyelés kiértékelésének, a vélekedésnek a nyilvánvalóságát, egyértelműség jelölik, és a jelentőségét nyomatékosítják). Ezek közül háromban a kifejezésnek több bővítője is van (a (264) példában *már eddig is jól láthatóan*; a továbbiakban: *külsőleg is jól láthatóan*; a 7. § (4) bekezdés l) pontja szerint *jól láthatóan*).

(263) A test itt már *külsőleg is jól láthatóan* sok, egymás között egyenlő rész egymásutániságára tagolódik. (MNSZ)

(264) A Jancsó jeleneteit alkotó szüntelen dinamika *már eddig is jól láthatóan* kettős célt szolgált: jelezte az időmúlást – amire a kevés vágás és az összesűrített cselekmény miatt nála igen nagy szükség van –, és létrehozta, kellő szabályozással, a „jelenetkoreográfiákat”. (MNSZ)

(265) Mivel a földeladásból származó bevétel idei elszámolása nélkül körülbelül 2,4 milliárd forint lenne a mérleg szerinti veszteség, így a most módosított üzleti terv *jól láthatóan* csak a mérleg kozmetikázását jelenti, nyilvánvalóan a lehetséges befektetők, illetve a [...]bankok felé. (MNSZ)

Egy-egy adat van *valamiből láthatóan* szerkezetre (l. pl. (266), (267)), ezekben a kifejezés következtetési folyamatra vonatkozik.

(266) Az igazi baj inkább az, hogy *ebből a példából láthatóan is* a formális politikamentességi deklarációk ellenére az [bank] új elnöke igenis politikai szempontokat követ, és félő, ez érvényesül majd a [állami szervezet] összetételében és néha működésében is. (MNSZ)

(267) Pusztán pontosításként jegyzem meg: a kereszténydemokrácia (*már csak nevéből láthatóan is*) nem egyenlő a kizárólagos katolikus kapcsolatokkal. (MNSZ)

A bővíthetőség tehát nem kapcsolódik össze az evidenciális tartománnyal, csak az általánosítható, hogy a *jól láthatóan* szerkezet több mint 60%-ban közvetlen tapasztalatra utal, más bővítőmennyekkel viszonyba kerülve nem a LÁTÁS-sal összefüggő alszerkezet is kidolgozható a jelentéséből (l. (266), (267)).

A kifejezés közbevetésben kétszer fordult elő (l. a fent (261), (268)). Mindkét megnyilatkozás vélekedés. A kifejezés a vélekedés nyilvánvalóságát jelöli, és a jelentőségét hangsúlyozza.

(268) A törvénytervezetben javasolt négyéves takarékosági ciklus végén rendelkezésre álló, három alapon képződő összeg [...] azonban – *láthatóan* – új lakás építésére nem elegendő. (MNSZ)

4. Szótörténet

első adat	? (MTSZ, 1906: „lelkéhez nem méltó szövetségekért, melyeken <i>láthatóan</i> nem volt áldás”)
kialakulása	<i>lát</i> 12. sz. vége ’néz, lát’ ’szemmel érzékel’, szóképzéssel: <i>látható</i> , <i>-an</i> határozóraggal lexikalizálódott határozószóvá (<i>láthatóan</i>), majd tovább grammatikalizálódott módosítószóvá
további útja	–
egyéb alakulatok	<i>szemmel láthatóan</i>

A megnyilatkozónak látásból, közvetlen tapasztalatból származó információja általában elég nagy meggyőző erővel rendelkezik. A *-hAt* morféma a LÁTÁS konkrét és metaforikus jelentései számára is a LEHETSÉGESSÉG mentális terét nyitja meg, így magyarázható a kifejezésnek ’a megnyilatkozó számára (szubjektívizáltan) és mások számára is (interszjektíven) – vizuális percepció és/vagy magasabb szintű mentális műveletek révén – hozzáférhető módon, bizonyíthatóan, biztosan tudhatóan’ jelentése (l. (269)). Például ha valami (interszjektív módon) egy bizonyos jelenség/állapot/stb. jeleként értelmezhető, akkor begyakorlottan alkalmazzuk a *láthatóan* kifejezést a jelenségről, állapotról beszámolva (270). A kifejezés nyomatékosító, elkötelezettségjelölő szerepű, ez a funkció az alapjelentéssel, a vizuális forrás megbízhatóságával van összefüggésben (271).

(269) Hogy mit tudok és mit nem, azt *láthatóan* elismertem. (MNSZ)

(270) A jól megtermett nőstény *láthatóan* ideges volt, két helyen is próbálkozott a rágással. (MNSZ)

(271) Elmélete szerint aki taxist támad meg, az *láthatóan* primitív ember. (MNSZ)

A *láthatóan* az adatok jelentős részében nem ’látható módon/állapotban, láthatóként’, hanem ennél elvontabb jelentésű, megszilárdult ragos alak. Az *-an* nem cserélhető fel a *-lag* ragra, a tőnek komplexebb mentális folyamatokat jelölve mindkét raggal megtörtént az egybeforrása (vö. még *feltehetően*, *feltehetőleg*) (a ragok eltéréseivel összefüggő funkcionális különbségeket l. a 6.4.4., 6.4.8. pontban). Kondenzáció történt, a *látható* bővítőményei (*valaminek/valamilyennek* v. *valahogyan valaki által*) nem jelenhetnek meg a *láthatóan* kifejezéshez kapcsolódva (a kevés kivételt lásd a szócikk 3. pontjában), tehát a grammatikalizáció során a hatókör csökkent.

6.4.3. A *láthatólag* kifejezés szócikke**láthatólag**

0. Az MNSZ *láthatólag* előfordulásainak kb. 22%-a a *szemmel láthatólag* kifejezés része, a vételezett mintában a *szemmel láthatólag* szerkezet valamivel kisebb arányban, 20%-ban van reprezentálva. További 3 adatban a *láthatólag* az *előre láthatólag* komponense, ezek a példányok prognózist, jövőre vonatkozó vélekedést jelölnek.

(272) Utánuk, *előre láthatólag*, egész éjjel kutatnak, immár új csapatok bevonásával (MNSZ)

1. Nyelvhasználat, gyakorisági adatok

49. táblázat. A láthatólag kifejezés gyakorisági adatai

körpusz	az adatok száma	gyakorisági mutató
MNSZ	db	db/millió szó
sajtó alkorpusz	253	3,00
tudományos alkorpusz	68	2,67
hivatalos alkorpusz	33	1,58
személyes alkorpusz	45	2,42
összes/átlagos	399	3,09
Kivi	2	240,21

2. Funkció

A körpuszvizsgálat során több funkciót adatoltam. Ezeket nem kizárásos jelleggel különítettem el, hanem egy-egy előfordulásnál több kategóriát is érvényesnek tartottam (lásd az 50. és az 51. táblázatot). A számok az előfordulásokat jelzik.

50. táblázat A láthatólag kifejezés funkciói az MNSZ-ben

érzékelés jelölése		érzékelés kiértékelése		egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	következtetés	
látás	egyéb érzékelés	vizuális észlelés	egyéb észlelés		az alap explicit közlése	az alap nem explicit
0	0	11	1	18	50	17
Összesítés:						
0		12		18	67	
		30				

A *láthatólag* funkciói közül nem a közvetlen vizuális forrás jelölése a központi szerep. Az esetek legnagyobb részében (85%) tapasztalaton alapuló következtetést, és egyéb – az egyszerű kiértékelésnél – komplexebb mentális folyamatot jelöl. Hasonlóan nagy arányt (38%-ot) tesz ki az összetettebb megfigyeléseken alapuló információ kiértékelése (23%), és a vizuális vagy egyéb észlelésen alapuló tapasztalat kiértékelése (15%).

A Kivi két előfordulása a látott cselekvés keresésként való azonosítására vonatkozik (1. (273), (274)).

(273) [...] bejött egy fiatal fiú, aki valamit *láthatólag* keresett [...] (Kivi)

(274) [...] és *láthatólag* keresett valamilyen nagyon fontos iratot [...] (Kivi)

Az adatok alapján a következő funkciót tartom prototipikusnak, központiának:

A kifejezés hozzáférhetővé teszi, hogy a megnyilatkozó a célszerkezetet (amelynek eléréséhez referenciapontként szolgál) tapasztalatai alapján következtetesként vagy komplex tapasztalat kiértékeléseként, feldolgozott szituációként reprezentálja.

A táblázatba nem soroltam be azokat az előfordulásokat (3), amelyek az esemény bizonyosságát erősítik (l. (275) 'biztosan tudhatóan').

(275) A pilótának egyelőre *láthatólag* ezt az összeget kell megfizetnie és ehhez jön még a bírság, ami még egyszer ennyit tesz ki. (MNSZ)

51. táblázat. A *láthatólag* érintkező funkciói

az adatok száma (Σ 79)	érzékelés jelölése		érzékelés kiértékelése		egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	következtetés
	látás	egyéb érzékelés	vizuális észlelés	egyéb észlelés		
8					x	x
7			x		x	
2			x		x	x
1			x	x	x	
1	x					x

Leggyakrabban a komplex tapasztalat kiértékelése kapcsolódik össze más funkcióval.

a) A vizuális észlelés leggyakrabban a komplex tapasztalat részeként kerül kiértékelésre a megnyilatkozó által. Például a (276) mondatban a jó együttélés azonosítása a látható jelek mellett komplex megfigyelésen alapuló kiértékelés eredménye.

(276) Kezd irigykedni a barátaira, akik *láthatólag* jól élnek olyan nőkkel, akiket ő is szívesen elvett volna feleségül. (MNSZ)

b) A komplex tapasztalat kiértékelése gyakran társul következtetési folyamatokkal. A (277) mondatban például a megnyilatkozó a szereplő nyelvi és nem nyelvi viselkedéséből arra következtet, hogy az nehezen dolgozza fel az őszinteséget.

(277) És azt a kijelentést hogy a kapcsolat nem jó, az is csak erősíti, hogy *láthatólag* nem bír el egy ilyen őszinte kijelentést. (MNSZ)

c) A kiértékelt vizuális észlelés és komplex tapasztalat következtetés alapjául szolgálhat (pl. (278)).

(278) A [Földrajzi név] déli részén [...] elfogott turisták francia tagja, [Név] *láthatólag* már beletörődött sorsába. (MNSZ)

d) A komplex tapasztalat kiértékelésében többféle érzékelés és jel is szerephez juthat. Így a (279) mondatban is, amelyben a látási, hallási tapasztalat és a viselkedésről szerzett komplex benyomás együttesen a félhülyeség jeleként értelmeződik.

(279) Egy csomó, *láthatólag* félhülye fiatal beszél és ugrál össze-vissza egy szobában [...] (MNSZ)

A *láthatólag* kifejezés a komplexebb mentális folyamatokra való kiterjesztésen keresztül – a *láthatóan*-hoz hasonlóan – következtetés és vélekedés jelölőjévé (episztenciális kifejezéssé) vált.

(280) Ugyanakkor komolyabb következtetést is levonhatunk belőle: *láthatólag* csak utólagos bölcsességgel dönthetjük el, vajon azok a nehézségek és konfliktusok, amelyekkel egy társadalom szemben találja magát, rombolóak-e, vagy termékek. (MNSZ)

(281) Egy ember, aki önfeledten szereti saját poénjait, olyannyira, hogy *láthatólag* egészen működőképes világot tudna magának berendezni önmagából és saját vicceiből. (MNSZ)

(282) Az ilyen típusú megfontolások *láthatólag* íróasztal mögül jönnek elő. (MNSZ)

A fenti adatokban a kiemelt kifejezés azt jelöli, hogy az esemény a megnyilatkozó, a vélekedés szubjektuma kiindulópontjából (az ő következtetési folyamatain keresztül) reprezentálódik. Az alap a (280)-ban és részlegesen az ironikus hangvételű (281)-ben is a kontextusból hozzáférhető, a (282) példában azonban kifejtetlen. A mentális távolság az alap és a következtetés eredménye között egyaránt (relatív) nagy,³³⁷ a következtetés egyéni mérlegelést feltételez.

3. Forma/szerkezet – mondatbeli viszonyok

A *láthatólag* kifejezés nem bővül, csak a lexikalizálódott *szemmel láthatólag* és *előre láthatólag* szerkezetekben fordul még elő. Csak egy adat van közbevetésre (283), hátravetve nem fordul elő.

(283) A filozófiát lélektan nélkül, *láthatólag*, nem nagyon hitte elfogadhatni. (MNSZ)

4. Szótörténet

első adat	? (MTSZ, 1815: „Egy kék sisak fogta-be fejét, mint a’ ragyogó napot a’ könnyű borúlat, midőn e’ közt félíg- <i>láthatólag</i> görög tovább.”)
kialakulása	<i>lát</i> 12. sz. vége ’néz, lát’ ’szemmel érzékel’, szóképzéssel: <i>látható</i> , - <i>lag</i> határozóraggal lexikalizálódott határozószóvá (<i>láthatólag</i>), majd tovább grammatikalizálódott módosítószóvá
további útja	–
egyéb alakulatok	<i>szemmel láthatólag</i>

A kifejezés eredeti jelentésében látásból, közvetlen tapasztalatból származó információra utal, és ez általában nagy meggyőző erővel rendelkezik. A *-hat* morféma – a LÁTÁS

³³⁷ A kontiguitáshoz képest (pl. (kenyér)morzsa – evés).

konkrét vagy metaforikus jelentésétől függetlenül – a LEHETÉSGESSÉG mentális terét nyitja meg az értelmezés számára, ezzel magyarázható a kifejezés ’a megnyilatkozó számára (szubjektívizáltan) és mások számára is (interszjektívén) – vizuális percepció és/ vagy magasabb szintű mentális műveletek révén – hozzáférhető módon, bizonyíthatóan, biztosan tudhatóan’ jelentése (l. (284)). Például ha valami (interszjektív módon) egy bizonyos jelenség/állapot/stb. jeleként értelmezhető (pl. az önfeledtséget általában könnyen azonosítjuk a viselkedés jellemzői alapján), akkor begyakorlottan alkalmazzuk a *láthatólag* kifejezést a jelenségről, állapotról beszámolva (285). A kifejezés nyomatékosító, elkötelezettségjelölő szerepű, ez a funkció az alapjelentéssel, a vizuális forrás megbízhatóságával van összefüggésben (286).

(284) A külső szemlélő számára ez aképp nyilvánul meg, hogy a teremtés koronájának elnyílik a szája, bambán pislog és *láthatólag* nincs magánál. (MNSZ)

(285) Jól tápláltan, tette készen pattognak le és fel autóikra, torkuk szakadtáig énekelnek, *láthatólag* alig férnek a bőrükbe. (MNSZ)

(286) Ez a belga cég *láthatólag* már mindenféle saját ígéretére új határidőket és új feltételeket kért [...] (MNSZ)

A *láthatólag* az adatok jelentős részében nem ’látható módon/állapotban, láthatóként’, hanem ennél elvontabb jelentésű, megszilárdult ragos alak. A *-lag* nem cserélhető fel az *-an* ragra, a tőnek komplexebb mentális folyamatokat jelölve mindkét raggal megtörtént az egybeforrása (vö. még *feltehetően, feltehetőleg*) (a ragok eltéréseivel összefüggő funkcionális különbségeket l. a 6.4.4. pontban). Kondenzáció történt, a *látható* bővítmenyei (*valaminek/valamilyennek v. valahogyan valaki által*) nem jelenhetnek meg a *láthatólag* kifejezéshez kapcsolódva, tehát a grammatikalizáció során a hatókör csökkent.

6.4.4. Részösszevetés: a *láthatóan, láthatólag* kifejezések összevetése

Mindkét kifejezés jelöl evidenciátípust, ebben a funkcióban azt teszik hozzáférhetővé, hogy a megnyilatkozó tudásának tapasztalati alapja van. A *láthatóan* kifejezés nagyobb arányban fordul elő érzékelés, illetve komplex információ kiértékelésének jelölésében, míg a *láthatólag* lexémára nagyobb mértékben jellemző a komplexebb mentális folyamatok (következtetés, vélekedés) jelölése. Tehát a *láthatólag* a szubjektívizáció nagyobb fokát mutatja. Ebben nyilvánvalóan szerepe van az *-an* és a *-lag* komponens szemantikai szerkezetében fellelhető különbségnek, a *-lag* absztraktabb, szubjektívizáltabb jelentésének, valamint annak a ténynek, hogy a *-lag* morféma jellemző a lexikalizálódás (l. 6.3.3.). A lexikalizálódás egyik lépése a módosítószóvá válás grammatikalizációs folyamatának.

Ezzel összefüggésben a *láthatóan* inkább kapcsolódik a függőségi viszonyhálózatba, és vesz fel bővítmenyeket, míg a *láthatólag* kifejezésre ez egyáltalán nem jellemző. Ugyanakkor mindkettő előfordul közbevetésben. Ez összefügghet a szubjektívizáció folyamatával, a függőségi viszonyhálózattól való elkülönülés ugyanis szimptómája annak, hogy a kifejezés az eseményreprezentáció kidolgozása helyett inkább a megnyilatkozó mentális műveleteinek jelölését végzi el, a beszélő metapragmatikai tudatosságát jelöli.

Mivel mindkét kifejezésnek (ha eltérő mértékben is) kialakult episztenciális funkciója, az evidencialitás → episztenciális modalitás nyelvi változási irányt példázzák.

6.4.5. A szemmel láthatóan kifejezés szócikke

szemmel láthatóan

1. Nyelvhasználat, gyakorisági adatok

52. táblázat. A szemmel láthatóan kifejezés gyakorisági adatai

körpusz	az adatok száma	gyakorisági mutató
MNSZ	db	db/millió szó
sajtó alkorpusz	397	4,70
tudományos alkorpusz	66	2,59
hivatalos alkorpusz	31	1,48
személyes alkorpusz	78	4,19
összes/átlagos	572	4,43

1. Funkció

A korpuszadatok alapján elkülönített funkciókat az 53. táblázat mutatja be. A számok az előfordulások számát és a százalékos arányt jelzik.

53. táblázat. A szemmel láthatóan kifejezés funkciói

érzékelés jelölése		érzékelés kiértékelése		egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	következtetés	
látás	egyéb érzékelés	vizuális észlelés	egyéb észlelés		az alap explicit közlése	az alap nem explicit
8	0	39	5	53	4	33
Összesítés:						
8		44		53	37	
		97				

A kifejezés az adatok legnagyobb részében (53%) összetettebb megfigyelésen alapuló információ kiértékelését jelöli, és szintén jelentős részben (44%) vizuális és egyéb észlelésen alapuló tapasztalat kiértékelését mutatja. A tapasztalat kiértékelése összességében az adatok 97%-ában szerepet játszik. A harmadik legnagyobb arányban képviselt funkció a tapasztalatra épülő következtetés jelölése (37%).

Az adatok alapján a központi funkció:

A kifejezés hozzáférhetővé teszi, hogy a megnyilatkozó a célszerkezetet – többféle forrásból – érzékelhető, komplex tapasztalat kiértékeléseként, feldolgozott szituációként reprezentálja.

54. táblázat. A szemmel láthatóan érintkező funkciói

az adatok száma (Σ 100)	érzékelés kiértékelése		egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	következtetés
	vizuális észlelés	egyéb észlelés		
15	x		x	
12			x	x
4	x	x	x	
1	x	x		
1	x			x

Mindig az észlelés (legnagyobb számban a vizuális észlelés vagy komplex tapasztalat) kiértékelése az egyik funkció, amely összekapcsolódik más funkciókkal.

a) A vizuális észlelés leggyakrabban a komplex tapasztalat részeként kerül kiértékelésre a megnyilatkozó által. Például a (287) mondatban a megnyilatkozó a színész játékaról szerzett komplex benyomását értékeli ki úgy, hogy a színész élvezte az alakítást.

(287) [Név] *szemmel láthatóan* élvezi a játékot, [Név] pedig valóban ugrik a rossz hírre. (MNSZ)

b) A komplex tapasztalat kiértékelése gyakran kapcsolódik össze következtetési folyamatokkal. A (288) mondatban például a megnyilatkozó a beszédpartner értetlenségére csak következtet a viselkedés bizonyos jeleiből.

(288) Én felháborodtam ezen, amit [Név] *szemmel láthatóan* nemigen értett, de legyintve kijelentette, hogy rendben van, abbahagyja az egészet. (MNSZ)

c) A komplex tapasztalat kiértékelésében többféle érzékelés és jel is szerephez juthat. A (289)-ben látási, hallási tapasztalat és a viselkedésről szerzett komplex benyomás együttesen a csalódottság jeleként értelmeződik.

(289) Egy *szemmel láthatóan* csalódott [Név] jelentette be csütörtökön, néhány órával a pakisztáni robbantás után, hogy sajnálja a döntést, amelyről még az utolsó pillanatban is megpróbálta lebeszélni [Név] miniszterelnököt. (MNSZ)

d) Vizuális és egyéb forrású érzékelés kiértékelése. Például a (290) adat arra utal, hogy az egészségi állapotnak külső – látható, hallható –, tehát érzékelhető jelei voltak.

(290) [...] élén [Név] elnökkel, aki kedden – *szemmel láthatóan* nem a legjobb egészségi állapotban – nyitotta meg a nemzetközi pénzvilág legelőkelőbb tanácskozását [...](MNSZ)

e) Vizuális tapasztalat kiértékelésén alapuló következtetés. A (291) mondatban a tánc során látható jelekből a megnyilatkozó arra következtet, hogy problémák, nehézségek

vannak. Maga a probléma közvetlenül nem látható, hanem például a mozdulatok kivitelezésének kiértékeléséből következtethetünk erre.

(291) A táncolás dolgában *szemmel láthatóan* problémák vannak. (MNSZ)

3. Forma/szerkezet

A kifejezés nem bővül tovább. A *szemmel* komponens csak két jelzővel fordul elő (*szabad szemmel* – 2 adat (l. (292)), *laikus szemmel* 1 adat (l. (293))). A szerkezetes kifejezések látási tapasztalatra vonatkoznak. A *láthatóan* komponens azonban – a korpusz adatai szerint – egyáltalán nem bővül.

(292) Ha *szabad szemmel láthatóan* is kopottá, fakulttá válik, akkor haladéktalanul ki kell cserélni. (MNSZ)

(293) Az ő esetében az okozhat bonyodalmat, hogy [Személynév]nak nemcsak ket-tő, hanem négy, *laikus szemmel láthatóan* különböző aláírása köröz a magyar ok-iratokon [...]. (MNSZ)

Általában nem ékelődhet semmi a kifejezések közé, de ez alól van pár kivétel (*alig, is, nem is*), ezek szintén csak vizuális észlelés jelölésében fordultak elő, elvontabb jelentésben, a grammatikalizáció nagyobb fokán nem.

(294) Ha *szemmel alig láthatóan* egy megszakított belső elektromos vezetékre külsőleg – a műszerfalra vagy más, rejtett helyre – egy mágneset helyezek, akkor rövidre zárom, és beindul az autó. (MNSZ)

(295) A védőharisnya nem különbözik a divatos, mindennapos harisnyáktól, legfeljebb – *szemmel nem is láthatóan* – valamivel vastagabb. (MNSZ)

Nem fordul elő sem közbe-, sem hátravetésben.

4. Szótörténet

első adat	? (MTSZ, 1920: „ <i>szemmel láthatóan</i> azon igyekezett, hogy külön induljon el.”)
kialakulása	a <i>szemmel látható</i> tautologikus (eszközhatározós) igenévi szerkezet kollokációként <i>-an</i> határozóraggal lexikalizálódott határozószóvá (<i>szemmel láthatóan</i>), majd tovább grammatikalizálódott módosítószóvá
további útja	–
egyéb alakulatok	–

A kifejezés eredeti jelentésében vizuális forrás jelölésére lexikalizálódott, tautologikus evidencijelölő kifejezés. Idővel jelentése általánosult, és a grammatikalizáció folyamatában a perceptuális forrás szempontjából nem specifikált (tehát nem feltétlenül vizuális) tapasztalatra való utalás jelölésére is kiterjesztődött. Az előtérbe a LÁTÁS helyett általában az ÉSZLELÉS, TAPASZTALÁS került. A jelentés további kiterjesztődését mutatja, hogy nemcsak közvetlenül érzékelésre utalhat, hanem a feldolgozott tapasztalat alapján elvégzett komplexebb megfigyelésre is.

A tudás forrásának kiterjesztése összefüggésben van a kifejezés által aktivált LÁTÁSI ÉLMÉNY, VIZUÁLIS ÉSZLELÉS jelentésén keresztül a LÁTÁS MEGÉRTÉS fogalmi metaforával. A tapasztalatra épülő következtetés (inferencialitás, eredmény) jelölése belépés az episztemenciális tartományba (l. a (296)).

(296) Az összenövés *szemmel láthatóan* elkerülhetetlen. (MNSZ)

Egyes előfordulások az információ fontosságát hangsúlyozzák függetlenül az információ típusától, forrásától (l. (297)).

(297) Nem gondolt még arra, hogy a közszolgálati televízió helyett, ahol *szemmel láthatóan* csak nagyon nagy energiabefektetéssel lehet egyáltalán valamilyen eredményt is elérni, valamelyik kereskedelmi televíziónál keressen munkát? (MNSZ)

Traugott (1989: 46–47) a fentihez hasonló szubjektívizációs folyamatot tár fel az *apparently* ('nyilvánvalóan; látszólag') és az *evidently* ('nyilvánvalóan; bizonyíthatóan') kifejezések grammatikalizációjának vizsgálatában.

A kifejezés az adatok jelentős részében nem azt jelenti, hogy 'szemmel látható módon/állapotban; ahogy az szemmel látható', hanem lexikalizálódott jelentésű alak. A kondenzáció fokát mutatja, hogy egyáltalán nem bővül, általában a *szem* komponens sem szerkezetes, a *láthatóan* taghoz egyetlen adatban sem kapcsolódik bővítmény.

A lexikalizálódás ellenére a kifejezés jól felismerhető komponensekkel rendelkezik, ezért fordulhat elő olyan korpuszadat is, amelyben a megnyilatkozó épp erre reflektál (298). A megnyilatkozó a reflektált jelentés alapján, a kifejezés analógiájára megalkotja az *orral érezhetően* szerkezetet.

(298) Vezetője, [Személynév] szerint „*szemmel láthatóan és orral érezhetően*” ittas volt. (MNSZ)

6.4.6. A *szemmel láthatólag* kifejezés szócikke

szemmel láthatólag

1. Nyelvhasználat, gyakorisági adatok

Az 55. táblázatból látható, hogy a funkciók közül nem a közvetlen vizuális forrás jelöléséé a központi szerep (ez mindössze az adatok 2,2%-át teszi ki).

55. táblázat. A *szemmel láthatólag* kifejezés gyakorisági adatai

körpusz	az adatok száma	gyakorisági mutató
MNSZ	db	db/millió szó
sajtó alkorpusz	43	0,51
tudományos alkorpusz	14	0,55
hivatalos alkorpusz	13	0,62
személyes alkorpusz	19	1,02
összes/átlagos	89	0,69

2. Funkció

56. táblázat. A szemmel láthatólag kifejezés funkciói

érzékelés jelölése		érzékelés kiértékelése		egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	következtetés	
látás	egyéb érzékelés	vizuális észlelés	egyéb észlelés		az alap közlése	az alap nem explicit
2	0	21	3	28	31	27
Összesítés:						
2		24		28	58	
		52				

Az adatok legnagyobb részében (65,2%) tapasztalaton alapuló következtetést, és egyéb – az egyszerű kiértékelésénél – komplexebb mentális folyamatot jelöl (pl. összehasonlításon alapuló értékelést). Hasonlóan nagy arányt (58,4%-ot) tesz ki az összetettebb megfigyelésen alapuló információ (31,5%) és a vizuális vagy egyéb észlelésen alapuló tapasztalat kiértékelése (27%).

Az adatok alapján a prototipikus, központi funkció:

A kifejezés hozzáférhetővé teszi, hogy a megnyilatkozó a célszerkezetet (amelynek eléréséhez referenciapontként szolgál) tapasztalatai alapján következtetésként vagy komplex tapasztalat kiértékeléseként, feldolgozott szituációként reprezentálja.

Az 57. táblázat az érintkező, az egyes előfordulások esetében élesen el nem különülő funkciókat mutatja be.

57. táblázat. A szemmel láthatólag érintkező funkciói

az adatok száma (Σ 89)	érzékelés jelölése		érzékelés kiértékelése		egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	következtetés
	látás	egyéb	vizuális észlelés	egyéb észlelés		
8			x		x	
8					x	x
2			x	x	x	
1			x			x
1			x	x		
1				x	x	
1	x					x

Leggyakrabban a vizuális észlelés kiértékelése és a komplex tapasztalat kiértékelése kapcsolódik össze más funkciókkal.

a) A vizuális észlelés leggyakrabban a komplex tapasztalat részeként kerül kiértékelésre a megnyilatkozó által. Például a (299) mondatban a helyzet rosszabbodása a látható jelek mellett a társadalmi-gazdasági állapotok komplex megfigyelésén (illetve az arra vonatkozó nem közvetlen tapasztalati információ) alapuló kiértékelés eredménye.

(299) De azt már nem értettem, hogy miért kell azt hazudni, hogy egyre jobb a helyzet, és egyre nő az életszínvonal, amikor *szemmel láthatólag* egyre rosszabb minden, az életszínvonal pedig csökken. (MNSZ)

b) A komplex tapasztalat kiértékelése gyakran kapcsolódik össze következtetési folyamatokkal. A (300) mondatban például a megnyilatkozó azt a magyarázatot adja, hogy az esemény megnyerte a szereplőket, nem teszi kifejtetté, hogy erre miből következtet (pl. hogy látta az így minősített szereplőket, vagy hallotta a véleményüket a rendezvényről). A következtetésben annyira biztos, hogy további feltevésekbe is bocsátkozik a szituáció okait illetően.

(300) A budai polgárság reprezentánsait néhány röpke esztendő alatt is *szemmel láthatólag* megnyerte magának a Fő utcába meghirdetett vigasság – talán elmúlt, talán eljövendő idők után nosztalgiáznak. (MNSZ)

c) A komplex tapasztalat kiértékelésében többféle érzékelés és jel is szerephez juthat. A (301) mondatban a látási, hallási tapasztalat és a viselkedésről szerzett komplex benyomás együttesen az öröm jeleként értelmeződik.

(301) Másnap meglátogattam őket, *szemmel láthatólag* örültek a hazatérésemnek s kifejezést adtak szomorúságuknak a szüleim sorsa fölött. (MNSZ)

d) Vizuális érzékelési tapasztalat kiértékelése lehet következtetés alapja, például jel a büntény elkövetésének módjára való következtetés számára (l. (302)).

(302) A három felnőttet és egy gyermeket *szemmel láthatólag* belelőkték egy nem túl mély gödörbe, amelyet a ritkán lakott szigeten egy halász háza mögött találtak meg. (MNSZ)

e) Többféle érzékelés egyszerű kiértékelésére példa a (303).

(303) A hajó *szemmel láthatólag* veszélyes vizekre sodródik, eresztékeiben recseg-ropog. (MNSZ)

f) A komplex tapasztalat kiértékelésében nem vizuális érzékelés és jel is szerephez juthat. A (304) adatban az érdeklődés tapasztalható hiányáról van szó.

(304) Akkor majd észreveszi, mivel idegesíteni fogja, hogy *szemmel láthatólag* nem kelt önben érdeklődést. (MNSZ)

g) Konkrét vizuális forrás is lehet a következtetés alapja. A (305) adatban a kötet fizikai jellemzőiből a kiadó céljára történik következtetés.

(305) Aligha véletlen, hogy a nagyszabású [Személynév]-életműkiadást (amely korántsem karcsú és puha fedeles, hanem *szemmel láthatólag* a maradandó nemzeti emlékezetnek: aranybetűs, sötétzöld bőrkötésben készül) a [Cím] című tanulmánykötettel indította a [Név] Kiadó. (MNSZ)

A *szemmel láthatólag* gyakrabban fordul elő következtetés, vélekedés jelölésében (l. (306)), mint az *-an* raggal lexikalizálódott párja – hasonlóan a *láthatólag* és a *láthatóan* funkcionális különbségéhez.

(306) [...] él egy aggodalom, amelyik *szemmel láthatólag* érinti az Európai Unió valamennyi országát, legalábbis a jelekből és a beszélgetésekből ítélve. (MNSZ)

3. Forma/szerkezet

A *szemmel láthatólag* kifejezés egyáltalán nem bővül.

Előfordul érzelmi attitűdöt jelölő módosítószó (*szerencsére*) hatókörében.

(307) Kórházban üdültem egy hetet, ezért csak most olvastam a hozzászólásokat, de *szerencsére szemmel láthatólag* nem csak az én fantáziámat birizgálja ez a dolog. (MNSZ)

A kifejezés előfordul közbe- (308) és hátravetésben (309).

(308) De minthogy a Téalapó (*szemmel láthatólag*) nem törodik a mohamedán, hindu, zsidó vagy buddhista gyerekekkel, [...] (MNSZ)

(309) Szegény [Személynév] kucorgott mellettük és csuda rosszul érezte magát (*szemmel láthatólag*). (MNSZ)

4. Szótörténet

első adat	? (MTSZ, 1870: „Hogy nagy befolyással voltak ez intézetek Franciaország jobb lötenyésztésére – az <i>szemmel láthatólag</i> bebizonyult az által, hogy”)
kialakulása	a <i>szemmel látható</i> tautologikus (eszközhatározós) igenévi szerkezet kollokációként <i>-lag</i> határozóraggal lexikalizálódott határozószóvá (<i>szemmel láthatólag</i>), majd tovább grammatikalizálódott módosítószóvá
további útja	–
egyéb alakulatok	–

A *szemmel láthatólag* kifejezés eredeti jelentésében vizuális forrás jelölésére lexikalizálódott, tautologikus evidenciajelölő kifejezés. A jelentés általánosulásával használata a perceptuális forrás szempontjából nem specifikált (nem feltétlenül vizuális) tapasztalatra való utalásra is kiterjesztődött. Az előtérbe a LÁTÁS helyett általában az ÉSZLELÉS, TAPASZTALÁS került. A jelentés további kiterjesztődését mutatja, hogy a közvetlen érzékelés mellett utalhat a feldolgozott tapasztalat alapján elvégzett komplexebb megfigyelésre is.

A tudás forrásának kiterjesztése összefüggésben van a kifejezés által aktivált a LÁTÁS MEGÉRTÉS fogalmi metaforával. Az, hogy a *szemmel láthatólag* nemcsak feldolgozott érzékelést, hanem a tapasztalatra épülő következtetést (inferencialitást, eredményt) is jelöl, belépés az episztenciális tartományba (l. (310)).

(310) [...] a tervezett adószabályok alapján *szemmel láthatólag* nem mindenki érezheti magát polgárnak, legfeljebb becsapottnak. (MNSZ)

A kifejezések egyes előfordulásai hangsúlyozhatják az információnak a fontosságát függetlenül annak típusától, forrásától (l. (311)).

(311) Az eredmény *szemmel láthatólag* öt igazolta, lett egy marginális pártocskája, igaz, hogy az a megmaradt néhány fő mostmár tényleg úgy ugrál ahogy ő fűtyül.
(MNSZ)

A *szemmel láthatólag* jelentésváltozása nemcsak a *szemmel láthatóan* grammatikalizációjával hozható párhuzamba, hanem például az angol *apparently* ('nyilvánvalóan') és az *evidently* ('nyilvánvalóan; bizonyíthatóan') szubjektívizációjával is (vö. Traugott 1989: 46–47).

Az adatok túlnyomó többségében a kifejezés nem azt jelenti, hogy 'szemmel látható módon/állapotban; ahogy az szemmel látható', hanem lexikalizálódott jelentésű alak. A kondenzáció fokát mutatja, hogy egyáltalán nem bővül, nem ékelődhet semmi a komponensek közé.

A lexikalizálódás ellenére a kifejezés jól felismerhető komponensekkel rendelkezik, ezért fordulhat elő olyan korpuszadat is, amelyben a megnyilatkozó épp erre reflektál (egyébként nem is közvetlen érzékelésre utalva, hanem a kiterjesztett értelemben való használat során). A megnyilatkozó a reflektált jelentés alapján, a kifejezés analógiájára megalkotja a *füllel hallhatólag* szerkezetet.

(312) [...] a hozzászólások alapján kérjük a szavazást, mert *szemmel láthatólag* vagy *füllel hallhatólag* félreértésekre adott alkalmat, hogy miről van egyáltalán szó.
(MNSZ)

6.4.7. A szemlátomást kifejezés szócikke

szemlátomást

1. Nyelvhasználat, gyakorisági adatok

58. táblázat A szemlátomást kifejezés gyakorisági adatai

korpusz	az adatok száma	gyakorisági mutató
MNSZ	db	db/millió szó
sajtó alkorpusz	235	2,78
tudományos alkorpusz	54	2,12
hivatalos alkorpusz	4	0,19
személyes alkorpusz	37	1,99
összes/átlagos	330	2,55

2. Funkció

A *szemlátomást* példányainak funkcióit az 59. táblázat foglalja össze számokkal jelezve az előfordulásokat. Ez megegyezik a százalékos aránnyal.

59. táblázat. A szemlátomást kifejezés funkciói

érzékelés jelölése		érzékelés kiértékelése		egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	következtetés	
látás	egyéb érzékelés	vizuális észlelésé	egyéb észlelésé		az alap közlése	az alap nem explicit
5	0	23	13	26	22	32
Összesítés:						
5		36		26	54	
		62				

A kifejezés az esetek legnagyobb részében (62%) vizuális és egyéb észlelésen alapuló tapasztalat, valamint nem közvetlen érzékelésen, hanem összetettebb megfigyelésen alapuló információ kiértékelését jelöli. Ehhez eléggé hasonló arányban (54%) a megnyilatkozó következtetéseit jelzi.

Az adatok alapján a prototipikus, központi funkció:

A *szemlátomást* kifejezés hozzáférhetővé teszi, hogy a megnyilatkozó a célszerkezetet (amelynek eléréséhez referenciapontként szolgál) általa megtapasztalt, megfigyelt és feldolgozott szituációként reprezentálja.

A megfigyelés nem kizárólag vizuális észlelésen alapul, hanem többféle módon megszerezhető, komplex tapasztalat kiértékeléseként értelmezhető.

60. táblázat. A szemlátomást érintkező funkciói

az adatok száma (Σ 100)	érzékelés jelölése		érzékelés kiértékelése		egyéb információ, megfigyelés kiértékelése
	látás	egyéb	vizuális észlelésé	egyéb észlelésé	
8			x	x	
3			x		x
2	x		x		
1			x	x	x

Mindig a vizuális észlelés kiértékelése kapcsolódik össze más funkciókkal.

a) Az érzékelés jelölésével például a (313) mondatban. A gyerek az érzékelés révén közvetlenül azonosítható, a gazda szegénysége azonban a látható külső jegyek kiértékelésével konstruálódik meg.

(313) Nem vadászik olyan kutyákra, amelynek *szemlátomást* szegény a gazdája, vagy éppen egy kisgyerek. (MNSZ)

b) Egyéb észlelés kiértékelésével. A (314) mondatban például az éhség és a félelem azonosítása a cica látványa mellett a hangadás, a viselkedés egyéb jeleinek kiértékelését is feltételezi.

(314) A kiscica olyan sovány volt, hogy nem is volt árnyéka, *szemlátomást* éhes volt, és nagyon félt. (MNSZ)

c) Egyéb információ, megfigyelés kiértékelésével (l. (315)).

(315) Ezt *szemlátomást* tudja az evolúció is, de tudja az élettelen természet is (lásd az atomokat, amelyekből igen bonyolult tárgyak tudnak képződni, ha elég sok van belőlük, és ha megfelelő az elhelyezkedésük). (MNSZ)

Az észlelet kiértékelése és a komplexebb következtetési folyamatok jelölése között nincs éles határ. A (316) mondatnál a megnyilatkozó a kancellár viselkedését, közlését és annak módját értelmezi úgy, hogy azok a tüntetés miatti ingerültséget tükrözik. Az értelmezés tapasztalati alapjára (az ingerültség látható jeleiből a pszichikai állapotra való következtetésre, azaz a vizuális információ kiértékelésére) is utalhat a *szemlátomást* kifejezés, ugyanakkor a „mással aligha magyarázható” szerkezet nyilvánvalóvá is teszi, hogy komplexebb következtetési folyamatokról van szó, és ez a következtetés nem közvetlenül adódik az észlelési tapasztalatból. Mindenesetre a megnyilatkozó szerint ez a leginkább valószínűsíthető szituáció.

(316) A kancellárt *szemlátomást* felingerelte a belpolitikája elleni újabb tüntetés, mással aligha magyarázható, hogy alig tudott uralkodni magán, amikor közölte, „nem enged az utca nyomásának”. (MNSZ)

A komplex tapasztalatok jelölésében a *szemlátomást* kifejezésnek vizuális evidenciára való utalása nem kerül be az aktív zónába, általában a tapasztalatiság és a tapasztalat/esemény jelentősége profilálódik.

(317) A döntést valójában már hetekkel előbb meg kellett volna hozni, de a lapokban egyre újabb részletek kerülnek nyilvánosságra, s ez *szemlátomást* nehezíti a dolgukat – miközben a sajtó az ügy minden apró részletét nyomon követi. (MNSZ)

(318) Én azon lettem dühös, hogy *szemlátomást* vannak [Személynév] rajongók, akik viszont ezt állítják hősről. (MNSZ)

A (317) mondatban nem a feladatvégzés megnehezítésének a láthatósága, hanem valódi előfordulása, megtapasztalhatósága és jelentősége kerül előtérbe a *szemlátomást* kifejezés révén. A (318) mondatban egyértelműen az információ jelentőségét hangsúlyozza a megnyilatkozó, amikor azt a megfigyelését teszi közzé, hogy léteznek a sportolót emberfeletti tulajdonságokkal felruházó rajongók (nem arról van szó tehát, hogy az ilyen rajongók léte hogyan érzékelhető, vagy hogy egyáltalán érzékelhető).

Ha következtetés esetén az alap nincs megadva, akkor a partner a kifejezés prototipikus jelentése által motiváltan tapasztalati alapot, megfigyelést feltételez. Olyan tapasztalati alapot gondol, amely az adott helyzetben (és a megnyilatkozó kiindulópontjából) a legbegyakorlottabban hozható összefüggésbe a kikövetkeztetett eseménnyel. Például a (319) mondat esetében az a legkézenfekvőbb, hogy a megnyilatkozó a szenátorfeleség nyilvánosság előtti viselkedéséről való megfigyelése (de nem feltétlenül személyes jelenlét, közvetlen megfigyelés) alapján következtet arra, hogy ez a szituáció nincs a politikusfeleség ellenére.

(319) Nem tör politikusi babérokra [Személynév] arizonai szenátor felesége, [Személynév] sem, noha ő *szemlátomást* nem bánja, ha ráirányul a reflektorfény. (MNSZ)

A következtetés jelölésében a kifejezés – prototipikus jelentésére, a személyes tapasztalatra való utalásra épülve – a megnyilatkozó nagyfokú elkötelezettségét, bizonyosságát jelöli a következtetés érvényével, jelentőségével kapcsolatban is. Minél nehezebben férhető hozzá a következtetés alapja, annál erőteljesebb a kifejezés modális jellege (l. (320)).

(320) A gyorsuló infláció közepette ez az álláspont *szemlátomást* nem tartható. (MNSZ)

Egyetlen olyan adatot találtam (l. (321)), amelynél kifejezetten nehézségbe ütközött a *szemlátomást* használatának az értelmezése. A halál okára nyilván lehet következtetni, de ez egyrészt megfigyelést, optimálisan közelséget, másrészt patológiai gyakoriságot feltételez, ezek pedig az adott szituációban nem teljesülhettek, mivel a holttestet gyorsan elhamvasztották, nem volt boncolás, és tudósítokat egyáltalán nem engedtek az elhunyt személy közelébe. Csak 1999-ben jelentették be, hogy Pol Pot halálát gyógyszerek túladagolása okozta, a szívinfarktus a korábbi hivatalos verzió szerinti halálok volt.³³⁸

(321) A fővezér, Pol Pot áprilisban meghalt, *szemlátomást* szívrohamban. (MNSZ)

Az adatok között egy minden kétséget kizáróan ironikus is volt (322), ennek értelmezése során a *szemlátomást* kifejezéssel jelölt közvetlen tapasztalat és megbízható forrás kerül összeütközésbe a nem-fizikai kölcsönhatás közvetlen megfigyelhetetlenségével (bár ez az összeférhetetlenség – mint a fentiekben láttuk – nem szükségszerű), a megelőző tagmondatban azonban a perspektivizálás és az *óhindu halandzsza* explicit értékelés (kontrasztban a technikai részleteknek és a statisztikának a megnyilatkozó kiindulópontjából pozitív értékelésével) lényegében az ironikus értelmezésre való utasításként szolgál, és a megnyilatkozó kritikai attitűdjét juttatja kifejezésre a szereplőnek tulajdonított értékeléssel kapcsolatban (vö. Tátrai 2008: 312).

(322) A cikk technikai részleteit csak átfutja, hiszen a statisztika görög betűinél számára sokkal fontosabb a „konklúziók” fejezet óhindu halandzsája arról, hogy itt *szemlátomást* nem-fizikai kölcsönhatásról van szó. (MNSZ)

Egy további adat az abszurd humort képviseli (l. (323)). Ebben a *szemlátomást* olyan szituációra vonatkozó tapasztalatot jelöl, amely valódi tapasztalatként kizárható, és ez az összeférhetetlenség az események sorára vonatkozó kifejezések: *reggel*, *régen*, valamint a jelentések (*egykorú nővére* 'vele egyidős idősebb lánytestvére') inkompatibilitásával együtt teremti meg az alapját az abszurd értelmezésnek.

(323) A reggel még félkész háza *szemlátomást* régen felépült, és a vele egykorú nővére közben asszony lett, sőt gyermeke is volt. (MNSZ)

³³⁸ Forrás: http://hu.metapedia.org/wiki/Pol_Pot

A (322) és a (323) példákban a bemutatott műveletek (irónia, abszurd konstruálás) függesztik az értelmezőben azt az aktivitást, hogy a megnyilatkozó evidencialitással kapcsolatos műveleteit megértse, hogy keresse az alap és a szituáció közötti deiktikus kapcsolatot.

3. Forma/szerkezet

A kifejezés nem bővült, nem fordult elő közbe- vagy hátravetésben.

Nem jelentkezik episztenciális kifejezések hatókörében, de van adat arra, hogy a tagmondaton belül episztenciális kifejezés is van. A (324) mondat idézetként beágyazott részében a megnyilatkozó a nemzeti értékek feladásáról vélekedik kissé ellentmondásosan, önmagát mintegy utólag korrigálva, árnyalva.

(324) [...] *szemlátomást* a látóhatár peremére került *talán* a nemzeti értékek fokozatos feladása. (MNSZ)

A *szemlátomást* és a *látóhatár* (szélére kerülés) beindíthatják a várakozást vizuális tapasztalat közlésére, a folytatás (az értékek feladása) azonban az elvontabb, a *látóhatár* metaforikus és a *szemlátomást* elkötelezettségjelölő értelmezését támogatja. A megnyilatkozó elkötelezettségének jelölése és a *talán* episztenciális módosítószó révén bizonytalanságának együttes kinyilvánítása feszültséget kelt, a jelölők sorrendje miatt ez ikonikusan az elkötelezettség csökkentéseként, a vélekedés elbizonytalanításaként értelmezhető. Ehhez nagyon hasonló a (325) adat, amelyben az episztenciális *lehet* jelöli, hogy a megnyilatkozó a szituációt (a művész célját) a szerinte leginkább valószínűként ábrázolja.

(325) Bár a zavarkeltés *szemlátomást* [személynév] egyik célja *lehet*, mégis korábbi kiállításaiiban az egyes sorozatok jóval összetartóbbnak tűntek. (MNSZ)

A *szemlátomást* nem értelmezhető a céllal összefüggésben evidenciális jelölőként, csak úgy, hogy a következtetés, vélekedés tapasztalati alapjaira, illetve a következtetés jelentőségére, az érvénye melletti elkötelezettségre utal.

4. Szótörténet

első adat	? (MTSZ, 1778–1781: „életben tartja az embert, és erőt ad neki <i>szemlátomást</i> érezhetőképen: ha egyébaránt tiszta és ép a gyomra.”)
kialakulása	a <i>szem</i> főnév és a <i>látomás</i> főnév (1211: <i>Latamas</i> szn. (OkISz.)) összetétele, vö. 1562: <i>szömlátomásban</i> (Helt: ÚTy8:NySz.) és a <i>látomást</i> (határozószó, 1508: <i>latomast</i> 'láthatóan, nyíltan' (DöbrK. 106)) viszonyában keletkezett összetétel: <i>szemlátomást</i> ; a szerkezet rageleme a -(s)t mód- és állapothatározórag
további útja	–
egyéb alakulatok	–

Eredeti jelentésében vizuális forrás jelölésére lexikalizálódott, tautologikus evidenciajelölő kifejezés. Az újabb funkciók absztrahálódás eredményei. A jelentés kiterjesztődött a perceptuális forrás szempontjából nem specifikált tapasztalatra, és a LÁTÁS helyett általában az ÉSZLELÉS, TAPASZTALÁS került előtérbe. A közvetlenül érzékelés mellett komplexebb megfigyelésre, annak kiértékelésére is utalhat. Ezt érzékelteti a (326) adat, amelynek feldolgozásában nem okoz zavart, hogy nem közvetlen vizuális érzékelésre, hanem a hallható információ hiányára (mint tapasztalatra, l. *elhallgatott*) utal a megnyilatkozó.

(326) A gondos előkészítés megtette hatását: a kormányzó német kereszténydemokraták belső ellenzéke *szemlátomást* elhallgatott és így nem veszélyezteti az egységdemonstrációt. (MNSZ)

A tudás forrásának kiterjesztése a LÁTÁS MEGÉRTÉS fogalmi metaforával van összefüggésben. Az, hogy a *szemlátomást* kifejezés nemcsak feldolgozott érzékelést, hanem a tapasztalatra épülő következtetést (inferencialitást, eredményt) is jelöl, belépés az episztenciális tartományba (l. (327)).

(327) [Személynév] *szemlátomást* hosszú küzdelemre igyekezett felkészíteni az amerikaiakat a terrorizmus elleni harcban: [...] (MNSZ)

A kifejezések egyes előfordulásai hangsúlyozhatják az információnak a fontosságát függetlenül az információ típusától, forrásától (l. (328)).

(328) E körülmények eddig *szemlátomást* nem befolyásolták a hódok élőhelyválasztását (igaz, megmaradását annál inkább). (MNSZ)

A *szemlátomást* grammatikalizációja is szubjektivizációs folyamat (l. Traugott 1989: 46–47). Az adatok jelentős részében nem azt jelenti, hogy 'szemmel látható módon/állapotban; ahogy az szemmel látható', jelentése lexikalizálódott. A kondenzáció fokát mutatja, hogy egyáltalán nem bővül (nincs például **teljesen/nagyon szemlátomást*), a *látomást* (határozó(szó)) ma már csak ebben az összetételben él.

A *szemlátomást* szerkezet ragja (-t) ebben a funkcióban már nem aktív, a *látomás* komponens -omás toldaléktömbje (vö. *tudomás, vallomás* stb.) és a raggal való kapcsolódása révén a komponensszerkezet asszociatív viszonyban lehet a *hallomást* kifejezéssel is.³³⁹ A *hallomást* is adatható lexikalizálódott evidenciajelölőként³⁴⁰ („*hallomást (biztos) jól szol az ötlet*” – Google-találat). Az evidenciajelölésben a *szemlátomást* analógiás hatása egyértelműnek látszik. Az asszociatív kapcsolatokat mutatja például a (329).

(329) Majd feldübörög a három rettenetes lépcsősor a mélyrezek torkából, s mindenki ijedten hallgatja a szörnyű *látomást* (*hallomást?*). (Google)

³³⁹ A -(s)t mód- és állapothatározó-rag korai adataira, l. pl. *szorgalmast kéri, boldogságost elaluvák, tökéletest állanotok, szeretettest lásson* (Korompay 1992: 397).

³⁴⁰ De természetesen sokkal gyakoribb homonimája, a *hallomás* főnév tárgyesetű alakja.

A felismerhető komponensek miatt – és szintén a reflektált jelentés alapján – alkották meg a (330) analóg *fülhallomást* kifejezését, pedig az előfordulás nem is közvetlen érzékelésre utal, hanem absztraktabb értelemben szerepel.

(330) Leginkább akkor térek ki a hitemből, amikor *szemlátomást*, *azaz fülhallomást* nem tudják, mi a különbség a tagad és a cáfol között, amiből politikai bonyodalmak is kerekedhetnének. (MNSZ)

5. Szakirodalom

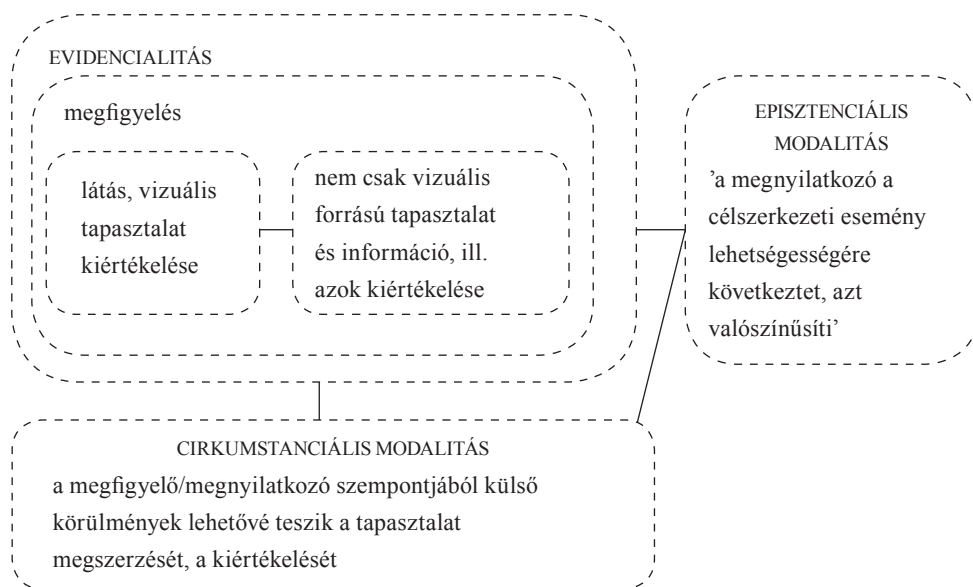
A *-(s)t* mód- és állapothatározó-ragra l. Berrár 1957: 74, 80, Berrár 1967: 406–7, Korompay 1992: 397.

6.4.8. Részösszevetés: a *láthatóan*, *láthatólag*, *szemmel láthatóan*, *szemmel láthatólag*, *szemlátomást* episztenciális funkciójának gyakorisága alapján

Mindegyik kifejezés előfordul evidenciális és episztenciális funkcióban, ezen belül a specifikusabban meghatározott funkciók szerkezetében is nagy hasonlóság figyelhető meg az öt kifejezés között, a gyakorisági arányok azonban eléggé eltérőek. A *szemmel láthatólag* – hasonlóan a *láthatólag* és a *láthatóan* funkcionális különbségéhez – gyakrabban fordul elő következtetés, vélekedés jelölésében, mint a *szemmel láthatóan*, és mindkettő ritkábban, mint a rövidebb formák. A funkcionális különbséget a raghoz kapcsolódó jelentés és mintázatok (6.3.3.), a gyakorisági különbséget a hosszúság motiválhatja. A *szemlátomást* episztenciális jelölőként – gyakorisága alapján – közbülső helyet foglal el a *szem* komponenszt tartalmazó kifejezéseken belül.

61. táblázat. A kifejezések sorrendje az episztenciális funkció aránya alapján

kifejezés	episztenciális szerep (%)
<i>láthatólag</i>	83
<i>láthatóan</i>	68
<i>szemmel láthatólag</i>	65
<i>szemlátomást</i>	54
<i>szemmel láthatóan</i>	37

12. ábra. A láthatóan, láthatólag, szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást szemantikai térképe

6.4.9. A látszólag kifejezés szócikke

látszólag

1. Nyelvhasználat, gyakorisági adatok

62. táblázat. A látszólag kifejezés gyakorisági adatai

körpusz	az adatok száma	gyakorisági mutató
MNSZ	db	db/millió szó
sajtó alkorpusz	1513	17,92
tudományos alkorpusz	608	23,84
hivatalos alkorpusz	267	12,78
személyes alkorpusz	230	12,35
összes/átlagos	2618	20,26
Kivi narratíva, társalgás	2	240,21
BNYGY előadás	3	13,59

2. Funkció

A korpuszadatok alapján elkülönített funkciókat a 63. táblázat közli. A határok nem élesek, az érintkezést maguk a kategórianemek is jelzik. A számok az előfordulások számát és a százalékos arányt mutatják.

63. táblázat. A *látszólag* kifejezés funkciói az MNSZ-ben

tapasztalat kiértékelése 'láthatólag'	megtévesztő tapasztalat/információ vagy a megtévesztés lehetőségének jelzése					következtetés/vélekedés
	érzékelés		komplex információk kiértékelése		szándékos megtévesztés	
	látás	látás kiértékelése	kiértékelés	következtetés		
14	2	5	52	8	15	4
	82					

A funkciók közül a központi szerep a megtévesztő tapasztalat/információ, illetve a megtévesztés lehetőségének jelzése (82%).

A *látszólag* kifejezés hozzáférhetővé teszi, hogy a megnyilatkozó a tagmondatbeli eseményt megtévesztő tapasztalatként vagy téves következtetesként reprezentálja.

(331) Így a *látszólag* továbbra is ötajtós kocsí négyajtóssá alakult. (MNSZ)

(332) Eppen az egyik helyzeténél sérült meg a vendégek válogatott kapusa, [Személynév], aki *látszólag* ütközött [Személynév]sal. (MNSZ)

A (331) mondatban a vizuális tapasztalatnak megfelel az, hogy a kocsinak öt ajtaja van, de ebből csak négy funkcionál, az ötödik nem nyitható (ún. vakajtó). A (332) olyan eseményt ír le, amelyben úgy lehetett látni, hogy ütköztek, a tágabb kontextusban a támadójátékos idézett közlése azonban arra szolgáltat (első kézből származó) bizonyítékot, hogy nem volt ütközés.

(333) Az alvás nélküli álom, a testből való kilépés élménye során a szerhasználó *látszólag* bambul, alig mozdul vagy éppen alszik. (MNSZ)

(334) És ez jórészt egy Gellért-hegy méretű, *látszólag* esetlen mozgású, de hihetetlenül hatékony centernek, [Személynév]nak köszönhető. (MNSZ)

A (333) adat *látszólag* kifejezése arra utal, hogy a külső szemlélő a szerhasználó állapotát külső jelek alapján bambulásnak vagy alvásnak minősítheti, holott a tényleges állapot más. A (334)-ben pedig a módosítószó jelzi, hogy a mozgás látható jellemzőiből az a téves kiértékelés születhet, hogy az esetlen, holott az esetlenség következményei a játékos teljesítményére egyáltalán nem igazak.

A legtöbb adat nem közvetlen érzékelésre, hanem komplex tapasztalat kiértékelésére vonatkozott, és ezt a tapasztalatot a megnyilatkozó megtévesztőként vagy nem teljes körűen érvényesként reprezentálta. A megnyilatkozók ezt az értékelést a *látszólag* kife-

jezésen kívül más módon is kifejtették tették, a (335) jelű ironizáló megnyilatkozásban az *első pillantásra* kifejezés is utal az értékelés felszínességére.

A (336)-ban a kotextusból derül ki, hogy az állítás nem igaz minden sejtire általában, a *látszólag* kifejezés alkalmazása így utólagosan az állítás érvényének szűkítéseként kontextualizálódik.

(335) Első pillantásra *látszólag* persze semmi különös, teljesen szokványos protokollmondat, minek itt a kákán is csomót keresni? (MNSZ)

(336) Ugyanis ezeket a sejteket *látszólag* a sérült, például a Parkinson betegségben a degenerálódó agyszövet befogadja. A frissen osztódni tudó sejteket *azonban* nem. (MNSZ)

A felszínes és téves kiértékelés vagy következtetés jelzése a megnyilatkozóhoz kötődik anélkül, hogy ez a kifejezésen alakilag jelölt volna. A megnyilatkozó a megbízhatósági értékelés elvégzője, az ő tapasztalata, tudása az értékelés alapja, a művelet tehát szubjektívizáció. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a tapasztalat és a kiértékelés/következtetés teljesen egyéni, lehet általánosabb érvényű is: a helyzethez, egyénhez kötött és az általános érvényű látszatként minősítés skálát határoz meg. A skála egyrészt a látszólagosság megkonstruálásával kapcsolatos erőfeszítés, másrészt a téves kiértékelés/következtetés lehetőségének kiterjedtsége (szubjektív és interszjektív jellege) mentén árnyalható. Például a megnyilatkozó nagy konstruktív erőfeszítését jelzi a (337) adat, amelyben a kifejezés arra utal, hogy a kritikus a film hiteles társadalomábrázolását látszatnak tartja, vagyis felvetődött benne egy ilyen értelmezési lehetőség, vagy az erre irányuló alkotói szándék feltételezése. Általánosabb érvényű értékelés példája a fenti (331) adat, amely szerint minden lehetséges szubjektum számára öt ajtó látható, és csak a típusra vonatkozó részletezettebb tudás alapján minősül ez látszatnak (a megnyilatkozó jelzi tehát azt is, hogy ő megszerezte ezt a tudást).

(337) Kemény társadalomkritika, az élet kevésbé szép oldala, *látszólag* hitelesen ábrázolva, szleng, kábítószer, bűnözés, börtön – alig titkoltan a közönség érzelmeire alapozva. [...] Csak az a baj, hogy hiába akar [személynév] rendező a valóságról szólni, hiába akarja megmondani a titit, ez sajnos nem sikerül neki. (MNSZ)

A BNYGY mindhárom adata felszínes, téves következtetést jelöl (l. (338)).

(338) [...] ez a *látszólag* legártalmatlanabbnak tűnő emberi jelenség, a szó, ami állítólag elszáll, a legkevésbé sem ártalmatlan és erőtlen, hanem az egyik leghatalmasabb ereje az embernek. (BNYGY)

A perspektívizáció megvalósulása a kifejezésnek az a használata, amelyben a megnyilatkozó a partnerek kikövetkeztetett mentális folyamataira reagál (339), azt jelzi, hogy mások vélhetőleg csak látszólagosnak értelmezik azt a helyzetet, amely szerint valóságos.

(339) Én magam olyanfajta csatlakozó módosító indítványt adtam be, kettőt, amely egyikének *látszólag* nem itt van a helye, [...] másrésztől *igen is itt van a helye*, tudniillik [...] (MNSZ)

A kifejezés 15%-ban szándékos megtévesztés eredményét jelöli, tehát a megnyilatkozó értékelése szerint az esemény szereplői csak a látszat kedvéért tettek valamit, illetve szándékosan valaminek a látszatát keltették.

(340) A tulajdonos *látszólag* belement az üzletbe, majd a látogatók távozása után értesítette a rendőrséget. (MNSZ)

A kifejezésnek ebben a funkciójában a leginkább határozói a viselkedése, a függőségi viszonyhálózatba az eseményt képviselő ige módhatározói bővítményeként kapcsolódik. Ebben a funkcióban kérdezhető (341a), fókuszolható (341b), tagadható (341c), a kifejezést főmondatként alakítva vonatkozó kötőszós a mellékmondat (341d), beágyazható a *tud* kifejezés alá (341e).

- (341) (a) *Látszólag* ment bele?
- (b) *látszólag* ment bele, nem ténylegesen
- (c) *nem látszólag* ment bele, hanem ténylegesen
- (d) *látszólagos volt az, ahogy* belement
- (e) *tudták, hogy látszólag ment bele*

A tíz *csak* partikulával korlátozott *látszólag* adatból három ebbe a csoportba tartozik (l. (342)).

(342) Szóval hogy [Személynév] végeredményben úgymond nem pártatlan tudós, hanem olyasvalaki, aki *csak látszólag* műveli a tudományt, valójában politizál. (MNSZ)

A megnyilatkozóknak a következtetési folyamatokkal kapcsolatos episztemikus bizonytalanságát jelöli a *látszólag* kifejezés az adatok 4%-ában. A (343)-ban a megnyilatkozó a honlapkészítők szempontjaival, céljával kapcsolatban vélekedik, erre utalnak a kiemelt kifejezések. A *látszólag* tehát nem azt jelzi, hogy az egyetlen szempont csak látszólagos, hanem azt, hogy ő erre következtet.

(343) A nemrég frissített honlap készítői az átalakításkor *látszólag* egyetlen szempontot vettek figyelembe. Céljuk *talán* az volt, hogy az autókkal kapcsolatos információra éhes közönség egy percig se gondolja, hogy az oldal promóciós céllal készült, és ezért híg tartalmú webhelyre kattintott. (MNSZ)

Szintén episztenciális funkcióban összekapcsolódott másik vélekedésjelölővel (*látszólag úgy tűnik, erről van szó* – közbevetésben).

A *látszólag* az MNSZ-adatok 14%-ában felcserélhető a *láthatólag* kifejezéssel, és az információ megbízható kiértékelését, feldolgozását jelöli. A (344) adatban az engedmény nyilvánvalóan jelentősnek számít (és a kotextusban semmi sem utal arra, hogy az engedmény csak látszólagos lett volna).

(344) [Személynév]nek [...] hazai sikeres akcióra volt szüksége, hogy feledtesse: a németek *látszólag* komoly engedményt tettek, amikor elfogadták, hogy a náluk 20

millióval kevesebben levő franciákkal és britekkel azonos számú szavazatuk legyen az unió döntéshozó szervében, a tanácsban. (MNSZ)

A Kivi mindkét adata vizuális forrású tapasztalatra, illetve a filmen látottak kiértékelésére vonatkozik, szintén szinonim a *láthatólag* kifejezéssel. A (345) kotextusában semmi sem utal csak látszólagos rendezettségre (és valóságos rendetlenségre), a (346) mondatban pedig a megnyilatkozó alá is támasztja konkrét megfigyelések közlésével a kiértékelést-következtetést.

(345) Hát egy *látszólag* rendezett helyiségbe belépett egy fiatalember, aki nagyon keresett valamit [...] (Kivi)

(346) Hát *látszólag* ismeri rendesen, mert nézegeti tehát így gátlástalanul belenyúl a fiókokba, tehát ismerős benne, [...] (Kivi)

A *látszólag* kifejezés elsődlegesen kontrafaktív jelölő, tehát elég erőteljes a *láthatólag* és a *látszólag* funkcionális elkülönülése. Az adatok mégis azt mutatják, hogy az 'annak az alapján, ami látható' és az 'annak az alapján, ami látszik' – ha periférikusan is – megvan a kifejezések szinonim értelmezésének a lehetősége.

A *látszólag* kontrafaktív jellegét a kotextus gyakran megerősíti úgy, hogy kontrasztba állítja a látszattal a valóságot (azt, amit a megnyilatkozók valósnak tartanak/vélnek) (l. pl. (342) alább megismételve).

(342) Szóval hogy [Személynév] végeredményben úgymond nem pártatlan tudós, hanem olyasvalaki, aki *csak látszólag* műveli a tudományt, *valójában* politizál. (MNSZ)

A kontrafaktív – faktív szembeállításban a *látszólag* begyakorlottan jelöli a kontrafaktív értéket, ezt mutatja gyakori előfordulása (az MNSZ-adatok 29%-ában) kötőszóval jelölt megszorító/megengedő konstrukcióban, amelynek szemantikai oldala sematikusan: 'a látszattól az következne, hogy p, de a valóság ezzel szemben az, hogy q' (ahol p és q két elemi eseményt szimbolizál).³⁴¹

64. táblázat. A *látszólag* megszorító/megengedő konstrukciókban

MNSZ		
1. tagmondat	2. tagmondat	az adatok száma
<i>csak látszólag</i> p [implikált q]	–	7
<i>csak látszólag</i> p	<i>valójában</i> q	3
<i>látszólag</i> p	<i>valójában</i> q	4
<i>látszólag</i> p	<i>ám valójában</i> q	1
<i>látszólag</i> p	<i>de</i> q	7

³⁴¹ Az előfordulások számolását a bekezdésnyi kotextusra kiterjesztve ez a szám még nagyobb lenne, a jelen feldolgozás azonban nem tér ki részletesen a nagyobb kotextusra.

A 64. táblázat folytatása

MNSZ		
1. tagmondat	2. tagmondat	az adatok száma
<i>látszólag</i> p	<i>mégis</i> q	2
<i>látszólag</i> p	<i>ám ... mégis</i> q	1
<i>látszólag</i> p	<i>azonban</i> q	1
<i>látszólag</i> p	<i>viszont</i> q	1
<i>látszólag</i> p	<i>pedig csak</i> q	1
<i>habár látszólag</i> p	<i>egyáltalán nem</i> p	1
összesen		29
BNYGY		
<i>bár látszólag</i> p	<i>gyakorlatilag</i> q	1

3. Forma/szerkezet

A kifejezés nem bővül. Állhat korlátozó kifejezés hatókörében (*csak látszólag* – 10 adat, 10%).

A *látszólag* egyszer fordult elő közbevetésben (347), egyszer hátravetve (348).

(347) A [Cím] szövegtörzskének számítógépes rögzítése (*látszólag*) nemcsak elemelésében, de gyakorlatában is teljesen ellentétes a TEI ajánlással. (MNSZ)

(348) Az új árfolyam szerint 13, 7603 schillingért adnak egy eurót, így a megtakarítás lényegesen csökkent – *látszólag*. (MNSZ)

4. Szótörténet

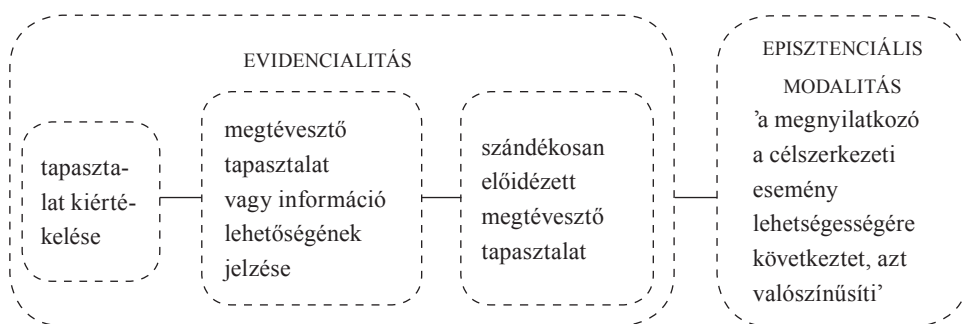
első adat	? (MTSZ, 1825: „Bús, komor árnyékban szédítő rémi jelekkel, / Csak neki <i>látszólag</i> , lebeg Ármány’ képe fölötté,”)
kialakulása	a <i>látszik</i> ige (1416 után ²) -ó képzős származéka (<i>látszó</i> melléknévi igenév) -lag raggal lexikalizálódva határozószó, tovább grammatikalizálódva módosítószó
további útja	–
egyéb alakulatok	<i>látszólagos</i>

A kifejezés a *látsz*- tövön keresztül kapcsolatban van a *látszik* igével, a *látszat*³⁴² főnévvel, a *látszó* igenévvel/melléknévvvel és a továbbképzett *látszólagos* melléknévi származékkal is. Az ’ami látszik, látható, észrevehető/észlelhető’ jelentésű *tő* és a -lag rag lexikalizá-

³⁴² *Látszat* (1723). A *látszatra* szóalak lexikalizációja már zajló folyamat, a *látszatra valamilyen* konstrukcióban az elemszerkezet még produktív, a konstrukciós sémába illeszkedik (vö. N-re Adj, ahol N a szempontot megjelölő főnév, az Adj pedig a minősítő kifejezés), de a jelentés már szubjektíven konstruálódik meg. Még szubjektívebb a kifejezés alkalmazása eseményre vonatkoztatva. A jelen feldolgozás nem foglalkozik ennek elemzésével.

ciójával a kifejezés jelentése 'úgy, ahogy/amiként látszik; a látható tapasztalat alapján; a látszat alapján'. Az utóbbi jelentés vált központi a grammatikalizáció során a poliszém jelentéshálózatban. Ezt támogatta a fő kapcsolatrendszere, az igei jelentésben a medialitás, a *látsz(ik)* esemény elsődleges figurája (alanyi szereplője) stimulus a nagyobb aktivitású szereplő észlelése számára (vö. *innen jól látszik a szirt*, aktív konstruálással például *innen jól látom a szirtet*). Ez kontrollhiánnyal kapcsolódik össze: a vizuális ingert kibocsátó stimulus nem kontrollálja a folyamatot. A grammatikalizáció folyamatában tehát előtérbe került a tapasztalat megbízhatatlansága, megtévesztő jellege, ez az értelmezés pedig a megnyilatkozó mentális folyamatainak keresztül válik elérhetővé (szubjektívizáció).

A kifejezés lexikalizálódott, megszilárdult ragos alak. A kondenzáció folyamatában a *látszó* bővítményei (valaminek/valamilyennek v. valahogyan) nem jelenhetnek meg a *látszólag* kifejezéshez kapcsolódva, tehát a grammatikalizáció során a hatókör csökkent, csak korlátozó kifejezés kapcsolódik hozzá (*csak látszólag* – 10 adat, 10%).

13. ábra. A *látszólag* szemantikai térképe

5. Szakirodalom

A *látsz(ik)* jelentéséhez: E. Abaffy 1978: 289.

6.4.10. Összefoglalás: *láthatóan, láthatólag, szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást, látszólag*

A korpuszadatok elemzésével feltárult, hogy a vizsgált kifejezések (*láthatóan, láthatólag; szemmel láthatóan, szemmel láthatólag; szemlátomást; látszólag*) egyike sem jelöl elsődlegesen vizuális forrást. A *szemmel láthatóan* és a *szemlátomást* jelentésszerkezetében a központi az, hogy a megnyilatkozó a célszerkezetet (amelynek eléréséhez referenciapontként szolgál) általa megtapasztalt, megfigyelt és feldolgozott szituációként reprezentálja. A megfigyelés nem kizárólag vizuális észlelésen alapul, hanem többféle módon megszerezhető, komplex tapasztalat kiértékeléseként értelmezhető. A tapasztalatra épülő következtetés és vélekedés (az episztenciális modalitás) jelölése a prototipikus funkció a *láthatóan, láthatólag, szemmel láthatólag* esetében, de még a fentebb említett *szemlátomást* is 50% felett adatolható ebben a szerepben.

A *látszólag* alkalmazásával a megnyilatkozó a tagmondatbeli eseményt jellemzően megtévesztő tapasztalatként vagy következtetésként ábrázolja. A hat kifejezés közül erre jellemző legkevésbé a megnyilatkozó vélekedés jelölése, és a *látszólag* kötődik leginkább a tapasztalathoz, de sajátossága, hogy kontrafaktív jelölőként annak megbízhatatlanságát profilálja. Ez magyarázza, hogy miért nem jelöl begyakorlottan megnyilatkozó

vélekedést az esemény lehetőségességgel, valószínűségi fokával kapcsolatban (általában ugyanis nem vélekedünk valótlannak tartott esemény valószínűségéről, legfeljebb perspektivizáltan, a vélekedést másnak tulajdonítva).³⁴³

Mind a hat kifejezés alakulása a szubjektivizáció grammatikalizációs folyamatában értelmezhető, és azt példázza, hogy a magyar lexikalizálódott evidenciajelölő kifejezések episztenciális kifejezésekké grammatikalizálódnak tovább.

6.5. Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* kifejezés szócikke

előreláthatólag **előreláthatóan**

0. Az *előreláthatólag*, *előreláthatóan* kifejezések – a *-hat* toldalék révén – potencialitást kifejező, ragos alakokból lexikalizálódott módosítószók. Nem előzetes tudást, hanem a jelenben hozzáférhető tudás alapján jövőbeli eseményekre vonatkozó feltevést jelölnek, amelyhez a megnyilatkozó következtetési folyamatok révén jut el. A jelentés lexikalizálódásában fontos mozzanat, hogy a „belátható”, közeli jövőt a jelen kiterjesztéseként (kiterjesztett valóságunkként) értelmezzük (vö. Langacker 1991: 277). A belépés az episztenciális tartományba akkor történik, amikor ez a kiterjeszthetőség potenciális valóságként, a megnyilatkozó vélekedéseként jelenik meg. Erre példa a (349) mondat: a kérelmek csökkenése nem bizonyos, hanem csak várható. A megnyilatkozó szerint ez a leginkább valószínű a lehetőségek közül (vö. a kérelmek száma változatlan, vagy emelkedik). Hasonlóképpen a (350) mondatban a megnyilatkozó szerint a telefonhálózat megreformálása a leginkább várható következmény.

(349) Számítások szerint a [...] megmaradt [...] keret elegendő lesz ebben az évben, a visszamenőlegesen folyósított nyugdíjemelésnek köszönhetően ugyanis *előreláthatólag* csökkenni majd az eseti ellátás iránti kérelmek. (MNSZ)

(350) Moray javaslatainak a bevezetése esetén ugyanis ezek az egyszerű áramkörök várhatóan nem csak a rádiózást, a rádió- és tévékészülékek előállítását teszik majd olcsóbbá, hanem *előreláthatóan* megreformálják a telefonhálózatot is. (MNSZ)

Az *előre(láthatóan)*³⁴⁴ kifejezés előfordul interszubjektív lehetőségesség kifejezésében és szubjektivizáltabb, a megnyilatkozóhoz erősebben kötődő jövőre vonatkozó következtetés kifejezésében egyaránt. Az interszubjektivitás nagy az *előreláthatóan* 'előre (már az esemény előtt) tudhatóan' jelentésű előfordulásaiban (l. (351)–(353)).

(351) A Bokros-csomag egyensúlyjavító hatása már *előreláthatóan* átmeneti volt, ráadásul a legjobb években is maximum a hiány csökkenéséről volt szó és nem többletről – akár a külkereskedelmi mérleget, akár a folyó fizetési mérleget nézzük. (MNSZ)

³⁴³ Vö. [...] *lehet, de én ezt nem hiszem* (saját adat).

³⁴⁴ A hétköznapi írásgyakorlatban ugyanúgy jellemző az egybeírás, mint a kodifikált különírás. A helyesírást szempontként nem használok a kifejezések funkcionális leírásában, a különböző funkciójú kifejezések elhatárolásában.

(352) Ha a (3) bekezdésben meghatározott végrehajtási eljárás nem vezet, vagy *előreláthatóan* nem vezetne eredményre, a nyugdíjbiztosítási igazgatási szerv a követelés ingó- és ingatlan-végrehajtással történő behajtására az erre illetékes szervhez átadja. (MNSZ)

(353) Érdekes módon, a verseny előtti napon hasonló vehemensséggel bizonygatta a lap, hogy Sumi természetesen, mindenki által *előreláthatóan* nem indulhat, mert sebesülése súlyos. (MNSZ)

A potencialitás jelöltsége miatt természetesen a fenti adatok is modálisak, de nem episztemikusak, hanem alapmodalitást, ezen belül cirkumstanciális modalitást képviselnek: 'a körülmények, például a rendelkezésre álló információk lehetővé teszik, hogy tudjuk azt, hogy az esemény szükségszerűen be fog következni vagy nem fog bekövetkezni'. Az esemény előtti (megfigyelt, kiértékelt) állapot és az esemény között ok-okozat jellegű összefüggés, kontiguitás van, ezért ez általánosan hozzáférhető, tudható. Ez a fajta jövőre vonatkozó következtetés interszubjektív jellegű. Arra számíthatunk, hogy a szükséges információ birtokában – az esemény előtti állapotot megfigyelve, kiértékelve vagy arról információt szerezve és az azzal összefüggő oksági viszonyokat ismerve – mások is tudják, hogy az esemény bekövetkezik (vagy nem következik be).

A cirkumstanciális *előreláthatóan* jellemzői (l. az alábbiakban) megkülönböztetik ezt a használatot a szubjektivizált episztenciális *előreláthatóan*-tól.

- A cirkumstanciális *előreláthatóan* bővíülhet a kognitív folyamat szubjektumát jelölő határozóval (pl. *mindenki által előreláthatóan*) (lásd (353)). Szubjektivizáció esetén nem találkozunk *általam előreláthatóan* szerkezettel.
- Vonatkozhat múlt idejű eseményre, ekkor ellentéte az *előre nem láthatóan*³⁴⁵ (lásd a (351) példát). A múlt idő mindig a perspektivizációval függ össze, hiszen az előrelátás mentális állapotának meg kell előznie az eseményt. Múlt idejű eseménynél a mentális állapotot a megnyilatkozó szimulálja és interszubjektív jelleggel, kiveítve reprezentálja.
- Előfordulhat feltételes tagmondatban³⁴⁶ (lásd a (352) adatot).
- Kapcsolódhat hozzá *már* és *is* partikula azt implikálva, hogy előre lehetett tudni, hogy az esemény bekövetkezik, már azelőtt is, hogy – interszubjektív – ténnyé vált volna (lásd a (351) példát).

³⁴⁵ Ezzel a szerkezettel biztosítási feltételekben gyakran lehet találkozni (pl. a baleset leírásában: „Olyan hirtelen és váratlan esemény, mely *előre nem láthatóan*, külső okból kifolyólag következik be.” (Google)). A pozitív pólus (*előreláthatóan*) a szükségszerűen bekövetkező vagy be nem következő eseményre (ok-okozati viszonyon alapuló, kiszámítható összefüggésekre) vonatkozik, a negatív pólus a véletlenszerű, ki nem számítható kapcsolatra a korábbi és a későbbi (előidézett, bekövetkezett vagy be nem következett) esemény között. Lásd például „Az informatikai problémák jelentős része *előre nem láthatóan*, kiszámíthatatlanul jelentkezik” (Google).

³⁴⁶ Az *előreláthatólag* egyik előfordulását, amely szintén feltételes tagmondatban szerepelt nem soroltam ide, mert megfelelőbbnek tartottam a szubjektivizált értelmezést, bár a cirkumstanciális is lehetséges. Az adat: *Ha előreláthatólag 5%-nál többet: sutty, lapát.* Értelmezésem szerint valószínűbb az, hogy 5%-nál több esetén előreláthatólag elbocsátanak, mint az, hogy akkor bocsátanak el, ha (például 3%-nál) már előre tudható, hogy mindenképp meg fogja haladni az 5%-ot.

A 'cirkumstanciális lehetőségesség' jelentést csak az *előreláthatóan*-nál tudtam kimutatni (az adatok 8%-ában), az *előreláthatólag* kifejezésnél nem, ez pedig a ragkomponens jelentésével van összefüggésben (6.3.3).

1. Nyelvhasználat, gyakorisági adatok

A jövőre vonatkozó lehetőségesség mérlegelésének és jelölésének elsődleges terepe az előrejelzés: a legtöbb adat gazdasági prognózis, kisebb részben meteorológiai, orvosi vagy társadalmi változásokkal, sporttal kapcsolatos előzetes várakozás főképp sajtó általi közlése volt.

Az *előreláthatólag* és az *előreláthatóan* változatok közül az *előreláthatólag* jóval gyakrabban fordul elő, átlagos gyakorisága több mint kétszerese a másik kifejezésének.

65. táblázat. Az *előreláthatólag* és az *előreláthatóan* kifejezés gyakorisági adatai

<i>előreláthatólag</i>			<i>előreláthatóan</i>		
MNSZ	az adatok száma	gyakorisági mutató	MNSZ	az adatok száma	gyakorisági mutató
alkorpusz	db	db/millió szó	alkorpusz	db	db/millió szó
sajtó	756	0,009	sajtó	318	0,004
tudományos	42	0,002	tudományos	19	0,001
hivatalos	53	0,003	hivatalos	45	0,002
személyes	18	0,001	személyes	9	0,0005
összes/átlagos	869	0,007	összes/átlagos	391	0,003

2. Funkció

Mindkét kifejezés alapvetően episztenciális módosítószó. Ebben a szerepben felcserélhetők.³⁴⁷ Az *előreláthatóan* kevésbé gyakori (l. 65. táblázat). A 66. táblázat adatai az előfordulások számát és egyben a százalékos arányt is jelzik.

66. táblázat. Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* kifejezés funkciói

	cirkumstanciális	episztenciális
<i>előreláthatólag</i>	–	100
<i>előreláthatóan</i>	8	92

Az adatok alapján a prototipikus, központi funkció:

Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* kifejezés a megnyilatkozónak az aktuális tudása alapján a jövő eseményeivel kapcsolatos szimulációs képességével megvalósuló következtetését, az esemény valószínűsítését jelöli.

³⁴⁷ A cirkumstanciális *előreláthatóan* ('már előzetesen is tudhatóan') nem cserélhető fel a csak episztenciális *előreláthatólag*-gal.

Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* kifejezés következtetési folyamatokat, episztenciális modalitást jelöl, tehát a tagmondatban reprezentált szituációt a megnyilatkozó értékelése alapján a jövőben lehetségesnek, általában nagy fokban valószínűnek jelöli (l. (354)).

(354) Államuk sohasem volt – kivéve a Kurd Demokratikus Köztársaságot [...] –, és *előreláthatóan* soha nem is lesz. (MNSZ)

A 'lehetséges' értékelés a megnyilatkozó következtetésén, mérlegelésén alapul (szubjektívizáció). Az összetett tö (vö. *előre látható* 'előre tudható') jelentése alapján alakult ki a vélekedésben is a bizonyossághoz közeli, nagy modális erősség: a megnyilatkozó a szituációt tipikusan mint tervezhetőt, előre jelezhetőt, nagy valószínűséggel bekövetkezőt mutatja be. Míg az interszubjektív jellegű *előre láthatóan* esetében a tervezhetőség, a kiszámíthatóság centrális, a szubjektívebb konstruálás esetében a jövővel kapcsolatos bizonytalansági faktor is aktív. A szubjektívebb *előreláthatóan* és az *előreláthatólag* jelentésszerkezetében a bizonytalanság tényezője azzal függ össze, hogy a jövő eseményei nem tudhatók, csak vélekedésünk lehet ezekkel kapcsolatban. Az interszubjektív és a szubjektív (mint korábban részletesen tárgyaltuk) egymást nem kizáró fogalmak. Az interszubjektivitás feltételezi a szubjektivitást (az implikációs viszony a másik irányban nem érvényes). Az előrelátás képességében a diskurzus résztvevői osztoznak, az azonban eltérő lehet, hogy a szükséges információk milyen mértékben állnak rendelkezésükre, illetve, hogy azokat hogyan értékelik. A szubjektívizáció akkor válik a konstrukció meghatározójává, ha a megnyilatkozó egyéni következtetői szerepe megnő.

Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* a megnyilatkozó következtetését jelöli. Az a jellemző, hogy a megnyilatkozó valamilyen alapra építi a valószínűsítését, ennek ellenére az alap kifejtése ritkán történik meg. A (355) valószínűsítése számításokon alapul, a (356) mondaté pedig orvosi vizsgálati eljárásokon, de mindkettőben a megnyilatkozó/informátor következtetéséről van szó (a (356)-ban perspektiváltan, az idézett megnyilatkozó következtetéséről). Az esemény konkrét tapasztalaton alapuló megjóslása – az adatok szerint – leggyakrabban orvosi véleményben, az állapot előrejelzésében fordul elő.

(355) A londoni index *előreláthatólag* egy százalék körüli, míg a párizsi és a frankfurti tőzsdemutató közel két százalékos csökkenéssel fejezi be a napot. (MNSZ)

(356) [...] kezelőorvosa szerint *előreláthatóan* egy hét múlva már részt vehet a jogászni a tárgyaláson, ezért január 17-ére napolta el a bíróság a büntetőpert [...] (MNSZ)

Kevésbé nyilvánvalóak az alapok a (357) és a (358) vélekedést közlő mondatokban, és képtelenség volna tapasztalati alapok megadása a fenti (354) adat esetében.

(357) Washington hírek szerint mindenképpen megvárná e testület vitáját, bár *előreláthatólag* heves ellenzés alakul majd ki a követendő eljárás körül. (MNSZ)

(358) A módszer emellett *előreláthatóan* erősíti és gyorsítja a mezőgazdaság intenzívebbé válásának folyamatát, ami szöges ellentétben áll a fenntartható gazdálkodás elveivel. (MNSZ)

Az implicit vagy kifejtett alap a leggyakrabban valamilyen diagnosztika (mérés, számítás) vagy tervezési folyamat (amely szintén feltételez számításokat) (1. a 3. pontban).

3. Forma/szerkezet

Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* tipikusan egy a protoállítás (magmondat) kidolgozását vagy korlátozását elvégző kifejezéssel van kapcsolatban (vö. Imrényi 2009a, 2013), ilyenkor a protoállításra (magmondatra) közvetlenül nem vonatkozik, nem nyitja meg számára az episztenciális LEHETSÉGES értelmezési tartományt.

(359) Shuttleworth *előreláthatólag* 9-10 napot tölt majd a világűrben, jövő tavasszal. (MNSZ)

A (359) mondatban a módosítószó nem érinti az utazás lehetséges vagy nem lehetséges voltát, ez nem is kerül előtérbe, a kifejezés kizárólag az időtartamra vonatkozik.

Összehasonlításképpen a (360) mondatban a módosítószó közvetlenül (az IDŐ tartományban kidolgozott) protoállításra vonatkozik (a hazamenetel beszélő szerinti lehetőségét jelöli),³⁴⁸ míg az összevetés céljára általam alkotott (361) szerkezetben a kidolgozott és egy bizonyos időre már korlátozott protoállítást, pontosabban az ige időhatározóját (*a jövő héten*) vonja a hatókörébe ('előreláthatólag akkor és nem máskor mehetnek haza'), nem a hazamenetel lehetőségességét értékeli, hanem csak az idejét valószínűsíti.

(360) [...] a betegek állapota csütörtök reggelre már javult, a héten *előreláthatólag* haza is mehetnek. (MNSZ)

(361) *előreláthatólag* a jövő héten mehetnek haza

A módosítószó hatókörében lévő, tagmondaton belüli kifejezés szemantikai szempontból a következő megoszlást mutatja.

67. táblázat. Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* hatókörében lévő kifejezések tartományai

	<i>előreláthatólag</i>	<i>előreláthatóan</i>
IDŐPONT, INTERVALLUM (pl. <i>augusztusig</i>)	58%	42%
MENNYISÉG, MÉRTÉK (pl. <i>pénzösszeg, hússzorosa</i>)	26%	16%
egyéb (lehetséges/tervezett ESZKÖZ, SZEREPLŐ)	2%	2%
összesen:	86%	60%

Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* kifejezés jellemzően (92%, ill. 88%) a tagmondat belsejében fordul elő. Nem volt adat közbe- vagy hátravetésre.

³⁴⁸ Az igealak *-het* eleme nem episztémikus, hanem diszpozicionális (a beteg állapotától függő) lehetőségességet jelöl.

4. Szótörténet

első adat	? (MTSZ, 1830/1863: „s bár ama férfi..... jó nevek, de <i>előreláthatólag</i> csak nevek tekintélye mögé menekült...” ([cédulaanyag:] Bajza munkái V. 56). ³⁴⁹ 1848: „... nem inkább terjeszkedni kell azzal, anynyival inkább, mivel <i>előreláthatólag</i> a’ szükség annak termékeire csak nőhet és teljességgel nem csökkenhet.”
kialakulása	az <i>előre</i> határozószóból (1416 u.: <i>elő</i> + <i>-re</i> határozórag → határozószó, vö. <i>előtt</i> , <i>elől</i>) és a <i>látható</i> melléknévi igenévből – <i>lát</i> (12. sz. vége) + <i>-hat-ó</i> képző – keletkezett <i>-lag</i> vagy <i>-an</i> határozóragos összetétel lexikalizálódott módosítószóvá
további útja	–
egyéb alakulatok	–

Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* kifejezés a megnyilatkozónak az aktuális tudására épülő, a jövő eseményeivel kapcsolatos szimulációját, következtetését-valószínűsítését jelöli. A szimuláció képessége a komplex rendszerek jellemzőivel függ össze.

„Egy belső modell lehetővé teszi egy rendszer számára, hogy előrelássa a jelen cselekvések jövőbeni következményeit, anélkül, hogy ténylegesen elkövetné azokat a cselekvéseket. Főként, képes elkerülni olyan cselekvéseket, melyek menthetetlenül valamilyen jövőbeni szerencsétlenség felé vezetnek (»baklövés«).” (Holland 1992: 25, id. Dennett 1998: 406.)

Az emberi elme, az emberi lény és az egész emberi faj is komplex adaptív rendszer a fenti megközelítésben. Komplex abban az értelemben, hogy interakciók és viszonyok dinamikus hálózatában működik, és adaptív, mert viselkedése a tapasztalatoktól függően változik (Waldrop 1994: 11).

Az *előre lát* (*vmit*), *előrelátás*, *előre látható*, *előreláthatólag*, *előreláthatóan* kifejezések alakilag és szemantikailag egyaránt összetettek, és a fenti előfordulásokban nyilvánvalóan metaforikusak. A *lát* és származékai ezekben a szerkezetekben a TUDÁS/MEGÉRTÉS tartományt aktiválják.

Ezeknek a kifejezéseknek nemcsak az igei (jellegű) része (a *lát* ige vagy származéka) metaforikus, hanem a teljes *előre* határozós kifejezés is (*előreláthatólag*, *előreláthatóan*), a komponensek kölcsönösen a metaforikus értelmezést „dolgozzák ki” egymásból.

Az *előre* (*nézés*, *tekintés*) (vö. *előrenéz*) a térben a haladásnak megfelelő irányt jelöli az ember testben létének (az emberi test felépítésének, a szem helyzetének stb.) megfelelően. Ez a téri viszony forrástartományként szolgál az absztraktabb időbeli viszonyhoz. Az IDŐ-t TÉR-ként megértve a konceptualizáló számára a fizikai térben értelmezhető ELŐRE irány, az időben JÖVŐ vonatkozást nyer – az ő aktuális idejéből, „most”-jából kiindulva. Az *előre* kifejezésnek tehát nem térben, hanem ’időben ’előre’, a jövőben’ jelen-

³⁴⁹ Ezúton köszönöm Horváth Lászlónak (MTA Nyelvtudományi Intézet), hogy az archivális cédulaanyag legkorábbi adatát kikereste és rendelkezésemre bocsátotta.

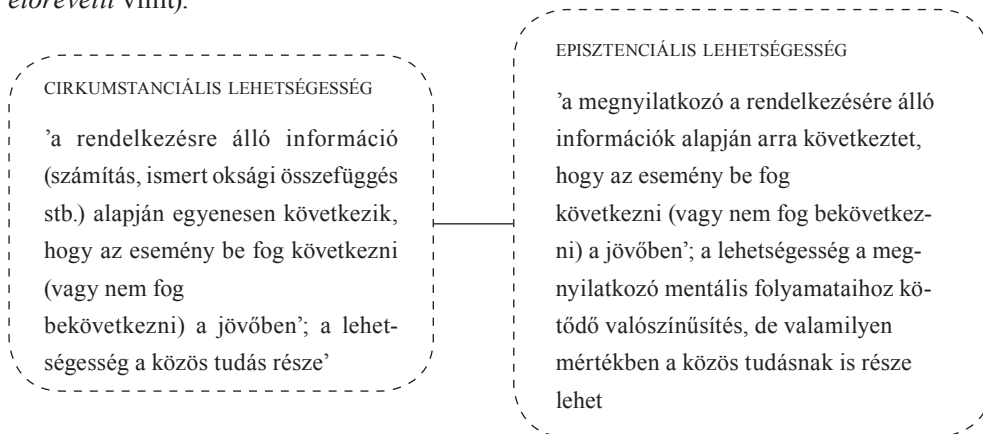
tése dolgozódik ki a fenti szerkezetekben a *néz*, *tekint* kifejezéssel viszonyba kerülve. A jövő idővonatkozás a szerkezetek jelentésének része (lásd a (362) szállóigét).

(362) Az utólagos éleslátás olyan, mint az előrelátás jövő nélkül. (Kevin Kline, Google)

A jövőt úgy is szoktuk kezelni, mint tartályszerű entitást, áthatolható zárt teret, amelybe bele lehet tekinteni, látni (vö. *jövőbe látó* [személy], *beelát a jövőbe*). Az *előre* jelentése olyan kognitív modell, amelynek része a konceptualizáló idejének és a feldolgozott esemény idejének viszonya. Az *előre* kifejezés jelölheti (az idő lineáris felfogásában) a jövő felé orientálódást, de előtérbe helyezheti a későbbi eseményhez viszonyítva (perspektíváltan) a megelőzöttséget, az események sorrendjében a korábbi is (*előre látta* 'már korábban, az esemény előtt látta'). Ez az a jelentés, amely az *előreláthatólag* kifejezés esetében is releváns.

Az *előreláthatólag* összetétel létrejöttére feltehetőleg a német *voraussichtlich* kifejezés is hatással volt, de a neolatin nyelvekben általánosan megtalálható ez a kifejezés (vö. fr. *prévisiblement*, sp. *previsiblemente*, ol. *prevedibilmente* 'előreláthatólag'; lásd lat. *praevideo*). A jelentésképzés folyamata szempontjából azonban az elemzett viszony és a fenti műveletek ennek ellenére sem veszítik el jelentőségüket, mivel a belső motivációt tárják fel. A lexikalizáció szempontjából tehát tényező lehet a latin és a német kifejezés analógiája, de a magyar komponensek korai metaforizálódása is.

Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* a szimuláció mentális műveletével kapcsolatos metaforahálózatot mozgósít az értelmezés során. Ebben szerephez jut az a tapasztalat is, hogy a vizuális inger hatására mentális képet alkotunk, és a belső (feldolgozott) képet „ki is tudjuk vetíteni”, ezáltal a lehetséges és a jövő tartományokban is tudjuk értelmezni. Aki előrelátó, az a meglévő tapasztalatai alapján következtet a jövőben fennállóra, arról mentális képet, tudást konstruál, tehát valamilyen képet, tudást *kivetít* a jövőre (l. *előrevetít* vmit).³⁵⁰

14. ábra. Az *előreláthatólag* ~ *előreláthatóan* szemantikai térképe

³⁵⁰ Vö. „Felkelés rémképét vetítette előre Thakszin Sinavatra volt thaiföldi kormányfő [...]” (Metropol.hu 2011. 02. 08. (<http://www.metropol.hu/nagyvilag/cikk/571919>))

6.6. Összefoglalás

A korpuszalapú elemzésekből kitűnik, hogy minden vizsgált, a LÁTÁS tartományával kapcsolatos kifejezésnek kialakult episztenciális funkciója. Az episztemikus kiterjesztést Aikhenvald általánosan lehetségesnek tartja a nem első kézből származó információt jelölő evidenciátípus esetében (Aikhenvald 2004: 6), a vizuális észlelés azonban mindig közvetlen evidenciához vezet, és tipikusan összekapcsolódik a szemtanúsággal.

Plungian a közvetettségi hierarchiára épülő evidenciajelölést kifejezetten modalizált evidenciajelölő rendszerként írja le (Plungian 2001: 353, 356). Ezek a szisztémák a nagyon megbízható közvetlen bizonyíték és a közvetett, kevésbé megbízható (ezért általában megkérdőjelezhető) evidencia kontrasztjában valósulnak meg. Az ilyen típusú evidenciajelölő rendszerekben a fő kontraszthoz képest másodlagossá válik az értesülésen és az inferencián alapuló evidencia megkülönböztetése, mivel mindegyikben a közvetettség, s az ebből fakadó kisebb igazolóerő válik lényegessé. Ezért ezek a jelölők plusz episztemikus modális értékkel telítődnek. A modalizálódás Plungian szerint az evidencia közvetett jellegével, a közvetettség és a kevésbé megbízható érték összekapcsolódásával magyarázható (Plungian 2001: 354, 356).

A magyar nem illeszthető be a grammatikalizált evidenciajelölés Aikhenvald-féle tipológiájába, de opcionálitása miatt, továbbá az inferencialitás jelölőinek nagyobb száma és részleges grammatikalizáltsága miatt leginkább a közvetettségi hierarchián alapuló rendszerekkel mutat rokonságot.

A nyelvi változás folyamatában mindegyik kifejezés esetében szubjektívebb jelentés jött létre (ez a szubjektivizáció folyamata). A kifejezések azt jelölik, hogy a megnyilatkozó referenciapontként működik a célszerkezeti esemény valószínűsítésében.

A jelentés LEHETÉSGESSÉG tartománya (a modális értelmezés) minden *-hat* komponenst tartalmazó kifejezésnek része. Az evidenciajelölő kifejezések esetében ez alapvetően a vizuális észlelés lehetőségességére vonatkozik, tehát cirkumstanciális jellegű: 'az észlelő számára megvan a lehetőség arra, hogy lássa, hogy' (vö. *láthatóan*, *láthatólag* és összetételeik: *szemmel láthatóan*, *szemmel láthatólag*). Az episztenciális szerep kilépés az evidencialitás tartományából és belépés egy szubjektivizáltabb, modális kategóriába.

A LÁTÁS-nak a szerkezetben eleve metaforikus értelmezésével jött létre az *előreláthatóan* kifejezés cirkumstanciális lehetőségesség jelentése: 'megvan a lehetőség arra, hogy már előre tudjuk azt, hogy'. Ezt képviseli az *előreláthatólag* is a szubjektivizáció nagyobb fokán. A nyelvi változás átlépés egy szubjektivizáltabb modális, az episztenciális tartományba.

A *szemlátomást* és a *látszólag* kifejezés esetében az episztenciális funkció kialakulása jelenti a kilépést az evidencialitásból és a belépést a modalitás szemantikai tartományába.

7. HIVATKOZOTT MŰVEK

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2003. Evidentiality in typological perspective. In Aikhenvald, Alexandra Y. – Dixon, R. M. W. (eds.): *Studies in evidentiality*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 1–31.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Anderson, Lloyd B. 1986. Evidentials, paths of change, and mental maps: typologically regular asymmetries. In Chafe–Nichols (eds.) 1986: 273–312.
- Andor József 1998a. A fogalmi keret, a szemantikai mező és a szinonimitás határvonalai. In Gecső Tamás – Spannraft Marcellina (szerk.): *A szinonimitásról*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 7–19.
- Andor József 1998b. A komplex lexikálisjegy-analízis és a mormota esete. In Pléh Csaba – Győri Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó. 83–100.
- Athanasiadou, Angeliki – Canakis, Costas – Cornillie, Bert (eds.) 2006. *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Babarczy Anna – Gábor Bálint – Serény András 2014. *Nyelvtechnológia és a pszicholingvisztika számítógépes modelljei*. In Pléh–Lukács (szerk.) 2014: 411–441. (1. kötet.)
- Bagdy Emőke – Pap János 2004. Gondolatok a nevetésről. *Psychiatria Hungarica* 19(-5): 390–418. <http://www.hangoskola.hu/nevetes2004.htm>
- Bañcerowski Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE BTK Szlav és Balti Filológiai Intézet / Lengyel Filológiai Tanszék.
- Bañcerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe: A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárcezi Géza 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bartos Huba 2000. Az inflexiók jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer (szerk.) 2000: 653–762.
- Baumeister, Roy F. – Bratslavsky, Ellen – Finkenauer, Catrin – D. Vohs, Kathleen 2001. Bad is stronger than good. *Review of General Psychology* 5(-4): 323–370.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1992. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Berrár Jolán 1967. Mondattörténet. In Bárcezi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Budapest: Tankönyvkiadó. 389–485.
- Biber, Douglas et al. 1999. *Grammar of spoken and written English*. London: Longman.
- Biber, Douglas–Finegan, Edward 1989. Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and affect. *Text* 9(-1): 93–124.
- B. Fejes Katalin 2005. *Szintaxis és koreferencialitás*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Bly, Benjamin Martin – Rumelhart, David E. (eds.) 1999². *Cognitive science. Handbook of perceptions and cognition*. San Diego: Academic Press.
- Boas, Franz 1911. Kwakiutl. In Boas, Franz ed.: *Handbook of American Indian languages*. Part 1. Smithsonian Institution. Bureau of American Ethnology Bulletin 40. 423–557.
- Boucher, Jerry – Osgood, Charles E. 1969. The Pollyanna hypothesis. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 8: 1–8.
- Boye, Kasper 2010. Semantic Maps and the Identification of Cross-Linguistic Generic Categories: Evidentiality and its Relation to Epistemic Modality. *Linguistic Discovery* 8(-1): 4–22.

- Brown, Gillian – Yule, George 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan L. 1985. *Morphology*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Bybee, Joan L. 1998. „Irrealis” as a grammatical category. *Anthropological Linguistics* 40(-2): 257–271.
- Bybee, Joan 2010. *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan – Perkins, Revere – Pagliuca, William 1994. *The evolution of grammar*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chafe, Wallace 1986. Evidentiality in English conversation and academic writing. In Chafe–Nichols (eds.) 1986: 261–272.
- Chafe, Wallace 1987. Cognitive constraints on information flow. In Tomlin, R. S. (ed.): *Coherence and grounding in discourse*. Amsterdam: John Benjamins. 21–52.
- Chafe, Wallace 1995. The realis-irrealis distinction in Caddo, the Northern Iroquoian Languages, and English. In Bybee, Joan – Fleischman, Suzanne (eds.): *Modality in grammar and discourse*. Amsterdam: Benjamins. 349–65.
- Chafe, Wallace – Nichols, Johanna (eds.) 1986. *Evidentiality: the linguistic coding of epistemology*. Norwood, NJ: Ablex.
- Chafe, Wallace – Nichols, Johanna 1986. Introduction. In Chafe–Nichols (eds.) 1986: vii–xi.
- Clark, Andy 1996. *A megismerés építőkövei*. Fordította: Pléh Csaba. Budapest: Osiris Kiadó.
- Cornillie, Bert 2009. Evidentiality and epistemic modality. On the close relationship between two different categories. *Functions of Language* 16/1: 44–62.
- Croft, William 1994. Speech act classification, language typology and cognition. In Tsohatzidis, Savas L. (ed.): *Foundations of speech act theory: Philosophical and linguistic perspectives*. London: Routledge. 460–477.
- Croft, William 2003². *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Textbooks.
- Croft, William – Cruse, D. Alan 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csontos Nóra – Tátrai Szilárd 2008. Az idézés pragmatikai megközelítése: Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben. In Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 59–119.
- Cysouw, Michael – Haspelmath, Martin – Malchukov, Andrej 2010. Introduction to the special issue „Semantic maps: methods and applications”. *Linguistic Discovery* 8(-1): 1–3.
- de Haan, Ferdinand 1999. Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics* 18: 83–101.
- de Haan, Ferdinand 2001. The place of inference within the evidential system. *International Journal of American Linguistics* 67(-2): 193–219.
- de Haan, Ferdinand 2010. Building a semantic map: top-down versus bottom-up approaches. *Linguistic Discovery* 8(-1): 102–117.
- de Haan, Ferdinand 2013. Semantic Distinctions of Evidentiality. In Dryer, Matthew S. – Haspelmath, Martin (eds.): *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
(<http://wals.info/chapter/77>, 2015. 08. 13-ai megtekintés.)
- DeLancey, Scott 2001. The mirative and evidentiality. *Journal of Pragmatics* 33: 369–82.
- Deme László 1957. In *Magyar nyelvhelyesség*. A Kiadói Főigazgatóság 1956. február-júniusi nyelvművelő előadásorozatának anyaga. Budapest.
- Dendale, Patrick – Tasmowski, Liliane 2001. Introduction: Evidentiality and related notions. *Journal of Pragmatics* 33: 339–348.
- Dennett, Daniel C. 1998. *Darwin veszélyes ideája*. Typotex Kft.
- Dér Csilla Ilona 2005. Diskurzussszerveződés és grammatikalizáció. *Nyelvtudományi Közlemények* 102: 247–264.
- Dér Csilla Ilona 2008. *Grammatikalizáció*. *Nyelvtudományi Értekezések* 158. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Dér Csilla Ilona 2009. Diskurzusjelölők – funkcionális szóosztály? Budapest Uráli Műhely (BUM) 5. – SzóOSZTÁLYtalálkozó (MTA Nyelvtudományi Intézet, 2006. január 11–13.) (<http://fgtort.nytud.hu/images/stories/bum5/DerCsillaBUM5.pdf>, 2015. 08. 13-ai megtekintés.)
- Dér, Csilla Ilona 2010. On the status of discourse markers. *Acta Linguistica Hungarica* 57: 3–28.
- Dér, Csilla Ilona – Markó, Alexandra 2010. A pilot study of Hungarian discourse markers. *Language and Speech* 53(-2): 135–180. (<http://las.sagepub.com/content/53/2/135>, 2015. 08. 13-ai megtekintés.)
- Domonkosi Ágnes 2012. Metaforikus és metonimikus motivációk a magyar megszólításokban. In Tátrai–Tolcsvai Nagy (szerk.) 2012: 285–294.
- Douven, Igor 2010. The pragmatics of belief. *Journal of Pragmatics* 42: 35–47.
- Dressler, Wolfgang U. 1995. Wealth and poverty of functional analyses, with special reference to functional deficiencies. In Millar, Sharon – Mey, Jacob ed.: *Form and function in language. (Proceedings of the First Rasmus Rask Colloquium, Odense Inuversity, November 1992.)* Odense University Press. 11–39.
- Dryer, Matthew S. – Haspelmath, Martin (eds.) 2011. *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (<http://wals.info>)
- E. Abaffy Erzsébet 1976. Valószínűleg, hogy...? *Magyar Nyelvőr* 100: 397–8.
- E. Abaffy Erzsébet 1978. A mediális ígégről. *Magyar Nyelv* 74: 280–293.
- Elekfi László 1994. *Magyar ragozási szótár*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Evans, Vyvyan – Pourcel, Stéphanie (eds.) 2009. *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- EWUng. = Benkő Loránd (szerk.) 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–6. (Lieferungen) Budapest: Akadémiai Kiadó. Register (1997). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Eysenck, Michael W. – Keane, Mark. T. 1997. [1990.] *Kognitív pszichológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fauconnier, Gilles 1985. *Mental spaces: aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge–Massachusetts–London: Bradford Book – MIT Press.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22(-2): 133–187.
- Faller, Martina T. 2002. *Semantics and pragmatics of evidentials in Cuzco Quechua*. PhD-Dissertation. Stanford University.
- Fehér Krisztina 2011. *Útban egy más nyelvészet felé: Elméleti-módszertani problémák a 20. századi magyar nyelvtudományban*. PhD-értekezés. Kézirat. Debrecen: Debreceni Egyetem. http://mnytud.arts.klte.hu/feherk/feherk-dissz_utban.pdf
- Fillmore, Charles J. 1975. An alternative to checklist theories of meaning. In Cogen, Cathy et al. (ed.): *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society. 123–31.
- Fillmore, Charles J. 1977. Scenes-and-frames semantics. In Zampolli, Antonio (ed.): *Linguistic structures processing*. Amsterdam: North-Holland. 55–81.
- Fokos Dávid 1959. A magyar határozói igenevek és a gerundium. *Magyar Nyelv* 55: 175–81., 343–51.
- Fried, Mirjam 2011. The notion of affectedness in expressing interpersonal functions. In Grygel, Marcin – Janda, Laura A. (eds.): *Slavic linguistics in a cognitive framework*. Frankfurt am Mein: Peter Lang. 121–143.
- Gentner, Dedre – Holyoak, Keith J. – Kokinov, Boicho K. (eds.) 2001. *The analogical mind: Perspectives from Cognitive Science*. Bradford Books.
- Givón, Talmy 1982. Evidentiality and epistemic space. *Studies in Language* 6: 23–49.
- Givón, Talmy 1985. Iconicity, isomorphism and non-arbitrary coding in syntax. In Haiman, John (ed.): *Iconicity in Syntax. Proceedings of a Symposium on iconicity in syntax, Stanford, June 24–6, 1983. (Typological Studies in Language, 6.)* Amsterdam–Philadelphia: Benjamins. 187–219.

- Givón, Talmy 2001. Syntax. A functional-typological introduction. Volume I. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Goldberg, Adele E. 1998. Patterns of experience in patterns of Language. In Tomasello, Michael (ed.): The new psychology of language. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. 203–19.
- Goldberg, Adele E. 2006. Constructions at work. New York: Oxford University Press.
- Green, Marc 2009. Eyewitness memory is unreliable.
<http://www.visualexpert.com/Resources/eyewitnessmemory.html>
- Greene, Judith 1987/2005. Memory, thinking and Language. Topics in cognitive psychology. London and New York: Methuen. (Taylor & Francis e-Library, 2005.)
- Grétsy László 1962. A szóhasadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hadrovics László 1969. A funkcionális magyar mondattan alapjai. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Haiman, John 1980. The iconicity of grammar: Isomorphism and motivation. *Language* 56: 515–40.
- Haiman, John 1995. Moods and metamessages. Alienation as a Mood. In Bybee–Fleischman (eds.) 1995: 329–45.
- Hámori Ágnes 2014. Nevetés a társalgásban. In Laczkó–Tátrai (szerk.) 2014: 105–129.
- Hansen, Christine H. – Hansen, Ronald D. 1988. Finding the face in the crowd. An anger superiority effect. *Journal of Personality and Social Psychology* 54: 917–924.
- Haviland, John B. 1989. 'Sure, sure': evidence and affect. *Text* 9/1: 27–68.
- Hegedűs Rita 2004. Magyar nyelvtan: Formák, funkciók, összefüggések. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hofstadter, Douglas 1985. Waking up from the Boolean dream; or subcognition as computation. In *Metamagical themas: Questing for the Essence of Mind and pattern*. Harmondsworth: Penguin. 631–65.
- Holland, John Henry 1992.² Adaptation in natural and artificial systems. Cambridge–Massachusetts: MIT Press.
- Horváth Katalin 2009. Epistemische Modalität im Deutschen und Ungarischen. PhD-Dissertation. Budapest: ELTE.
- Horváth, Katalin 2013. Epistemische Modalität im Deutschen und Ungarischen. *Budapester Beiträge zur Germanistik* 66. Budapest: ELTE.
- Imrényi András 2008a. Szerkezeti fókusz – pragmatikai típusjelölés? In Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 203–39.
- Imrényi András 2008b. Quantifiers and qualifiers: a unified approach. *The Even Yearbook*. Budapest: ELTE. (<http://seas3.elte.hu/delg/publications/even/2008/08im.pdf>)
- Imrényi András 2009a. Toward a unified functional account of structural focus and negation in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 56(-4): 342–374.
- Imrényi András 2009b. Logikus-e a magyar nyelv? In Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.) 2009: 130–9.
- Imrényi András 2011. A mondat mint többdimenziós hálózat. PhD-értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE.
- Imrényi András 2012. A mondat mint többdimenziós hálózat. Magyar–angol összehasonlító elemzés. In Tátrai–Tolcsvai Nagy (szerk.) 2012: 123–137.
- Imrényi András 2013. A magyar mondat viszonyhálózati modellje. *Nyelvtudományi Értekezések* 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jacobsen, William H. Jr. 1986. The heterogeneity of evidentials in Makah. In Chafe–Nichols (eds.) 1986: 3–28.
- Jakab Zoltán 2014. Jelentés: referencia és fogalmak. In Pléh–Lukács (szerk.) 2014: 659–742. (2. kötet)
- Jing-Schmidt, Zhuo 2007. Negativity bias in language: A cognitive-affective model of emotive intensifiers. *Cognitive Linguistics* 18-3: 417–43.
- Johnson, M. K. 2001. False memories. In Smelser–Baltes (eds.) 2001: 5254–5258.

- Kádár Edit 2007. Alaktan és szófajtan. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság.
- Keenan, J. M. 2001. Inferences. In Smelser–Baltes (eds.) 2001: 7432–7435.
- Kemmer, Suzanne 1993. The middle voice. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Keszler Borbála 1983. Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Budapest: Tankönyvkiadó. 164–202.
- Keszler, Borbála 1985. Über die Verwendung der Füllwörter. In Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica, Tom. XVI. Budapest. 11–26.
- Keszler Borbála 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. Magyar Nyelvőr 119. 293–308.
- Keszler Borbála 1998. Bevezető szók és kifejezések. In Zoltán András (szerk.): Nyelv, stílus, irodalom: Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára. Budapest. 296–298.
- Keszler Borbála 2000. Az egyszerű és az összetett mondat határsávja. In Keszler (szerk.) 2000: 461–471.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. Magyar grammatika. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.) 2009. Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiefer Ferenc 1988a. Mondatfajta – mondatmodalitás – mondathasználát. Tertium non Datur 5: 5–15.
- Kiefer Ferenc 1988b. Modal particles as discourse markers in questions. Acta Linguistica Hungarica 38: 107–125.
- Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: Új magyar nyelvtan. Budapest: Osiris Kiadó. 187–289.
- Kiefer Ferenc 2000. Jelentésemélet. Budapest: Corvina.
- Kiefer Ferenc 2005. Lehetőség és szükségszerűség. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Morfoszintaktikailag semleges képzések. In Kiefer (szerk.) 2000: 165–214.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. Magyar nyelvtörténet. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Szabolcs 2005. Elmeolvasás. Budapest: Új Mandátum.
- Kiss Szabolcs – Jakab Zoltán 2010. Az elmeolvasás kutatása napjaink megismeréstudományában. Kultúra és közösség. 2010(-1): 57–72.
(http://www.kulturaeskozossag.hu/pdf/2010/1/kek_2010_1_5.pdf; 2015. augusztus 15-ei megtekintés)
- Kontra Miklós 1990. Természetesen, hogy nem hiba – nyelvi változás? In Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.): Élőnyelvi tanulmányok. Linguistica Ser. A, 3. Budapest. 76–83.
- Korompay Klára 1991a. A névszórágózás. In Benkő Loránd (főszerk.) 1991: 284–318.
- Korompay Klára 1991b. Műfaji és stílári jellegzetességek az ómagyar kori névszórágózás körében. In Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Budapest: ELTE. 375–8.
- Korompay Klára 1992. A névszórágózás. In Benkő Loránd (főszerk.) 1992: 355–410.
- Kothencz Gabriella 2007. A *-ban/-ben* és az *-n ~ -on/-en/-ön* jelentésrendszere. Magyar Nyelv 103(-4): 432–51.
- Kothencz Gabriella Szilvia 2012. Képi sémák és határozóragok. In Tolcsvai Nagy – Tátrai (szerk.) 2012: 31–58.
- Kövecses Zoltán 2005. A metafora. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. Kognitív nyelvészet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kugler Nóra 2003. A módosítószók funkciói. Nyelvtudományi Értekezések 152. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kugler Nóra 2008a. Az episztemikus modalitást és evidencialitást jelölő módosítószók funkciói és a hozzájuk kapcsolódó műveletek. In Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből. Budapest: Akadémiai Kiadó. 269–307.

- Kugler Nóra 2008b. *A talán és az esetleg* módosítószók funkciói írott és beszélt szövegekben. In Tátrai – Tolcsvai Nagy (szerk.) 2008: 202–11.
- Kugler Nóra 2009. A módosítószók funkcionális megközelítése: Miért hangsúlytalanok a módosítószók, vagy miért nem? In Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.) 2009: 130–9.
- Kugler Nóra 2010. A magyar inferenciális-episztemikus módosítószók lexikonszerű feldolgozása. Habilitációs dolgozat. Budapest: ELTE.
- Kugler Nóra 2011. Mit láthatunk előre? In Csiszár Gábor – Darvas Anikó (szerk.): Klárisok. Emlékkönyv Korompay Klára 60. születésnapjára. Budapest: ELTE BTK. 212–21.
- Kugler Nóra 2012. Az inferencialitás mint dinamikus konstruálás. In Tolcsvai Nagy – Tátrai (szerk.) 2012: 139–161.
- Kugler Nóra 2013a. A szubjektivizáció jelenségének nyelvészeti értelmezései. *Magyar Nyelvőr* 137(-1): 8–30.
- Kugler Nóra 2013b. A vizuális észleléssel összefüggő lexikalizálódott evidenciajelölő és episztemikus-inferenciális kifejezések. *Magyar Nyelv* 109: 275–291, 393–408.
- Kugler Nóra 2013c. Evidenciajelölő kifejezések grammatikalizációja viszonyaik hálózatában. In Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): Analógia és modern nyelvleírás. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 148–177.
- Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) 2013. A megismerés és az értelmezés konstrukciói. Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 157. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kugler Nóra – Markó Alexandra 2014. A hangzás egység és az elemi mondat a beszédben. *Magyar Nyelvőr* 138(-4): 424–439.
- Kurtz, Kenneth J. – Gentner, Dedre – Gunn, Virginia 1999. Reasoning. In Bly–Rumelhart (eds.) 1999²: 145–200.
- LaBerge, David 1999. Attention. In Bly–Rumelhart (eds.) 1999²: 44–97.
- Laczkó Krisztina 2003. A mutató névmások funkcionális vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 127: 314–325.
- Laczkó Krisztina 2006. A magyar névmási rendszer – nyelvtan és funkció. Budapest: Martin Opitz Kiadó.
- Laczkó Krisztina 2008. Deixis a virtuális térben. In Tátrai – Tolcsvai Nagy (szerk.) 2008: 212–220.
- Laczkó Krisztina 2014. Térdeixis és a mutató névmások a magyarban. In Laczkó–Tátrai (szerk.) 2014: 223–236.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2012. Személyek és/vagy dolgok: A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In Tolcsvai Nagy – Tátrai (szerk.) 2012: 231–257.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) 2014. Elmélet és módszer. Budapest: Eötvös Collegium.
- Ladányi Mária 2007. Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lakoff, George 1987. *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, George – Turner, Mark 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago: Chicago University Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Volume I. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1988. *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. By George Lakoff. Chicago: The University of Chicago Press. 1987. *Language* 64(-2): 384–395.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of cognitive grammar. Volume II. Descriptive application*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes. In Athanasiadou–Canakis–Cornillie (eds.) 2006: 17–40.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. Walter de Gruyter, Berlin.

- Langacker, Ronald W. 2009. *Investigations in cognitive grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Lazard, Gilbert 2001. On the grammaticalization of evidentiality. *Journal of Pragmatics* 33: 359–67.
- Lukács Ágnes – Kemény Ferenc – Ladányi Enikő – Csifcsák Gábor – Pléh Csaba 2014. A nyelv idegrendszeri reprezentációja. In Pléh–Lukács (szerk.) 2014: 1089–1133. (2. kötet)
- Mandler, George 1999. Emotion. In Bly–Rumelhart (eds.) 1999²: 367–384.
- Markó Alexandra – Dér Csilla Ilona 2008. Magyar diskurzusjelölők korpuszalapú vizsgálata. In Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László (szerk.) *Uralisztikai Tanulmányok* 18. Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Budapest: ELTE – Numi-Torem Finnugor Alapítvány. 535–56.
- Markó Alexandra – Dér Csilla Ilona 2009. How to distinguish? A corpus-based study of Hungarian discourse markers. In Lengyel Zsolt – Navracsics Judit (szerk.): *Tanulmányok a mentális lexikonról. Nyelvvelsajátítás – beszédprodukción – beszédpercepció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 393–408.
- McLeod, S. A. 2009. Eyewitness Testimony.
<http://www.simplypsychology.org/eyewitness-testimony.html>
- Molnár Ilona 1994. Az alárendelt mondatbeli felszólító módról: a magyar kötőmód kérdéséhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 94: 5–43.
- Nánay Bence 1996. Új divat a tudatfilozófiában: a konnekcionizmus. *BUKSZ* [1996-]3: 262–269. <http://www.c3.hu/scripta/buksz/96/03/nanay.htm>, letöltés: 2012. jún. 22.
- Nemesi Attila László 2000. A „természetesen, hogy...” típusú szintaktikai szerkezetéről. *Magyar Nyelvőr* 124: 430–42.
- Németh T. Enikő 1998. A *hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* 94. 324–31.
- Neuberger Tilda 2012. Nonverbális hangjelenségek a spontán beszédben. In Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 215–235.
- Niemeier, Susanne (é.n.) A Cognitive Grammar perspective on tense and aspect. In Salaberry, Rafael – Comajoan, Llorenç (eds.): *Research Design and Methodology in Studies on Second Language Tense and Aspect*. Berlin: Mouton de Gruyter. Megjelenés előtt. (<http://userpages.uni-koblenz.de/~niemeier/en/?Publications:Pre-Publications>)
- Nuckolls, Janis B. 1993. The semantics of certainty in Quechua and its implications for a cultural epistemology. *Language in Society* 22(-2): 235–255.
- Nuyts, Jan 2001. *Epistemic modality, language, and conceptualization*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Osgood, Charles E. 1980. *Lectures on language performance*. New York – Heidelberg – Berlin: Springer-Verlag.
- Palmer, Frank R. 1986. *Mood and modality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Paradis, Carita 2003. Between epistemic modality and degree: the case of really. In Facchinetti, Roberta – Krug, Manfred – Palmer, Frank (eds.): *Modality in contemporary English*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=527128&fileId=1590141>
- Peirce, C. S. 1975. A jelek felosztása. In Horányi Özséb – Szépe György (szerk.): *A jel tudománya*. Budapest: Gondolat Kiadó. 19–41.
- Pelyvás Péter 1998. A magyar segédigék és kognitív predikátumok episztemikus lehorgonyzó szerepéről. In László Büky – Márta Maleczki (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 3. Szeged: JATE. 117–32.
- Pelyvás Péter 2002. A kognitívmodell-alkotás és -váltás néhány nyelvi kifejezőeszköze a magyarban. In Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 5. Szeged: SZTE. 405–19.
- Pelyvás, Péter 2006. Subjectification in (expressions of) epistemic modality and the development of the grounding predication. In Athanasiadou–Canakis–Cornillie (eds.) 2006: 121–150.
- Pelyvás Péter 2013. „*Nekem most el kell menjek...*” A *kell* és a *must* segédigék konceptuális és grammatikai struktúrájáról. In Kugler–Laczkó–Tátrai (szerk.): 186–203.

- Péteri Attila 2005. Mondattípus és mondatmodalitás a német és a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 129(-2): 218–35.
- Péter Mihály 1991. A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pléh Csaba 1996. A modern kognitívizmus mozgalma és változásai. In Pléh Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány*. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium. 9–34.
- Pléh Csaba 1998. A mondatmegértés a magyar nyelvben. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pléh Csaba 2013. A társas tudás megjelenése a grammatikában. In Kugler–Laczkó–Tátrai (szerk.): 137–143.
- Pléh Csaba 2014. Szövegek megértése és megjegyzése. In Pléh–Lukács (szerk.) 2014: 287–338. (1. kötet.)
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.) 2014. *Pszicholingvisztika 1–2*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Plungian, Vladimir A. 2001. The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics* 33: 349–57.
- Pólos László – Ruzsa Imre 1987. *A logika elemei*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pourcel, Stéphanie 2009. Motion scenarios in cognitive processes. In Evans–Pourcel (eds.) 2009: 371–391.
- P. Thewrewk Emil 1878. *-Lag -leg, -Lan -len*. *Magyar Nyelvőr* 7: 534–47.
- Pusch, Claus D. 2001. Ikonizität. In Haspelmath, M. – König, E. – Oesterreich, W. – Raibles, W. (eds.): *Language typology and language universals. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 20.1*. Berlin–New York: Walter de Gruyter. 369–384.
- Radden, Günter – Dirven, René 2007. *Cognitive English grammar*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Read, J. D. 2001. Eyewitness memory: psychological aspects. In Smelser–Baltes (eds.) 2001: 5217–5221.
- Rónai Orsolya 2012. A nyelvi referencia kognitív pragmatikai megközelítése: Megérteni, amit mások megértenek. In Tolcsvai Nagy – Tátrai (szerk.) 2012: 211–230.
- Rozin, Paul – Royzman, Edward B. 2001. Negativity bias, negativity dominance, and contagion. *Personality and Social Psychology Review* 5(-4): 296–320.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisele – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 85–112.
- Sándor Klára 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGyTF Kiadó. 57–84.
- Sárosi Zsófia 2003. Morfémátörténet. In Kiss–Pusztai (szerk.) 2003: 129–72., 352–71., 610–17., 719–24., 800–3.
- Saussure, Ferdinand de 1997. Bevezetés az általános nyelvészetbe. (Tullio de Mauro kiadása (1978) alapján, ford. B. Lőrinczy Éva.) Budapest: Corvina.
- Schacter, Daniel L. – Norman, Kenneth A. – Koutsaal, Wilma 1998. The cognitive neuroscience of constructive memory. *Annual Review of Psychology* 49: 289–318.
- Schirm Anita 2011. A diskurzusjelölők funkciói: a *hát*, az *-e* és a *vajon* elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján. Doktori értekezés. Szeged. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_dissertacio.pdf
- Sekuler, Robert – Blake, Randolph 2004. *Észlelés*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Simonyi Zsigmond 1888. *A magyar határozók I. kötet*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping and acts of meaning. In Janssen, Theo – Redeker, Gisela (eds.): *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope and Methodology*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. 223–255.
- Sinha, Chris 2001. The epigenesis of symbolization. <http://www.lucs.lu.se/LUCS/085/Sinha.pdf>

- Smelser, Neil J. – Baltes, Paul B. (eds.) 2001. *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. Amsterdam – New York: Elsevier.
- Smith, Sue 2006. Peircean diagrammatical iconicity in/of charts.
http://www.ic.arizona.edu/ic/snsmith/DiaIconOfChartsSueSmith_7-10-06.pdf
- Smolensky, Paul 1996. A konnekciónizmus helyes kezeléséről. In Pléh Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány*. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium. 87–135.
- Sperber, Dan – Wilson, Deidre 1986. *Relevance: communication and cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sweetser, Eve 1990. *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szabó Tamás Péter 2010. A metanyelv mint interakció. In Váradi Tamás (szerk.): *IV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest: MTA Nyelvudományi Intézet. 136–148. <http://www.nytud.hu/alknyelvdk10/proceedings10.pdf>
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”: A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében. Dunaszerdahely: Gramma.
<http://mek.oszk.hu/10900/10947/10947.pdf>, http://www.gramma.sk/kiadvanyok/sztp_jav.pdf
- Szalamon Edit 1978. A mai magyar beszélt nyelv mondattanának kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 74: 293–303.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács*.
- Szilágyi N. Sándor 2011a. Szinkronia és diakronia – de miről is beszélünk? In Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelvelírás és diakronia*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 9–30.
- Szilágyi N. Sándor 2011b. Jelek és szimbólumok. (Egyetemi előadások.) http://mnytud.arts.unideb.hu/szilagyi/szimp_embertud/index.html
- Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szili Katalin 2011. A felszólító módról pragmatikai aspektusból I. *Magyar Nyelvőr* 480–493.
- Talmy, Leonard 2000. *Toward a cognitive semantics*. Volume I. *Concept structuring systems*. Cambridge–London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Tamm, Anne 2009. Igeosztályok, eseménytípusok, bizonyossági fokozatok: evidencialitás és aspektus közös szemantikájának kialakulása az észt nyelvben. *Studia Linguistica*. Tanár és tanítvány. Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére 2002–2007. Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó – PTE BTK. 242–252.
- Tanos Bálint 2008. Joan Bybee nyelvelmélete. In Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. (Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 537–66.
- Tátrai Szilárd 2002. Az 'ÉN' az elbeszélésben. A perszonális narráció szövegtani megközelítése. Budapest: Argumentum.
- Tátrai Szilárd 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 207–229.
- Tátrai Szilárd 2008. Irónia. In Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 311–320.
- Tátrai Szilárd 2011. Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai, Szilárd – Csontos, Nóra 2009. Perspectivization and modes of quoting in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 56(-4): 441–468.
- Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2008. *Szöveg – szövegtípus – nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Thagard, Paul (ed.) 1998. *Mind readings*. Cambridge, London: The MIT Press.

- Thorndyke, P. W. 1976. The role of inferences in discourse comprehension. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 15: 437–446.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. A nyelvi norma. *Nyelvtudományi Értekezések* 144. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. A magyar nyelv szövegtana. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. Az érzékelést jelentő igék jelentéséről. *Magyar Nyelvjárások* XLI: 609–615.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005a. Funkcionális nyelvtan: elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr* 129: 348–62.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005b. A magyar birtokos szerkezet jelentéstana, kognitív keretben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XXI. 43–70.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. Kognitív szemantika. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. Az alany funkcionális értelmezéséhez. In Tolcsvai Nagy – Tátrai (szerk.) 2012: 103–122.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.) 2012. Konstrukció és jelentés: Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására. Budapest: ELTE, DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely.
- Tomasello, Michael (ed.) 1998. *The new psychology of language: Cognitive and functional approaches to language structure*. Vol. 1. Mahwah–London: Lawrence Erlbaum.
- Tomasello, Michael 2002. Gondolkodás és kultúra. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tomasello, Michael (ed.) 2003. *The new psychology of language: Cognitive and functional approaches to language structure*. Vol. 2. Mahwah–London: Lawrence Erlbaum.
- Tóth Enikő – Csatár Péter 2014. A főnévi mutató névmások indexikális használatát befolyásoló tényezők a magyarban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 1: 67–85.
- Traugott, Elizabeth Closs 1989. On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. *Language* 65(-1): 31–55.
- Traugott, Elizabeth Closs 1995. Subjectification in grammaticalisation. In Stein, Dieter – Wright, Susan (eds.): *Subjectivity and subjectification*. Cambridge: Cambridge University Press. 31–52.
- Turi Zsolt – Németh Dezső – Hoffmann Ildikó 2014. Nyelv és emlékezet. In Pléh–Lukács (szerk.) 2014: 743–776. (2. kötet)
- van der Auwera, Johan – Plungian, Vladimir A. 1998. Modality’s semantic map. *Linguistic Typology* 2: 79–124.
- van Gijn, Rik – Gipper, Sonja 2009. Irrealis in Yurakaré and other languages: on the cross-linguistic consistency of an elusive category. In Hogeweg, Lotte – de Hoop, Helen – Malchukov, Andrej (eds.): *Cross-linguistic semantics of tense, aspect and modality*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 155–178.
- Veszelszki Ágnes 2010. Grammatikalizáció, különös tekintettel az *asszemre*. In Bárdosi Vilmos (szerk.): *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 249–265.
- Vis, Kirsten – Sanders, José – Spooren, Wilbert 2010. Changes in subjectivity and stance – a diachronic corpus linguistic study of Dutch news texts. T2PP Workshop, 9–10 April 2010, Vrije Universiteit Amsterdam.
<http://www2.let.vu.nl/oz/cltl/t2pp/docs/ws2010/papers/P6-Vis.pdf>
- Vonk, W. – Noordman, L. G. M. 2001. Inferences in discourse. In Smelser–Baltes (eds.) 2001: 7427–7432.
- Waldrop, M. Mitchell 1994. *Complexity: the emerging science at the edge of order and chaos*. Penguin Books.
- WALS = Dryer – Haspelmath (eds.) 2011
- Willett, Thomas 1988. A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language* 12: 51–97.

8. MELLÉKLETEK

8.1. Figyelmen kívül hagyott társalgásrészletek

K:– Miből gondolod, hogy a saját szobájában keresett valamit? [C]

A₁: – Mert viszonylag_[Hedge] otthonosan mozgott_[Ind]. Az ember másnak az íróasztalán nem gondolom, hogy ennyire otthonos lenne_[Dub]. De ez teljesen a privát, személyes véleményem_[NEI].

– És milyen kapcsolatban lehet ezzel a fiú? [A]

A₉: – Mármost a kereséssel vagy?

K: – A kereséssel vagy ezzel a helyiséggel.

A₉: – Hát_[DJ] talán_{[M][Inf]} n nem szívesen tartózkodik_[Ind] ott, mer tényleg_{[M][Int]} így kapkodott meg nagyon sietett.

K: – Azt mondtad, hogy nem illetéktelenül csinálta, ez mit jelent, hogy milyen viszonyban van ő ezzel a hellyel, ahol keresett szerinted? [A]

A₁₅: – (Szerintem_[PProE1]) meglehetősen jól ismeri ezt a terepet úgy mond_[DJ], bejáratos ide, mondhatjuk_[V-hat-T1] így is, mert azért tudta_{[VE3][Ind]}, hogy nem a polcokon vagy nem tudom_{[VE1][Panel][Uncert]} fiókokban kezdte el keresni, hanem két asztalnál konkrétan_[Int], és azért_[DJ] viszonylag_[Hedge] rövid idő alatt megtalálta. Tehát_[DJ] nem kellett az egész helyiséget felforgatnia. És tényleg_{[M][Int]} nem az volt_[MC], hogy így beleolvasott_[Ind] mondjuk_[DJ] hogy ez most tényleg_{[M][Int]} az-e_[e], hanem ránézett, és akkor tudta_{[Ind][Inf]}, hogy ismerős volt neki.

K: – Milyen viszony lehet a fiú és a helyszín között? [A]

A₂₀: – Öö_[DJ] szerintem_{[PProE1][Inf]} otthon volt_[Ind], úgy tűnt_{[VE3][Inf]}, mintha_{[KSZ][MC]} otthon felejtett volna_[Irrealis/hipot] valamit, és azért szaladt volna vissza.

K: – Miért sietett?³⁵¹ [C]

A₄₀: – Hm-hm, jó hát persze_[DJ] az is lehet_{[V-hat-E3][MC]}, hogy én_[PProE1] én_[PProE1] úgy_{[V-hat-E3][MC]} gondoltam_{[VE1][Inf]} először, hogy ő_[PProE3] mit tudom én_{[Panel][VE1][PProE1][DJ]} valahova elindul, és kell neki az a papír, és azért visszarohant, de hát_[DJ] az is_[Part] lehet_[Panel] hogy azt akarta_[Ind] hogy ne vegye valaki észre, és gyorsan kellett keresnie, és akkor_{[KSZ][MC]} viszont_[Part] nem a saját dolgai között kutatott_[Ind] hanem valaki másé között.

8.2. A vizsgálati kérdések témánként és típusonként

Típus	Téma	Kérdéspéldányok	Azonosító
[B]	megtalálta-e, amit keresett	És megtalálta, amit keresett?	A ₁ , A ₉ , A ₃ , A ₁₄ , A ₁₅
		Megtalálta, amit keresett?	
		Ő mit mondtál, hogy megtalálta, amit keresett?	A ₂
		Tehát keresett valamit, ... és ezt megtalálta?	
		És amikor kiszaladt, akkor nála volt, amit megtalált, azt mondd?	
[C]	indoklás a 'megtalálás' témához	És mit gondolsz, ez volt, amit keresett?	A ₁₄
		Tehát nem találta meg, amit (keresett)? ³⁵²	A ₈
		Ezt honnan tudod?	A ₁₆
		Miből gondolod, hogy nem találta meg, amit keresett?	A ₈
[A]	ki a szereplő	Miért gondolod, hogy megtalálta, amit keresett?	A ₂
		Ki ez a fiú? Ki ez a férfi? Ki ez a fiatalember?	A ₁ , A ₆ , A ₁₀ , A ₁₂ , A ₁₃ , A ₁₄ , A ₁₆ , A ₂₂ , A ₂₃ , A ₂₆ , A ₃₈
		Ki ez a fiú ebben az irodában?	
[A]	a helyszín (általában)	És hol történik mindez?	A ₆ , A ₇ , A ₁₂
		Hol történt mindez?	
		Mit gondolsz akkor, hogy hol keresett, hol játszódik le?	A ₉
[C]		És miből gondolod, hogy ez hálószoza volt?	A ₈
[A]	a szereplőé-e a helyiség, az írat stb. 'birtoklás' téma	Kinek a szobája ez?	A ₃
		Kié ez a szoba?	A ₃₄

³⁵¹ Másodszor tettem fel ugyanazt a kérdést, ezzel határozottan befolyásoltam az adatközlőt, az újrakérdés implikációja meghatározta az adatközlő megnyilatkozását.

³⁵² átfedő beszédben

Típus	Téma	Kérdéspéldányok	Azonosító
		Mhm, vagy milyen viszonyban van azzal a hellyel, ahol az esemény történt? Milyen kapcsolata van ennek a fiúnak ezzel a helyiséggel? Milyen viszony van a férfi és a szoba, a helyszín között? Milyen viszony van a fiatalember és a helyszín között? Milyen viszony van a fiatalember és a szoba között? Milyen viszony van a fiú és a hely között, ahol...? Milyen viszony van a fiú és a helyszín között? Milyen viszony van a fiú és a helyszín, a szoba között? Milyen viszony van a fiú vagy fiatalember és a helyszín között? Milyen viszony van a szereplő és a helyszín között? Milyen viszony van közte és a helyszín között?	A ₁₂ , A ₁₄ , A ₁₇ , A ₂₃ , A ₂₇ , A ₂₈ , A ₃₀ , A ₃₁ , A ₃₂ , A ₃₄ , A ₃₅ , A ₃₇ , A ₃₈ , A ₃₉ , A ₄₁ , A ₄₂ , A ₄₃ , A ₄₄
[B]		– Tehát úgy értékeled, hogy gyorsan megtalálta... (A ₄ : – Igen.) ... otthonosan mozgott, a saját lakása volt?	A ₄
		A saját lakása volt, vagy...?	A ₇
		Ühüm, és ez a valami, ez az övé volt, vagy nem az övé volt?	A ₉
		És amit megtalált az a sajátja volt, vagy valaki más dolgát vitte el?	A ₁₁
		Tehát azt mondd, hogy ez az ő íróasztala?	A ₁₆
		Azt mondd, hogy a saját otthonában volt?	A ₂₅
		Ez az ő dolgozószobája?	A ₃₂
[C]	indoklás kérése a 'birtoklás' témához	Azt mondd, hogy az iratai között kezdett kutatni, miért gondolod, hogy a saját iratai között kutatott?	A ₄
		Azt mondtad, hogy a „számítógépasztalához”, miből gondolod, mér gondolod, hogy ez a fiúnak a saját asztala volt mind a kettő?	A ₅
		Miért érezted így? / Miből érezted így?	A ₆
		[...] miért gondolod, hogy ez az ő szobája vagy irodája? Miért gondolod, hogy ez az ő otthona, vagy az ő dolgozószobája, irodája? De miért mondtad, hogy ez az ő szobája? És miért a sajátja? Mért mondtad azt, hogy ez, ahol ő keresgélt, a saját otthona? Mért mondtad, hogy ez az ő otthona? Miért mondtad azt, hogy otthon volt, tehát hogy ez ennek a fiatalembernek az otthona? Miért... mondd, hogy a szobája (a saját szobája)?	A ₈ , A ₁₀ , A ₁₃ , A ₁₆ , A ₂₀ , A ₂₁ , A ₂₄ , A ₂₅ , A ₂₇ , A ₂₉ , A ₃₀ , A ₃₂ , A ₃₃ , A ₃₄ , A ₃₉ , A ₄₅

Típus	Téma	Kérdéspéldányok	Azonosító
		<p>Miért... (A₂₅: – Miből gondolom?) gondolod azt, hogy a saját otthonában volt?</p> <p>Miért gondolod, hogy ez az ő saját szobája volt? Saját eszközei.</p> <p>Miért gondolod, miért mondd, hogy otthon volt?</p> <p>Miért mondd ezt?</p> <p>Miért mondd, hogy a saját házában (történik ez)?</p> <p>Miért mondtad azt, hogy ez a saját szobája, dolgozószobája vagy irodája?</p> <p>Miért mondtad, hogy a saját szobája?</p> <p>Miért... mondd, hogy ez a szoba az övé?</p> <p>Mm miért mondd, hogy ez az ő saját szobája?</p>	
		<p>Azt mondtad, hogy vagy a saját lakásában volt, vagy nem. Miért?</p> <p>Öö azt mondtad, hogy a saját háza vagy házában... (A₄₂: – Mhm.) ...történt ez. Miért?</p>	A ₁₉ , A ₄₂
		Miért mondd, hogy a saját terében történt mindez?	A ₄₀
		Miért gondolod azt, hogy ez egy idegen hely volt?	A ₁₁
		És azt mér gondolod, hogy nem tartozik ez hozzá ehhez a fiúhoz, tehát hogy nem a saját dolgozószobája vagy irodája ez?	A ₁₁
		Miért?	A ₉ , A ₃₁ , A ₃₉ , A ₄₃
[C]	indoklás kérése a sietséghez, kapkodáshoz	<p>Miért sietett?</p> <p>Miért sietett a fiú?</p>	<p>A₁₅, A₁₆, A₁₇, A₁₉, A₂₂, A₂₃, A₂₆, A₂₇, A₂₈, A₂₉, A₃₀, A₃₁, A₃₂, A₃₃, A₃₄, A₃₆, A₄₀, A₄₄, A₄₅</p>
		Miért rohan ? Miért rohant? Miért szaladt?	A ₃₇ , A ₄₁ , A ₄₂ , A ₄₃
		Miért futott, miért sietett?	A ₃₈
		Azt mondja, hogy lázasan keresett, miért? [...] Miért lázasan, miért (sürgősen)?	A ₃₉
		Ezt honnan tudod?	A ₁₆
		Azt mondtad: nagyon keresett. Mi az oka ennek a nagy intenzitásnak?	A ₃₅
[A, C]	egyedi	Azt mondtad, hogy visszament. ... Ez mit jelent?	A ₂₅
[B]	egyedi	Ki akart írni valamit?	A ₁
[C]	egyedi	Miért gondolod, hogy ment a számítógép?	A ₁₉
[C]	egyedi	Miért mondtad, hogy tilosban járt?	A ₉

8.3. Az episztenciális módosítók és melléknevek előfordulásai adatközlőnként a narratívákban és a párbeszédekben

ak.	episztenciális módosítószó	episztenciális melléknév
A ₁	esetleg _[M]	
	talán _[M]	
	talán _[M]	
	valószínűleg _{[M][Inf]}	
A ₂	megtalálta a papírt, amire valószínűleg _[M] szüksége volt	biztos _{[Inf][Adj]} a szüleinek az irodája
		valószínű _{[Inf][Adj]}
A ₄		valószínű _{[Adj][Inf]}
A ₆	talán _{[M][Uncert]}	
	talán _{[M][Uncert]}	
	talán _[M]	
	esetleg _{[M][MC]}	
A ₇	Valószínűleg _{[M][Inf]} késésben van _{[Ind]?}	
A ₈	időszakában volt _[Ind] valószínűleg _{[M][Inf]} ?	lehetséges _{[Adj][Inf]/[MC]} hogy meg is találta
		biztos _{[Adj][Inf]/[Int]} valamilyen _[Hedge] informatikus srác lehetett
A ₉	valószínűleg _{[M][Inf]} tilosban járt _{[Ind]?}	
A ₁₀	valószínűleg _{[M][Inf]} valami _[Hedge] nagyon fontos dolog lehetett	
A ₁₁	talán _{[M][MC]}	
	egy szobába, valószínűleg _{[M][Inf]} egy iroda volt _{[Ind]?}	
	Valószínűleg _{[M][Inf]} nem az ő szobája	
	És nem tudtak _[VT3] talán _{[M][Inf]} róla,	
	nyilván _{[M][Inf][Int]} tudta _{[VE3][Ind]?} hogy	
A ₁₂	talán _{[M][Inf][Uncert]} idősebb	nem vagyok _{[VE1][Panel][Uncert]} benne biztos _[Adj] hogy az övé _[PProE3] a szoba.
A ₁₃	talán _{[M][Inf]} ott dolgozik _[Ind]	
	Aztán valószínűleg _{[M][Inf]} mivel megtalálta _{[Ind]?} amit keresett, ezért hagyta el a szobát	

ak.	episztenciális módosítószó	episztenciális melléknév
A ₁₄	valószínűleg _{[M][Inf]}	az biztos _{[Inf][Adj][Int]} , hogy
	akkor ott dolgozik _[Ind] esetleg _{[M][Inf][Uncert]}	
A ₁₅	valószínűleg _{[M][Inf]} tényleg _{[M][Int]} [!] otthon fejejtette	biztos _{[Adj][M][Inf]} célja volt _[Ind] vele
	és így lesöpört dolgokat talán _{[M][Inf][Uncert]} ?	
A ₁₇	talán _{[M][Uncert]}	
A ₁₈	valószínűleg _{[M][Inf]} ez az ő szobája volt _[Ind] .	
A ₁₉	talán _{[M][Inf]} nem is a saját szobájában kutatott _[Ind]	
A ₂₀	egy kivett egy papírt, valószínűleg _{[M][Inf]} ami neki kellett,	
A ₂₁	a fiú valószínűleg _{[M][Inf]} rohant _[Ind] valahova	
A ₂₂		ez nem túl valószínű _{[Panel][Adj][MC][Uncert]}
A ₂₃	valószínűleg _{[M][Inf]} mm egy tanuló	
	esetleg _{[M][Inf][Uncert]} tanársegéd	
	valószínűleg _{[M][Inf]} vagy _{[KSZ][MC]} ő rakta _[Ind] el	
	homályos szobába, valószínűleg _{[M][Inf]} este is volt _[Ind] ?	elképzeltető _{[AdjV-hat][MC]} , hogy
A ₂₄	talán _{[M][Inf]} inkább _[Uncert] reggel lehetett _{[V-hat-E3][Inf]}	Lehetséges _{[Adj][Gen]} , [...] ilyen, hogy
	ing volt _{[VizEvid][Ind]} rajta meg talán _{[M][Mem][Uncert]} farmernadrág,	nem biztos _{[Adj][Ir]} , hogy mindennap megnézném _{[VEI][Dub][Ir]}
	zselézett haj talán _{[M][Uncert]} ?	
	biztosan _{[M][MC][Int]} az a valami az a bal oldalán lesz,	
	biztosan _{[M][Inf]} ezért is volt hogy	
	ezt talán _{[M][Ir]} nem az utolsó percben kéne	
A ₂₅	valamit keresett, valószínűleg _{[M][Inf][MC]} a kulcsait	valószínűsíthető _{[AdjV-hat][Inf]} , hogy
A ₂₆	valószínűleg _{[M][Inf]} őö ismerős	
	Talán _{[M][Inf]} azért sietett _[Ind] ?	
	talán _{[M][Inf]} valaki kérte tőle	

ak.	episztenciális módosítószó	episztenciális melléknév
A ₂₇	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} nagyon szüksége volt _[Ind] erre a papírra	
	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} valami számára fontos információ volt a papíron	
	gyaníthatóan _{[M][Inf]}	
	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} [...] akkor nem túrná _[Cond]	
A ₂₈	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} sürgősen kellett _[Ind] neki	
	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} ismeri a helyszínt	
	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} ő _[PProE3] tette el	
A ₂₉	<i>esetleg</i> _{[M][Inf][MC]} azt a papírt	hát _[DJ] <i>biztos</i> _{[Adj][Inf]} fontos volt _[Ind]
	<i>esetleg</i> _{[M][MC]} el kellett vinnie	
	<i>talán</i> _{[M][Inf][MC]} azért	
A ₃₁		<i>Biztos</i> _{[Adj][Inf]} valami _[Hedge] sürgős volt
A ₃₂	<i>nyilván</i> _{[M][Inf][Deont][Int]} más szobájában nem kutakodna _[Cond] ennyire	
A ₃₃	<i>Valószínűleg</i> _{[M][Inf]} gyorsan volt _[Ind] volt szüksége	
A ₃₃	<i>talán</i> _{[M][MC]} valaki várta _[Ind]	
	<i>esetleg</i> _{[M][MC]} otthonfelejtett _[Ind] valamit	
	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} nem egy betörőről van szó	
	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} otthon van _[Ind]	
A ₃₄	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} az övé	
	<i>Valószínűleg</i> _{[M][Inf]} sürgős volt	
A ₃₅	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} ez az ő szobája	az is elő <i>elképzeltető</i> _{[AdjV-hat][MC]} hogy
	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} hogy ő _[PProE3] így érzi _[Ind] otthonosan magát	
	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} sietett valahová,	
A ₃₆	<i>Valószínűleg</i> _{[M][Inf]} késésben volt	
	<i>talán</i> _{[M][Inf]} egy kollégiumi szoba	
A ₃₇	<i>Valószínűleg</i> _{[M][Inf]} siet,	<i>valószínű</i> _{[Adj][Inf]} hogy
		<i>valószínű</i> _{[Adj][Inf]} hogy
A ₄₀	<i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} vala...mire neki _[PProE1] szüksége volt _[Ind]	

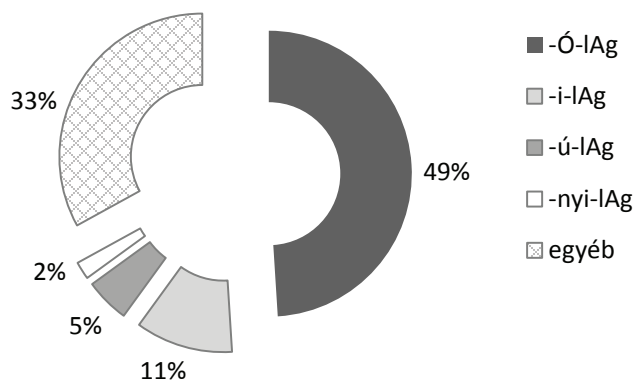
ak.	episztenciális módosítószó	episztenciális melléknév
A ₄₁	<i>Valószínűleg</i> _{[M][Inf]} sietett _[Ind]	
A ₄₂	<i>nyilván</i> _{[M][Inf][Int]} nem találta azt, amit keresett,	<i>biztos</i> _{[Adj][Inf]} sürgős volt neki
		<i>Valószínű</i> _{[Adj][Inf]} , hogy ismeri _[Ind] ,
		<i>valószínű</i> _{[Adj][MC]} , hogy
		egy papírlapot, amit <i>valószínű</i> _{[Adj][Inf]} , hogy keresett _[Ind] ,
A ₄₃	<i>Feltehetően</i> _{[M][Inf][MC]} sietett _[Ind]	
	<i>talán</i> _{[M][Inf]} az ő _[PProE3] szobája	
A ₄₅	ő _[PProE3] beszaladt <i>valószínűleg</i> _{[M][Inf]} a szobájába,	

8.4. A -Iag és a -Ian ragokkal lexikalizálódott kifejezések az ÉrtSz. korpuszában

-Iag	-Ian
állítólag	addiglan
aránylag	életfogytiglan
bezárólag	élethossziglan
egyenileg	harmadíziglen
egyetemleg	hetedíziglen
előreláthatólag	holtáiglan
előzőleg	másodíziglen
elvágólag	míglen
eredetileg	negyedíziglen
esetleg	pediglen
folytatólag	
főleg	
futólag	
hallgatólag	
hozzávetőleg	
illetőleg	
jelenleg	
(valamiből) kifolyólag	
kizárólag	
körösleg	
következőleg	
közbevetőleg	
küldöttségileg	
külsőleg	
látszólag	
lehetőleg	

-IAg	-IAn
levéllileg mellesleg némileg névleg odavetőleg pillanatnyilag pótlólag sajátkezűleg színleg tényleg tettleg újólag utólag valószínűleg végleg viszonylag visszakérőleg visszamenőleg visszavárólag	10 db mind a nyomatékosító szerepű raghal- mozásos alakok példája (-ig-lan/-len)

A -IAg raggal lexikalizálódott kifejezések megoszlása a végződés alapján

8.5. Az -An és a -lag toldalékos kifejezések jelentésbeli elkülönülése Elekfi 1994 alapján a párhuzamosan megalkotható szerkezetekben

10 kifejezés	-an/-en toldalékkal modális	-lag/-leg toldalékkal perspektivizáló (a szubjektivizáció nagyobb fokán)
<i>emberi</i>	emberhez méltóan	emberi szempontból
<i>érzéki</i>	nemiségre hatva	érzékkel felfoghatóan
<i>eszményi</i>	tökéletesen	elméletben, szellemileg
<i>festői</i>	színesen	festői szempontból
<i>illető</i>	valakit, valamit illető módon	rá vonatkozólag
<i>irodalmi</i>	irodalmi módon	irodalmi tekintetben
<i>művészi</i>	ügyesen	művészi szempontból
<i>színészi</i>	színészesen	színészi szempontból
<i>szónoki</i>	szónokra jellemző módon	szónoki tekintetben
<i>zenei</i>	zenéhez hasonlóan	zenével, zenei szempontból

9 kifejezés	-an/-en toldalékkal modális	-lag/-leg toldalékkal essivus (ált. létezőmód/állapot)
<i>anyai</i>	anyára jellemző módon	anyaként, anyai módon
<i>baráti</i>	baráti módon	barátként
<i>drámai</i>	megrendítően	drámai eszközökkel
<i>egyéni</i>	sajátos módon	mint egyén
<i>eredeti</i>	egyéni módon	egyéni állapotban
<i>következő</i>	következő módon	következőként
<i>prózai</i>	hétköznapi módon	prózában
<i>szakértői</i>	mint egy szakértő	szakértőként
<i>zsarnoki</i>	zsarnoki módon	zsarnokként

8 kifejezés	-an/-en toldalékkal modális	-lag/-leg toldalékkal specifikus mód (pl. eszköz)
<i>drákói</i>	nagyon szigorúan	Drákóra jellemző módon
<i>drámai</i>	megrendítően	drámai eszközökkel
<i>fejedelmi</i>	nagyszerűen	fejedelemtől származó módon
<i>figyelmeztető</i>	figyelmeztető módon	figyelmeztető szándékkal
<i>királyi</i>	királyi módon	királytól származó úton
<i>polgári</i>	polgárra jellemző módon	polgári eljárás útján
<i>salamoni</i>	bölcsen, igazságosan	Salamonra jellemző módon
<i>zárdai</i>	zárdára jellemző módon	zárdai útján

9. TÁBLÁZATOK, ÁBRÁK, DIAGRAMOK ÉS KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép	Emu és strucc	39
2. kép	Képregénykockák és kérdések Nuyts (2000) vizsgálatában	72
1. ábra	A diskurzusvilág modellje	18
2. ábra	Szubjektum és objektum aszimmetrikus viszonya Langacker 2006: 19. alapján	20
3. ábra	Az ikonikus jelenségek típusai	40
4. ábra	Az evidencialitás és az episztemikus modalitás szemantikai térképe Boye megoldásában	52
5. ábra	A <i>biztos</i> episztemicális kapcsolathálózata	171
6. ábra	Az érzékelésre utaló <i>lát</i> tövű kifejezések kapcsolatrendszere	176
7. ábra	A kijelentő mód kapcsolata más jelölőkkel a Kiviben	191
8. ábra	A feltételes mód (conditionalis) kapcsolata más jelölőkkel a Kiviben	194
9. ábra	A dubitatív mód kapcsolata más jelölőkkel a Kiviben	196
10. ábra	A vizsgálatban szereplő <i>lát</i> - tövű evidenciajelölő kifejezések kapcsolatrendszere	202
11. ábra	Az <i>-An</i> , a <i>-lAg</i> és a <i>-lAn</i> hálózata	206
12. ábra	A <i>láthatóan</i> , <i>láthatólag</i> , <i>szemmel láthatóan</i> , <i>szemmel láthatólag</i> , <i>szemlátomást</i> szemantikai térképe	235
13. ábra	A <i>látszólag</i> szemantikai térképe	241
14. ábra	Az <i>előreláthatólag</i> ~ <i>előreláthatóan</i> szemantikai térképe	248
1. diagram	A felvétel idején az életkor szerinti megoszlás a születés éve alapján	75
2. diagram	Születési hely szerinti megoszlás	75
3. diagram	Lakóhely szerinti megoszlás	76
4. diagram	Az egyes adatközlőkkel rögzített felvétel teljes időtartama	76
5. diagram	A felvételek szövegszószáma	77
6. diagram	A történetmondás szövegszószáma	78
7. diagram	A párbeszédek terjedelme	80
8. diagram	A narratívák és a párbeszédek szövegszószáma	80
9. diagram	Egyes szám első személyű formák a narratívákban és a párbeszédekben	88
10. diagram	A <i>szerintem</i> kifejezés előfordulása a narratívákban és a párbeszédekben	89

11. diagram	Episztenciális módosítószók a narratívákban és a párbeszédek adatközlői fordulókban	89
12. diagram	A <i>hát</i> DJ a narratívákban és a párbeszédek adatközlői fordulókban	90
13. diagram	Az adatközlői fordulósám megoszlása	91
14. diagram	Az episztenciális módosítószók, melléknevek, igék és főnevek kapcsolatrendszere	174
15. diagram	Gyakorisági sorrend az MNSZ-ben	203
16. diagram	Gyakorisági sorrend beszélt nyelvi korpuszok alapján	203
1. táblázat	A <i>lát</i> ige jelentése az etimológiai szótárakban	34
2. táblázat	A TUDÁS/MEGÉRTÉS LÁTÁS fogalmi metafora megfelelései Tolcsvai Nagy 2013 alapján	34
3. táblázat	Az evidencialitás kategóriarendszere és a típusok szemantikai jegyei	45
4. táblázat	Az evidenciajelölő rendszerek típusai és kategóriái (Aikhenvald 2004)	47
5. táblázat	A grammatikalizálódott irrealis – realis és az események faktualitásának viszonya	63
6. táblázat	Adatkérő táblázat	75
7. táblázat	A Kiviben alkalmazott jelölések a kategóriák betűrendjében	81
8. táblázat	A <i>hát</i> DJ előfordulása és helyzete	92
9. táblázat	A szereplő megnevezése	102
10. táblázat	A szereplő hozzávetőleges életkora és foglalkozása	103
11. táblázat	A KERESÉS igével történő nyelvi kidolgozása a narratívákban (a szóelőfordulások száma alapján csökkenő gyakorisági sorrendben)	107
12. táblázat	A megtalált tárgy	108
13. táblázat	A többszöri nevetés a párbeszéd adatközlői fordulókban	131
14. táblázat	A következtetések fogalmi tartományai	131
15. táblázat	A keresés, sietség okára vonatkozó következtetések	133
16. táblázat	A <i>nem tudom</i> kifejezés panelszerű használata	137
17. táblázat	A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott NEM TUDÁS	139
18. táblázat	Interszubjektíven megkonstruált NEM TUDÁS	141
19. táblázat	A <i>szerintem</i> kifejezéshez kapcsolódó célszerkezet a narratívákban és a párbeszédekben	148
20. táblázat	Az <i>én</i> névmás paradigmatisz alakjainak gyakorisága	149
21. táblázat	Az <i>én</i> kifejezés és alaptagjának viszonya	150
22. táblázat	A <i>nekem</i> kifejezés adatai	152
23. táblázat	A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott igék gyakorisága	154
24. táblázat	A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott igék szemantikai csoportjai	156
25. táblázat	A szemantikai tartomány és a gyakoriság összefüggése	158
26. táblázat	A vizuális tapasztalatra utaló <i>lát</i> kifejezés a két diskurzustípusban	160
27. táblázat	A tudás/vélekedés megkonstruálásával kapcsolatos harmadik személyű igealakok	162
28. táblázat	A megnyilatkozó mentális folyamataira utaló ige- nevek	164

29. táblázat	Az episztenciális <i>kell, lehet, -hAt</i> adatai	164
30. táblázat	A megnyilatkozóhoz lehorgonyzott főnévi kifejezések	167
31. táblázat	Mentális objektumot jelölő, E/1. morfot nem tartalmazó főnévi szóalakok	167
32. táblázat	Az episztenciális módosítószók előfordulása	169
33. táblázat	Az episztenciális módosítószók megoszlása	169
34. táblázat	Az episztenciális predikatív melléknevek előfordulása	170
35. táblázat	A módosítószós és a melléknévi jelölés közötti választások	173
36. táblázat	Vizuális forrású evidenciát jelölő módosítószók	175
37. táblázat	A megnyilatkozói elkötelezettség jelölésével kapcsolatos módosítószók és predikatív melléknevek	177
38. táblázat	Néhány DJ a párbeszédekből	180
39. táblázat	Pontatlanságjelölő kifejezések ('hedges')	183
40. táblázat	Köszöni előfordulások	186
41. táblázat	A vizsgálat korpusza	200
42. táblázat	A kifejezések gyakorisági mutatói	204
43. táblázat	Az alkorpuszok szerinti gyakorisági mutató az MNSZ-ben	204
44. táblázat	Az <i>-An</i> , a <i>-lAg</i> és a <i>-lAn</i> összevetése Korompay 1991a és 1992 alapján	207
45. táblázat	Az <i>-An</i> és a <i>-lAg</i> toldalékos kifejezések jelentésbeli elkülönülése Elekfi 1994 alapján	209
46. táblázat	A <i>láthatóan</i> kifejezés gyakorisági adatai	212
47. táblázat	A <i>láthatóan</i> funkciói az MNSZ adatai alapján	213
48. táblázat	A <i>láthatóan</i> érintkező funkciói az MNSZ-ben	214
49. táblázat	A <i>láthatólag</i> kifejezés gyakorisági adatai	217
50. táblázat	A <i>láthatólag</i> kifejezés funkciói az MNSZ-ben	217
51. táblázat	A <i>láthatólag</i> érintkező funkciói	218
52. táblázat	A <i>szemmel láthatóan</i> kifejezés gyakorisági adatai	221
53. táblázat	A <i>szemmel láthatóan</i> kifejezés funkciói	221
54. táblázat	A <i>szemmel láthatóan</i> érintkező funkciói	222
55. táblázat	A <i>szemmel láthatólag</i> kifejezés gyakorisági adatai	224
56. táblázat	A <i>szemmel láthatólag</i> kifejezés funkciói	225
57. táblázat	A <i>szemmel láthatólag</i> érintkező funkciói	225
58. táblázat	A <i>szemlátomást</i> kifejezés gyakorisági adatai	228
59. táblázat	A <i>szemlátomást</i> kifejezés funkciói	229
60. táblázat	A <i>szemlátomást</i> érintkező funkciói	229
61. táblázat	A kifejezések sorrendje az episztenciális funkció aránya alapján	234
62. táblázat	A <i>látszólag</i> kifejezés gyakorisági adatai	235
63. táblázat	A <i>látszólag</i> kifejezés funkciói az MNSZ-ben	236
64. táblázat	A <i>látszólag</i> megszorító/megengedő konstrukciókban	239
65. táblázat	Az <i>előreláthatólag</i> és az <i>előreláthatóan</i> kifejezés gyakorisági adatai	244
66. táblázat	Az <i>előreláthatólag</i> ~ <i>előreláthatóan</i> kifejezés funkciói	244
67. táblázat	Az <i>előreláthatólag</i> ~ <i>előreláthatóan</i> hatókörében lévő kifejezések tartományai	246

10. SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A,Á

abszurd, 231
 adaptivitás, 247
 affektív viszonyulás, 113
akár partikula, 185
 aktivációs mintázat, 16, 37, 38, 64
 aktuális megvalósulás, 27
 alap, 20, 25, 29, 39, 55, 126, 159, 161, 164, 245,
 Lásd a diskurzus alapja
 általános tudás, 60
 alternatív lehetőség/ lehetségeségek, 142, 144,
 181, 187
-An, 205
 analógia, analóg működés, 15, 33, 34, 102, 224,
 228
 antropológia, 48
asziszem, asszem, 161
 áthidalás ('bridging'), 65
 attitűd, 28, 29, 36, 113, 120, 166, 191, 227
 attitűddeixis, 120
 autodeixis, 116, 118
azér(t), 182
 azonosulás, 112
azt hiszem, 28, 30, 31, 32, 61, 62, 196

B

bár, 186
 benyomás, 129
 bizalom, 109
bizonyosan, 205
 bizonyosság, 57
 bizonytalanság, 57, 83
 bizonytalansági faktor, 245
biztos, 178
biztosan, 36, 169, 173, 205
 bővíthetőség, 215

C

cirkumstanciális, 243, 244, 249, *Lásd* modali-
 tás, lehetségeség

conditionalis, *Lásd* feltételes mód

Cs

csak partikula, 238
 cselekvéslánc, 37, *Lásd* sémák

D

deiktikus, 19, 21, 22, 24, 32, 44, 45, 46, 47, 48,
 49, 86, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
 120, 146, 190, 193, 200, 232
 deiktikus kivetítés, 32, 118
 deiktikus centrum, 111, 114
 deixis, 117, 256
 diagrammatikus, 40
 diskurzus alapja, 24, 46, 191, 195
 diskurzusjelölő, 81, 92, 120, *Lásd* DJ
 diskurzustípusok, 85
 diskurzusvilág, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26,
 28, 29, 95
 alapja ('ground'), 17, 18, 21, 25
 diskurzusszubjektum, 28
 diszkurzív (meta)funkció, 36, 114
 diszkurzív jelleg, 111
 diszkurzivitás, 92
 DJ, 23, 57, 59, 62, 78, 81, 83, 87, 88, 90, 91, 92,
 97, 110, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 136,
 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145,
 146, 153, 161, 165, 179, 180, 181, 182, 183,
 184, 185, 189, 190, 192, 193, 195, 261, 262,
 267
 dubitativ mód (dubitativus), 193, 195

E,É

-e kérdő partikula, 196
 egocentrizmus, 111
 egybeforrás, 161
 egyes szám első személy(ü), 86, 88, 118, 147
elég, 183
 elemi jelenet, 20, 41
 elérhetőségi heurisztika, 189

- elkötelezettség, 44, 52, 54, 55, 56, 62, 63, 82, 159, 175, 176, 177, 178, 182, 232
 elkötelezettségjelölő, 220
 elme, 19
 analóg működése, 19, 137
 ELŐRE irány, 247
 előrejelzés, 244
előreláthatóan, 35, 205, 242, 243, 244, 245, 249
előreláthatólag, 199, 200, 242
 elvárás, 105
 ELVÁRÁS – ELVÁRT KÖVETKEZMÉNY, 185
 emlékezés, emlékezet, 16, 28, 64, 86, 127, 156, 158, 163, *Lásd* memória(működés)
 emóció, 96, *Lásd* érzélem
 én, 149, 150
 ÉN-reprezentáció, 24
 epigenezis, 17
 episztémikus
 bizonyosság, 181, 195
 bizonytalanság, 154, 181, 195, 196, 232, 238
 episztémikus lehorgonyzás, 19
 episztémikus modalitás, 44, 142
 episztémikus szükségszerűség, 51
 episztémikus-inferenciális (modalitás), 15, 55,
 Lásd episztenciális modalitás
 episztenciális funkció, 234, 249
 episztenciális ígék, 197
 episztenciális jelölő/kifejezés, 56, 232
 episztenciális melléknév, 147
 episztenciális modalitás, 55, 197, 241
 episztenciális módosítószók, 192
 episztenciális tartomány, 233
érezhetően, 41
 erkölcsi norma, 109
 erődinamikai modell, 134
 erős eljárások, 68
 értelmezési kontextus, 98
 értesülés, 44, 45, 47, 52, 200
 érzékelés, 28, 33, 44, 45, 47, 48, 54, 99, 152, 154, 156, 158, 164, 200, 201, 205, 209, 213, 214, 218, 220, 221, 222, 225, 226, 227, 229, 233, 236
 hallás, 54
 érzékelési (forrás-) hierarchia, 48
 érzékelésre utaló kifejezések, 176
 érzélem, 94, 113
 érzés, 23, 24, 26, 48, 82, 113, 146, 147, 152, 153, 167, 200
 ESEMÉNY – KÖVETKEZMÉNY, 185
esetleg, 169
 észlelés, 16, 19, 26, 34, 42, 86, 94, 95, 98, 100, 128, 151, 153, 154, 156, 158, 160, 162, 200, 201, 214, 215, 218, 222, 223, 224, 225, 227, 229, 233, 249
 lassú változások észlelése, 103
 vizuális észlelés, 95, 160, 222
 észlelet, 94
 észleletmodalitások, 94, 95
 evidencia
 első kézből, 45, 46, 49, 200, 236
 eredmény, 44, 50, 53, *Lásd* inferencia
 evidencia forrása, 52
 közvetett, 200
 közvetettségi hierarchia, 48
 közvetlen (evidenciátípus), 33, 45, 49, 124, 200
 kvotatív, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 53, 86, 87
 megbízhatóság, 48
 mentális konstruktum, 44, 50, 51, 53, 57, 62, 79, 82, 83, 112, 126, 147, 194, 197, 200
 szóbeszéd, 45, 54
 távolsági hierarchia, 48
 vizuális forrás, 95
 evidenciajelölő rendszerek, 47
 evidenciális funkció, 234
 evidencialitás, 16, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 63, 81, 123, 124, 168, 175, 199, 200, 220, 249, 258
 forrásevidencia, 58
 explicit információ, 64
- F**
- faktív, 239
 faktuális, 62
 felelősség, felelősségvállalás, 55, 56, 58, 61
feltehetően, 169
 feltételes mód, 82, 188, 193, 194
 feltevés, 47, 50, 129, 226
 feltűnőség, *Lásd* szaliencia
 figyelem, 64, 94, 96
 fókusza, 96
 figyelmi jelenet, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 27, 42
 fiktív esemény/helyzet, 112
 fogalmi integráció, 126
 fogalmi metafora, 34, 40
 forgatókönyv, 38, 39, 106, 108, *Lásd* sémák
 funkcionális kognitív nyelvészet, 15, 40

G

gondol, 155, 158
 grammatikalizáció, 26, 30, 32, 43, 53, 161, 176,
 199, 211, 216, 220, 223, 241, 252

Gy

gyaníthatóan, 169

H

ha, 186, 187
 HA – AKKOR szerkezet, viszony, 187, 193, 194
ha minden igaz, 182
 habituális, 63
 hallás, 54, 94
hallomást, 233
hát, 90
-hAt toldalék, 164, 166, 175, 192, 197, 216, 219,
 242, 249
-hAtÓ, 202
 hatókör, 216, 220, 241, 246
 hátravetés, 227, 240
 háttér-következtetések, 65
 hedges, *Lásd* pontatlanságjelölők
 helyszín, 104
 heterodeixis, 115, 117
 hétköznapi következtetés, 110
 heurisztika, 69, 136, 143
 hezitáció, 81, 87, 92, 121, 130
 hiányzó részek kitöltése, 101
 hiányzó részletek, 112
 hipotetikus, 32
 hit, 109
hogya, 186, 187

I, Í

idealizált kognitív modell, 37, 53
 idioszinkratikus, 51
 időjel, 31, 48, 194
 időjelölés, 190
 időviszonyok, 115, 116
igazában, 179
igazából, 179, 182
igazán, 179
 igazság, 44
 ige, episztenciális főmondati ige, 192
 igemód, 188
 dubitatív mód, 190
 feltételes mód, 188
 -NA, 193
 igenevek, 163

ikonicitás, 15, 39, 40, 41, 116, 127, 154, *Lásd*
 ikonikus
 diagrammatikus ikonicitás, 40
 szekvenciális ikonicitás, 41
ilyesmi, 183
 imágó, 39
 implicit információ, 64
 implikátúra, 126, 129
 inferencia, 45, 47, 49, 51, 56, 65, 69, 81, 141, 147,
 197, 200
 eredmény, 200
 feltevés, 56, *Lásd* következtetés
 inferencialitás, 15, 16, 43, 44, 46, 49, 50, 51, 53,
 55, 57, 60, 64, 65, 70, 72, 73, 74, 101, 106,
 124, 125, 127, 146, 168, 169, 185, 188, 191,
 197, 199, 200, 255
 informátor, 54, 245
 intencionális ágens, 16
 interaktív nyelvhasználat, 85
 interszubjektív, interszubjektivitás, 16, 17, 26,
 36, 41, 43, 45, 53, 55, 58, 59, 60, 61, 85, 120,
 123, 124, 146, 165, 168, 176, 178, 189, 191,
 196, 197, 199, 216, 220, 237, 242, 243, 245
 irónia, 82, 120, 219, 232
 irrealis, 62, 63, 193, 194
is partikula, 166, 185
 izomorfizmus, 40

J

JELENSÉG – KÖVETKEZTETÉS, 185
 JELENSÉG – MAGYARÁZAT, 185
-jellegű, 183
 jelöletlenség, 53, 61
 jelöltség, 41, 154
 jövőbeli esemény, 242

K

kapcsolathálózat, 201
 kategorizáció, 94, 104, 126
 prototípuselvű kategorizáció, 68, 104
kell, 62, 164
 kényszerkielégítés, 69
 kérdéstípusok, 79
 kételkedés, 128
kétségbevonhatatlanul, 205
kétségtelenül, 205
 kiértékelés, 126, 127, 221, 225, 229
 kijelentő mód, 136, 189, *Lásd* igemód
 kivetítés, 116, 119, *Lásd* projekció
 kognitív elfogultság, 69

kognitív ige, 31, 147
 kognitív modell, 53, 248
 koherencia, 65, 99, 101, 105, 181
 megteremtése, 144
 koherens reprezentáció, 102
 kollokáció, 223
 komplex tapasztalat, 226
 komplex tapasztalat kiértékelése, 241
 komputáció, 69
 konceptuális egység, 31, 43, 205, 209
 kondenzáció, 216, 220, 224, 233, 241
 konfabuláció, 99, 101
 konnekcionizmus, 16, 37, 38, 39, 69
 konstruálás, 15, 19, 21, 22, 23, 26, 48, 53, 124,
 172, 190, 194, 197, 201, 232, 245, 255
 kontextus, 17, 22, 65, 98
 kontrafaktív jelölő, 239, 241
 kontrafaktuális, 62, 126, 144, 193
 koreferencia, 65, 117
körülbelül, 183
 kötőszók, 128, 184, 192
 következtetés, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 44, 45, 46,
 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63,
 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 78, 79, 82, 83, 89,
 101, 114, 120, 122, 123, 125, 127, 128, 129,
 131, 136, 137, 140, 144, 146, 147, 148, 149,
 151, 152, 154, 156, 158, 159, 160, 163, 165,
 174, 176, 184, 185, 186, 190, 192, 193, 194,
 197, 200, 201, 209, 214, 215, 218, 219, 220,
 221, 222, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231,
 232, 234, 236, 237, 241, 242, 243, *Lásd*
 inferencia
 alapja, 55, 140, 197, 215, 219, 221, 225, 229,
 230, 246
 deduktív, 65, 69
 erős eljárások, 67
 gyenge eljárások, 67
 hétköznapi következtetés, 55, 63
 induktív, 65
 kategóriavezérelt következtetés, 68
 kiépülés – lebomlás dinamikája, 136, 184
 prediktív következtetés, 65
 téves, 237
 következtetéslánc, 139
 közbevetés, 138, 215, 219, 227, 238, 240
 közös tapasztalat, 181
 közös tudás, 53, 146
 kulturális tapasztalat, 38

L

-*lAg*, 205, 209
 -*lAn*, 206, 208
lát, 24, 33, 34, 96, 130, 154, 155, 156, 158, 160,
 176, 201, 202, 216, 219, 247
 LÁTÁS, 33, 34, 44, 45, 47, 48, 54, 71, 94, 99, 175,
 199, 200, 201, 205, 216, 219, 221, 223, 224,
 225, 227, 229, 233, 236, 249
láthatóan, 41, 49, 175, 199, 200, 204, 212, 220,
 234, 241
láthatólag, 175, 199, 200, 204, 216, 220, 234, 241
látom, hogy, 35
látszik, 22, 24, 68, 143, 152, 162, 163, 175, 201,
 240
látszólag, 83, 175, 199, 200, 204, 235, 241, 249
láttam, hogy, 35, 49, 100, 105, 109, 156
lehet, 136, 164
lehetséges, 62
 LEHETSÉGESÉG, 27, 51, 52, 56, 60, 62, 63, 136,
 140, 141, 142, 164, 165, 173, 175, 178, 184,
 185, 187, 189, 196, 197, 216, 220, 244, 249
 lehorgonyzás, 18, 21, 25, 29, 139
 lehorgonyzó predikáció, 24, 25, 27
 lehorgonyzó kifejezés, 18, 19, 25, 27, 62
 lexikalizáció, 208, 223, 248
 lexikalizálódott jelentés, 210
 LOPÁS, 109

M

MEGBÍZHATÓSÁG, 52, 54, 237
 megérzés, 56, 57, 82, 105, 146, 166, 167
 megfigyelés, 55, 127, 223
 megfigyelő, 95
 megismerő tevékenység, 16
 megnyilatkozóra referáló kifejezés, 86
 megtevesztés lehetősége, 236
 melléknév
 episztemiális predikatív, 170, 192
mellesleg, 36
 memória, 38, 94, 100, *Lásd* emlékezés
 mentális ágens, 112
 mentális aktivitás, 15, 24, 26, 27, 28, 31, 35,
 100, 111, 150, 153, 159
 mentális állapot, folyamat 31, 32, 59, 112, 116,
 118, 132, 139, 150, 162, 195, 196
 mentális konstruktum, 50
 mentális modell, 93, 94, 96
 mentális műveletek, 220
 mentális ösvény, 22, 30, 31, 146
 mentális tapasztalat, 64, 98, 137, 149

mentális távolság, 49, 55, 60, 65, 219
 mentális terek, 190
 mentális terek integrációja, 192, 195
 mentális térépítő elem, 29, 136, 186, 189
mer(t), 186
mer(t)hogya, 186
 metaevidenciális jelleg, 49, 51
 metafora, 34, 40, 255
 LÁTÁS MEGÉRTÉS, 224, 227, 233
 metapragmatikai tudatosság, 111, 114, 220
mindenesetre, 182
mindenképpen, 178
mintha, 186, 187, 190, 192
minthogyha, 186, 187
mit csinál(s)?, 43
mivel, 186
 modalis-essivus, 206
 modalitás, 32, 43, 51, 55, 81, 99, 124, 134, 140, 188, 220, 241, 249
 deontikus, 68, 134, 145
 episztemikus, 16, 43, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 72, 123, 140
 episztemikus-inferenciális modalitás, 16, 36, 41
 modalizált evidenciajelölő rendszer, 249
 módjelölő, 63
 módosítószó, 27, 29, 36, 37, 43, 50, 52, 59, 62, 82, 86, 87, 90, 124, 168, 169, 171, 172, 173, 175, 178, 180, 189, 191, 192, 193, 196, 197, 227, 232, 236, 240, 244, 246, 265
 episztenciális, 59, 86, 89, 168, 169, 255
 modus ponens, 66
 modus tollens, 66
mondjuk, 181
 múlt idejű esemény, 243
 múlt idő, 18, 40, 115, 190, 193, 243

N

nagyjából, 183
 narráció, 111, 114
 narratív interakció, 114
 narratív séma, 74
 narratíva, 85, 186, *Lásd* történetmondás
 negatív eltolódás, 96
nekem, 152
 nem első kézből származó információ, 249
nem tudom, 137
 nevetés, 130, 131
 nézőpont, 19, 26, 60, 114, 209, 259, *Lásd* perspektíva

Ny

nyelvi tevékenység, 15, 16, 17, 53, 60, 64, 65
nyilván, 169, 177, 205
nyilvánvalóan, 205

O,Ó

objektív v. objektivizáltabb konstruálási mód, 20, 21, 23, *Lásd* konstruálás
 OKOZÁS – OKOZAT (EREDMÉNY), 185
 oksági (jellegű) viszony, 185
okvetlenül, 30
 onstage terület, 17, 18, 26
 oppozíciók, 56

Ö,Ő

önperspektiválás, 24, 32
 önreflexió, 115
 önreprezentáció, 32

P

panel, 81, 82
 párbeszéd, 77, 79, 80, 85, 89, 100, 101, 116, 131, 169, 170, 186
 pastaza kecsua, 49
 példányalapú kategorizáció, reprezentáció, 38, 66
 percepció. *Lásd* észlelés
 perspektíva, perspektiválás, 16, 19, 111, 190, 231
 perspektivizáció, 31, 32, 52, 54, 55, 58, 61, 237, 243
 pontatlanságjelölő, 83, 129, 183, 197
 potencialitás, 46, 186, 187, 192, 195, 242, 243
 potentialis, 62, 194
 praesens historicum, 115
 pragmatikalizáció, 30, 161
 pragmatikus sémák, 145
 produktivitás, 205
 projekció, 118, 143
 protoállítás, 36, 41, 246
 prototípuselvű kategorizáció, 66
 prototípushatás, 38

R

raghasadás, 206
 realis, 62
 referenciális jelenet, 17, 18, 19, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 36, 37, 115
 referenciális központ, 114
 referencialitás, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 36, 37, 65, 114, 115, 146

referenciapont(-szerkezet), 22, 30, 46, 55, 59, 86, 87, 118, 146, 161, 195
 reflexivitás, 118, 121
 relevanciaelmélet, 65
 részletesség, részletezettség, 98, 117

S

séma, sémák, 37, 38, 39, 53, 64, 68, 93, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 112
 biliárdgolyó modell, 37
 ENGEDÉLY/MEGENGEDÉS séma, 68
 KERESÉS, 106
 KONTROLLKÖR, 106
 pragmatikus következtetési sémák, 68
 sematizáció, 64
 statisztikai szabályosságok, 69
 superessivus, 206

Sz

szabad függő beszéd, 112, 119
 szalienia, 166
 számomra, 153
 szemantikai térkép, 52, 211, 235, 241, 248
 személy- (deiktikus) hierarchia, 48
 személyes névmás, 22, 24, 83, 86, 119, 120, 149, 151
 személyes tapasztalat, 98
 személyviszonyok, 118, 119
szemlátomást, 35, 71, 124, 199, 200, 202, 204, 205, 210, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 241, 249
szemmel láthatóan, 54, 199, 200, 204, 205, 221, 234, 241
szemmel láthatólag, 199, 200, 204, 205, 224, 234, 241
 szemtanúság, 45, 46, 47, 48, 49, 73, 200
 szenzomotoros tapasztalat, 26, 33, 99
 szereplő, 102
szerintem, 23, 59, 62, 82, 83, 86, 87, 89, 97, 104, 105, 121, 128, 138, 139, 147, 148, 149, 150, 185, 261
 -szerű, -szerűség, 183
 szimbolikus modellek, 37
 szimuláció, 112, 126, 137, 142, 194, 195, 244, 247, 248
 szubjektív, 58, 237
 szubjektív v. szubjektivizáltabb konstruálási mód, 20, 21, 23, 173, 208, 209, 220, 242, 249, *Lásd* konstruálás

szubjektivizáció, 15, 23, 25, 26, 28, 32, 35, 41, 43, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 62, 81, 85, 86, 111, 124, 144, 147, 150, 154, 166, 172, 176, 182, 191, 199, 205, 209, 220, 237, 241, 242, 245, 249, 270
 szubjektivizáció fokozatai, 28
 szubjektivizációjelölő kifejezések, 59
 szükségszerű, SZÜKSÉGSZERŰSÉG, 62, 255

T

-T időjel, 194
 tagmondat, 20, 27, 30, 100, 156, 171, 181, 188, 190, 246
talán, 19, 30, 43, 49, 50, 52, 59, 64, 82, 87, 97, 101, 103, 109, 112, 119, 120, 133, 138, 139, 141, 142, 148, 153, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 183, 189, 191, 192, 226, 232, 238, 255, 261, 265, 266, 267, 268
 tanúvallomások, 79, 98, 99
 TAPASZTALÁS, tapasztalat, 135, 223, 227, 233
 megtévesztő, 236
 tapasztalat kiértékelése, 218
 társalgás, 127
 társalgási implikátúra, 65
 társalgásszervező funkció, 138
tehát, 185, 186
tehát(hogy), 186, 187
 tény, 28, 44, 49, 60, 123, 143, 179, 189, 197
tényleg, 30, 109, 120, 177, 178, 179, 196, 228, 261, 266, 268
 téri viszonyok, 117, 118
 természetes episztemológia, 49, 53
 téves felismerés, 99
 téves kiértékelés, 237
 típusgyakoriság, 208
 történet, 106, 112, *Lásd* narratíva
 történetmondás, 78, 85, 93, 98, 114, 115, 116, 119, *Lásd* narráció
 tudás, 94, 126
 tudás megkonstruálása, 102, 104
 tudáskeret, 38, 39, 103, 104, *Lásd* sémák
 tudatosság szubjektuma, 25, 27, 31, 32, 41, 52, 143
 tudományos objektívizmus, 48

U,Ú

úgy látom, 24, 35, 155, 159
úgy vélem, 27, 28
ugye, 181

- úgyhogy*, 186
újrakonstruálás, 19, 100
 -*Ul* rag, 206
 utókérdés, 30, 159
- V**
- vagy*, 187
vágyak, 110
valahogy, 182
valami/valamilyen, 183
valóban, 178, 179
 valószínű lehetőség, 25, *Lásd* valószínűsítés
valószínűleg, 25, 27, 28, 29, 30, 50, 52, 59, 82, 87, 101, 109, 111, 122, 124, 125, 129, 133, 135, 136, 141, 143, 160, 161, 166, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 177, 184, 191, 192, 193, 196, 265, 266, 267, 268
 valószínűség megbecslése, 55, 142
 valószínűsítés, 27, 28, 36, 50, 55, 60, 61, 83, 87, 136, 142, 144, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 156, 158, 163, 173, 174, 178, 181, 185, 193
 vélekedés, 19, 24, 27, 28, 29, 31, 35, 41, 46, 49, 50, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 72, 78, 81, 82, 83, 85, 89, 101, 113, 121, 126, 127, 128, 136, 141, 142, 144, 146, 147, 162, 173, 176, 178, 184, 193, 205, 209, 214, 215, 219, 220, 227, 232, 234, 236, 241
 verifikáció, 124
viszonylag, 183
 vizuális észlelés, 24, 35, 201, 205, 215, 222
 vizuális forrás, 175, 227, 239, 241
 vizuális tapasztalat, 23, 46, 49, 54, 160, 164, 199, 201, 232

Nyomdai kivitelezés: Vareg Produkció (www.vareg.hu)
Felelős vezető: Bernwallner Viktor ügyvezető